

Pranda...
 Lekass? elemu sie f...
 niebie, podobno machi...
 Le ma...
 Sered...
 Ze par...
 Nisat...
 Pan...
 Gajz...
 On...
 Cui omnia...
 Cokolwiek...
 Aco...
 Nel...
 Vniera...

R XIII 1923 3379

R 4 II B - 1749

Flavius V. Vegetius Renatus.

De re militari libri quatuor.

Paris : Chrestien Wechel, 1535

Vegetiuse (4/5 saj) teost peetakse üheks peamiseks allikaks Vana-Rooma sõjanduse kohta. Autor rõhutab, et edukaks sõjapidamiseks on olulised sõdurite väljaõpe ja distsipliin, korralik varustamine ja logistika, strateegiline ja taktikaline juhtimine. Teos ei kaotanud oma tähtsust ka pärast tulirelvade kasutuselevõttu. Vegetiusele kuulub ka lausung: *Kui ihkad rahu, siis valmistu sõjaks (Si vis pacem, para bellum).*

Roberto Valturio.

De re militari.

Pariis : [Chrestien Wechel?], 1535

Itaallase **Roberto Valturio** (u 1405–1475) *De re militari* (Sõjakunstist), mille esmatrükk ilmus 1472, on üks olulisemaid renessansiajastu relvastust ning sõjamasinaid kirjeldav teos.

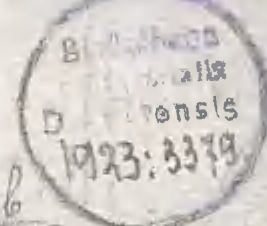
Tundmatu autori rohked puulõike-illustratsioonid annavad ettekujutuse toonastest relvadest, kindlustest ning sõjapidamisviisidest.

FLAVIUS VEGETIUS
RENVIRI

illustris de re Militari libri quatuor.
SEXTI IVLII FRONTINI VIRI CONSV-
laris de Strategematis libri totidem.
AELIANI de instruendis Aciebus liber vnus.
MODESTI de vocabulis rei Militaris liber vnus.
Item picturae bellicae cxx passim Vegetio adiectae. Collatae ad
antiquos codices, maximè BVD AEI, quod testatur

Bibliotheca magna collegii lib. Sapientiae

R XIII b

1749

PARISIIS.
Sub scuto Basiliensi ex officina Christia-
ni wecheli.
M, D, X X X V.

Vegetius Renatus, F. De re militari. Pariisis, 1535.
Raamat aseksantsler Casimir Sapielha (1609-1656) kogust, mille ta
1645.a kinkis Vilniuse ülikoolile. Sissekirjutis tagakaanel teatab aga, et
varem on raamat kuulunud väeülem vürst Dmitri Šuiski abilisele.
Tartu ülikooli raamatukogusse on jõudnud 1923.a. F. Puksoo
vahendusel.

VEGETIVS DE
RE MILITARI.

RERVM ET VERBORVM IN VE.

getio contentorum index, in quo prior numerus capita,
alter libros supputat.

A Cies, capite xiiii, li- bro, iiii.	Cohortes xxiiii, i.	Marii diligentia v, i. &
Accensi xix, ii, & xiiii, iiii.	Colligere campū xxv, iiii.	x, iiii.
Alæ equitum i, ii.	Colores lung xli, iiii	Martiobarbuli xvii, i.
Annibal rei militaris peri- tus in proœmio lib. iiii.	Cornu v, iiii.	Menfores vii, ii.
Anser xxvi, iiii.	Cornicines vii, ii.	Metatores ibidem.
Aphricani iaculatores xv, i.	Cuneus xix, iiii.	Metelli diligentia x, iiii.
Aquila xiii, ii.	Decumana porta	Militia sacramentum v, ii.
Aquiliferi vii, ii.	Decani viii, ii. & xii, ii.	Minotauri signum vi, iiii.
Armaturæ ibidem.	Decurio xiiii, ii.	Mulierū Ro. crines ix, iiii.
Affer xlvi, iiii.	Digmata xviii, ii.	Munifices vii, ii, & xix, ii.
Augustales vii, ii.	Dracones xiiii, ii. & xiii, i.	Murus pedestris exercitus
Auxiliares ii, ii.	Drumi xvi, iiii.	xx, i.
Balearibus fundæ pri- mo repertæ xvi, i.	Ducenarius viii, ii.	Nauarchi xxxii, iiii.
Barrhitus xviii, iiii.	Equites legionarii i, ii.	Ordinarii vii, ii.
Bebra xx, i.	Exercitus i, ii. & i, iiii.	Optiones vii, ii.
Beneficiarii vii, ii.	Falarica xviii, iiii.	Pannonici xx, iiii.
Bipennis xlvi, iiii.	Falx xlvi, iiii.	Papilones xxiii, i.
Buccina v, iiii.	Feretarii xx, i. & xiiii, iiii.	Peditum duo genera i, ii.
Buccinatores vii, ii.	Flauiales vii, ii.	Perfarū mos in fossis du- cendis x, iiii.
Burgus x, iiii.	Forfex xix, iiii.	Phalanges ii, ii.
Calones vi, iiii.	Frons xiiii, iiii.	Phalarica xviii, iiii.
Campigeni vii, ii.	Fundibulatores ibidem.	Pherentarii xv, ii.
Campus martius x, i.	Fūditores xv, ii. & xiiii, iiii.	Pila xx, i.
Candidati vii, ii.	Fustibalus xiiii, iiii.	Pilum xv, ii.
Capaneus xxi, iiii.	Galearii x, i.	Pompeii exercitium ix, i.
Caput contubernii viii, iiii.	Globus xix, iiii.	Pratoria porta xxiii, i.
Caput porcinum xix, iiii.	Harpagones xxv, ii.	Prencipes xxv, ii.
Castella viii, iiii.	Hastatus xiiii, iiii.	Principes primæ cohortis viii, ii.
Cateruæ ii, ii.	Hastatus primus viii, iiii.	Principia vii, ii.
Cato rei militaris scri- ptor iiii, ii.	Hastatus secundus ibidem.	Prima centuriæ xxiii, i.
Catonis sententia xiii, i.	Imagarii vii, ii.	Primus hastatus viii, ii.
Centenarii viii, ii.	Lacedæmoniorum cir- ca bellum cura in proœ- mio, iiii.	Promuscis xxvi, iiii,
Centurio primili ibidem.	Legio i, & ii, ii.	Pyrrhus elephantos pri- mus in Italiā duxit ibid.
Circitores viii, iiii.	Leuis armatura xiiii, iiii.	Quibus dux moueat exercitū ad pugna xii, iiii.
Classium duo genera i, ii.	Liberarii vii, ii.	Quinti° cincinnatus iiii, i.
Claudii iaculatores xv, i.	Loricula xviii, iiii.	Remedium in formidi- ne militum xii, iiii.
	Malleoli xviii, iiii.	
	Manipulus xiiii, ii.	

I N D E X

Rhodiōrū astutia xx, iiii.	Signa muta	ibidem.	Tubicines	vii, ii.
Sariffa xxiiii, iii.	Signiferi	vii, ii.	Turma	xiiii, ii.
Scipionis Aphrica . in ex- ercendo milite cura x, iii.	Spatha	xv, ii.	Turmales	ibidem.
Scipionis sentētia xxi, iii.	Spiculum	ibidem.	Tydeus	v, i.
Scriptores rei militaris	Talea	viii, iiii.	Valli quid	viii, iiii.
viii, i.	Tessera quid & tesserarii	Velites expediti xvi, iii. &		
Scutati xv, ii.	Torquati ibid.	(vii, ii. Verriculū xv, ii. (xxvi, iii.		
Serra xix, iii.	Tribulus	xxiiii, iiii.	Veterū consuetudo xiii, i.	
Semispatha xv, ii.	Tribunus	vii, ii.	Vexillationes	i, ii.
Signa vocalia v, iii.	Triarii xx, i. & xiiii, iiii.	peritus in procēmio	iii.	
Signa femiuocalia ibid.	Triarius Prior	viii, ii.		

I N D E X I N S E X T V M I V L I V M F R O N .

tinum complectens illustrium virorum nomina cum exem-
plis eorum à Frontino adductis.

A Bydeni	ccxv.	ccxxxvi. ccxxxviii . ccxxxix.	Afulani	ccxxx.
Acilius Glabrio	ccxxxv. ccxxxix. ccxli.		Atheas rex Scyth .	ccvii.
Adathantes ccxi . (ccvi.	Anaxibius	ccxiii.	Athenienses	clxxxvii.
Aegyptii ccviii. clxxxiiii.	Antigonus	ccxiiii.	ccxxxiii. ccxxxv. ccxxxix	
Aemilius Paul . clxxxvi.	Antiochus ccxxi . ccxxii.	Attalus	ccxix.	
Aetoli ccxvi . (clxxxvii.	ccxxv. ccxxxii.	Attilius	ccxvi.	
Afranius	ccxix.	Antipater	ccxviii.	Attilius Regul .
Afri	ccviii.	Antonius	ccxiii. cciiii.	c cxxxv.
Agathocles	ccxviii.	ccxiii. ccxix. ccxxxiiii	Augustus Germanicus	ccviii.
Agrigētini ccxxi. ccxxvi.	Appius Claudius			
Agelilaus clxxxvi. cxciiii	ccxxxii. ccxxxiiii.	Autofradates Perfes		
ccxcv. ccxcvi. ccxcvii.	Apollonides	ccxxii.	clxxxviii.	
ccxiiii. ccxxxvii.	Aquirius	ccxxxiii.	Aurelius Cotta	ccxxxiiii.
Alexāder Mace . clxxxvi.	Arabes	ccix.	Barca	ccxxxvi.
clxxxviii. cxci. ccxcvii.	Arcades	ccxx.	Bateus Nolanus	ccxxx.
ccv. ccviii. ccix. ccxviii.	Archelaus	cciiii.	Boii	ccxii.
ccxxii. ccxxiiii. ccxxxv.	Archidamus	ccxcvi.	Brasidas	ccxc.
ccxxxvi. ccxxxviii.	Ategua	ccxxxviii.	Brutus	ccxxxv.
Alcetas	ccxl.	Ariouistus	ccxxxvii.	Byfātii clxxxvii. ccxxxvii.
Alcibiades ccxiii. ccxv.	Aristippus	ccxxi.	Caducei	ccxxiiii.
ccxxi . ccxxiii. ccxxv.	Aristides	ccxxxv.	Caditius	ccxc.
Alicius ccxviii. (ccxxvii.	Armenii	ccxvii.	Casar clxxxiiii . clxxxvi.	
Amilcar clxxxiiii. ccxxxix	Arpi	ccxxiiii.	ccxc. cxci. ccxcv. ccxcvi.	
Ambiorix	ccxxx.	Aristomus	ccxxxviii.	ccxcvii. cc. cci. ccv. ccxii.
Amphipolis	ccxxix.	Arminius dux German.	ccxiiii . ccxvi. ccxxiiii.	
Annibal ccxii. cxci. cci.	Artaxerxes cciii. (ccxvii.	ccxxx. ccxxxvi. ccxxxvii.		
cciii. cciiii. ccix. ccx.	Afdrubal clxxxvii . ccxi.	ccxxxix. ccxli.		

I N F R O N T I N V M .

C. Cassius	ccxii.	P. Crassus	ccxxxviii.	Entidas	ccxcvi.
C. Lalius	clxxxiiii.	ccxliii		Eufrates fluuius	ccxxxiiii.
Calphurnius	ccxc.	Craterus	ccxxiiii.	Fabius Max.	clxxxvii.
Camillus	ccvii. ccxxxvi.	Crispinus	ccxl . ccxlii.	clxxxvii. cxci. ccxcvii. cc	
Campani	ccxxii. ccxxxvii.	Crisci	ccxxiiii.	ccvii. ccxxxii. ccxxiiii.	
Cato	ccxxvi. ccxli.	Cræsus	clxxxix. ccvii.	ccxxxiiii.	
Cato Porcius	clxxxiiii.	Crotona oppid .	ccxxiiii.	M. Fabius	ccxcv.
M. Cato clxxxiiii. clxxxvi	Curio coci. ccxxxvi	Fabius caso	clxxxvi.		
ccxvi. ccxx. ccxxxii.	Curio cof.	ccxxxiiii.	Q. Fab. ccxcvi . ccxxxviii.		
ccxxxiii. ccxxxv.	Q. Curtius	ccxxii.	Fabius Rutilius Maximus		
Carthaginen.	clxxxvi.	Cyaneæ agustia	clxxxix.	ccvi. ccxxxiiii.	
eorum duces	ccxiii.	Cyriestes	clxxxiiii.	Fabriti ⁹ ccxxxv. ccxxxvi	
Calius primipi.	ccxxxix.	Cymbri	ccxv.	Fidenates	ccvii.
Catii	ccv.	Cyrus rex Perfarū	ccxcvii.	Flaminius	ccx.
Catinenses	ccxviii.	ccxxi. ccxxiiii. ccxxv.	Flamma	ccxc.	
Casilinum	ccxxviii.	Dareius	ccxii.	Flavius fimbria	ccxxx.
ccxxxviii.	Daci	ccvi.	Fonteius	ccxc. ccxxxvii.	
Causenses	ccxviii.	Datames	ccxv.	Fuluius nobil. ccxii. ccxcv	
Cassius	ccxxxv. ccxl.	Delminū oppid .	ccxxiiii.	Fuluius cof.	ccxxxiiii.
Castronius	cciii.	Decius	ccxc. ccxxxvii.	Fuluius Imperator	ccviii.
Celtiberi	ccviii.	ccxxxviii.	Fului ⁹ Flaccus	ccxxxiiii.	
Cimon	ccxx.	Decimus Iunius	ccxxxiiii.	ccxli.	
Cizycū	ccxxv. ccxxxviii.	Didius	ccxiii. ccxvii.	Furius Agrippa	ccxcvi.
Chabrias	clxxxix. ccxcviii	Dyonisius	ccxiii. ccxxii.	Furius Camillus	ccxcvi.
Chares	ccxxvi.	Diodorus	ccxxix.	Q. Furius	ccxcvi.
Calcid .	ccxxvi. ccxxvii.	Domiti ⁹ Corbulo	ccxvii.	L. Furius	clxxxv. ccxc.
Ciminia sylua	clxxxvi.	ccxxxii. ccxxxv. ccxxxix	Gabii	ccxxi.	
Claudius	clxxxviii. ccxix	Domitius Caluinus	ccxx.	Galli	ccvi. ccxiiii. ccxix.
Clearchus	ccxxii. ccxxxii	Domitianus Augustus	Gelo tyrannus	ccxcvii.	
Cleandridas	cciii.	clxxxv. clxxxvii . ccxxx.	Germani	ccxxxvii.	
Cleomenes	ccv.	Duillius	clxxxix. ccvi.	Græci	ccxxxv.
Cleonymus	ccxxiiii.	Eginē. ccxxxviii (ccxx.	Haliatis	ccxxix.	
Chliffenes Sciyo. ccxxiiii.	Eoneus Tarentin.	ccxxii.	Halys fluuius	clxxxix.	
Cōminius Atrabas	ccxix.	Epaminundas Thebanus	Hamilcar	clxxxiiii.	
Conon	ccxliii.	ccxcvi. ccxcvii. ccxcviii. ccii.	Hanno Carthaginensis		
Corneli. Nasica	ccxxxiiii.	ccx. ccxxi. ccxxxvii.	ccxiii. ccxxxix.		
Cornelius Cossus	ccxcvi.	Ephesii	ccxxii. (ccxxxv.	Harridas rex Molofforū	
Cornelius Ruffin.	ccxxiiii	Ephialtes Trachinius	ccii	ccix.	
Coriolanus	ccxiii.	Epidauri	ccxviii.	Hetrufci	ccvii.
L. Cornelius cof.	ccxxv.	Epirotæ	ccviii.	Hernici	ccxvi.
Corinthus	ccxxvii.	Equi populi	ccxvi.	Herculeius .	ccxc
Cotta cof. ccxxx. ccxxxiiii	Erythrei	ccix.	Hemocrates	Siracusan.	
Crassus	ccxii.	Ennienes	ccxli.	ccxvii.	

I N D E X

Himeræi	ccxxii.	Lusitani	ccxxii.	Myronides Atheniensis	
Himera ciuit.	ccxxvi.	Lysander	cxc.cci.	ccvii. ccxl.	
Himilco carthag.	ccxxvi.		ccxxxii.	Nasica	ccxxxii.
Hircius	ccxxviii.	Mago dux Carth.	ccx.	Necii	ccxxviii.
Hispani	ccvii. ccxxxviii.		ccxxiii. ccxli.	Nero	clxxx.
Hispaniæ ciuitates		Magnetes	ccxxiii.	Cl. Nero	ccxvii.
clxxxiiii.		Maharbal	ccviii.	Neuius Centurio	ccxli.
Horatius Cocles	ccxix.	Mandron	ccxxii.	Nicostratus	clxxxvii.
Iapiges	ccx.	Marcus Euius	ccxl.	Nolani	ccxxxix.
Iberi	ccii.	Marcus Porcius		Numantini	ccxxx.
Illyrii	ccviii. ccxxxiii.		clxxxiiii. ccxxxix.		ccxxxviii.
Indas vel inides aruspex		Marcellus	ccvii. ccxxi.	Numidæ	ccxxxiii.
cxcvii.			ccxxxix. ccxxxvii.	Octavius C.	ccxxxvii.
Iphicrates	clxxxviii. cxc.	Marius C.	clxxxvi. cxcvi.	Otacilius	ccxxxix.
cxcii. cxcix. cc. ccxiii.			cci. ccvi. ccxv. ccxvi.		ccxxxiii.
ccxix. ccxxvii. ccxl.			ccxxxiii. ccxxxii. ccxxxv.	Pachorus rex	clxxxiiii.
Iuba rex	ccxiii.		ccxxxix.	Pansa Cos.	ccxiii.
Iugurtha	cc. ccvii.	L. Martius	ccxiii.	Papyrius Curfor	ccvi.
Laberius	cxc.	Martius T. eques	ccxvii.		ccxxxiiii. ccxxi.
Labienus	ccxc. ccxii.	Mantinia	ccxxvii.	Parthi	ccxii.
	ccxvi.	Manlius A. Cos.	cxciiii.	Parmenes Thebi.	ccii.
Lacedæmonii	clxxxviii.	Manlius imperiosus			ccxxxvii. ccxxxix.
cc. ccii. ccxxvii.			ccxxxiiii.	Paulus	ccv.
Lacetani	ccxxvi.	Cn. Mælius	cxcv. ccxiii.	Peloponenses	ccxxv.
Lælius	ccxi. ccxxxviii.	Masinissa	ccxxiii.	Pelopidas Theb.	clxxxix.
Lartha dux Pæn.	ccxxvi.		ccxxxvi.		ccxxiiii. ccxli.
Leonidas	ccxxxvii.	Maurus interrex	ccxxviii.	Pericles Athen.	clxxxvii.
Leptenes Syracusa.	ccviii.	Megarenfes	ccxliii.	cxc. cxcvi. cxcviii.	
Leucadia	ccxxii.	Melanthus	ccxiii.	ccxxv. ccxl.	
Liburni	ccxiii.	Memnon Rhodius		Petilius	ccxxxiiii.
Licinius	clxxxv. ccvi.		ccix. ccxiii.	Petreius	cc.
Ligures	ccxxxiiii. ccxxx.	Messenii	ccxx.	Petilini	ccxxxviii.
Lilybæi	ccxxvi. (cxcii.)	Metellus Pius	clxxxv.	Perfa	ccxxxvii.
Lylimachus	ccxxii.		cxcix. ccviii.	Phalisci	ccvii. ccvii. ccxvi.
Litana sylvæ	cxcii.	Q. Metellus	cxciiii.		ccxxxvi.
Liuius dux	ccxxii.		ccxxx. ccxxxii. ccxxxiii.	Phalaris	ccxxii.
Liuius Salinator	cciii.	Milites quando primo iu-		Phares dux Athen.	ccxix.
Locri	ccxli.	reiuando facti.	ccxxxi.	Prusias	ccxxxix.
Luca oppidum	ccxx.	Minutius Cos.	cxc.	Pharnastanis parthi	ccxii.
Luceius	ccxxviii.	Milciades	ccxlii.	Philippus	clxxxix. cc.
Luctatius Catul.	clxxxix.	Minutius Ruffus	ccvi.		ccxvi. ccxix. ccxxii.
Lucullus	cc. cci. ccxv.	Mithridates	clxxxiiii.		ccxxiiii. ccxxv. ccxxxi.
	ccxxvii.	Mummius	ccxxxvi.		ccxli.

I N F R O N T I N V M.

Philippus Macedon. rex	ccxxxi. ccxxxix. ccxl.	Theutoni	ccxv.		
clxxxviii. ccii.	P. Scipio	cxcix. cciii.	Thebani	ccxxi. ccxxxv.	
Pinarius	ccxl. ccxxiii. cclii. ccxxxxi.	Thermopylæ	ccvi. ccxl.		
L. Pifo	ccxxxiii.	L. Scipio	ccxxvi.	Themistocles	clxxxv.
Pyrrhus	ccv. ccvii. ccxiiii.	C. Scip	ccxxxv. ccxxxix.		clxxxvii. ccii. ccxiiii.
ccxxiii. ccxxx. ccxxxii.	Scythæ		ccxvi.	Thracæ	ccxxviii. ccxix.
	Scorvlo		cxcv.		ccxxii. ccxxxix.
	Scordisci	ccvi. ccxxvi.	Triphon		ccxix.
Phormio	ccxxvi.	Segobrienses	ccxxvii.	Tifaphernes	cxciiii.
Pœni	ccvii. ccxix.	Sempronius	ccxli.	Tiberius Cæsar	cc.
Pompeius	clxxxiiii.	Sempronius Tuditanus		Tiberius Gracchus	ccix.
clxxxviii. clxxxix. cxciiii.			ccxxxvii.	Tigracus	ccxl. (ccxxiii.
cc. cci. cciii. ccv. ccxii.	Sempronius Gracchus			Thimotheus Atheniensis	
cxxviii. ccxxx. ccxxxvi.		cxcvii. ccviii. ccxli			cxcviii. ccxiii.
Põpilius Lenas	ccxxx.	Sempronius Longus	ccx.	Titurius Sabin.	ccxxx.
Porfenna	ccxix.	Semiramis	ccxxiiii.	Torquatus	ccxxiiii.
Posthumius	cxcvi. cxcix.	Sertorius	clxxxix. cxcv.	Thrafsybulus	ccxxv.
	ccxxxvi.		cxcvi. cxcvii. cciii. ccxi.	Triballi	ccvii. (ccxxxix.
Põtius Cõmius	ccxxvii.		ccxv. ccxxviii. ccxix.	Trinasson castell.	ccxxiiii.
Prænestæ occisorũ capita.	ccxxxix.			Troæneni	ccxxiiii.
Ptolomeus	ccxl. (ccxvii.)	Seruius Tullius	ccxvi.	Tullus Hostilius	ccxxiiii.
Quintinus Capitolinus		P. Seruilius	ccxxiiii.	Tymarch. Aetolus	ccxxi.
ccxv. ccxvi.	Sextus Tarquin.		ccxxi.	Tygranes	cc.
Quintius cos.	ccxxviii. ccxx.	Sicyonii	ccxxi. ccxxxv.	Tygranocerta	ccvii.
Quintus Max.	ccxlii.	Sinilius Priscus	ccxvi.	Valerius Leuinus	
Rhegini	ccxxii.	Sofistratus	ccxxi.		ccvii. ccxxxix.
Rhodii	ccxxv.	Sorobrienses	ccxxvi.	P. Valer.	ccxxviii. ccxxxiiii.
Romulus	ccvii.	Spartacus	cxc.	Varro	ccxxxvii.
Romani	ccxxxvii. ccxxviii.	Statorius	clxxxiiii.	Veientes	ccvii.
ccxxx. ccxxx. ccxxxii.	Statilius		ccxlii.	Velius	ccxxx.
ccxli. eorũ legati	cxciiii.	Sutrinũ	ccvii.	Ventidius	clxxxiiii. cci.
Rutilius	ccxxxii.	Sulpitius Petreius	ccvi.	Verginius	cc (ccxii.
Sabini	ccxvi.	Sylla	cxc. cxciiii. cxcvi.	Vespasianus	cci. ccxxxix.
Sabora	ccxiii.	cxcvii. cciiii. ccxiiii. ccxvi		Viriatus	ccxxvi. ccxxvii.
Saguntini	ccxxvi.	cxcviii. ccxxxiiii. cclxi.			ccviii. ccxix.
Salinator	ccxxxiiii.	Syphax	ccxi.	Vmbri	clxxxvi.
Saluius Pelignus	ccxvi.	Syphacis legati	ccxiiii.	Volsci	ccxvi. ccxxviii.
Scaurus.	ccxxxvi. ccxxxii.	Syracusani	ccxxi.	Voltturnus flu.	cci. (ccxlii
Scipio	clxxxvii. cxcvii.	Tarentini	ccxxi.	Xenophon	cxxviii.
ccii. cciii. ccxv. ccxvi.	Tarquinius rex		ccxvi.	Xerx.	ccxxxvi. (ccxxxviii.
ccxxiiii. ccxxv.	Tarquin. Sup.		clxxxiiii.	Xantippus	ccii. cciii.
Scipio Aemilia.	ccxxxvi.	Tarqnieses	ccvii. (ccxx	Zopyrus	ccxxi.
Scipio Africanus	clxxxv.	Tamis aut Tomiris			
	cxciiii. ccxi. ccxxviii.	Tegea	ccxxi. (ccviii.		

FLAVII VEGETII

VIRI ILLVSTRIS, AD VALEN-

tinianum Augustum Epitoma institutorum rei
militaris, ex Commentariis Catonis, Cel-
si, Traiani, Hadriani, & Frontini.

Libri primi

PROLOGVS.

Antiquis temporibus mos fuit, bonarum artium studia manda-
re literis, atque in libros redacta offerre principibus. Quia ne-
que rectè aliquid inchoatur, nisi post deum fauerit Imperator: oportet
neque quemquam magis ꝑ decet vel meliora scire, vel plura
quàm principem, cuius doctrina omnibus potest prodesse sub-
iectis. Quod Octauium Augustum, ac bonos dehinc principes
libenter habuisse, frequentibus declaratur exemplis. Sic regnantium testimo-
niis creuit eloquentia, dum non culpatur audacia. Hac ego imitatione com-
pulsus, dum considero clementiam vestram, ausibus literarum magis ignoscere
posse, quàm ceteros, tanto inferiorem me antiquis scriptoribus esse vix sensi, li-
cet in hoc opusculo, nec verborum concinnitas sit necessaria, nec acumen inge-
nii, sed labor diligens ac fidelis: vt ea quæ ad diuersos historicos, vel armorum
disciplinam docentes, dispersa & inuoluta celantur, pro vtilitate Romana pro-
ferantur in medium. De delectu igitur atq; exercitatione tyronum, per quosdã
gradus & titulos antiquam consuetudinem conamur ostendere. Non quò tibi,
Imperator inuicte, ista videantur incognita, sed vt quæ sponte pro reip. salute
disponis, agnoscas olim custodisse Romani imperii cõditores: & in hoc paruo li-
bello, quicquid, de maximis rebus, sempꝑ necessariis requirèdũ credis, inuenias.

ROMANOS, OMNES GENTES SOLA

Armorum exercitatione vicisse.

CAPVT PRIMVM.

In omni autem prælio non tam multitudo & virtus indocta, quàm
ars & exercitum solent præstare victoriam. Nulla enim alia re vide-
mus populum Romanum sibi orbem ꝑ subegisse tetrarum, nisi armo-
rum exercitio, disciplina castrorum, vsuque militiæ. Quid enim ad-
uersus Gallorum multitudinem, paucitas Romana valuisset? Quid aduersus
Germanorũ proceritatẽ, breuitas potuisset audere? Hispanos quidem non tan-
tũ numero sed etiã viribus corporũ, nostris præstitisse, manifestũ est. Aphro-
rũ dolis atq; diuitiis semper impares fuimus. Græcorum artibus prudentiãque
nos vinci, nemo vnquàm dubitauit. Sed aduersus omnia profuit tyronẽ soler-
tem eligere, ius (vt ita dixerim) armorum docere, disciplinam quotidiano exer-
citiõ roborare, quæcunq; euenire in acie atque in præliis possent, omnia in cam
pelti meditatione prænoscere, seuerè in desides ꝑ vindicare. Sciẽtia enim rei bel-

A lica

licæ, dimicandi nutrit audaciam. Nemo facere metuit, quod se bene didicisse cōfidit. Etenim in certamine bellorum, exercitata paucitas ad victoriam prōptior est: r̄ rudis & indocta multitudo, exposita semper ad cadem.

quam rudis

Ex quibus regionibus tyro eligendus. Cap. II.

Rerum ordo deposcit, ut ex quibus puinciis vel regionibus tyrones legendi sint prima parte tractetur. Constat enim, in omnibus locis & ignavos & strenuos nasci. Sed tamen, quia gens gentem præcedit in bello, & plaga cœli non ad robur corporum tantum, sed etiam animorum plurimum valet, quo loco ea quæ à doctissimis hominibus comprobata sunt, nō omittam. Omnes nationes, quæ vicinæ sunt soli, nimio calore siccatas, amplius quidem sapere, sed minus habere sanguinis dicunt: ac propterea constantiam ac fiduciã r̄ cominus non habere pugnandi, quia metuunt vulnera, qui se exiguum sanguinem habere nouerint. Contrà, Septentrionales populi, remoti à solis ardoribus, inconsultiores quidem, sed tamē largo sanguine redundantes, sunt ad bella promptissimi. Tyrones igitur de temperatioribus legēdi sunt plagis, quibus & copia sanguinis suppetat ad vulnerū mortisq̄ temptū, & non possit deesse prudentia r̄ quæ & modestiã seruat in castris, & non parū p̄dest in dimicatione, cōsiliis.

eo minus habere.

quæ res.

Vtrum ex agris an ex vrbibus vtiliores sint tyrones. Cap. III.

Sequitur, vtrum ex agris, an de vrbibus vtilior tyro sit, requiramus. De qua parte nunquam credo potuisse dubitari, aptiorem armis rusticam plebem, quæ sub diuo & in labore nutritur, solis patiens, vmbra negligens, balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, paruo cōtenta, duratis ad omnem laborum tolerantiam membris: cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre, cōsuetudo de rure est. Interdum tamen necessitas exigit, etiam vrbanos ad arma compelli: qui vbi nomē dedere militiæ, primū laborare, decurrere, portare p̄dus, & solem puluerēq̄ ferre condiscant: parco victu vrantur & rustico, interdū sub diuo, interdum sub papilionibus, commorentur. Tunc demum ad vsum erudiantur armorum: & si lōgior expeditio emergit, in angariis plurimum detinendi sunt, proculq̄ habendi à ciuitatis illecebris: ut eo modo, & corporibus eorum robur accedat, & animis. Nec inficiandum est, post vrbem cōditam, Romanos ex ciuitate profectos ad bellū semper: sed tunc nullis voluptatibus, nullis delitiis frangebantur. Sudorē cursu & campestri exercitio collectū natās iuuetus abluebat in Tyberi. Idē bellator, idē agricola, genera tātū mutabat armorū. Quod vsq̄ adeo verū est, ut aranti Quintio Cincinnato viro optimo dictaturā cōstet oblatā. Ex agris ergo supplendū robur præcipuē videtur exercitus. Nescio enim quomodo minus timet mortē, qui minus deliciarū nouit in vita.

Quintius Cincinnatus dictator.

Cuius ætatis tyrones probandi sint. Cap. IIII.

Nunc, qua ætate milites legi conueniat, exploremus. Et quidem, si antiqua consuetudo seruāda est, incipientem pubertatem ad delectum cogendam nullus ignorat. Nō enim tantum celerius, sed etiam perfectius r̄ imbibitur, quæ discuntur à pueris. Deinde militaris r̄ alacritatis saltus & cursus antē tētādus est, quam

imbibitur alacritas

quàm corpus ætate pigrescat. Velocitas enim est, quæ p̄cepto exercitio strenuum efficit bellatorem. Adolescentes legendi sunt sicut ait Salustius. Nam primū iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laboris vsum militiam discibat. Melius enim est ut exercitatus iuuenis causetur ætatē nondū aduenisse pugnandi, quàm doleat præterisse. Habeat etiam spacium vniuersa discendi. Neq̄ enim parua aut leuis ars videtur armorum, siue equitem, siue peditem sagittarium velis imbueri, siue scutatam armaturæ numeros omnesq̄ gestus docere, ne locū deserat, ne ordines turbet, ut missile & destinato ictu & magnis viribus iaciat, ut fossam ducere, sudes scienter figere norit, tractare scutum & obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre. Huic taliter instituto tyroni, pugnare aduersum quoslibet hostes in acie formido non erit, sed voluptas.

Salusti. in Catilinar.

Qua statura tyrones sint probandi. Cap. V.

Proceritate tyronū, à Mario cōsule ad victoriã scio semp exactã, ita ut fenos pedes, vel certe, quinos & denas vncias habētes inter alares equites, vel in primis legionū cohortibus probarētur. Sed tunc erat amplior multitudo: & plures militiam sequebātur armatam. Necdum enim ciuilis pars florentiorem adduxerat iuuentutem. Si ergo necessitas exegerit, non tam staturæ rationem conuenit habere, quàm virium. Et ipso Homero teste non fallimur, qui Tydeum minorem quidem corpore, sed fortiorem r̄ animis fuisse significat.

Marij dilla gentia.

Tydeus armis.

Ex vultu & corporis positione agnosci in eligēdo, qui meliores possint esse tyrones. Cap. VI.

Sed qui delectum acturus est, vehementer intendat ut ex vultu, ex oculis, ex somni confirmatione membrorum eos eligat, qui implere valeant officium bellatoris. Nanq̄ non tantum in hominibus, sed etiã in equis & canibus virtus multis declaratur indiciis, sicut doctissimorum hominum disciplina cōprehenditur: quod etiam in apibus Mantuanus autor dicit esse seruandum. Nam duo sunt genera: hic melior, insignis & ore Et rutulis clarus sq̄ammis: ille horridus, alter Delidia, latamq̄ trahens inglorius aluum. Sit ergo adolescens Martio operi deputandus, vigilantibus oculis, erecta ceruice, lato pectore, humeris musculosis, valētibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior cruribus, suris & pedibus non superflua carne distentis, sed neruorum duritia collectis. Cū hæc signa in tyrone deprehenderis, proceritatem non magnopere desideres. Vtilius est enim fortes milites esse, q̄ grandes,

Ex Vergilio iij. Gen orgico.

Cuius artis tyrones vel eligendi sint vel respuendi. Cap. VII.

Sequitur, ut cuius artis tyrones vel eligendi vel penitus respuendi sint, indagemus. Piscatores, aucupes, dulciarios, lintheones, omnesq̄ qui aliquid tractasse videntur ad genæcea pertinens, longē arbitror pellēdos à castris. Fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, & ceruorum aprorumque venatores, con

A ii uenit

uenit societate militiæ. Et hoc est in quo totius reipub. salus vertitur, vt tyrones non tantū corporibus, sed etiam animis præstantissimi deligantur. Vires re-
electus gni & Romani nominis fundamentum in prima † delectorum examinatione consistunt. Nec leue putetur hoc officium, aut passim quibuscunq; mandadū, quod apud veteres inter tam varia genera virtutum, in Sertorio præcipue cō-
electio stitit esse laudatum. Iuuentus enim, cui defensio prouinciarum, cui committenda bellorum fortuna, & genere, si copia suppetat, & moribus debet excellere. Honestas enim idoneum militem reddit. Verecundia dum prohibet fugere, facit esse victorem. Quid enim prodest si exerceatur ignauus? si pluribus stipendiis moretur in castris? Nunq̄ exercitus profecit tempore belli, cuius in probā-
indicti dis tyronibus claudicari † elector. Et quantum vsu experimentisq; cognouimus, hinc tot vbiq; ab hostibus illatæ sunt clades, dum longa pax militem negligētius incuriosiusq; legit, dum honestiores quiq; ciuilia sectātur officia, dū possessoribus addicti tyrones, per gratiam aut dissimulationē probantur, talesq; sociantur armis, quales domini habere fastidiūt. A magnis ergo viris magna diligentia idoneos eligi conuenit iuniores.

Quando tyrones signandi sint. Cap. VIII.

Sed non statim punctis signorum inscribendus est tyro delectus: verū ante exercitio prætentandus, vt vtrum verè tanto operi aptus sit possit cognosci. Et velocitas in illo requirenda videtur & robur, & vtrum armorum disciplinam ediscere valeat, vtrum habeat confidentiam militarem. Plerique enim quāuis in specie non improbables videantur, tamen experimentis comprobantur indigni. Repudiandi ergo minus vtilis, & in locum eorum strenuissimi subrogandi sunt. In omni enim conflictu non tam prodest multitudo, q̄ virtus. Signatis itaq; tyronibus per quotidiana exercitia, armorum est demonstranda doctrina. Sed huius rei vsu dissimulatio longæ securitatis aboleuit. Quem inuenias qui docere possit quod ipse non didicit? De historiis ergo vel libris nobis antiqua consuetudo repetenda est. Sed illi res gestas & euentus tantum scribere bellorum, ista, quæ nunc quærimus, tanquā nota linquentes. Lacedæmonii quietem, & Athenienses, aliq; Græcorum in libros retulere complura, quæ *τακτικά* vocantur. Sed nos disciplinam militarem populi Romani debemus inquirere, qui ex paruis finibus imperium suum penè solis regionibus, & mundi ipsius sine distendit. Hac necessitas compulsi euolutis autoribus, ea me in hoc opusculo fidelissimè dicere, quæ Cato ille Censorius de disciplina militari scripsit, quæ Cornelius Celsus, quæ Frontinus perstringēda duxerūt, quæ Paternus diligentissimus iuris militaris assertor in libros redegit, quæ Augusti & Traiani Adrianiq; constitutionibus cauta sunt. Nihil enim mihi autoritatis assumo, sed horum quos, supra retuli, ea quæ dispersa sunt, velut in ordinem & abbreviationes, quæ epitomata dicuntur, conscribo.

Ad gradum

Ad gradum militarem & cursum & saltum exercendos tyrones.

Cap. IX.

Primis ergo meditationum auspiciis, tyrones militarem edocendi sunt gradum. Nihil enim magis in itinere vel in acie custodiendum est, quā vt omnes milites incedendi ordinē seruēt. Quod aliter fieri non potest, nisi vt assiduo exercitio ambulare celeriter & æqualiter discant. Periculum enim sæpe ab hostibus grauissimum sustinet diuisus & inordinatus exercitus. Militari ergo gradu, viginti milia passuum, horis quinq; duntaxat æstiuis conficienda sunt. Pleno autem gradu, qui citatior est, totidem horis viginti quatuor milia peragenda sunt. Quicquid addideris iam cursus est, cuius spacium non potest diffiniri. Sed ad cursum præcipue assuefaciendi sunt iuniores, vt maiore impetu in hostes procurrant, vt loca opportuna celeriter, cum vsus aduenerit, occupent: vel aduersariis idem facere volentibus, præoccupent: vt ad explorandum alacriter pergant, alacrius redeant, vt fugientium terga facilius comprehendant. Ad saltum etiam quo vel fossæ transiliuntur, vel impediens aliqua altitudo superatur, exercendus est miles: vt cum eiusmodi difficultates euenierint, possint sine labore transire. Præterea in ipso conflictu ac dimicatione telorum bellator cum cursu saltuq; veniens, aduersarii perstringit oculos, mentemq; deterret, priusque plagam infligit, quā ille ad cauendum vel ad resistendum se præparet. De exercitio Pompeii magni Salustius hoc memorat, cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se & milites frequentibus exercitiis præparasset ad pralia.

Pompeii exercitum.

Ad vsu natandi exercendos tyrones.

Cap. X.

Natandi vsu æstiuis mensibus omnis æqualiter debet tyro condiscere, non enim semper flumina pontibus transeuntur, sed & cedens & insequens natate cogitur frequenter exercitus. Sæpe repentinis hymbribus vel niuibus solent exundare torrentes. Et ignorantia non solum ab hoste, sed etiam ab ipsis aquis discrimen incurrit: ideoque Romani veteres, quos tot bella & continua pericula, ad omnem rei militaris erudierāt artem, campum Martium vicinum Tyberi delegerunt: in quo iuuentus post exercitium armorum, sudorem, pulueremque dilueret, ac lassitudinem cursusque laborem natando deponeret. Non solum autem pedites, sed & equites ipsosque equos vel lixas (quos galearios vocant) ad natandum exercere per commodum est, ne quid imperitis, cum necessitas imminet, eueniat.

Campus Martius.

Galearij.

Quemadmodum ad scuta viminea vel ad palos antiqui exercebant tyrones.

Cap. XI.

Antiqui (sicut inuenitur in libris) hoc genere exercere tyrones. Scuta de vimine in modum cratiū corrotundata texebant: ita vt duplum pondus cratis haberet, quā scutum publicum habere consuevit.

A iii lidemq;

Palorum
usus.

Iidemq; clauas ligneas, duplicis aequae ponderis, pro gladiis tyronibus dabant. Eoque modo non tantum mane, sed etiam post meridiem exercebantur ad palos. Palorum enim usus non solum militibus, sed etiam gladiatoribus plurimum prodest. Nec unquam aut harena, aut campus inuictum armis virum probauit, nisi qui diligenter exercitatus docebatur ad palum. A singulis autem tyronibus singuli pali defigebantur in terram, ita ut mutare non possent, & sex pedibus emerent. Contra illum palum, tanquam contra aduersarium, tyro cum crata illa & claua, velut cum gladio se exercebat & scuto: ut nunc quasi caput aut faciem peteret, nunc à lateribus minaretur, interdum contenderet poplites & crura succidere, recederet, assultaret, insiliret, & quasi praesentem aduersarium, sic palum omni impetu, omni bellandi arte tetaret. In qua meditatione seruabatur illa cautela, ut ita tyro ad interendum vulnus infurgeret, ne qua ex parte pateret ipse ad plagam.

Non casim sed punctum ferire docendos tyrones. Cap. XII.

Præterea non casim, sed punctum ferire discabant. Nam casim pugnantibus non solum facile vicere, sed etiam deridere Romani. Casa enim quouis impetu veniat, non frequenter interficit: cum & armis vitalia defendantur, & offibus. At contra puncta, duas uncias adacta, mortalis est. Necessè est enim ut vitalia penetret, quicquid immergitur. Deinde dum casa infertur, brachium dextrum latusque nudatur. Puncta autem tecto corpore infertur, & aduersarium fauciat antequam videatur. Ideoque ad dimicandum hoc præcipue genere usus esse constat Romanos: duplicis autem ponderis illa cratis & claua ideo dabantur, ut cum vera & leuiora arma tyro sumpsisset, velut grauiore pondere liberatus, securior alacriorque pugnaret.

Armaturam docendos tyrones. Cap. XIII.

Veterum
consuetudo.

Præterea illo exercitii genere, quod armaturam vocant, & à campi doctoribus traditur, imbuendus est tyro. Qui usus vel ex parte seruatur. Constat enim & nunc in omnibus præliis armaturam melius pugnare, quam ceteros. Ex quo intelligi debet, quantum exercitatus miles in exercitatu sit melior: cum armatura utcumque eruditi, reliquos contubernales suos bellandi arte præcedat. Ita autem seuerè apud maiores exercitii disciplina seruata est, ut & doctores armorum duplicibus remunerarentur annonis: & milites, qui parum in illa prælusione profecerant, pro frumento ordeum cogere accipere: nec antequam eis in tritico redderetur annona, quam sub præsentia præfecti, tribunorum, vel principum experimentis datis, ostendissent se omnia, quæ erant in militari arte, complexisse. Nihil enim neque firmitus, neque felicitus, neque laudabilius est, reperi in qua abundant milites eruditi. Non enim vestium nitor, vel auri vel argenti gemmarumque copia hostes aut ad reuerentiam nostram, aut ad gratiam inclinant, sed solo terrore subiguntur armorum. Deinde in aliis rebus (sicut ait Cato) si quid erratum est, potest postmodum corrigi, Præliorum delicta emendationem non recipiunt, cum statim pena sequatur errorem. Aut enim confestim pereunt, qui ignaue imperiteque pugnaverunt: aut in fugam versi, victoribus ultra pares esse non audent.

Catonis
sententia.

Ad missi

Ad missilia iacienda tyro exercendus. Cap. XIII.

Sed ad inceptum reuertor. Tyro, qui cum claua exercetur ad palum, hastilia quoque ponderis grauioris, quam vera futura sunt iacula, aduersus illum palum, tanquam aduersus hominem iactare compellitur. In qua re armorum doctor attendit, ut magnis viribus hastile contorqueat, ut destinato ictu vel in palum vel iuxta dirigat missile. Eo enim exercitio & lacertis robur accrescit, & iaculandi usus atque peritia acquiritur.

Sagittis tyronem imbuendum diligenter. Cap. XV.

Sed propè tertia, vel quarta pars iuniorum, quæ aptior potuerit reperiri, arcibus ligneis, sagittisque lusoriis, ad illos ipsos semper exercenda palos. At doctores ad hanc rem & artifices eligendi: & maior adhibenda solertia, ut arcum diligenter accieter teneat, ut fortiter impleat, ut sinistra fixa sit, ut dextera cum ratione ducatur, ut ad illud quod feriendum est, oculus pariter ac animus consentiat, ut siue in equo siue in terra, rectè sagittare doceat. Quam artem & disci opus est diligenter, & quotidiano usu exercitioque seruari. Quantum autem utilitatis boni sagittarii in præliis habeat, & Cato in libris de disciplina militari euidenter ostendit, & Claudius pluribus iaculatoribus antequam institutis atque perdoctis, hostem, cui prius impar fuerat, superauit. Aphricanus quidem Scipio, cum aduersum Numantinos, qui exercitum populi Romani sub iugum miserant, esset acie certaturus, aliter superiorē se futurum esse non credidit, nisi in omnibus ceteris lectos sagittarios miscuisset.

Claudij iaculatores.
Aphricani iaculatores

Ad iactandos lapides fundis vel manu exercendos tyrones. Cap. XVI.

Ad lapides vero, vel manibus vel fundis iaciendos, exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum autem usum primi Balearum insularum habitatores & inuenisse, & ita perite exercuisse dicuntur, ut matres paruos filios nullum cibum contingere sinerent, nisi quem ex funda destinato lapide percussissent. Sape enim aduersum bellatores cassidibus, cataphractis, loricisque munitos, teretes lapides de funda vel fustibalo destinati, sagittis sunt omnibus grauiores: cum membris integris, letale tamen vulnus importent: & sine inuidia sanguinis, hostis lapidis ictu intereat. In omnibus autem veterum præliis funditores militasse nullus ignorat. Quæ res ideo ab vniuersis tyronibus frequenter exercitio discenda est, quia fundam portare nullus est labor. Et interdum conuenit, ut in lapidosis locis conflictus habeatur, ut aut mons sit aliquis defendendus aut collis, & ab oppugnatione castellorum siue ciuitatum, lapidibus barbari fundisque sunt pellendi.

Balearibus funde primo reperiuntur.

De exercitio plumbatarum Caput XVII.

Plumbatarum quoque exercitatio (quas Martiobarbulos vocant) est tradenda iunioribus. Nam in Illyrico dudum duæ legiones fuerunt, quæ sena milia militum habuerunt: quæ, quod his telis scienter utebantur & fortiter, Martiobarbuli vocabantur. Per hos longo tempore strenuissime constat omnia bella confecta: usque eo, ut dum Diocletianus & Maximianus ad imperium venissent, pro merito virtutis hos Martiobarbulos, Iouianos, atque Herculanos censerint appellandos, eosque cunctis legionibus prætulisse doceantur. Quinos autem Martio

Martiobarbuli.

A iiii barbulos

mutati
barbulos insertos scutis portare consueverunt: quos si opportunè milites iacerent propè sagittariorum scutati imitari videntur officium. Nam hostes equosque consauciant, priusquam non modò manu ad manum, sed ad ictum missilium potuerit perueniri.

Quemadmodum ad ascendendos equos tyrones exercendi sint.

Cap. XVIII.

Non tantum autem à tyronibus, sed etiam à stipendiariis militibus salitio equorum districtè est semper exacta. Quem usum usque ad hanc ætatem, licet iam cum dissimulatione, peruenisse manifestum est. Equi lignei hyeme sub tecto, æstate ponebantur in campo: super hos iuniores primò inermes, dum consuetudine proficerent, deinde armati cogebantur ascendere. Tantaque cura erat ut non solum à dextris, sed etiam à sinistris partibus & insilire & desilire cõdicerent, euaginos etiam gladios vel contos tenentes. Hoc enim continua meditatione faciebant, scilicet ut in tumultu prælii sine mora ascenderent, qui tantu studiose exercebantur in pace.

Ad portandum pondus exercendos tyrones.

Cap. XIX.

Pondus quoque baiulare usque ad LX libras, & iter facere gradu militari, frequentissimè cogendi sunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus necessitas imminet annonam pariter ac arma portandi. Nec hoc credatur esse difficile, si usum accesserit: nihil enim est quod non assidua meditatio facillimè reddat. Quam rem antiquos milites factitauisse, Verg. ipso teste potest cognosci, qui ait, Non secus ac patriis acer Romanis in armis Iniusto sub fasce viam cum carpit, & hosti Ante expectatum positus stat in agmine castris.

Quo armorum genere vsi sint antiqui.

Cap. XX.

Locus exigit, ut quo maiorum genere, vel instruendi, vel muniendi sint tyrones, referre tentemus. Sed in hac parte antiqua penitus consuetudo deleta est: nam licet exemplo Gotthorum & Alanorum Hunnorumque equitum arma profecerint, pedites tamen constat esse nudatos. Ab vrbe enim condita usque ad tempus diui Gratiani, & cataphractis & galeis muniabatur pedestris exercitus. Sed cum campestris exercitatio, interueniente negligetia desidiosa cessaret, graua videri arma cœperunt, quæ raro milites induebant. Itaque ab Imperatore postulabant primò cataphractas, deinde cassides deponere: sic detectis pectoribus & capitibus, congressi contra Gotthos milites nostri, multitudine sagittariorum sæpe deleti sunt: nec post tot clades, quæ usque ad tatarum urbium excidia peruenerunt, cuiquam curam fuit, vel cataphractas vel galeas pedestribus reddere. Ita fit ut non de pugna, sed de fuga cogitent qui nudi in acie exponuntur ad vulnera. Quid enim pedes sagittarius sine cataphracta, sine galea, qui cum arcu scutum tenere non potest, faciet? Quid ipsi draconarii atque signiferi, qui sinistra manu hastas gubernant, in prælio facient, quorum & capita nuda esse constat & pectora? Sed grauis pediti lorica videtur, & galea fortasse raro meditati, & arma

ma tractanti. Ceterum quotidianus vsus non laborat, etiam si onerosa gestaerit. Sed illi qui laborem in portandis veteribus munimentis armorum ferre non possunt, detectis corporibus & vulnera sustinere coguntur & mortes: & (quod est grauius & turpius) aut capi, aut certe fuga rempublicam perdere. Sic dum exercitium laboremque declinant, cum maximo dedecore trucidantur, ut pecudes. Unde apud antiquos Murus non dicebatur pedestris exercitus: nisi quod pilatae legiones præter scuta etiam cataphractis galeisque fulgebant: usque eo, ut sagittarii sinistra brachia manicis muniuntur. Pedites autem scutati, præter cataphractas & galeas etiam ferreas ocreas in dextris cruribus cogentur accipere. Sic erant armati illi qui in prima acie pugnantes principes, in secunda hastati, in tertia Triarii vocabantur. Sed triarii genibus flexis solebant intra scuta subsidere, ne stantes vulnerarentur, venientibus telis: & cum necessitas postulasset, tanquam re quieti vehementius inuaderent hostes, à quibus constat sæpe factam esse victoriam, cum hastati illi & qui priores steterant, interissent. Erant autem apud veteres inter pedites, qui dicebantur leuis armaturæ funditores, & ferentarii: qui præcipue in cornibus locabantur, & à quibus pugnandi sumebatur exordium: sed hi & velocissimi & exercitatissimi legebantur. Nec erant admodum multi, quæ cedentes (si prælii necessitas compulisset) inter principia legionum recipi solebant, ita ut acies immota consisteret. Usque ad præsentem propè ætatem consuetudo permanet, ut omnes milites pileis, quos pannonicos vocabant, expellibus vterentur, quod propterea seruabatur, ne grauis galea videretur homini in prælio, qui gestabat aliquid semper in capite. Missilia autem quibus utebantur pedestris exercitus, pila vocabantur, ferro subtili trigono præfixa, vnciarum nouem siue pedali, quæ in scuto fixa non possent abscindi: & lorica scienter ac fortiter directa, facile perumpunt, cuius generis apud nos iam rara sunt tela. Barbari autem scutati, pedites his præcipue vtuntur, quas bebras vocant, & binas etiam ac ternas in præliis portant. Sciendum præterea quod cum missilibus agitur, sinistros pedes in antè milites habere debere: ita enim vibrandis spiculis vehementior ictus est. Sed cum ad pilam (ut appellant) venit, & manu ad manum gladiis pugnatur, tunc dextros pedes in antè milites habere debent: ut & latera eorum subducantur ab hostibus, ne possint vulnus accipere, & proximior dextra sit, quæ plagam possit inferre. Instruendos igitur ac protegendos omni arte pugnandi, & quocumque genere armorum constat esse tyrones. Necessè est enim, ut dimicandi acriorem sumat audaciã, qui munito capite vel pectore non timet vulnus.

De munitione castrorum.

Cap. XXI.

Castrorum quoque munitionem debet tyro condiscere: nihil enim tam salutare, neque tam necessarium inuenitur in bello: quippe si rectè constituta sũt castra, ita intra vallum securi milites dies noctesque peragunt, etiam si hostis obfideat, quasi muratam ciuitatem vedeantur secum ubique portare. Sed huius rei scientia prorsus interdidit: nemo enim iam diu deductis fossis, præfixisque sudibus castra constituit. Sic diurno vel nocturno superuictu equitum barbarorum, multos exercitus

capitibus

mirus
Murus pedo
jris exercitus.

Triarii.

Pila.

Bebra.

exercitus scimus frequenter afflictos. Non solum autem confidentes sine castris ista patiuntur, sed cum in acie casu aliquo coeperint cedere, munimenta castrorum, quod se recipiant, non habent, & more animalium multi cadunt. Nec prius moriendi finis fit, quam hostibus defuerit voluntas persequendi.

In quibus locis constituenda sint castra. Cap. XXII.

Castra autem praesertim hoste vicino, tuto semper facienda sunt loco: ubi & lignorum, & pabuli & aquae suppetat copia. Et si diutius commorandum sit, loci salubritas eligetur. Cauendum etiam ne mons sit vicinus altior, qui ab aduersariis captus possit officere. Considerandum etiam ne torrentibus inundari consueuerit campus, & hoc casu vim patiatur exercitus. Pro numero autem militum vel impedimentorum munienda sunt castra, ne maior multitudo constipetur in paruis, neue paucitas in latioribus ultra quam oportet cogatur extendi.

Quali specie delinianda sint castra. Cap. XXIII.

Prætoriam
porta.

Decumana
porta.

Interdum autem quadrata, interdum trigona, interdum semirota, prout loci qualitas aut necessitas postulauerit, castra facienda sunt. Porta autem que appellatur prætoriam, aut orientem spectare debet, aut illum locum qui ad hostem respicit: aut si iter agitur, illam partem debet attendere, ad quam est profecturus exercitus, intra quam primæ centuriæ, hoc est, cohortes, papiliones tendunt & dracones & signa constituunt. Decumana autem porta, quæ appellatur, post prætoriam est: per quam delinquentes milites educuntur ad poenam.

Quo genere munienda sint castra. Cap. XXIII.

egressa.

Castrorum autem diuersa triplexque munitio est. Nam si nimia necessitas non premit, cespites circunciduntur e terra, & ex illis velut murus instruitur, altus tribus pedibus super terram, ita ut ante sit fossa, de qua leuati sint cespites: deinde tumultuaria fossa sit lata pedes nouem, & alta pedes septem. Sed ubi vis acrior imminet hostium, tunc latissima fossa ambitum conuenit munire castrorum, ita ut xii. pedes lata sit, & alta sub linea (sicut appellant) pedes nouem. Supra autem sapibus hinc inde factis, quæ de fossa et leuata fuerit terra congeritur, & crescit in altum quatuor pedes. Sic fit ut sit alta tredecim pedes, duodecim lata: supra quam sudes de lignis fortissimis, quas milites portare consueuerant, prefiguntur. Ad quod opus ligones, rastra, qualos, aliaque utensilium genera habere conuenit semper in promptu.

Quemadmodum munienda sint castra cum hostis imminet. Cap. XXV.

Sed facile est absentibus hostibus castra munire, verum si aduersarius incumbat, tunc omnes equites, & media pars peditum, ad propulsandum hostium impetum, ordinantur in acie, reliqui post ipsos ductis fossis muniunt castra: & per præconem indicatur, quæ centuria prima, quæ secunda, quæ tertia, quæ quarta donec opus omne compleuerit. Post hæc à centurionibus fossa inspicitur, ac mensuratur, & vindicatur in eos, qui negligētius fuerint operati. Ad hunc ergo usum instituendus

instituendus est tyro, ut cum necessitas postulauerit, sine perturbatione celeriter possit castra munire. constituendus.

Quemadmodum exerceantur tyrones, ut in acie ordinem & interualla custodiant. Cap. XXVI.

Nil magis prodesse constat in pugna, quam ut assiduo exercitio milites in acie dispositos ordines indefinenter obseruent, nec ultra magis quam expedit, aut coglobent agmen, aut laxent. Nam etiam constipati perdunt spacia pugnandi, & sibi inuicem impedimento sunt: & rariores atque interlucentes aditus perumpendi hostibus præstant. Necessè est autem statim metu uniuersa confundi, si intercisa acie ad dimicantium terga hostis accesserit. Producendi ergo tyrones sunt semper ad campum, & secundum matriculæ ordinem in aciem dirigendi, ita ut primo simplex extensa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curuaturas: ut æquali legitimoque spacio miles distet à milite. Tunc præcipiendum, ut subito duplicet aciem, ita ut in ipso impetu, ad quem ipsi respondere solent, ordo seruetur. Tertio præcipiendum est, ut quadratam aciem repente constituent: quo facto in trigonum (quem cuneum vocant) acies ipsa mutata est. Quæ ordinatio plurimum prodesse consuevit in bello. Iubetur etiam ut instruant orbem, quo genere cum vis hostium interrupt aciem, resisti ab exercitatus militibus consuevit, ne omnis multitudo fundatur in fugam, & graue discrimen imminet. Hæc si iuniores assidua meditatione perceperint, facilius in ipsa dimicatione seruabunt. dimicandi in terra hæsis.

Quantum spacium ire vel redire debeant, vel quoties in mense exerceri, cum educuntur milites ambulatum. Cap. XXVII.

Prætoriam & vetus consuetudo permansit, & diui Augusti atque Hadriani constitutionibus præcauetur, ut ter in mense, tam equites quam pedites educantur ambulatum: hoc enim verbo, hoc exercendi genus nominat. Decem milia passuum armati instructique omnibus telis pedites, militari gradu ire ac redire iubebantur in castra, ita ut aliquam itineris partem cursu alacriore conficerent, Equites quoque diuisi per turmas armatique, similiter tantum itineris peragebant, ita ut ad equestrem meditationem interdum sequerentur, interdum cederent, & recursu quodam impetus repararet. Non solum autem in campis, sed etiam in cliuosis & arduis locis & ascendere & descendere utraque acies cogebatur, ut nulla res vel casus prorsus pugnantibus posset accidere, quam non antea boni milites assidua exercitatione didicissent. exercitij.

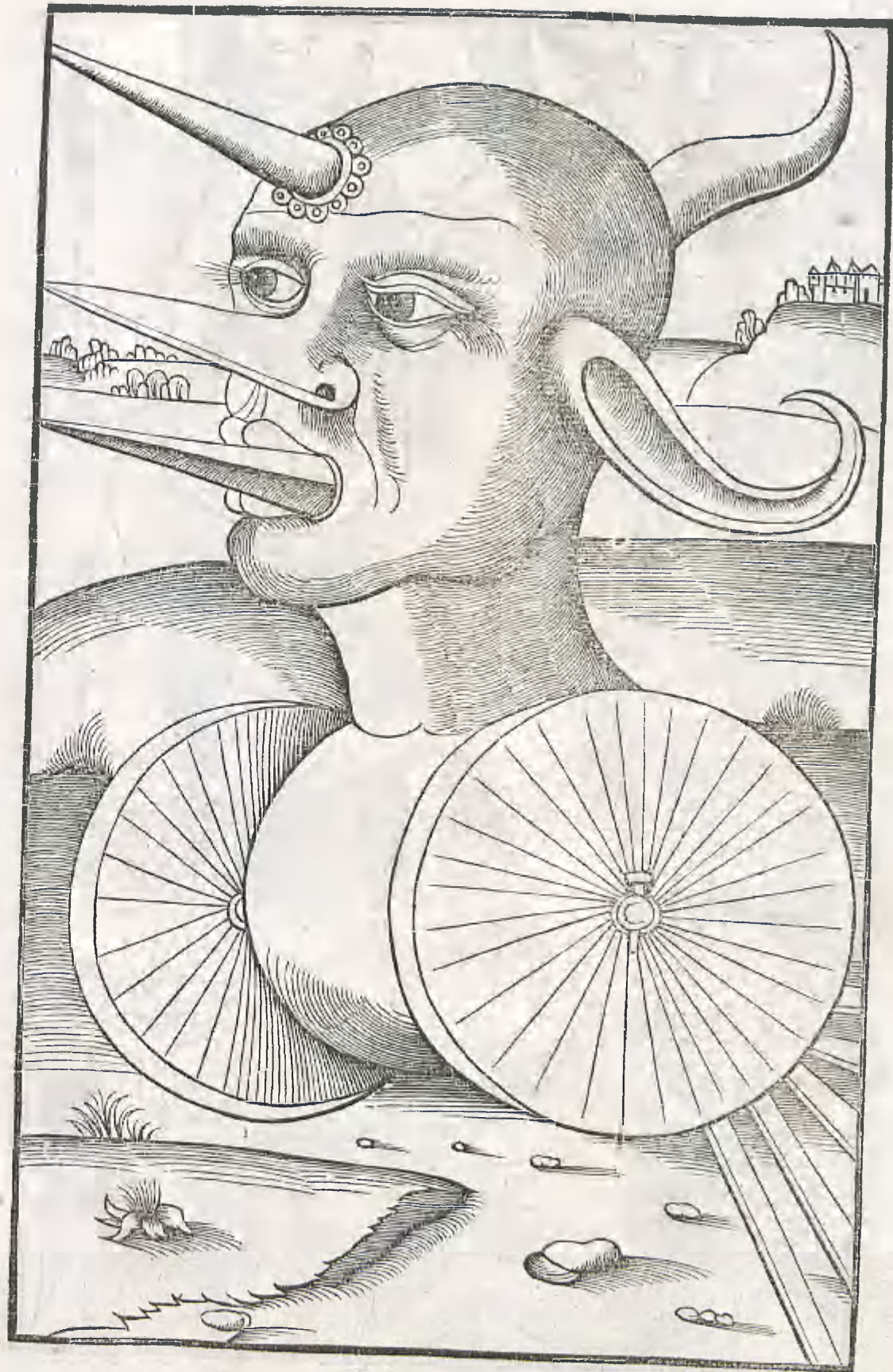
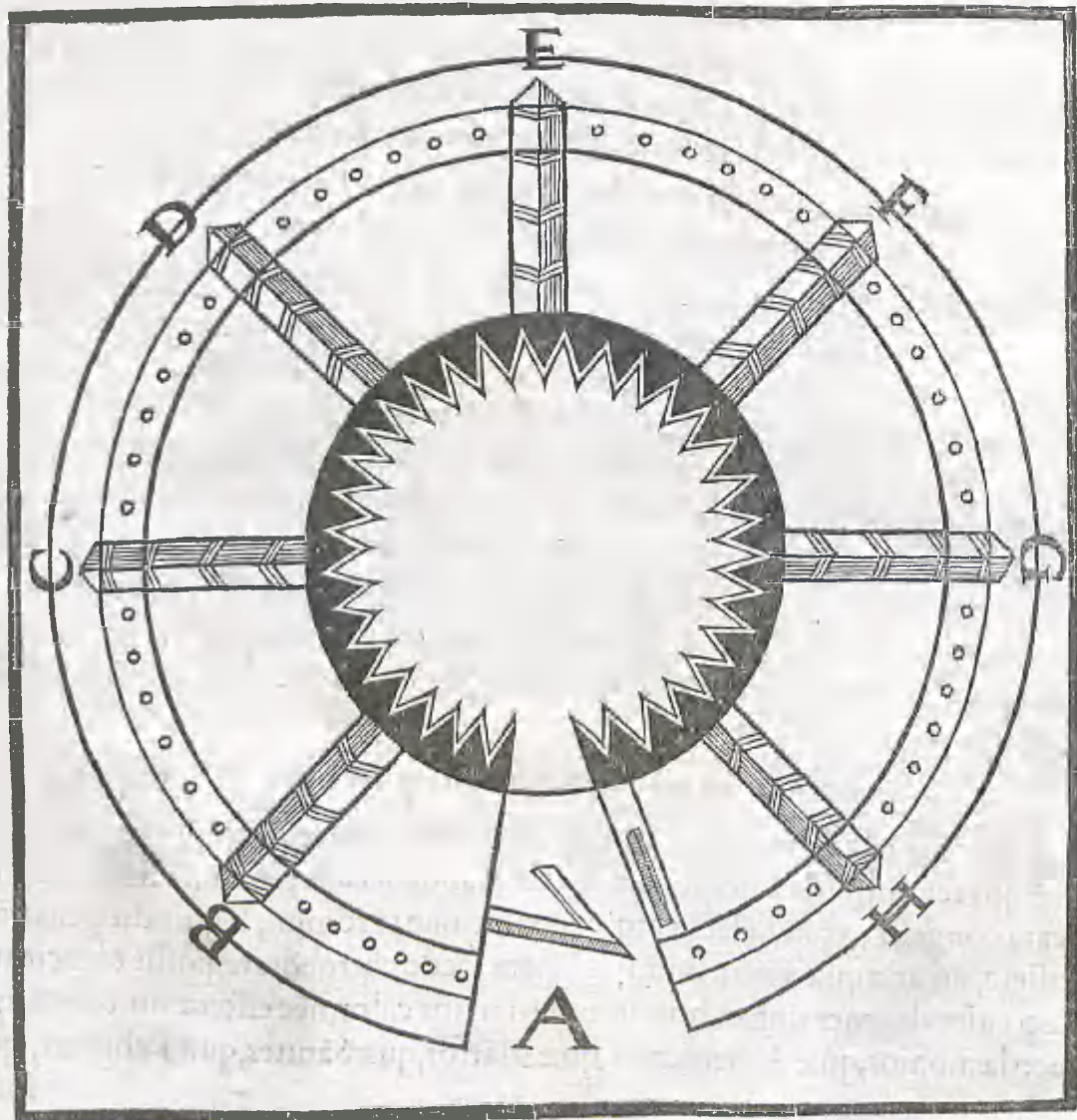
De adhortatione rei militaris Romanæque virtutis. Cap. XXVIII.

Hæc fidei ac deuotionis intuitu, Imperator inuicte, de uniuersis autoribus, qui rei militaris disciplinam literis mandauerunt, in hunc libellum enucleata congesti, ut in delectu atque exercitatione tyronum, si quis diligens velit existere, ad antiquæ virtutis imitationem facile corroborare possit exercitum. Neque enim degenerauit in hominibus Martius calor, nec effæta sunt terræ que Lacedæmonios, quæ Athenienses, quæ Marfos, quæ Sånites, quæ Pelignos, quæ ipsos

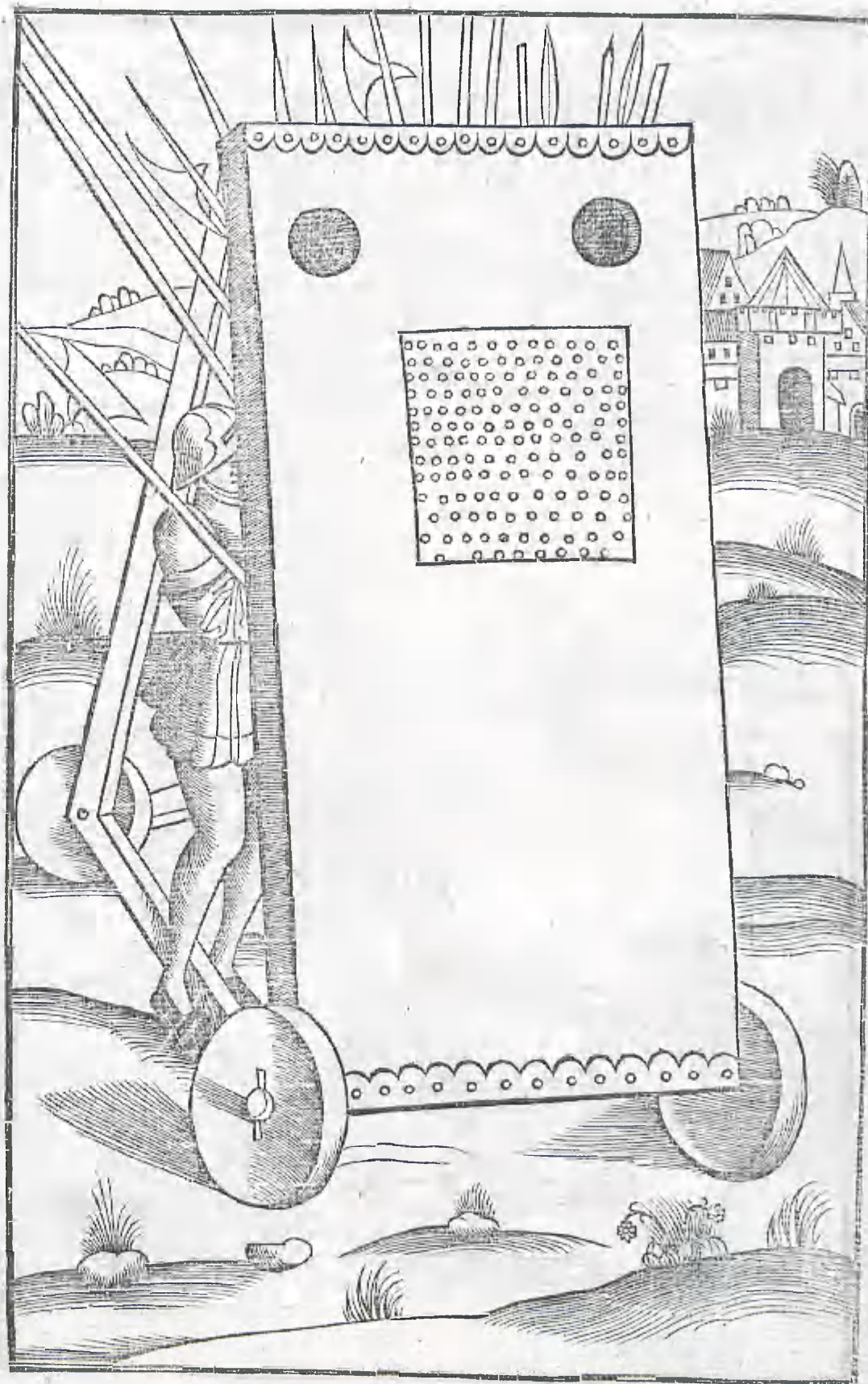
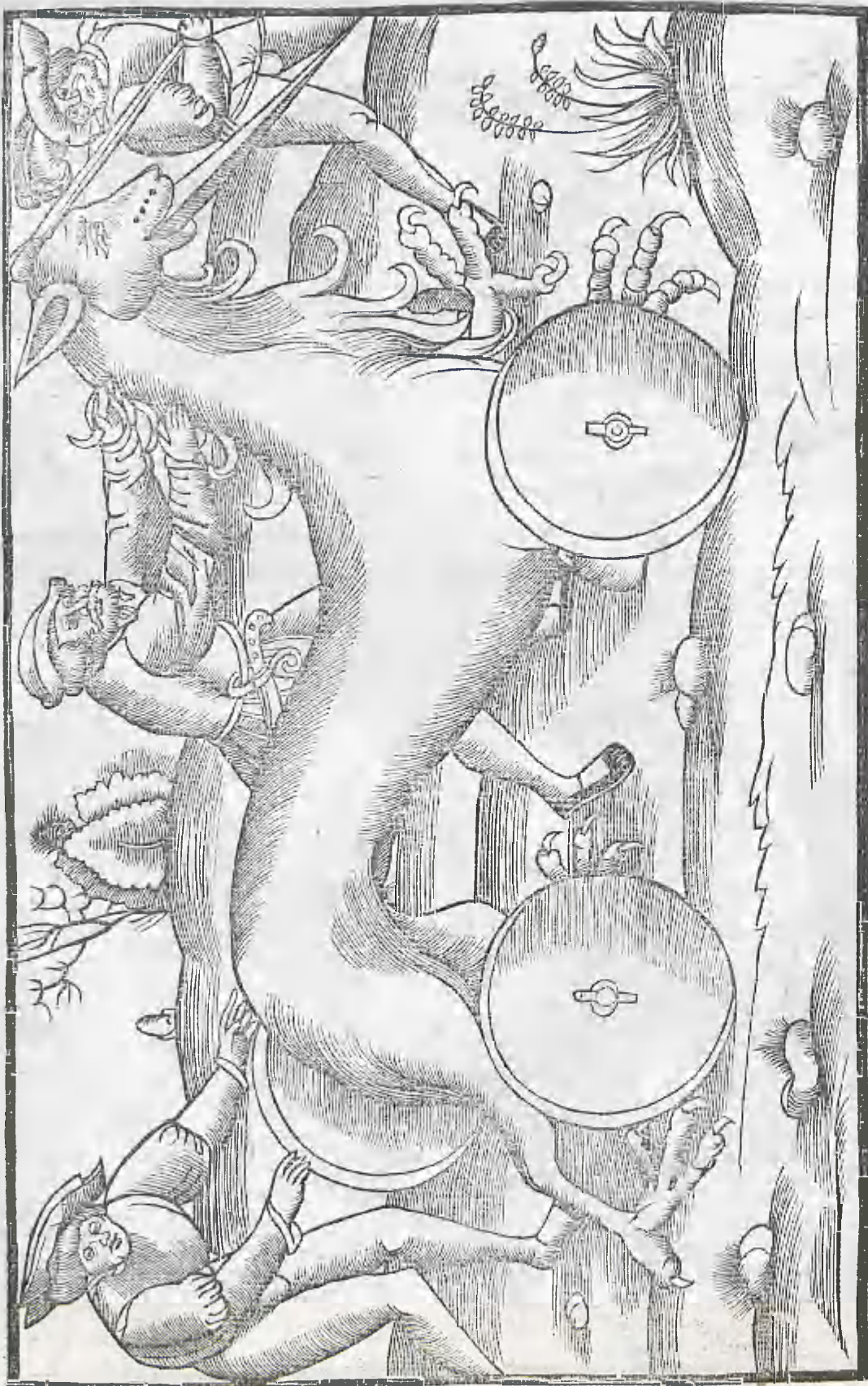

iplos progenere Romanos. Nonne Epirotæ armis plurimum aliquando valuerunt? Nonne Macedones ac Thessali, superatis Persis, usque ad Indiam bello penetrarunt? Dacos autem & Mædos ac Thraces, intantum bellicosos semper fuisse manifestum est, ut ipsum Martem fabulæ apud eos natum esse confirmet. Longum est, si uniuersarum prouinciarum vires enumerare contendam, cum omnes in Romani imperii ditione consistat. Sed longæ securitas pacis homines partim ad delectationem ocii, partim ad ciuilia traduxit officia. Ita cura exercitii militaris primò negligentius agi, postea dissimulari, ad postremum olim in obliuioné pducta cognoscitur: nec aliquis hoc superiore atate accidisse miretur, cum post primum punicú bellú (viginti quatuor circulis excursis annorum, pax ita Romanos illos ubiq; victores ocio & armorú desuetudine eneruauerit, ut secundo bello punico Hannibali pares esse non possent. Tot itaq; consulibus, tot ducibus, tot exercitibus amissis, tunc demú ad victoriam perueniunt, cum vsum exercitiumq; militare condiscere potuerunt. Semper ergo legédi & exercendi sunt iuniores. Vilius enim costat erudire armis suos, quam alienos mercede conducere.

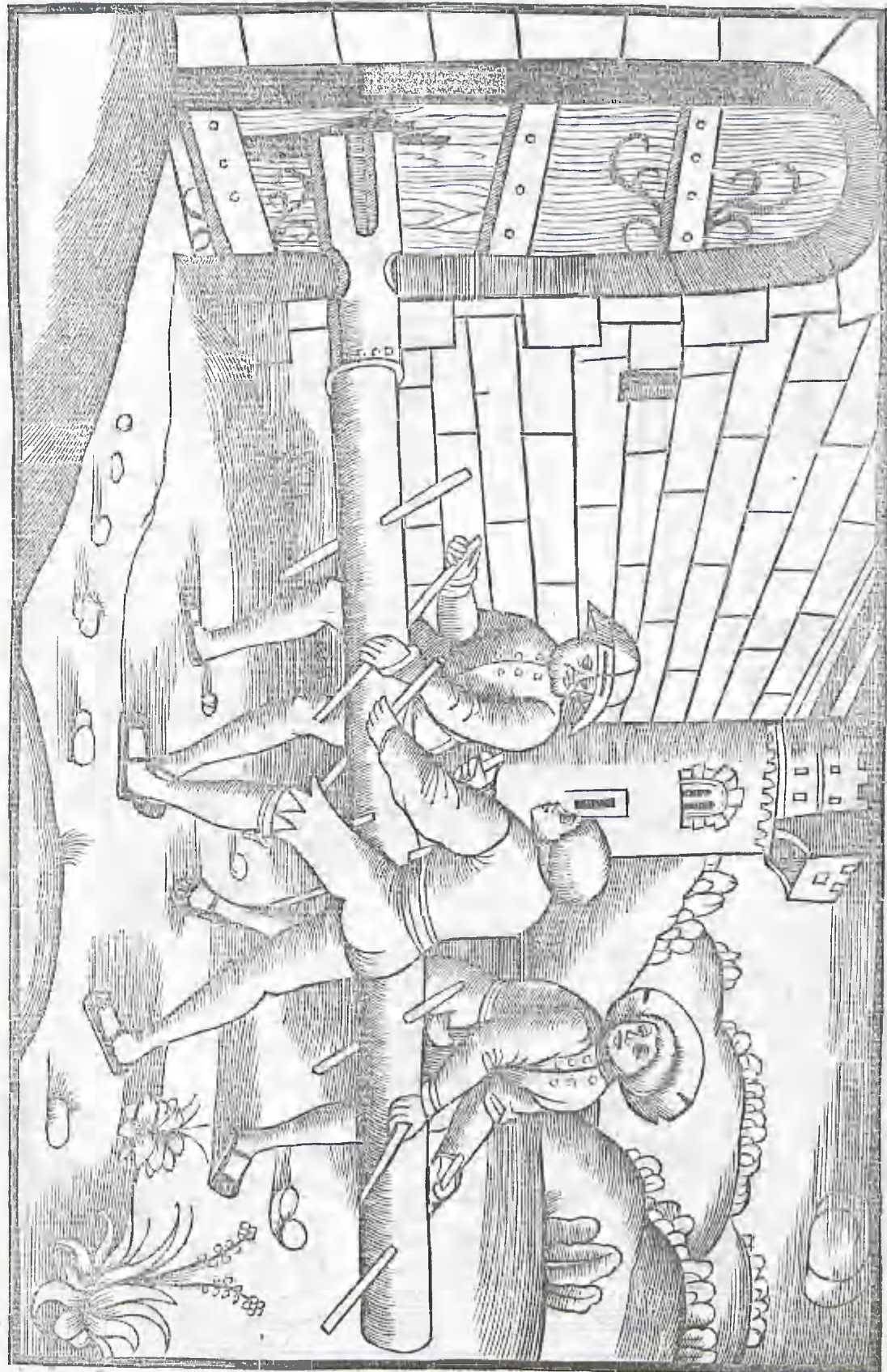
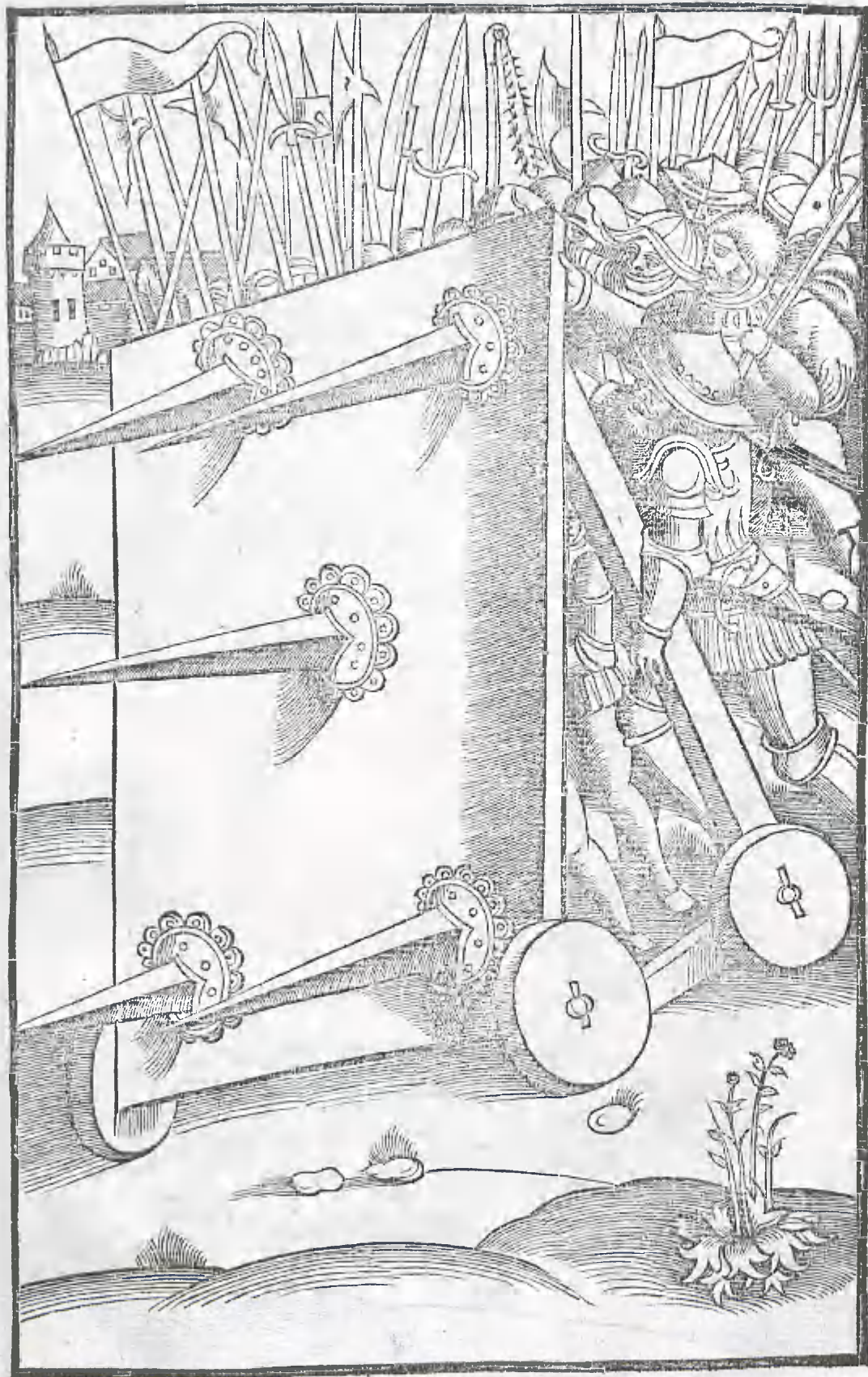
xx excursu
anno VIII.

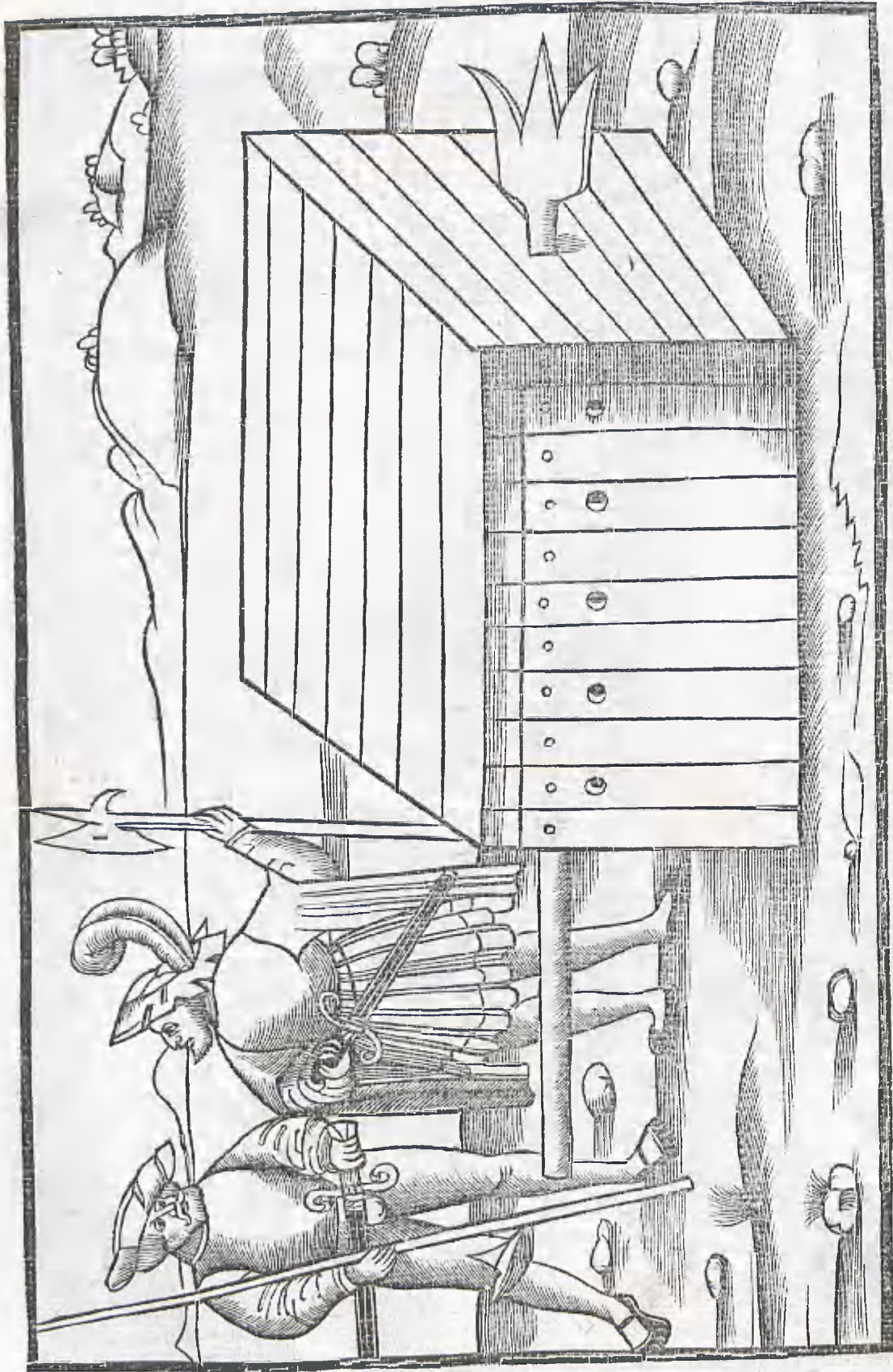

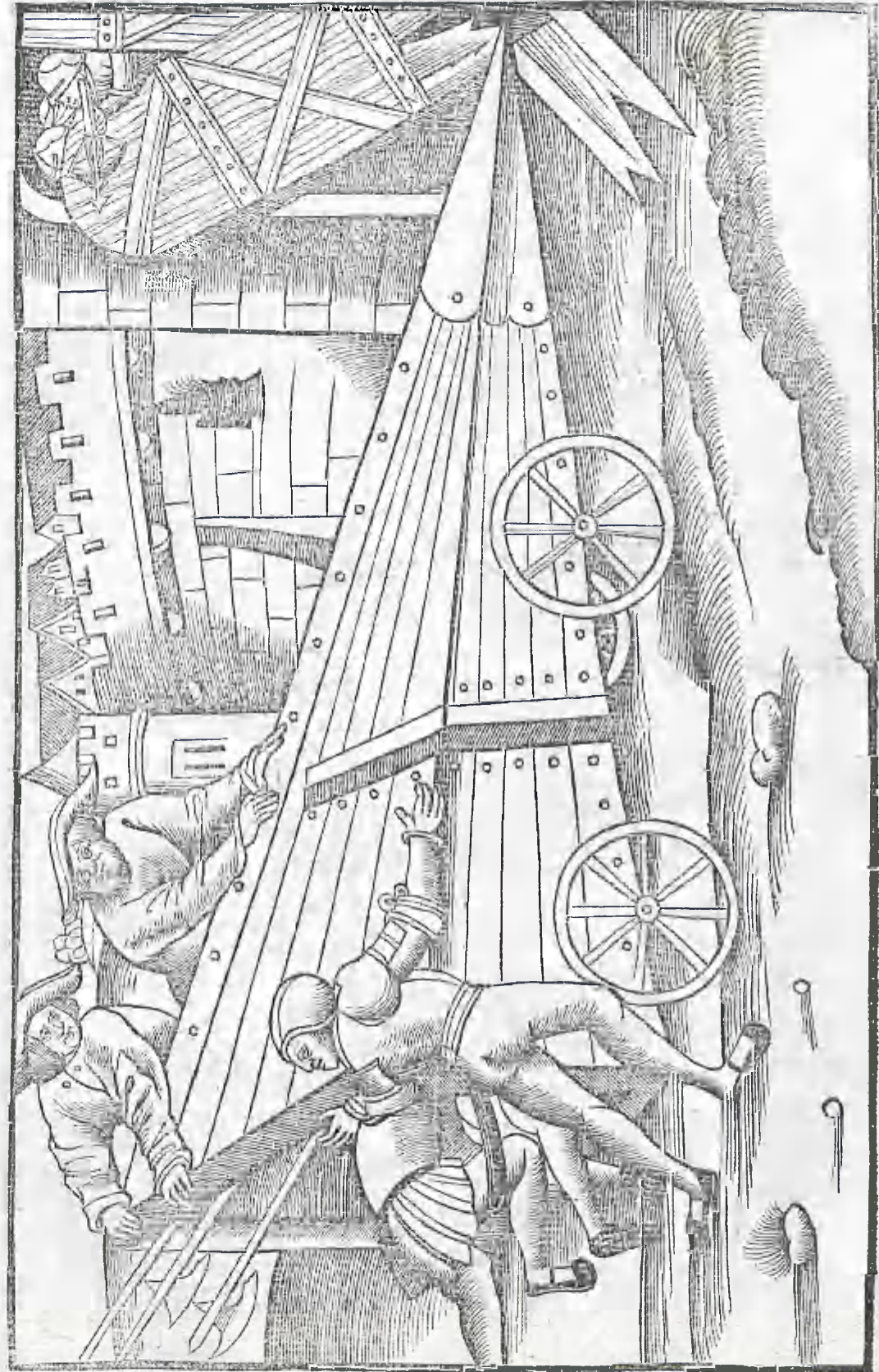

B iii

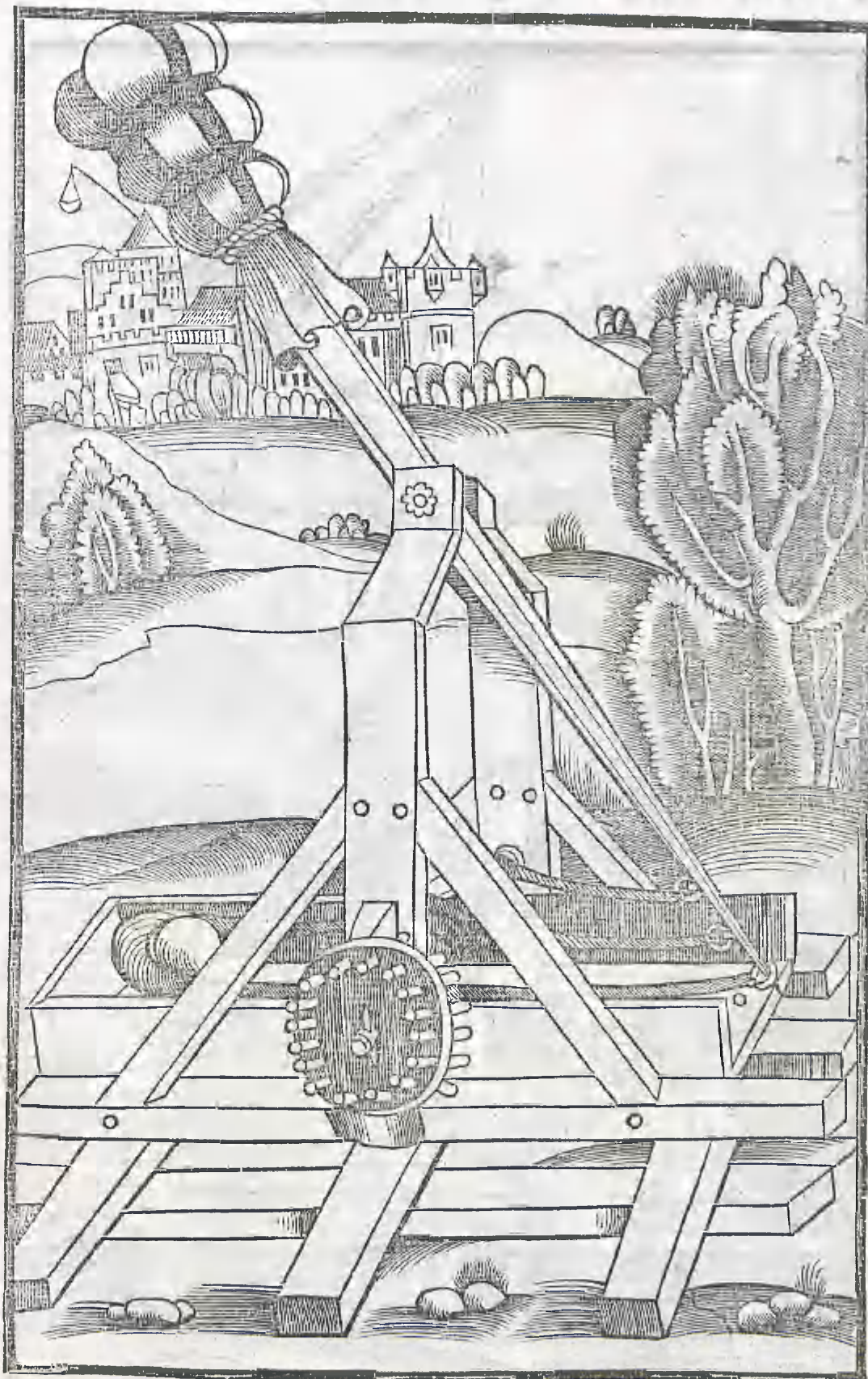

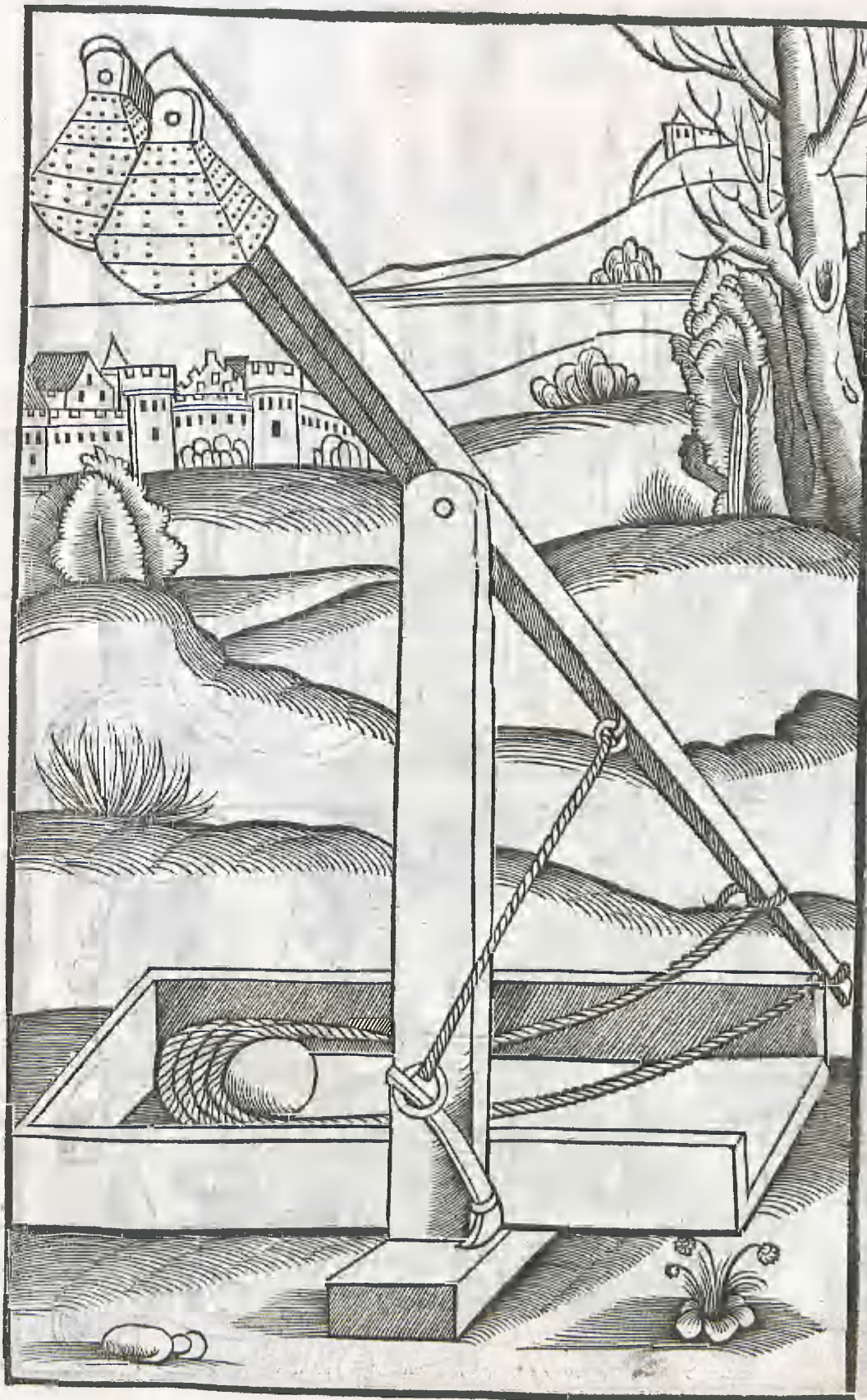
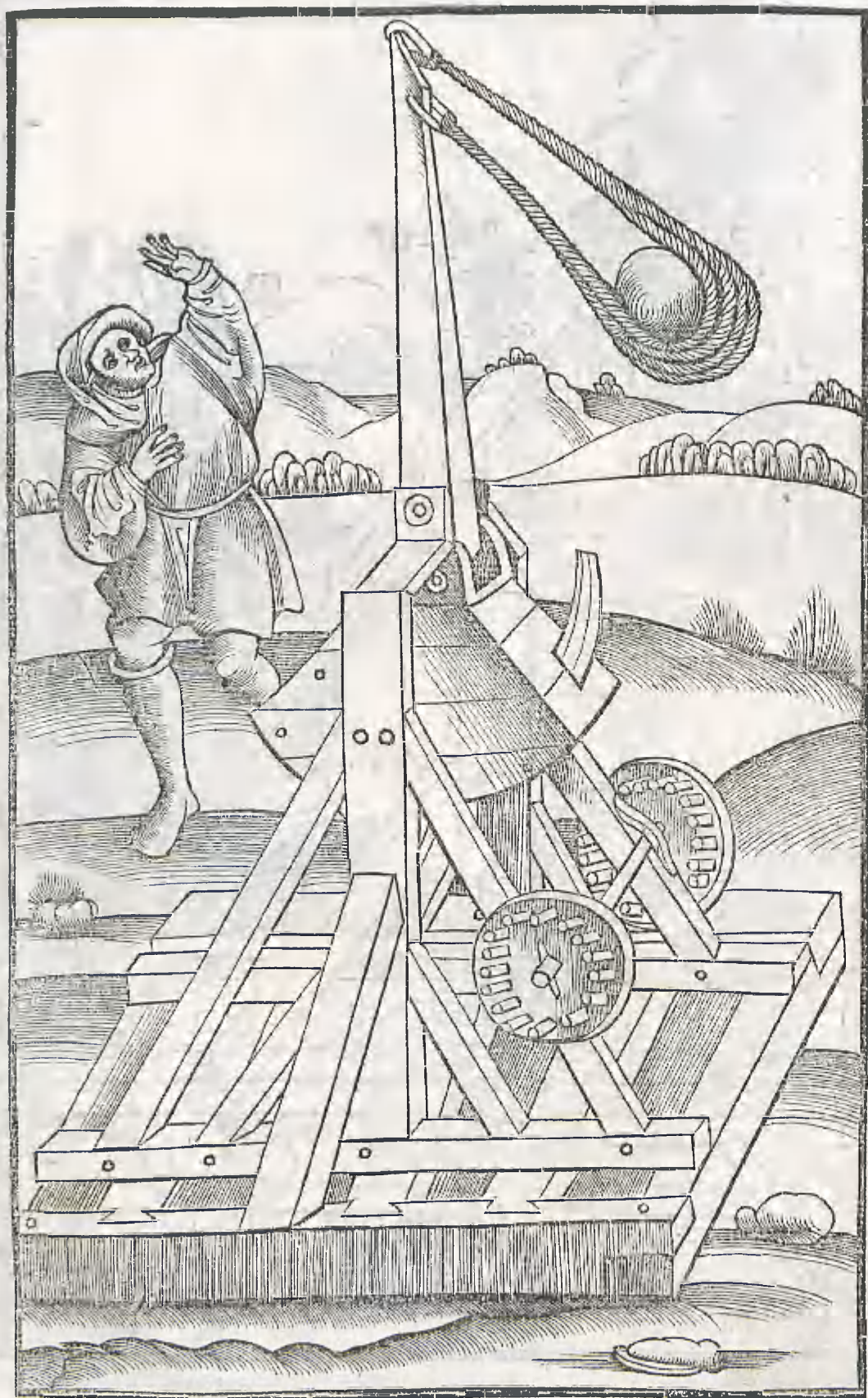

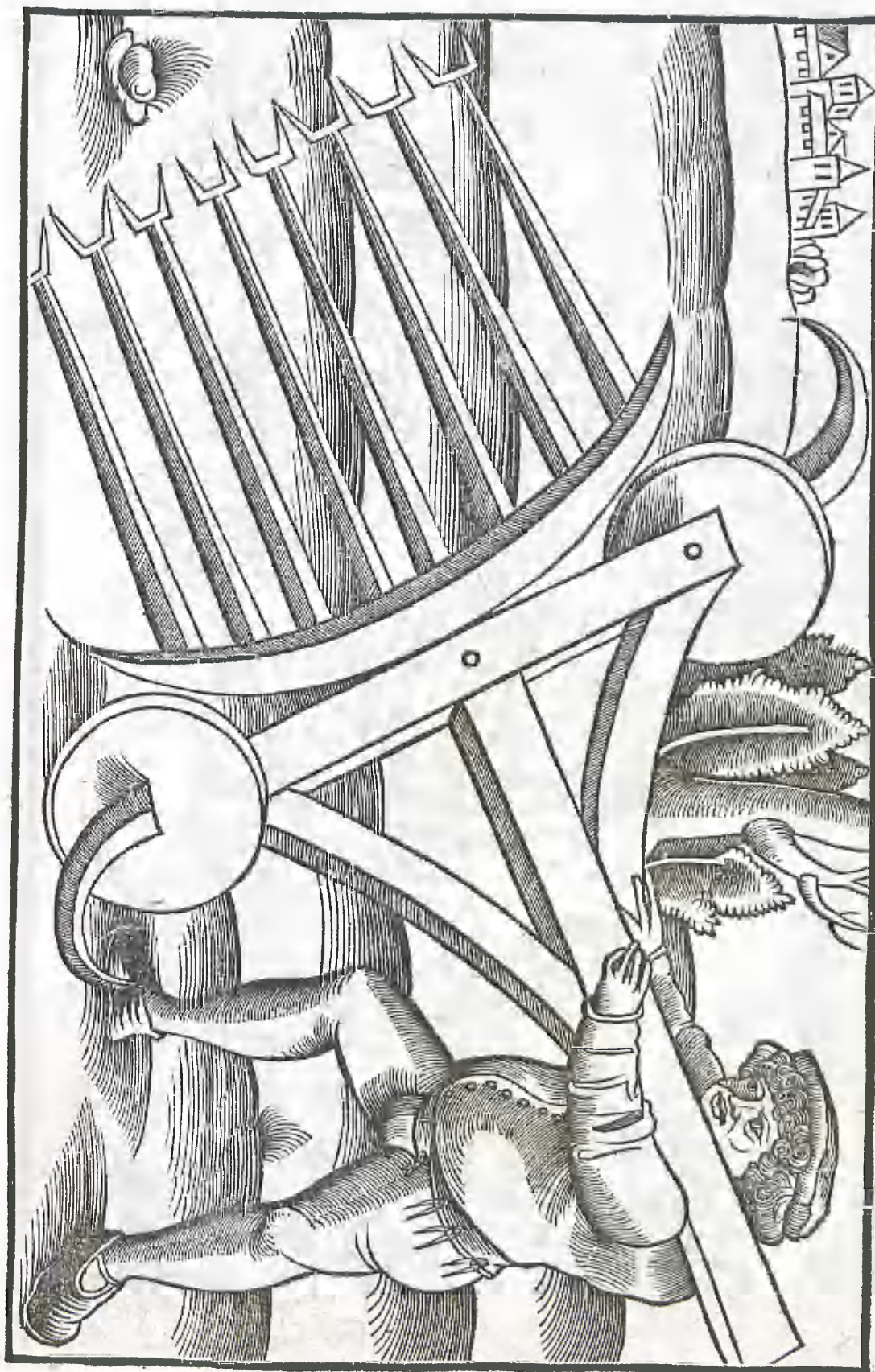
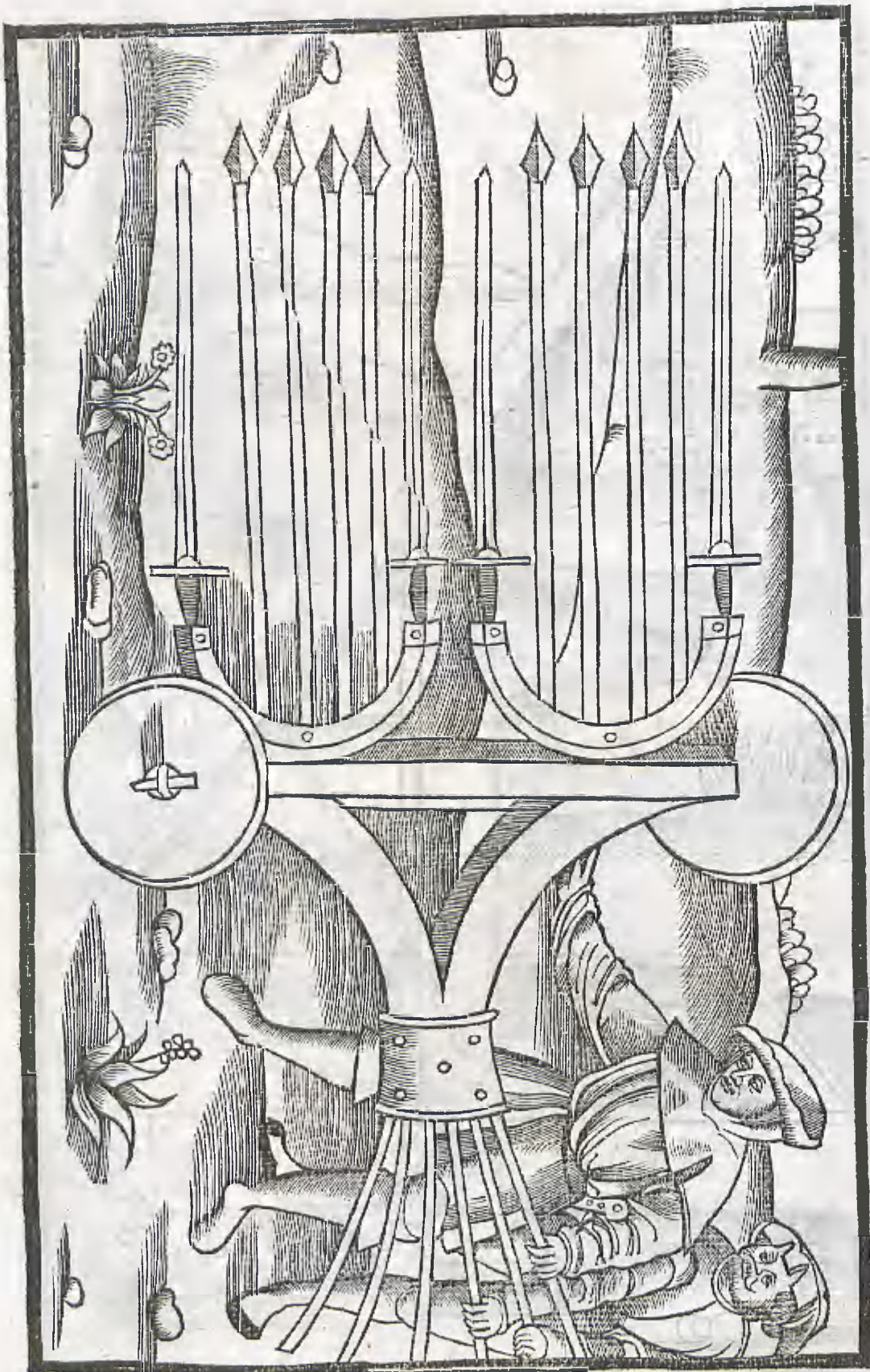

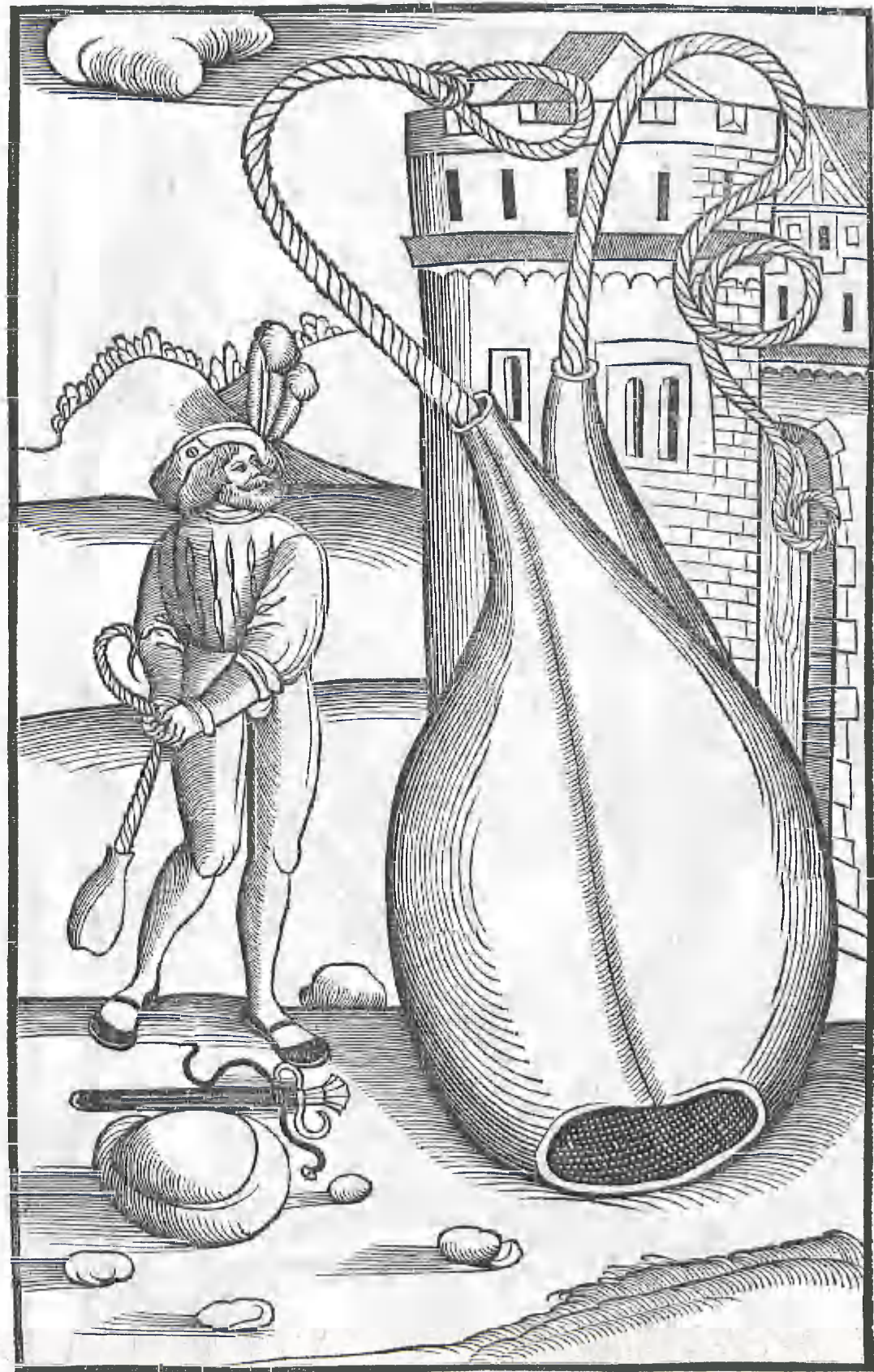
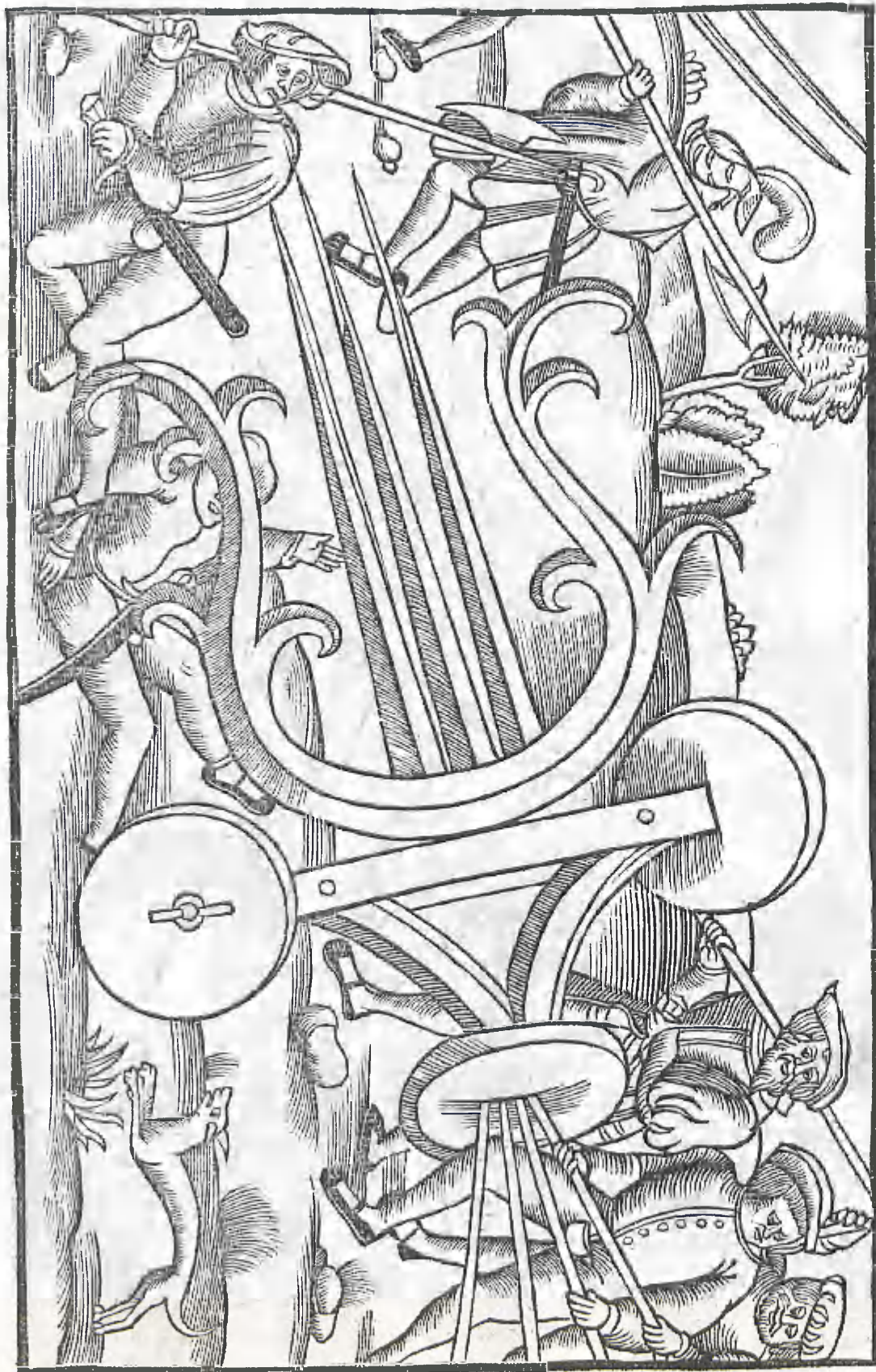

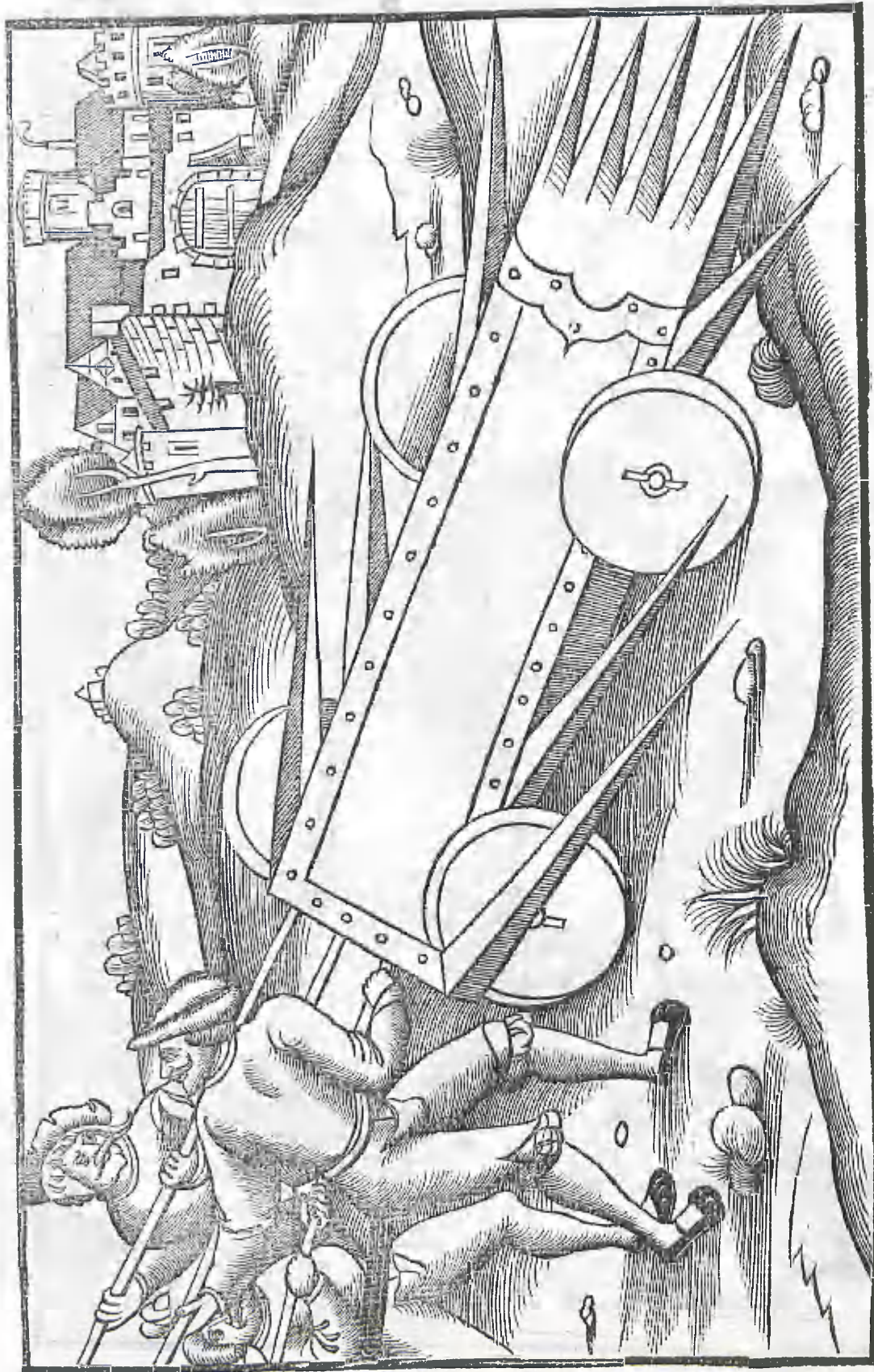

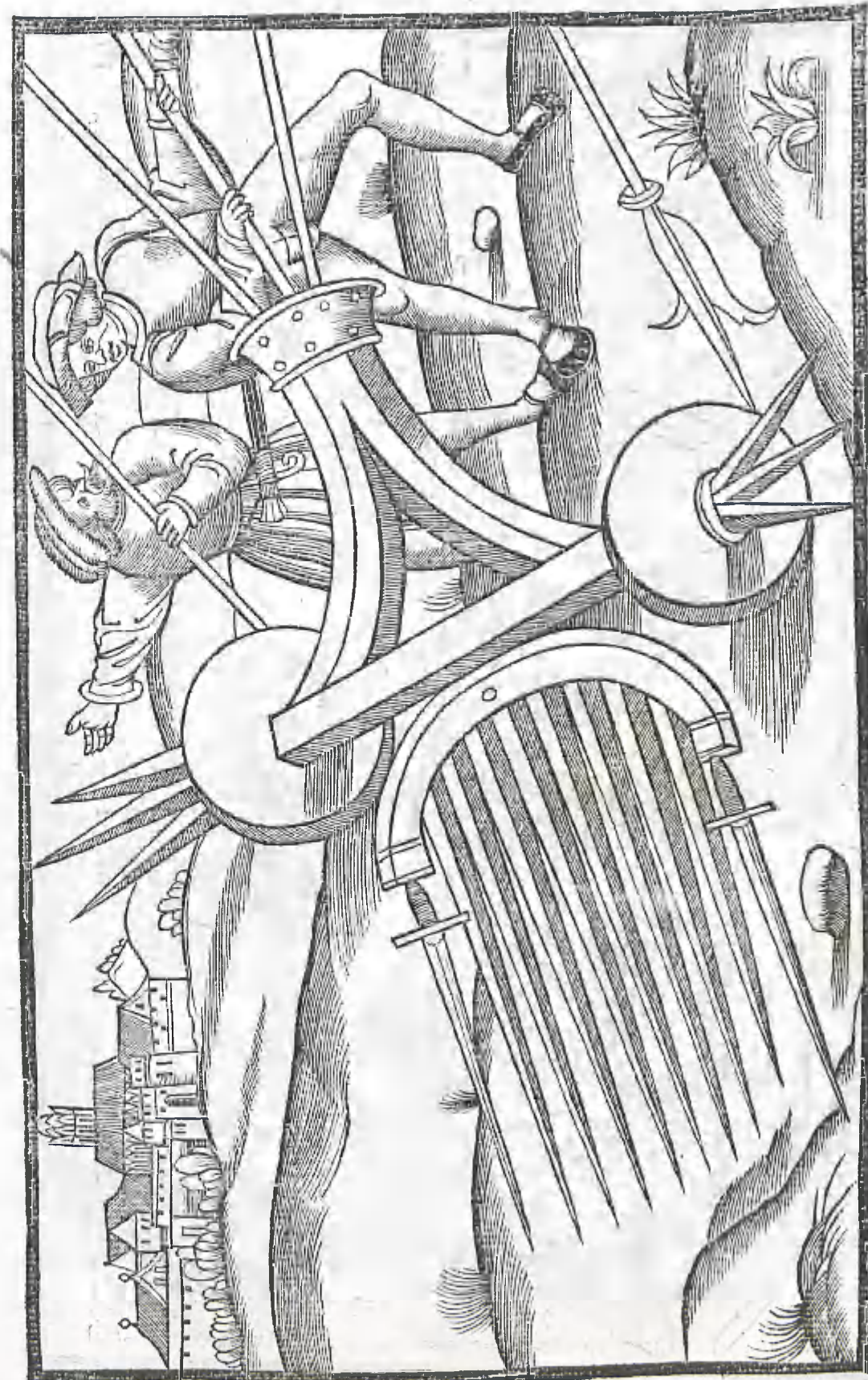
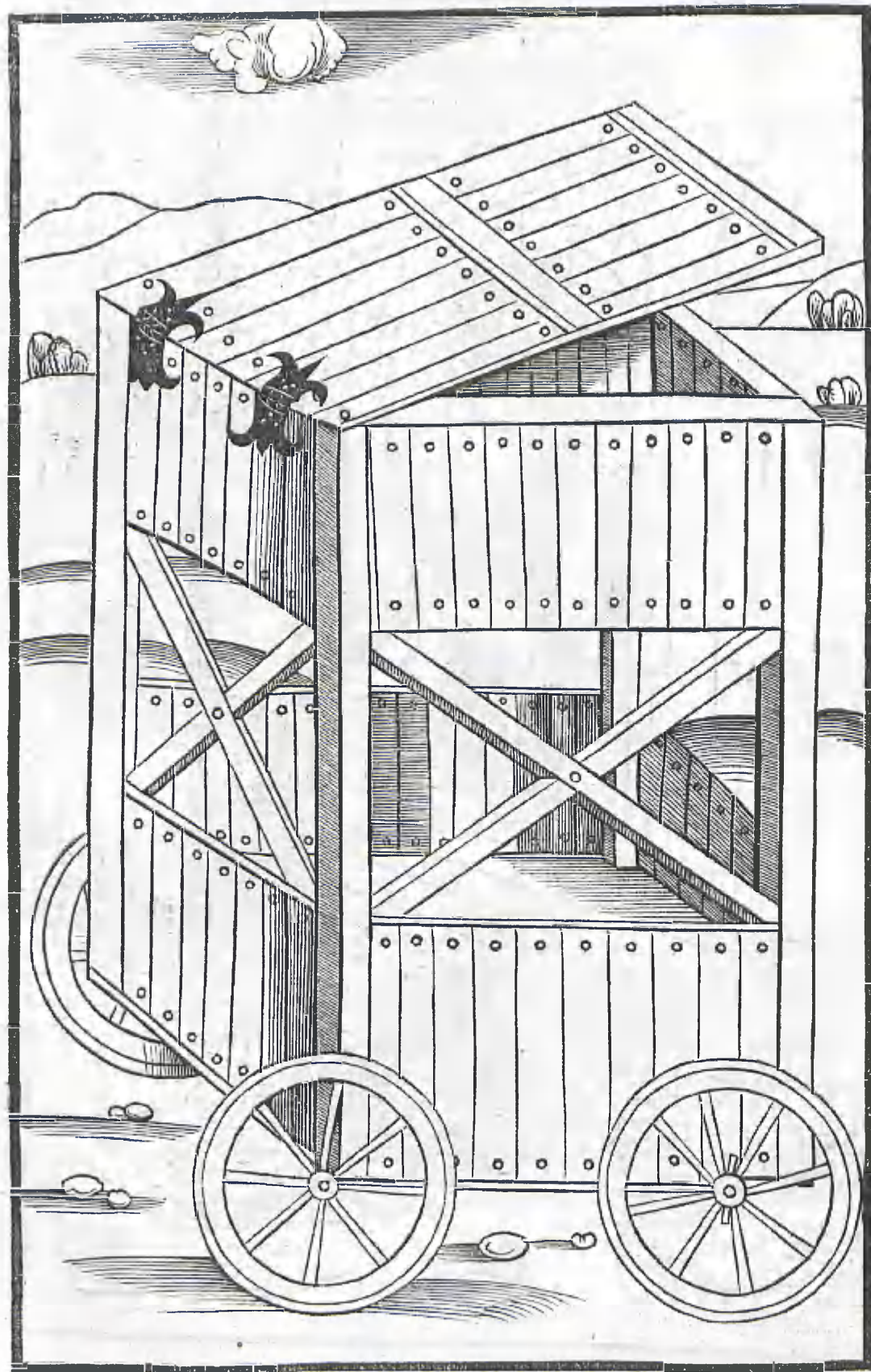

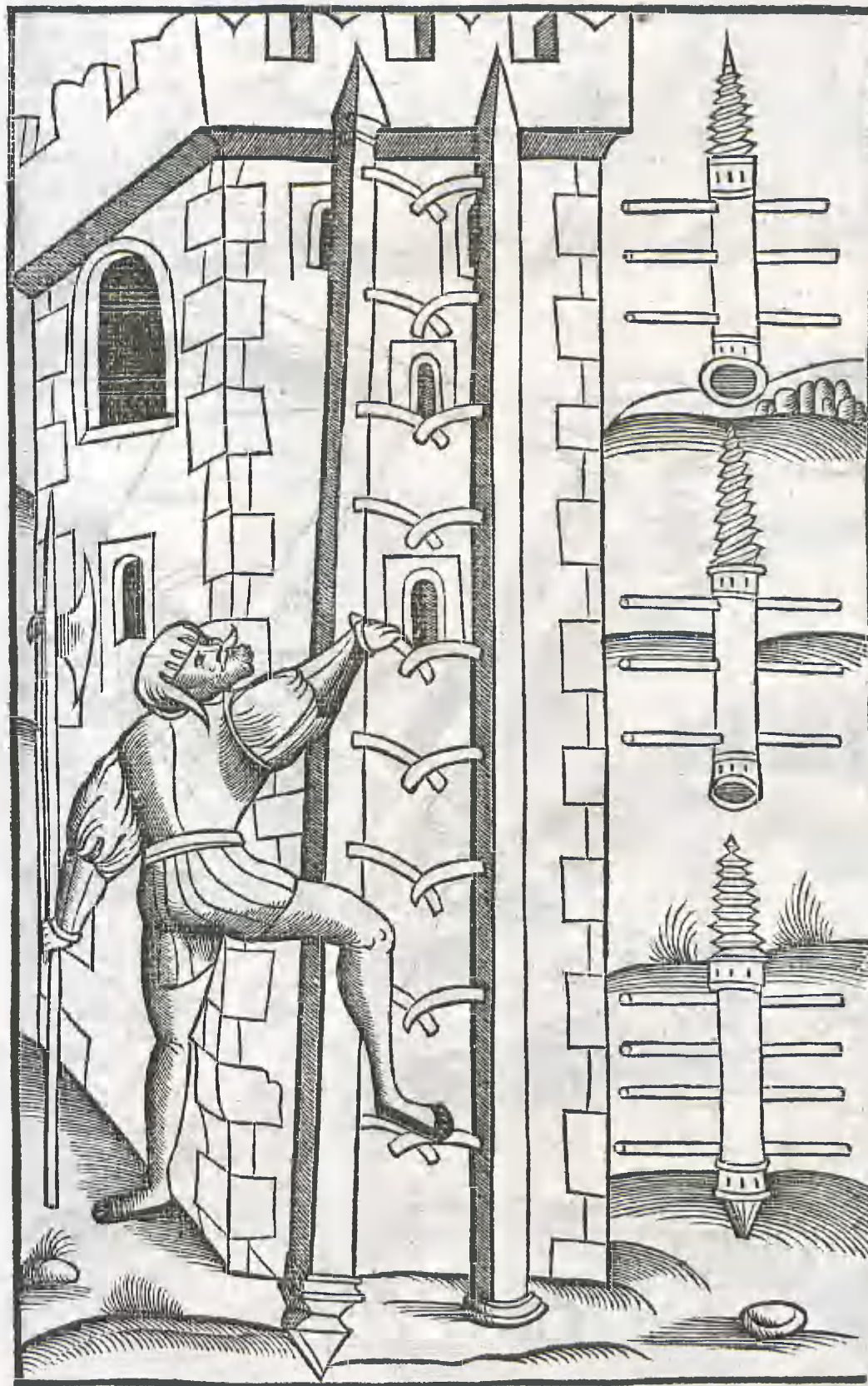

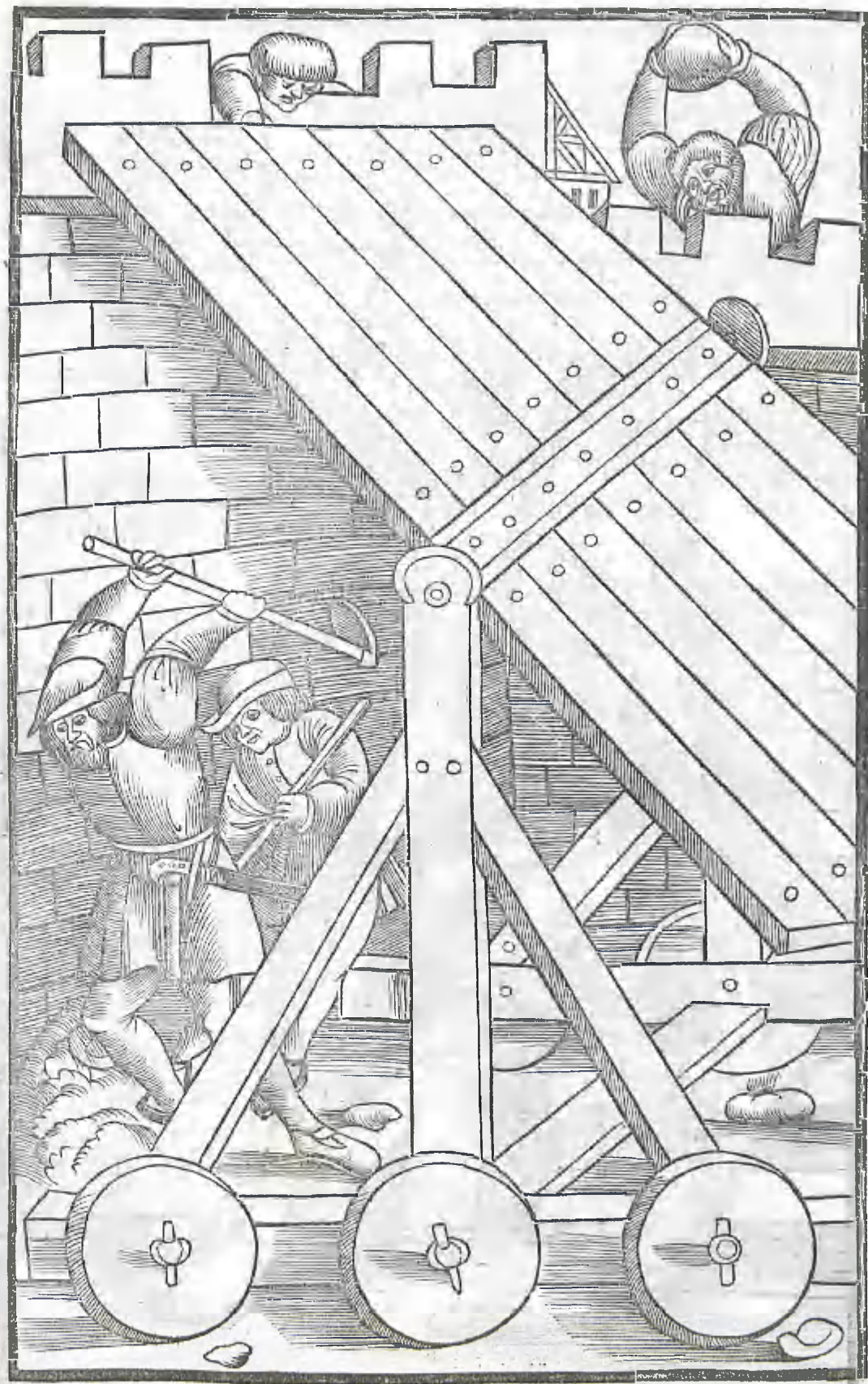
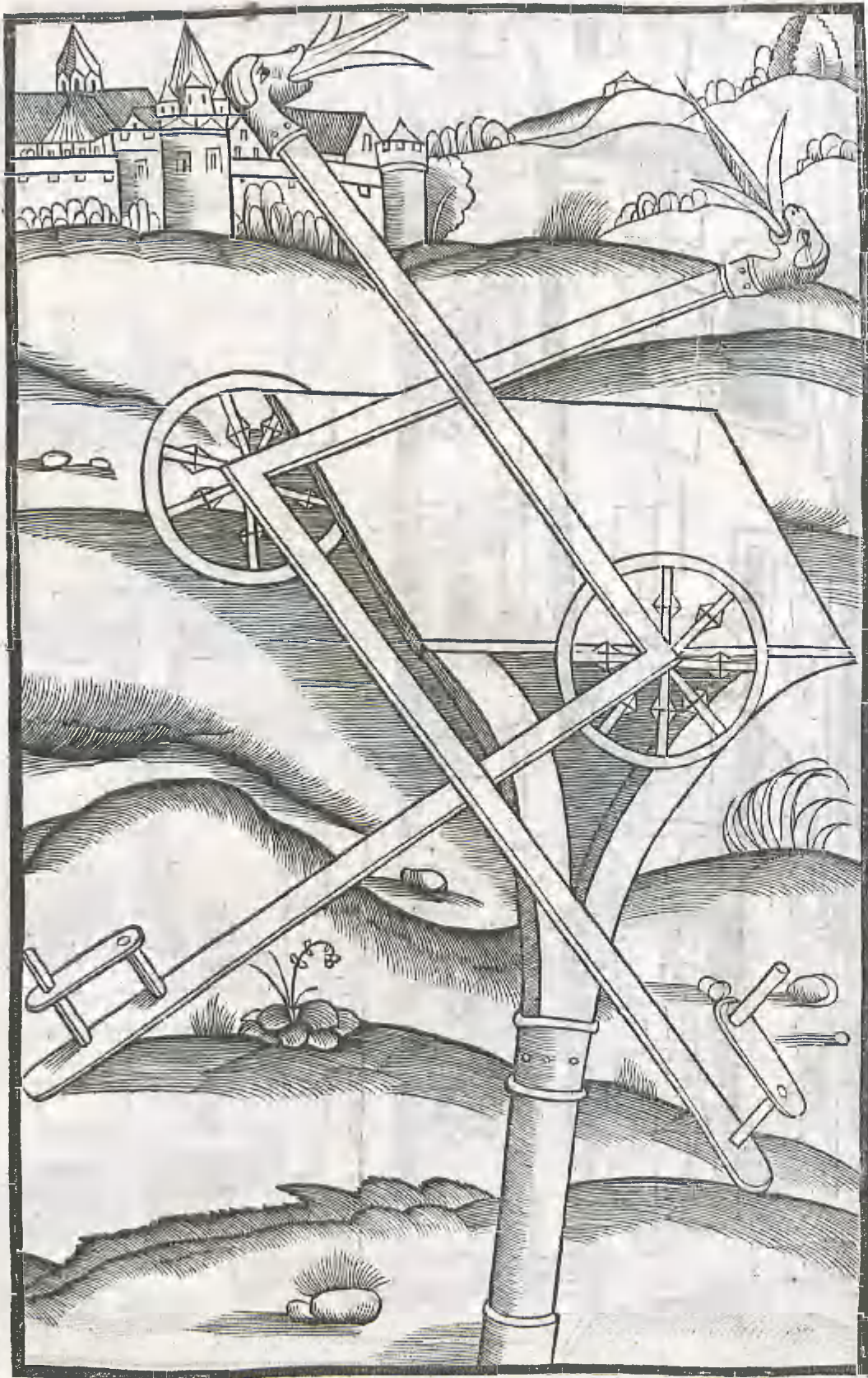
10

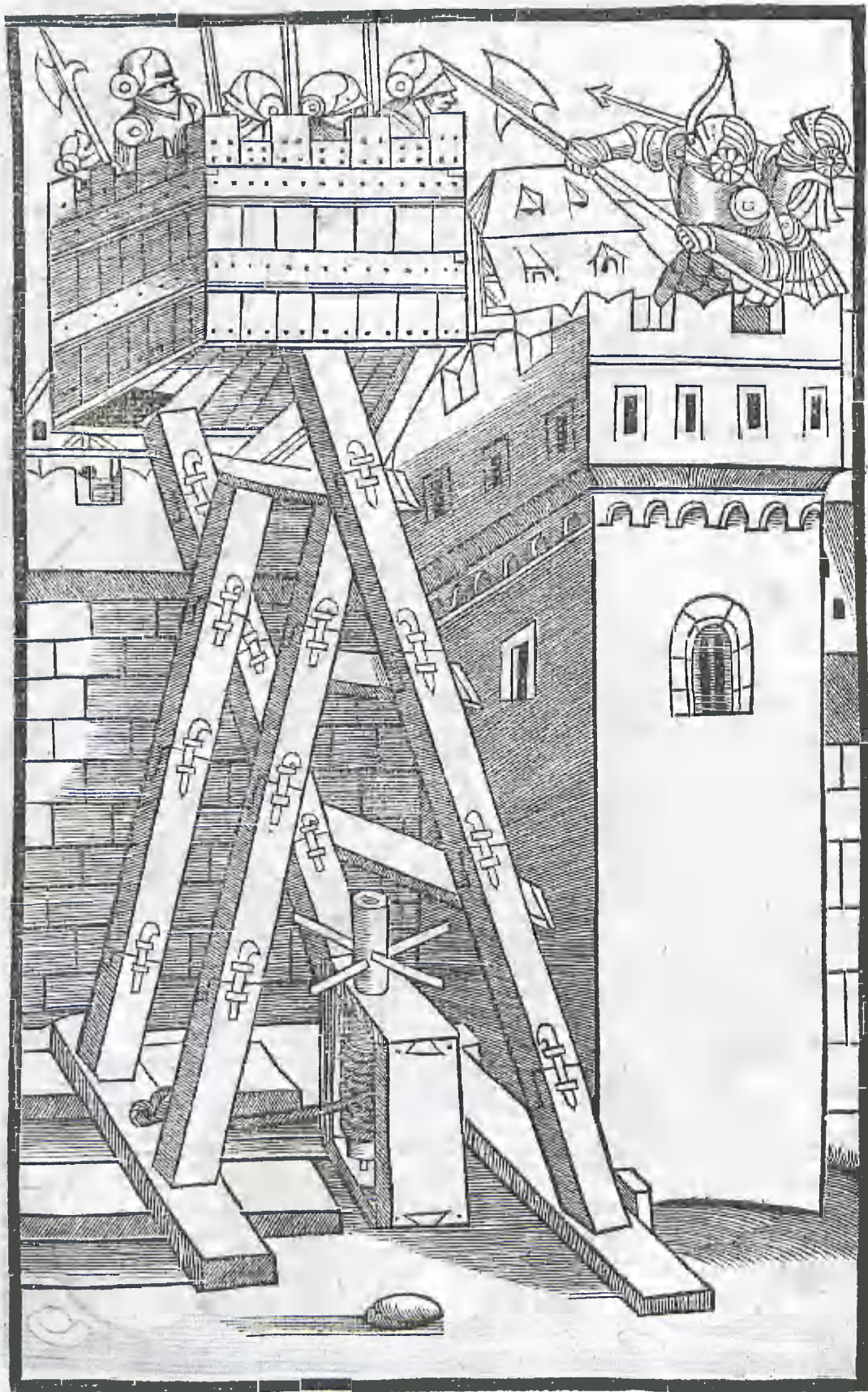

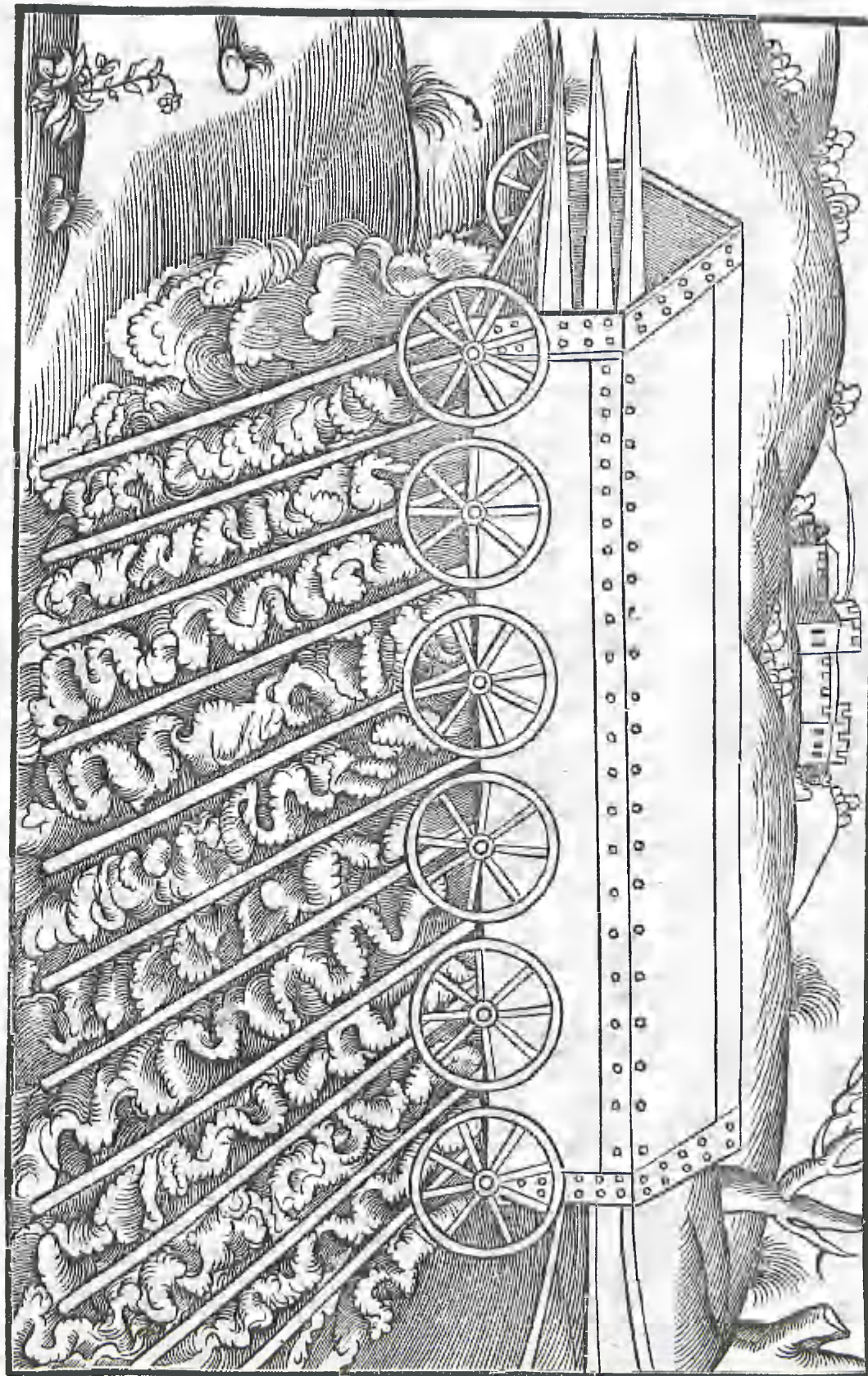
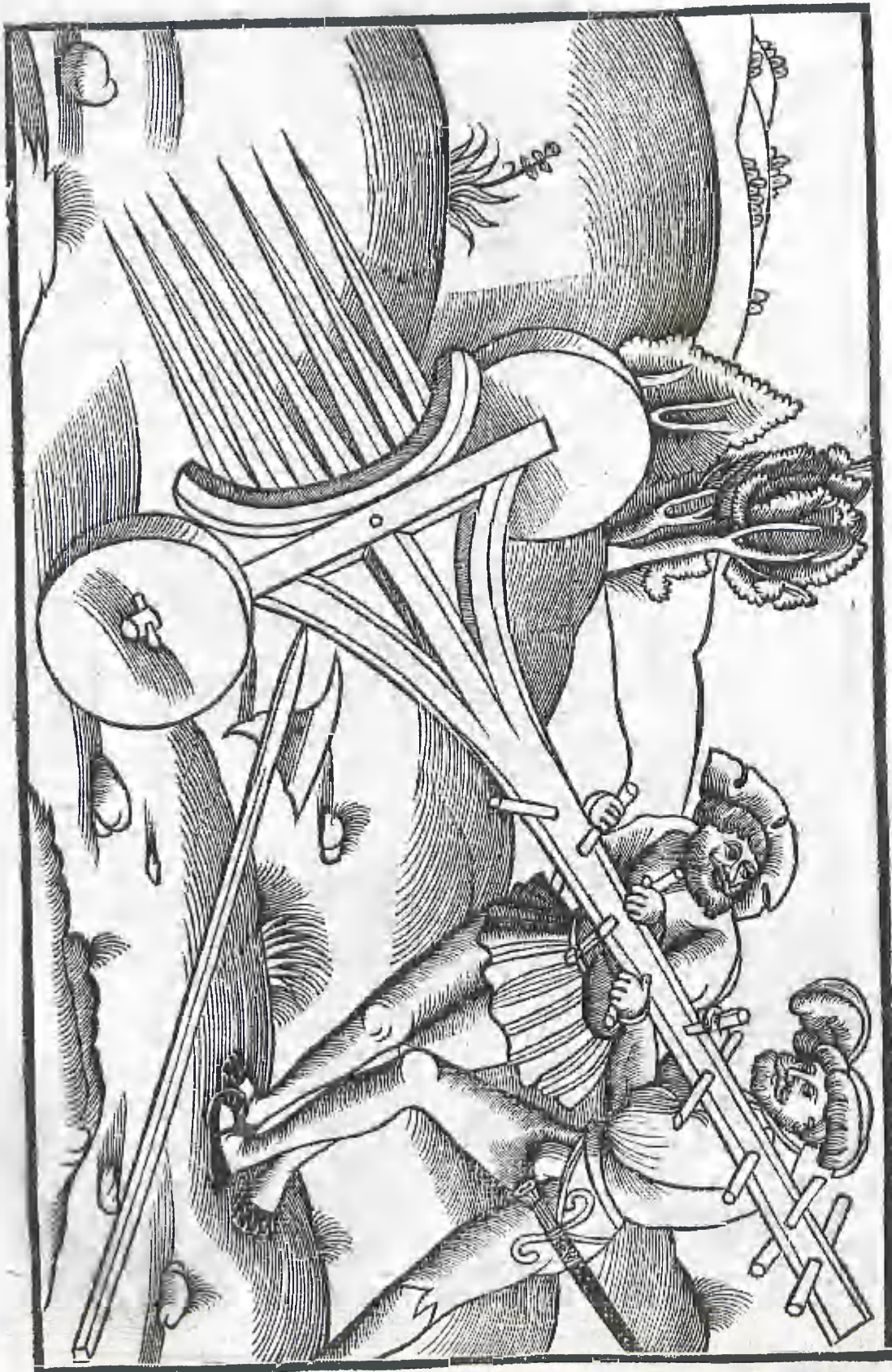

C

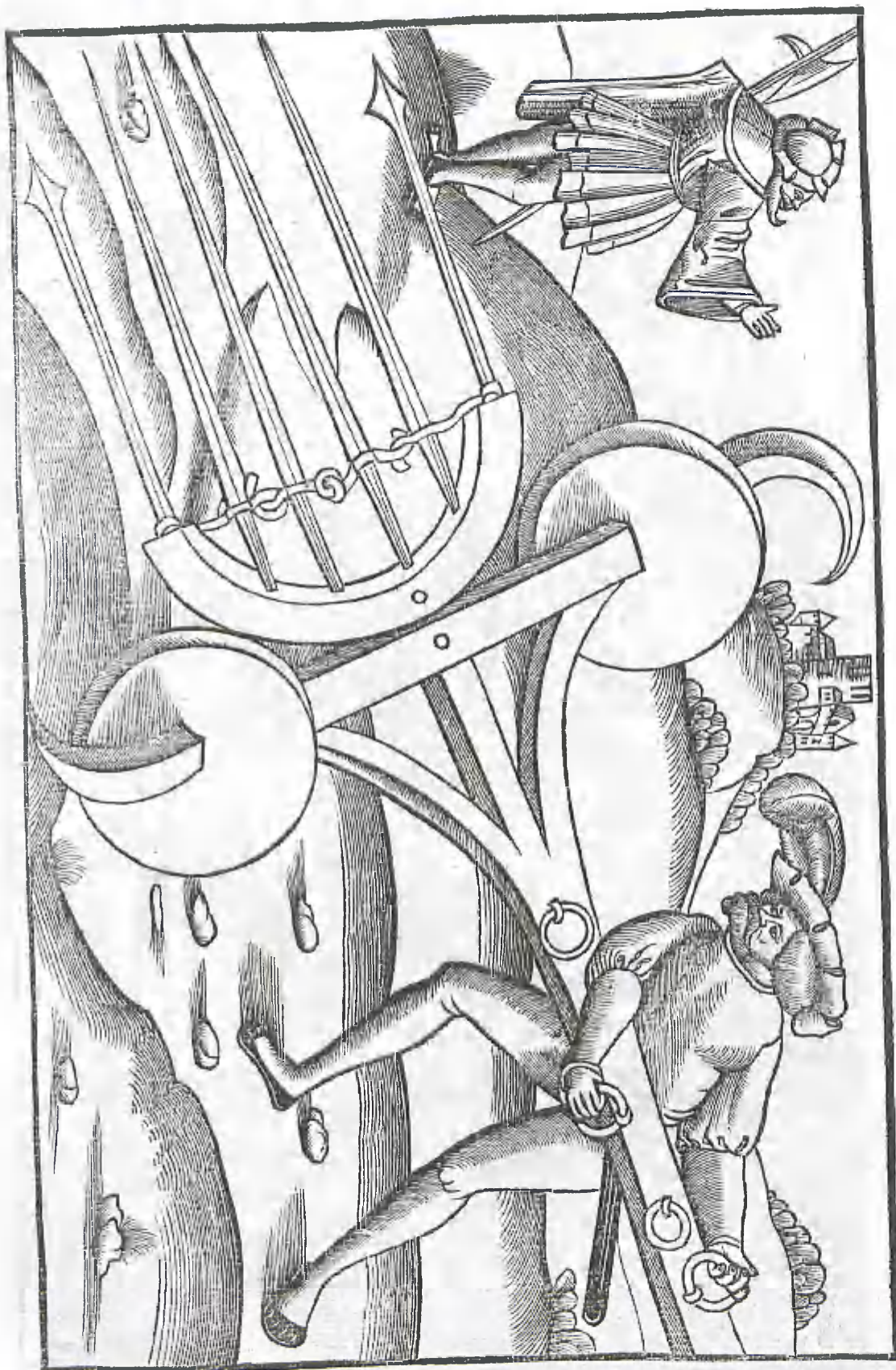
D ii

D iii

FLAVII VEGETII

RENATI DE RE MILITARI

Libri secundi prologus.

Nestina maiorum artis armaturæ, præcipuè clementiam vestram peritissimèque retinere, continuis declaratur victoriis ac triumphis. Siquidem indubitata approbatio artis est, rerum semper effectus. Verùm tranquillitas tua, Imperator inuicte, altiori consilio, quàm mens poterat terrena concipere, ex libris antiqua desiderat, cum ipsam antiquitatem factis recentibus antecedit. Cum igitur hæc literis breuiter comprehendere, maiestati vestræ non tam discenda quàm recognoscenda præciperer, certauit sæpius deuotio cum pudore. Quid enim audacius, quàm domino ac principi generis humani, domitori omnium gentium barbararum, de vlu ac disciplina insinuare bellorum? nisi forte iussisses fieri quod ipse gessisses. Et rursum tanti Imperatoris non obedire mandatis, plenum sacrilegii videbatur atque periculi. Miro itaque modo in parendo audax factus sum, dum metuo videri audacior, si negassem. Ad quam temeritatem, præcedens me indulgentiæ vestræ perennitas animauit. Nam libellum de delectu atque exercitatione tyronum, dudum tãquam famulus obtuli: nec tamè culpatus abscessi. Nec formido iussus aggredi opus, quod spontaneum cessit impunè.

IN QVOT GENERA DIVIDANTUR res militaris. Cap. I.

Res igitur militaris (sicut Latinorum egregius autor, carminis sui testatur exordio) armis constat & viris. Hæc in tres diuiditur partes, Equites, Pedites, Classis. Equitum talis dicuntur, ab eo quod ad similitudinem alarum, ab utraque parte protegât acies: quæ nunc vexillationes vocantur à velo, quia velis, hoc est, flammulis vtuntur. Est aliud genus equitum, qui legionarii vocantur, propterea quod cõnexi sunt legionibus: ad quorum exemplum, ocreati equites sunt instituti. Classium item duo genera sunt. Vnũ liburnarum, aliud lusoriarum. Equitibus capi, classibus maria & flumina, peditibus colles, vrbes, plana, & abrupta, seruãtur. Ex quo intelligitur magis reip. necessarios pedites: qui possunt ubique prodesse. Et maior numerus peditum, sumptu & expensa minore nutritur. Exercitus ex re ipsa atque opere exercitii, nomen accepit, vt ei nunquam liceret obliuisci, quod vocabatur. Verũ ipsi pedites, in duas diuisi sunt partes, hoc est, in auxilia & legiones. Auxilia à fociis, vel foederatis gentibus mittebantur. Romana autem virtus, præcipuè in legionum ordinatione præpollet. Legio autem ab eligendo appellata est: quod vocabulum eorum

49

timore.

iussus gessit

alij alda res. Vexillationes. Equites legionarij. Classium duo genera.

Exercitus. Peditũ duo genera.

Legionum

eorum desiderat fidem atque diligentiam, quibus milites probantur. In auxiliis minor, in legionibus longè amplior consuevit numerus militum ascribi.

Quid inter legiones & auxilia intersit. Cap. II.

Phalanges
Caterua.

Legio.

Auxiliares.

Legio.
Leuis
armatura.

Deniq; Macedones, Græci, Dardani, phalanges habuerunt, vt in vna Phalange armatorum octo milia censerentur. Galli atque Celtiberi, plurēsq; barbaricæ nationes, cateruis utebantur in prælio, in quibus erant sena milia armatorum. Romani legiones habent, in quibus singulis sena milia, interdum amplius, militare consueuerunt. Quid autem inter legiones & auxilia interesse videatur, expediā. Auxiliares conducuntur ad prælium, ex diuersis locis, ex diuersis muneribus venientes: nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt. Alia instituta, alius inter eos est vsus armorum. Necessè est autem tardius ad victoriam peruenire, qui discrepant antequam dimicent. Denique cum in expeditionibus plurimum proffit, omnes milites vnus præcepti significatione conuerti, non possunt equaliter iussa cõplere, qui antè pariter non fuerunt. Tamen hæc ipsa si solennibus diuersisq; exercitiis propè quotidie roborentur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus semper auxilia, tanquam leuis armatura in acie iungebatur, vt in his præliandi magis adminiculum esset, quàm principale subsidium. Legio autem propriis cohortibus plena, cum grauem armaturam, hoc est, principes hastarios, triarios, antesignanos: item leuem armaturam, hoc est, ferentarios, sagittarios, funditores, balistarios, cum proprios & sibi impositos equites legionarios, iisdem matriculis teneat: cum vno animo pariq; consensu castra munit, aciem instruat, prælium gerat, ex omni parte perfecta nullòque extrinsecus indigens adiuuamento, quamtamlibet hostiū multitudinem superare consueuerat. Documentum est magnitudo Romana, quæ semper cum legionibus dimicans, tantum hostium vicit, quantum vel ipsa voluit, vel rerum natura permisit.

Quæ causa exhauriri, fecerit legiones. Cap. III.

nam cum

maiora
Cato rei
militaris
scriptor.

Legionū nomen in exercitu permanet hodie, sed per negligentiam superiorū temporū, robur infractū est: cum virtutis præmia occuparet ambitio, & per gratiam promouerentur milites, qui promoueri consueuerant per laborem. Deinde contubernalibus, completis stipendiis, per testimoniales ex more dimissis, non sunt alii substituti. Præterea necessè est, morbo aliquantos debilitari atque dimitti: aliquantos militiam deserere, vel diuersis calibus interire: vt nisi annis singulis, imo singulis pene mensibus in recedētium locum iuniorum turbafuccedat, quāuis copiosus exhauriatur exercitus. Est & alia causa, cur attenuata sint legiones. Magnus in illis labor est militandi, grauiora arma, sera munera, seuerior disciplina. Quod vitates plerique, in auxiliis sepe festinant militię sacramenta percipere, vbi & minor sudor & maturiora sunt præmia. Cato ille maior, cum & armis inuictus esset, & consul exercitū sepe duxisset, plus se reip. credidit profuturum, si disciplinam militarem conferret in literas. Nam vnus gratis sunt res, quæ fortiter fiunt, quæ verò pro vtilitate reip. scribuntur eterna sunt

sunt. Idem fecerunt alii complures, sed præcipuè Frōtinus scribēs diuo Traiano ob eiusmodi comparatur industriā. Horū instituta, horum præcepta, in quantum valeo strictim fideliterq; signabo. Nam eum easdem expensas faciat & diligenter & negligenter exercitus ordinatus, non solum præsentibus, sed etiam futuris sæculis proficiet: si prouisione maiestatis tuæ, imperator Auguste, & fortissima dispositio reparetur armorum, emendetur dissimulatio præcedentium.

Quotenas legiones antiqui ad bellum duxerunt. Cap. IIII.

In omnibus autoribus inuenitur, singulos consules, aduersus hostes copiosissimos, non amplius quàm binas duxisse legiones, additis auxiliis sociorū. Tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vt cuius bellō duæ legiones crederetur posse sufficere. Quapropter ordinationem legionis antiquæ secundū normam militaris iuris exponam. Quæ descriptio si obicurius aut impolitior videbitur, non mihi, sed difficultati ipsius rei conuenit imputari. Attento itaq; animo sapius relegenda sunt, vt memoria intelligentiaq; valeant comprehendere. Necessè est enim inuictam esse rempub. cuius imperator militari arte percepta, quantos voluerit faciat exercitus bellicosos.

Quemadmodum legio constituatur. Cap. V.

Diligenter igitur lectis iunioribus, animis corporibusq; præstantibus, additis etiā exercitiis quotidianis, quatuor vel eo amplius mensium, iussu auspiciisq; inuictissimi principis legio formatur. Nam puncturis in cute punctis milites scripti & matriculis inserti iurare solent. Et ideo militiæ sacramenta dicuntur. Iurāt autem per deum christum & spiritum sanctum, & per maiestatem imperatoris, quæ secundum deum generi humano diligenda est & colenda. Nam imperatori, cum Augusti nomen accepit, tanquam præsentis & corporali deo fidelis est præstanda deuotio, & impendendus peruigil famulatus. Deo enim vel priuatus, vel militans seruit, cum fideliter eum diligit, qui deo regnat autore. Iurant autem milites omnia se strenuè facturos, quæ præceperit imperator, nunq; deserturos militiam, nec mortem recusaturos pro Romana rep.

Quot cohortes insint vna legione, item quot milites in vna cohorte. Cap. VI.

Sciendum est autem in vna legione decem cohortes esse debere. Sed prima cohors reliquas, & numero militum, & dignitate præcedit. Nam genere & institutione literarum viros electissimos quærit. Hæc enim suscipit aquilā, quod præcipuum signum in Romano est semper exercitu, & totius legionis insigne. Hæc imagines imperatorum, hoc est diuina & præsentia signa veneratur. Habet pedites mille centum quinque. Equites loricatedos centum triginta duos: & appellatur cohors miliaria. Hæc caput est totius legionis, ab hac, cum pugnandū est, prima acies incipit ordinari. Secūda cohors habet pedites. 555. Equites loricatedos. 66. & appellatur cohors quingētaria. Tertia cohors similiter habet pedites. 555. Equites. 66. sed in hac cohorte tertia, validiores probari moris est, quia in media acie consistit.

consistit. Cohors quarta habet pedites quingentos quinquaginta quinque. Equites 66. Cohors quinta habet totidem. Sed & ipsa strenuos desiderat milites: quia sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Haec quinque cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites 555. Equites 66. In ipsa quoque enucleati ascribendi sunt iuniores: quia in secunda acie post Aquilam & Imagines cohors sexta consistit. Cohors septima habet pedites 555. Equites 66. Cohors octava habet pedites 555. Equites 66. Sed & ipsa animosos desiderat viros: quia in secunda acie consistit media. Cohors nona habet pedites 555. Equites 66. Cohors decima habet pedites 555. Equites 66. & ipsa bonos accipere consuevit bellatores: quia in secunda acie sinistrum possidet cornu. His decem cohortibus legio plena fundatur, quae habet pedites sex milia centum, equites septingentos viginti sex. Minor itaque numerus armorum in una legione esse non debet. Maior autem interdum esse consuevit, si non tantum unam cohortem, sed etiam alias miliarias fuerit iussa suscipere.

Legio plena 114.

Nomina & gradus principiorum legionum. Cap. VII.

Principia.

Antiqua ordinatione legionis exposita, principalium militum, & (ut proprio utar vocabulo) principiorum nomina & dignitates secundum praesentes matriculas indicabo. Tribunus maior per epistolam sacram imperatoris iudicio destinatur. Minor tribunus provenit ex labore. Tribunus autem vocatur a tribu,tribuendoque iure: quia praestit militibus quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarii dicuntur qui in praelio praesunt, & primos ordines ducunt. Augustales appellantur, qui ab Augusto ordinariis iuncti sunt. Flaviales item tanquam secundi augustales, a diuo Vespasiano sunt legionibus additi. Aquiliferi qui aquilam portant. Imaginarij, vel imaginiferi qui imperatorum imagines portant. Optiones ab optando appellati, quod antecedentibus agritudine praepeditis, hi tanquam adoptati eorum, atque vicarii solent uniuersa curare. Signiferi qui signa portant: quos nunc draconarios vocant. Tesserarii, qui tesseram per contubernia militum nunciant. Tessera autem dicitur praepceptum ducis, quo vel ad aliquod opus, vel ad bellum mouetur exercitus. Campigeni, hoc est, antesignani, ideo sic nominati, quia eorum opera atque virtute exercitus genus crescit in campo. Metatores qui praecedentes, locum eligunt castris. Beneficiarij, ab eo appellati, quod promouentur beneficio tribunorum. Librarij, ab eo quod in libros referant rationes ad milites pertinentes Tubicines, Cornicines, & Buccinatores qui tuba vel aereo cornu, vel buccina committere praelium solent. Armaturae duplares, quae binas consequuntur annonas. Simples, quae singulas. Mensores, qui in castris ad podium dimetiuntur loca, in quibus milites tentoria figant, vel hospitia in ciuitatibus praestant. Torquati duplares, Torquati simples, quibus torques aureus solidus virtutis praeium fuit, quem qui meruisset, praeter laudem interdum duplas consequebatur annonas: duplares duas, simples unam. Erant & secundum annonam candidati duplares, candidati simples. Hi sunt milites principales, qui priuilegijs muniuntur. Reliqui munifices appellantur, quia munia facere coguntur.

Tribunus.

Ordinarij
Augustales
Flaviales
Aquiliferi.
Imaginarij
Optiones.
Signiferi.
Tesserarij.
Tessera quod.
Campigeni.
Metatores.
Beneficiarij
Librarij.
Tubicines.
Cornicines.
Buccinatores.
Armaturae.
Mensores.
Torquati.

Candidati.

Munifices.

Nomina

Nomina eorum qui antiquos ordines ducebant Cap. VIII.

Vetus autem consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis, promoueretur Centurio primipili: qui non solum aquilae praerat, verum etiam quatuor centurias, hoc est, quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Hic tanquam caput totius legionis merita consequeretur & commoda. Item primus hastatus duas centurias, id est, ducentos homines ducebat in acie secunda, quae nunc ducentarium vocant. Princeps autem primae cohortis centuria & semis, hoc est, centum quinquaginta homines gubernabat. Ad quem prope omnia, quae in legione ordinata sunt, pertinent. Item secundus hastatus centuriam & semis, id est, centum quinquaginta milites gubernabat. Triarius prior, centum homines regebat: sic decem centuriae cohortis primo, a quinque ordinariis regebantur: quibus magna utilitates & magnus honor est a veteribus constitutus: ut caeteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione contenderent ad tanta praemia peruenire. Erant etiam centuriones qui singulas centurias curabant: qui nunc centenarii nominantur. Erant decani, denis militibus praepositi: qui nunc caput contubernii vocantur. Secunda cohors habebat centuriones quinque. Similiter tertia, quarta, quinta, usque ad decimam cohortem: in tota autem legione erant centuriones quinquaginta quinque.

Centurio primipili.
Primus hastatus.
Ducenarius.
Princeps primae cohortis.
Hastatus secundus.
Triarius prior.

Centuriones.
Centenarij.
Decani.
Caput contubernij.

De officio praefecti legionis. Cap. IX.

Sed legati Imperatoris ex consularibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones & auxilia uniuersa obtemperabant in ordinatione pacis vel necessitate bellorum, in quorum locum nunc illustres viros constat magistrum militum substitutos a quibus non tantum binas legiones, sed etiam plures numero gubernantur. Proprius autem iudex erat praefectus legionis, habens communem primi ordinis dignitatem, qui absente legato, tanquam vicarius ipsius potestatem maximam retinebat. Tribuni vel centuriones, caeterique milites, eius praepcepta seruabant. Vigiliarum siue protectionis tessera petebatur ab eodem. Si miles crimen aliquod admisisset, autoritate praefecti legionis deputabatur a tribuno ad poenam. Arma omnium militum, item equi, vestes, annona, ad curam ipsius pertinebant. Disciplina ius & seueritas & exercitatio, non solum peditum sed etiam equitum legionariorum, praepcepto eius quotidie curabatur. Ipse autem custos diligens & sobrius, legionem sibi creditam assiduis operibus ad omnem deuotionem, ad omnem affirmabat industriam: sciens ad praefecti laudem subiectorum redundare virtutem.

Praefectus legionis.

De officio praefecti castrorum. Cap. X.

Erant etiam castrorum praefectus, licet inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus causis: ad quem castrorum positio, valli & fossae destinatio pertinebat. Tabernacula vel castra militum, cum impedimentis omnibus, nutu ipsius curabantur. Praeterea egri contubernales & medici a quibus curabantur, expense etiam ad eius industriam pertinebant. Vehicula, sagittarii, necnon etiam fermenta

menta

ferratur

menta quibus materies fecatur vel ceditur quibusque aperiuntur fossæ circa situm valli & aque ductus. Item ligna vel stramina, arietes, onagri, balista, cætera que genera tormentorum, ne deessent aliquando procurabat. Is post longam probatamque militiam peritissimus omnium legebatur: ut recte doceret alios quod ipse cum laude fecisset.

De officio præfecti fabrorum Cap. XI.

Habet præterea legio fabros lignarios, instructores, carpentarios, ferrarios, pictores, reliquosque artifices ad hybernorum ædificia fabricanda, ad machinas, turres ligneas, cæteraque quibus vel expugnatur aduersariorum ciuitates, vel defenduntur propria preparatos. Qui arma, qui vehicula cæteraque genera tormentorum vel noua facerent, vel quassata repararent. Habebant etiam fabricas scutarias, loricarias, arcuarias, in quibus sagittæ, missilia, cassides omniaque armorum genera formabantur. Hæc enim erat cura præcipua, ut quicquid exercitui necessarium videbatur, nunquam deesset in castris: usque eo, ut etiam cunicularios haberet, qui ad morem Bessorum, ducto sub terris cuniculo, murisque intra fundamenta perfossis, improvisi emergent ad vrbes hostium capiendas. Horum iudex erat proprius præfectus fabrorum.

De officio tribuni militum Cap. XII.

Decem cohortes habere legionem diximus: sed prima erat miliaria, in qua cæsu genere, literis, forma, virtute, pollentes milites mittebantur. Huic tribunus præerat armorum scientia, virtute corporis, morum honestate præcipuus. Reliquæ cohortes, prout principi placuisset, à tribunis vel à prepositis regebantur. Tanta autem seruabatur exercendi milites cura, ut non solum tribuni vel præpositi contubernales sibi creditos, sub oculis suis iuberent quotidie meditari, sed etiam ipsi armorum arte perfecti, ceteros ad imitationem proprio cohortaretur exemplo. Tribuni autem sollicitudo per hanc laudatur industriam: cum miles veste nitidus, armis bene munitus ac fulgens, exercitii usu & disciplina eruditus incedit.

De centuriis atque vexillis peditum. Cap. XIII.

Primum signum totius legionis est Aquila, quam aquilifer portat. Dracones etiam per singulas cohortes à draconariis feruntur ad prælium. Sed antiqui quia sciebant in acie commisso bello celeriter ordines aciesque turbari atque confundi, ne hoc posset accidere, cohortes in centurias diuiserunt, & singulis centuriis singula vexilla, constituerunt: ita ut ex qua cohorte vel quota esset centuria in illo vexillo literis esset ascriptum, quod intuentes vel legentes milites, in quatuor tumultu, à contubernaliis suis aberrare non possent. Centuriones insuper, qui nunc centenarii vocantur, nimium bellicosos loricatos, præsumptis callidum crastis, ut facilius noscerentur, singulas iusserunt gubernare centurias: quatenus nullus error existeret, cum centeni milites sequerentur, non solum vexillum suum sed etiam centurionem qui signum habebat in galea. Rursus ipsæ centuriæ in contubernia diuisæ sunt: ut decem militibus sub vno papillione degentibus vnus quasi

dimicatione

Aquila.
Dracones.

Vexilla.

Centenarij
transuersis

quasi præfesset decanus, qui caput contubernii nominatur. Contubernium autem manipulus vocabatur, ab eo quod coniunctis manibus pariter dimicabat.

Decanus.
Manipulus

De turmis equitum legionariorum. Cap. XIII.

Quemadmodum inter pedites centuria vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur. Et habet vna turma equites 32. Huic qui præest, Decurio nominatur. Ceterum enim pedites ab vno centurione, sub vno vexillo gubernantur: similiter 32. equites ab vno decurione, sub vno vexillo reguntur. Præterea sicut centurio eligendus est magnis viribus, proceræ statura, qui hastas vel missilia perite iaculetur & fortiter, qui dimicari gladio, qui scutum rotare doctissime nouerit, qui omnem artem didicerit armorum, vigilans, sobrius, agilis, magis ad faciendâ quæ ei imperantur, quam ad loquendum paratus. Contubernales suos ad disciplinam retineat, & ad armorum exercitium cogat, ut bene vestiti & calciati sint, ut arma omnium defricentur ac splendeant. Similiter eligendus est decurio qui turmæ equitum præponatur, imprimis habili corpore: ut loricator & armis circumdatus omnibus, cum summa admiratione equum possit ascendere, equitare fortissime, contoscier uti, sagittas doctissime mittere, turmas suas, id est, sub cura sua equites positos erudire ad omnia quæ equestris pugna deposcit: eosdem cogere loricas suas vel cataphractas, contos suos & cassides frequenter tergere & curare. Plurimum enim terroris hostibus armorum splendor importat. Quis credat militem bellicosum, cuius dissimulatione situ ac rubigine arma fœdantur? Non solum autem equites, sed etiam ipsos equos assiduo labore conuenit edomari. Itaque ad decurionem & sanitatis & exercitationis tam hominum quam equorum pertinet cura.

Turma
Decurio.

Turmas.

Quemadmodum legionum acies instruantur. Cap. XV.

Nunc qualiter instruenda sit acies, si pugna imminet, declaretur vnus legionis exemplo: quod si usus exegerit, transferri possit ad plures legiones. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro. Huic cohors secunda coniungitur. Tertia cohors in media acie collocatur. Huic annectitur quarta. Quinta verò cohors sinistram suscipit cornu: sed ante signa, & citra signa. Nec non in prima acie dimicantes, principes vocantur, hoc est, ordinarii, ceterique principales. Hæc erit grauis armatura, qui habebant cassides, cataphractas, ocreas, scuta, gladios maiores, quos spathas vocant, & alios minores, quos semispathas nominant, plumbatas quas positas in scutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina missilia, vnum maius, ferro triangulo, vnciarum nouem, hastili pedum quinque & semis, quod pilum vocabant, nunc spiculum dicitur, ad cuius ictum præcipue exercebantur milites, quod arte & virtute directum, & scutatos pedites, & loricatos equites sepe transuerberat. Aliud minus, ferro triangulo vnciarum quinque, hastili trium pedum & semis, quod tunc vericulum, nunc verutum dicitur. Prima acies principum. Secunda hastatorum, armis talibus docetur instructa. Post hos erant pherentarii & leuis armatura quos nunc auxiliares & armaturas dicimus. Scutati qui plumbatis vel

Principes.

Spathæ.
Semispathæ.Pilum.
Spiculum.Vericulum.
Pherentarij.
Scutati.

E gladiis

Funditores
Tragularij.

gladiis & missilibus accincti, sicut nunc omnes propè milites videntur, armati erant. Item sagittarii cū cassidibus, cataphractis, & gladiis, sagittis, & arcubus. Erant Funditores, qui ad fundas vel fustibalos lapides iaciebant. Erant tragularij, qui ad manubalistas vel arcubalistas dirigebant sagittas. Secunda acies similiter armabatur: in qua consistentes milites, hastati vocabantur. Sed in secunda acie, dextro cornu, cohors sexta ponebatur: cui iungebatur septima. Octava cohors mediam aciem tenebat, nona comitante. Decima cohors in secunda acie, sinistrum semper obtinebat cornu.

Quemadmodum triarii vel centuriones armentur. Cap. XVI.

Triarij.

Post omnes autem acies, Triarii cum scutis, cataphractis & galeis ocreati cū gladiis, semispathis, plumbatis & binis missilibus locabatur, qui genu posito subsidebant, ut, si prima acies vinceretur, ab his quasi de integro reparata pugna posset reparare victoriam. Omnes autem signarii vel signiferi, quāuis, pedites, loricas minores accipiebāt: & galeas ad terrorem hostium, vrsinis pellibus tectans. Centuriones verò habebant cataphractas, scuta, & galeas ferreas: sed transuersis & argentatis cristis, ut facilius agnoscerentur à suis.

Commissa pugna grauem armaturam stare pro muro. Cap. XVII.

Illud autem sciendum est, & modis omnibus retinendum: cōmissio bello, prima ac secunda acies stabat immota. Triarii quoque residebant. Pherentarii autē armaturā & scutatores, sagittarii, funditores, hoc est, leuis armatura aduersarios prouocabant ante acie procedentes: si hostes fugare poterant, sequebatur: si eorum virtute ac multitudine premebantur, reuertebantur ad suos & post eos stabant. Excipiebat autem prælium grauis armatura, & tanquā murus (ut ita dicam) ferreus stabat: & non solū missilibus, sed etiam gladiis cominus dimicabant. Et si hostes fugassent, non sequebatur grauis armatura, ne aciem suam ordinationemq; perturbaret & ad dispersos recurrentes hostes, in compositos opprimerent: sed leuis armatura cum funditoribus, sagittariis, & equitibus, fugientes sequebatur inimicos. Hac dispositione atq; cautela sine periculo legio vincebat, aut supata seruabatur incolumis: quia ius legionis est facile nec fugere nec seq.

quod

Nomina militum & gradus in scutis eorum aduersis scribenda.

Cap. XVIII.

Digmata.

instructam

Sed ne milites aliquando in tumultu praelii à suis contubernalibus aberrarēt, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebant: quæ ipsi nomināt digmata, sicut etiam nunc moris est fieri. Præterea in aduerso scuto vniuscuiusque militis, literis erat nomē ascriptum, addito ex qua esset cohorte, qua ve cēturia. Ex his ergo apparet legionem bene institutā, quasi munitissimam esse ciuitatem, quæ omnia praelio necessaria secum vbique portaret, nec metueret, repentinum hostium superuentum, quæ etiam in mediis campis subito fossa se valloq; muniret, quæ omne genus militum contineret & armorū. Si quis igitur pugna publica superare Barbaros cupit, ut diuinitatis nutu, dispositione Imperatoris inuicti

inuicti reparentur, ex tyronibus legiones votis omnibus petat. Intra breue autē temporis spacium, iuniores diligēter electi & exercitati, quotidie, non solū mane, sed etiam post meridiem, omni armorum disciplina vel arte bellandi, veteres illos milites, qui orbem terrarum integrum subegerūt, facile coæquabunt. Nec moueatur, Cæsar, tua maiestas, quod olim consuetudo est mutata, quæ triguit: sed huius prouisionis ac felicitatis est perennitas tua, ut pro salute reip. & noua excogitet, & antiqua restituat. Omne opus difficile videtur anteq̄ tentes, ceterum si exercitati & prudentes viri delectui præponantur, celeriter manus bellis apta poterit aggregari & diligēter institui. Quiduis enim efficit solertia, si com petentes non denegentur expensæ.

notuit

Præter corporis robur, notarum & computandi artem in tyronibus eligendam.

Cap. XIX

Sed quoniam in legionibus plures scholæ sunt, quæ literatos milites querunt ab his qui tyrenes probant in omnibus quidem staturæ magnitudinem, corporis robur, alacritatē animi, conuenit explorari. Sed in quibusdam notarum peritia, calculandi computandiq; vsus exigitur. Totius enim legionis ratio, siue obsequiorum, siue militarium numerorum, siue pecuniæ quotidie ascribitur actis maiore propè diligentia, quā res annonaria, vel ciuilibus, politicis libris annotatur. Quotidianas etiam in pace vigilias. Item excubitum siue angarias, de omnibus centuriis & contuberniis, quæ vicissim milites faciunt, ut ne quis contra iusticiam pragrauetur, aut alicui præstetur immunitas. Nomina eorum qui vires suas fecerunt, breuibus inferuntur. Quando quis commeatum acceperit, vel quot dierum, annotatur in breuibus. Tunc enim difficile commeatus dabatur, nisi causis iustissimis approbatis. Nec aliquibus milites instituti deputabantur obsequiis, nec priuata isdem negocia mandabantur. Siquidem incongruum videbatur, imperatoris militem, qui veste & annona publica pascebatur, utilitatibus vacare priuatis. Ad obsequia tamen iudicum vel tribunorum, nec non etiā principaliū deputabantur milites, qui vocabantur accensi, hoc est, postea additi quāuis legio cōpleta, quos nunc Supernumerarios vocant. Fascicularia tamen, id est, lignū, fœnū, aquā, stramen, etiam legitimi milites in castra portabant. Munifices enim ab eo appellantur, quod hæc omnia munia faciant.

Scholæ militares.

Accensi. Supernumerarij.

Donatiui partem dimidiam debent apud signa sequestrare milites seruandam.

Cap. XX.

Illud verò ab antiquis diuinitus institutum est, ut ex donatiuo quod milites cōsequuntur, dimidia pars sequestraretur apud signa, & ibidem ipsis militibus seruaretur, ne per luxum aut inanum rerum comparationē, à contubernalibus possit absumi. Pleriq; enim homines & præcipuè pauperes tantū erogant, quantum habere potuerint. Seditio autem ista pecuniæ, primū ipsis contubernalibus docetur accommoda. (Nam cum publica sustententur annona, ex omni

E ii bus do-

bus donatiuis augetur eorum pro medietate castrense peculium) Miles deinde qui sumptus suos scit apud signa depositos, de deferendo nihil cogitat, magis diligit signa. Pro illis in acie fortius dimicat, more humani ingenii, ut pro illis habeat maximam curam, in quibus suam videt positam esse substantiam. Denique decem folles, hoc est, decem sacci, per cohortes singulas exponebantur, in quibus hac ratio condebatur. Addebatur etiam faccus vndecimus, in quem tota legio particulam aliquam conferebat, sepulturae scilicet causa, ut si quis ex contubernibus defecisset, de illo vndecimo sacco ad sepulturam ipsius promeretur expensum. *Depositarij signiferi.* Haec ratio apud signiferos (ut nunc dicunt) in cophino seruabatur. Et ideo signiferi non solum fideles, sed etiam literati homines eligebantur, qui & seruarent deposita, & scirent singulis reddere rationem.

In legione ita promotiones, ut per omnes cohortes transeant qui promouentur. *Cap. XXI.*

Prinipili centurio. Non tantum, humano consilio, sed etiam diuinitatis instinctu, legiones arbitror a Romanis constitutas. In quibus decem cohortes ita sunt ordinatae, ut omnium vnum corpus, vna videatur esse coniunctio. Nam quasi in orbem quendam per diuersas cohortes & diuersas scholas milites promouetur, ita ut ex prima cohorte ad gradum quempiam promotus vadat ad decimam cohortem: & rursus ab ea, crescentibus stipendiis, cum maiore gradu per alias recurrat ad primam. Ideo primipili centurio, postquam in orbem omnes cohortes per diuersas administrauerit scholas, in prima cohorte ad hanc peruenit palmam, in qua ex omni legione infinita commoda consequitur. Sicut primicerius in officio praefectorum praetorio ad honestum quaestuosumque militiae peruenit gradum, ita legionarii equites cohortes suas contubernii affectione venerantur, cum naturaliter equites a peditibus soleant discrepare. Per hanc ergo contextionem, in legionibus, & omnium cohortium equitum peditumque seruabatur vna concordia.

Quid inter tubicines & cornicines & classicum interfit. *Cap. XXII.*

Cornicines & buccinatores. Habet praeterea legio tubicines, cornicines, & buccinatores. Tubicines ad bellum vocant milites, & rursus receptui canentes reuocant. Cornicines & buccinatores erant ornamentum totius legionis in ingressu conflictus & eius reditu. Hi quotiens canunt, non milites, sed signa ad eorum obtemperant nutum. Ergo quotiens ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt, & soli milites ad signa eorum obtemperant. Quotiens mouenda sunt signa, cornicines canunt. Quotiens autem pugnatur, & tubicines & cornicines pariter canunt. *Classicum.* Classicum item appellatur, quod buccinatores per cornu dicunt. Hoc insigne videtur imperii, quia classicum canitur imperatore praesente, vel cum in militem capitaliter animaduertitur: quia hoc ex imperatoris legibus fieri necesse est. Si vero ad vigilias vel angarias faciendas, siue ad opus aliquod, vel ad decursionem capi exeunt milites, tubicine vocante operantur, & rursus tubicine admonente cessant. Cum autem mouentur signa, aut iam mora figenda sunt, cornicines canunt. Quod ideo in omnibus exercitiis & praefessionibus custoditur, ut in ipsa pugna facilius obtemperent

obtemperet milites, siue eos pugnare, siue stare, siue sequi, vel redire preceperint duces. Si quidem ratio manifesta sit, semper in ocio debere fieri, quod necessario faciendum videtur in praelio.

De exercitatione militum.

Cap. XXIII.

As palum exerceri. Legionis ordinatione digesta, ad exercitium reuertamur: unde (sicut iam dictum est) exercitus nomen accepit. Iuniores quidem & noui milites, mane & post meridiem ad omne genus exercebantur armorum. Veteres autem & eruditi sine intermissione semel in die exercebantur in armis. Neque enim longitudo aetatis, aut annorum numerus artem bellicam tradit, sed continua exercitationis meditatio: post quam uolueris stipendia, in exercitatus miles semper est tyro cum armatura quae festis diebus exhibetur in exercitio. Idcirco non tantum armaturam qui sub campi doctore sunt, sed omnes aequaliter contubernales quotidiana meditatione discant, & corporis velocitatem. Nam & velocitas visu ipso acquiritur corporis, & scientia ferendi hostem seque protegendi, praesertim si gladiis comminus dimicetur. Illud uero maius est, ut seruare ordines discant, & vexillum suum in tantis permixtionibus in ipsa prolusione comitentur, nec inter doctos aliquis error existat, quamuis in multitudine sit tanta confusio. Ad palum quoque vel sudes iuniores exerceri per commodum est, cum latera vel pedes aut caput petere punctim, casumque discant. Saltus quoque & ictus facere pariter assuescat, insurgere tripudians in clypeum, rursusque subsidere, nunc gestiendo prouolare cum saltu, nunc cedentes in terga resilire. Missilibus etiam palos ipsos procul ferire meditentur, ut & ars dirigendi, & dextrae uirtus possit accrescere. Sagittarii uero vel funditores scopas, hoc est, fruticum vel straminum fascies, pro signo ponebant, ita ut sexcentis pedibus remouerentur a signo, ut sagittis vel certe lapidibus ex fustibulo destinatis, signum saepius tangeret. Propterea sine trepidatione in acie faciebant, quod ludentes in campo fecerant. Semper assuescendum est etiam, ut semel tantum fuda circa caput rotetur, cum ex ea emittitur saxum. Sed & manu sola omnes milites meditantur libralia saxa iactare: qui usus paratior creditur, quia non desiderat fundam. Missilia quoque vel plumbatas iugiter perperuomque exercitio dirigere cogebatur usque adeo, ut tempore hyemis de tegulis vel scandulis, quae si deessent certe de cannis, uel uel culmo & porticus tegerentur ad equites, & quaedam uelut basilicae ad pedites: in quibus tempestate vel uentis aere turbato, sub tecto armis erudiebatur exercitus. Caeteris autem etiam hybernis diebus, si niues pluuiaque cessarent, exerceri cogebantur in campo: ne intermissa consuetudine, animi militum debilitarentur & corpora, syluam cadere, portare onera, transilire fossas, natare in mari siue fluminibus, gradu pleno ambulare, vel currere etiam armatos cum sarcinis suis frequentissime conuenit, ut quotidiani laboris usus in pace, difficilis non uideatur in bello. Siue ergo legio fuerit, siue auxilia exerceantur assidue. Nam quemadmodum bene exercitatus miles praelium cupit, ira formidat indoctus. Postremo sciendum est, in pugna usum amplius prodesse quam uires. Nam si doctrina cesset armorum, nihil paganus distat a milite.

E iii Exempla

Exempla adhortationum, & exercitii militaris,
de aliis artibus tracta.

Cap. XXIII.

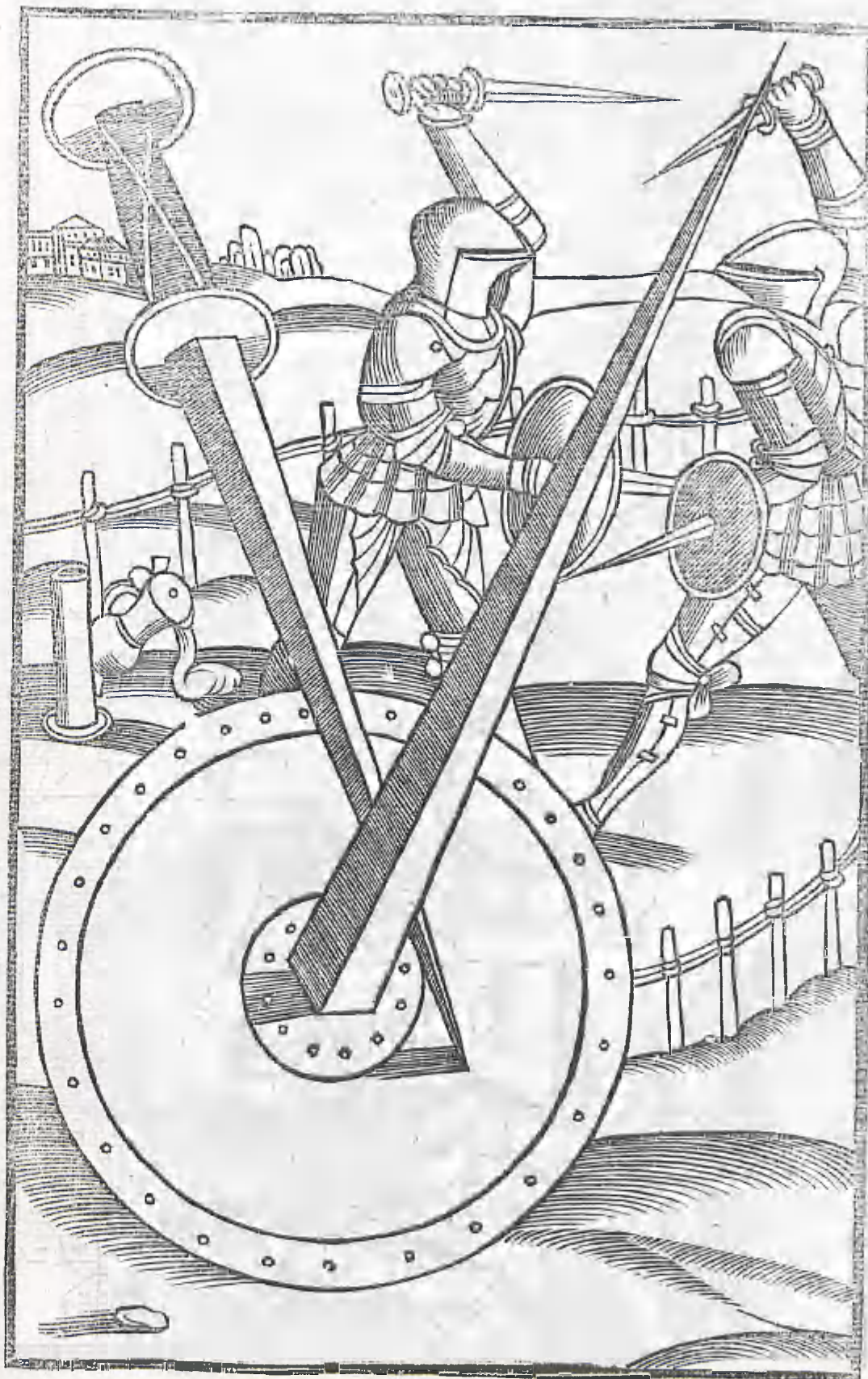
Athleta, venator, auriga, propter exiguam mercedem, vel certe plebis fauorem, cotidiana meditatione artes suas aut seruire, aut augere consuecunt. Militem (cuius est manibus seruanda respub.) studiosius oportet scientiam dimicandi, usumque rei bellicae iugibus exercitiis custodire: cui contingit non tantum gloriosa victoria, sed etiam amplior praeda: quemque ad opes ac dignitates ordo militiae & Imperatoris iudicium consuevit euehere. Artifices scancici ab exercitiis pro laude vulgi non recedunt. Miles sacramento lectus, ab exercitiis armorum, vel nouellus vel iam vetustus cessare non debet, cui pugnandum est pro salute propria & libertate communi: praesertim cum antiqua sit prudensque sententia, Omnes artes in meditatione consistere.

Enumeratio ferramentorum vel machinarum legionis. Cap. XXV.

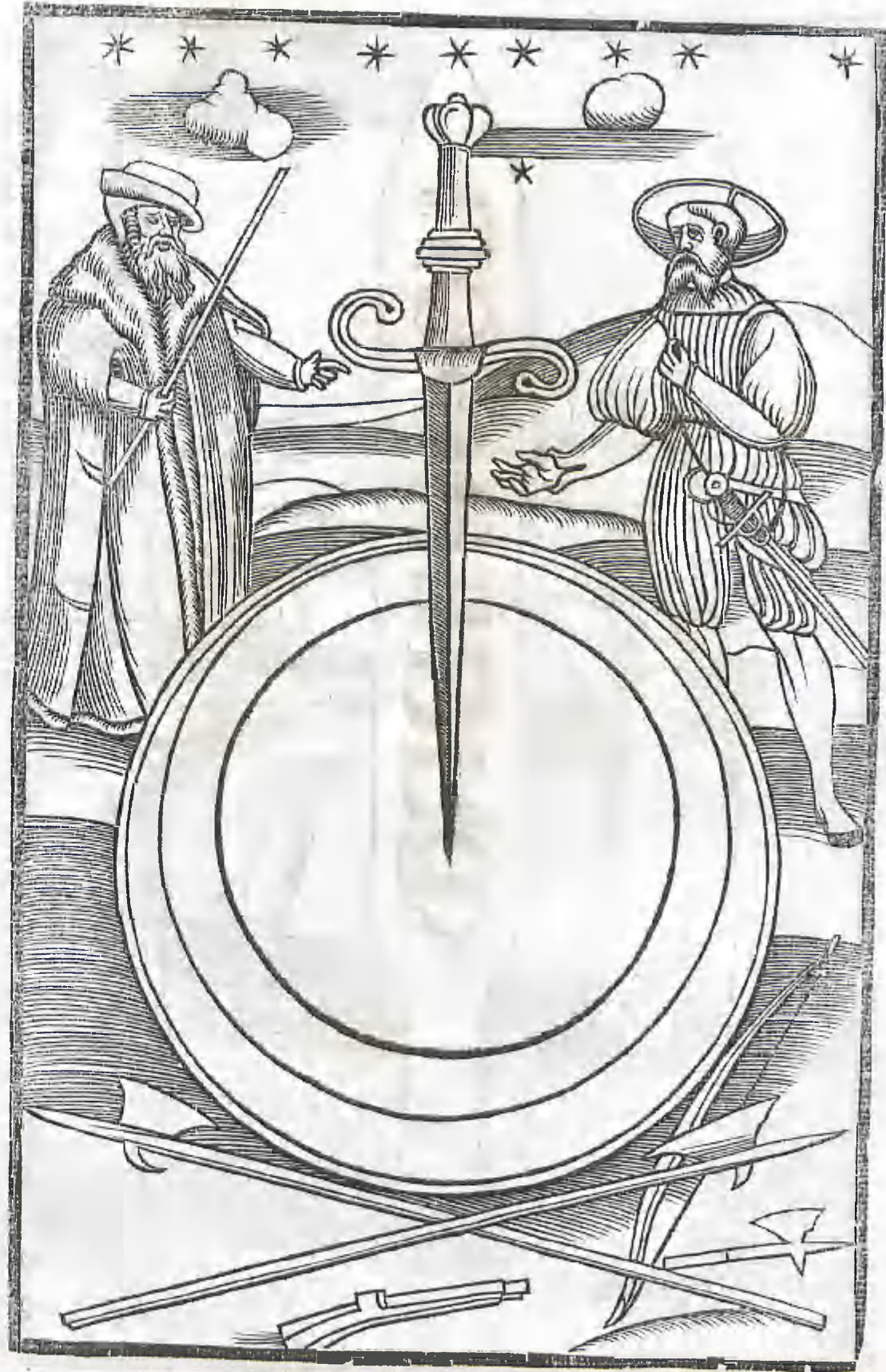
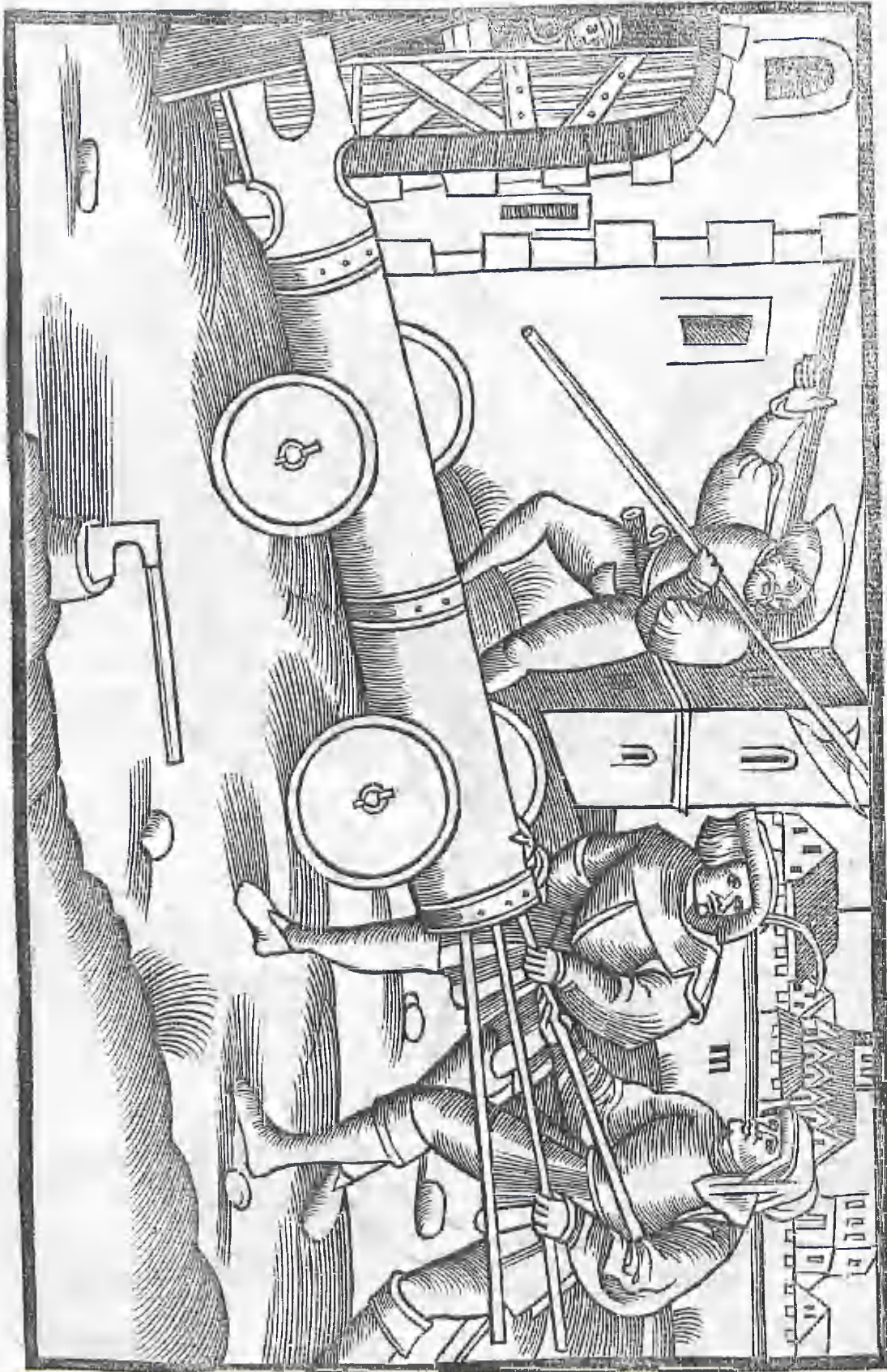
Legio autem non tantum militum numero, sed etiam genere ferramentorum vincere consuevit. Primum omnium instruitur iaculis, quae nullae loricae, nulla possunt scuta sufferre. Nam per singulas centurias singulas carroballistas habere consuevit, quibus muli ad trahendum, & singula contubernia ad armandum vel dirigendum, hoc est, undecim homines, deputantur. Nam haec quanto maiores fuerint, tanto longius ac fortius tela iaculantur. Non solum autem castra defendunt, verum etiam in campo post aciem grauis armaturae ponuntur. Ad quarum impetum, nec equites loricati, nec pedites scutati possunt obstare. In una autem legione quinquagintaquinque carroballistae esse solent: Item decem onagri, hoc est, singuli per singulas cohortes in carpentis bobus duobus portantur armatis: ut si forte hostes ad oppugnandum venerint vallum, sagittis & saxis possint castra defendi. Scaphas quoque de singulis trabibus excavaatas, cum longissimis funibus, interdum etiam ferreis cathenis, secum legio portat: quatenus cõtextis eisdem (sicut dicunt) monoxylis, superextis iniectisque tabulatis, flumina quae sine pontibus vadari nequeunt, tam a pedibus quam ab equitatu sine periculo transeantur. Habet ferreos harpagones, quos lupos vocant, & falces ferreas confixas longissimis contis. Item ad fossarum opera facienda bidentes, ligones, palas, rastro, alueos, cophinos quibus portetur terra. Habet quoque dolobras, secures, ascias, ferras, quibus materia ac pali dolantur atque secantur. Habet praeterea artifices cum omnibus ferramentis, qui ad oppugnandas hostium ciuitates, testudines, musculos, arietes, vineas (ut appellant) turres etiam ambulatorias faciunt.

Verum ne singula enumerando plura dicantur, vniuersa quae in quoque belli genere necessaria esse creduntur, secum legio debet ubique portare, ut in quouis loco fixerit castra, armata faciat ciuitatem.

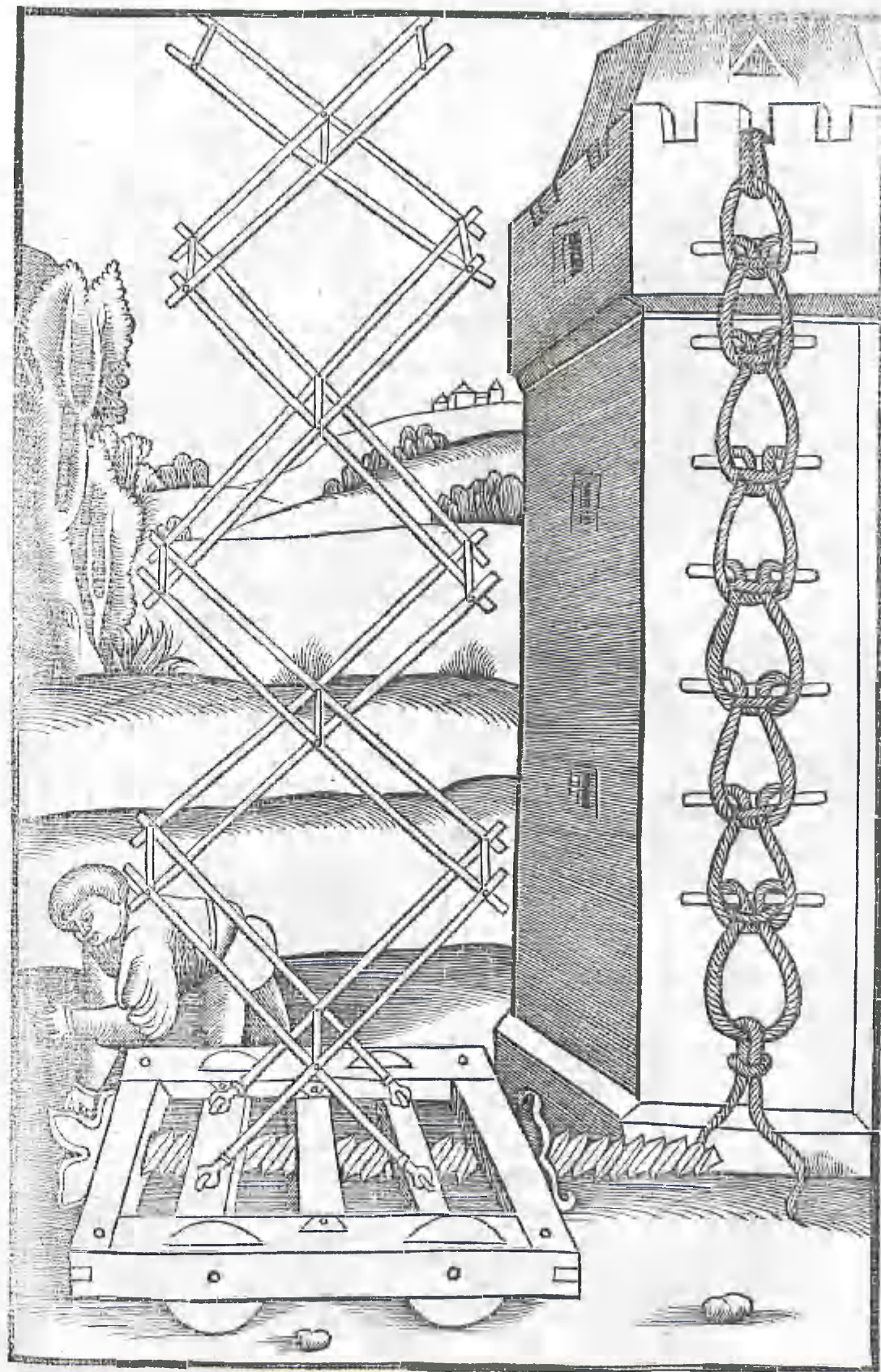
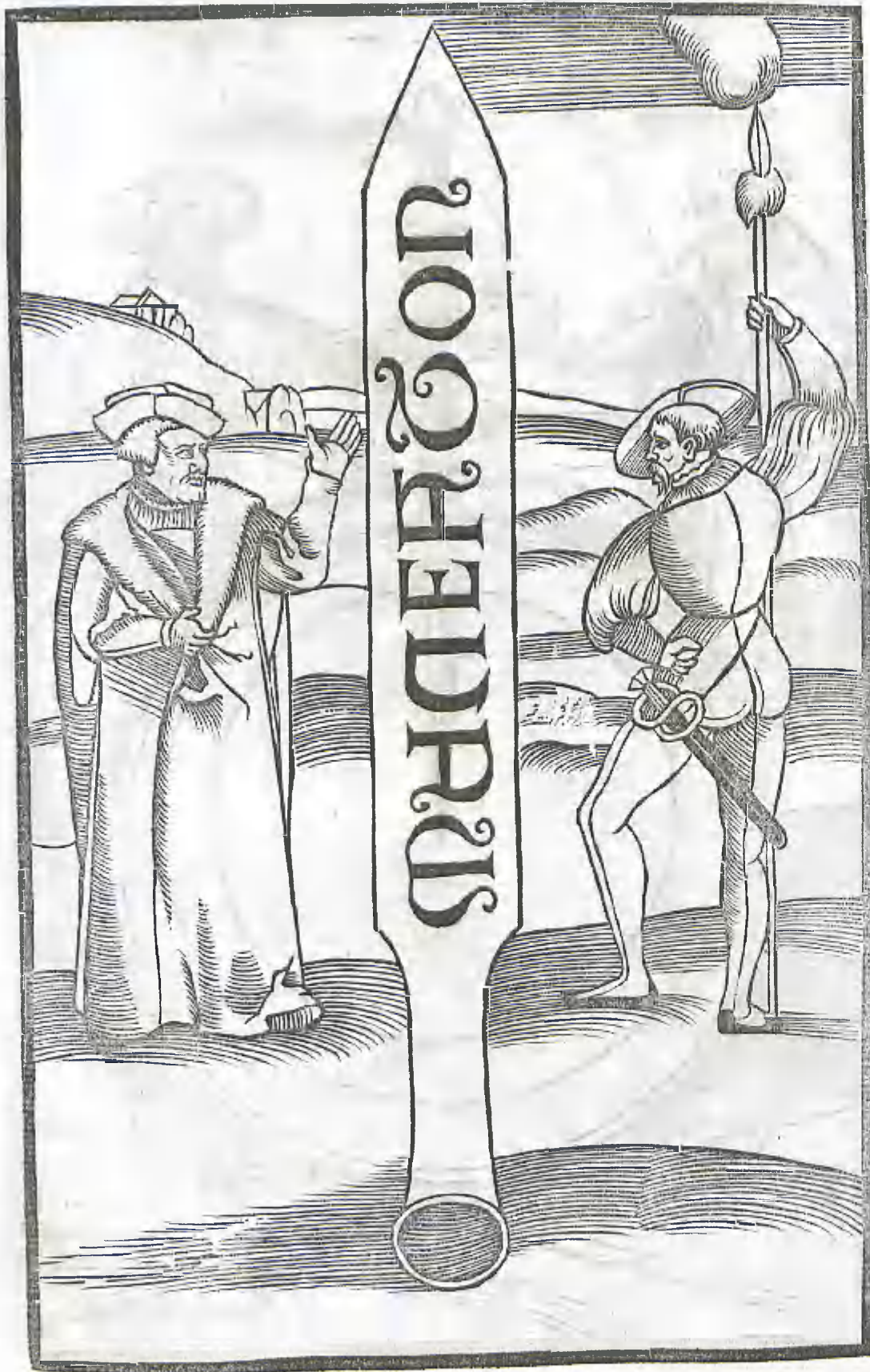
Harpagones.
Lupi.

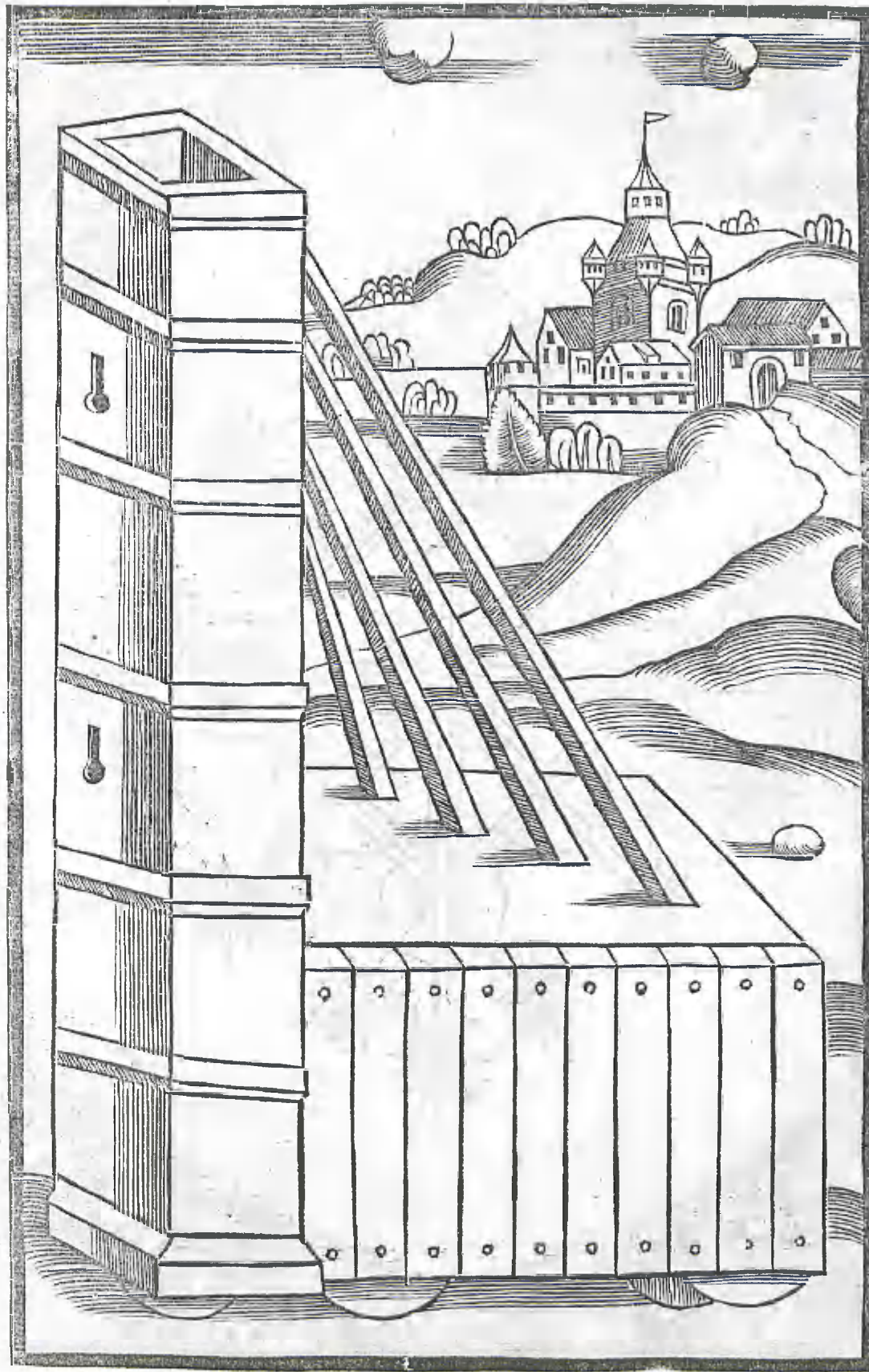
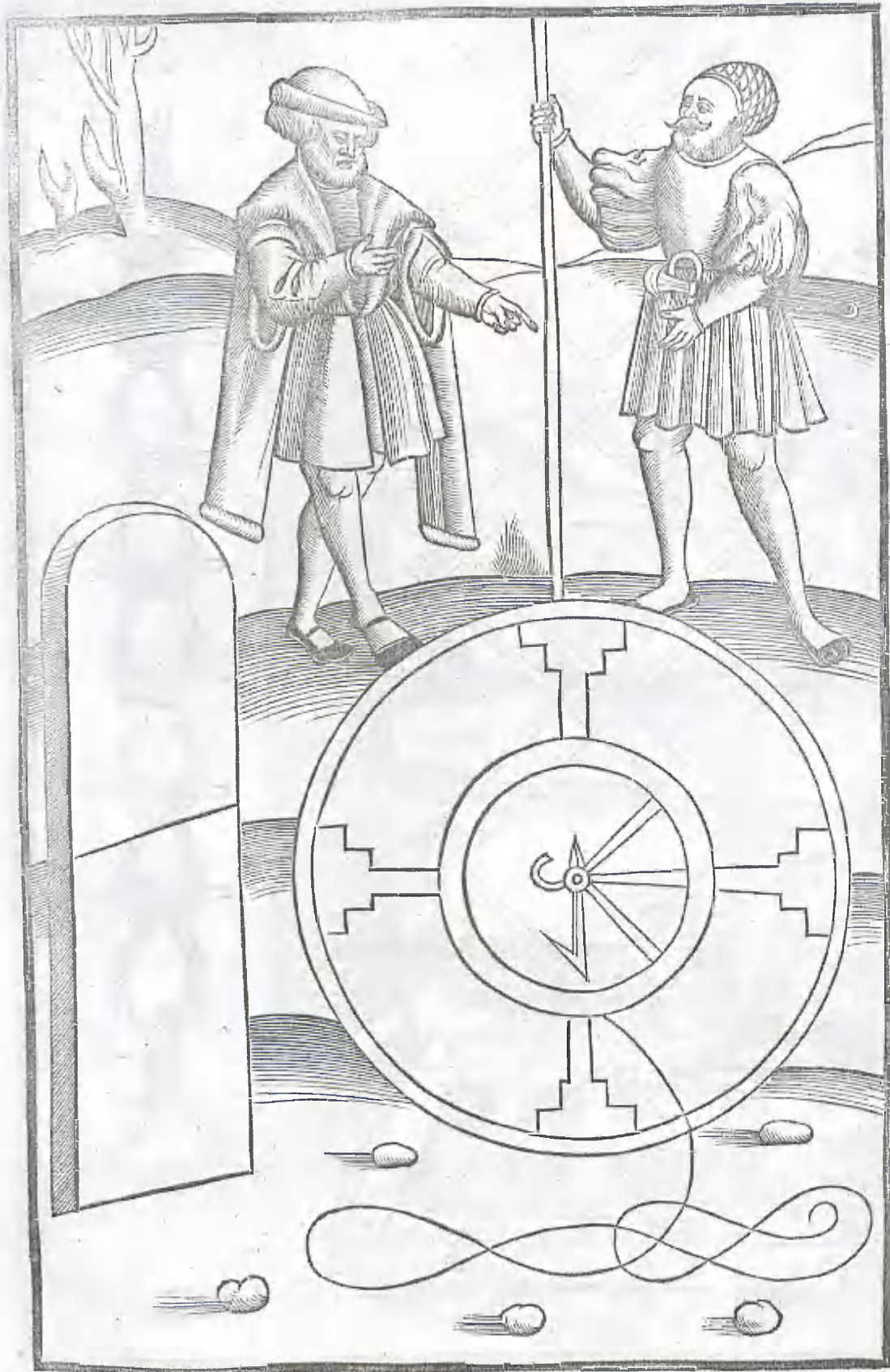

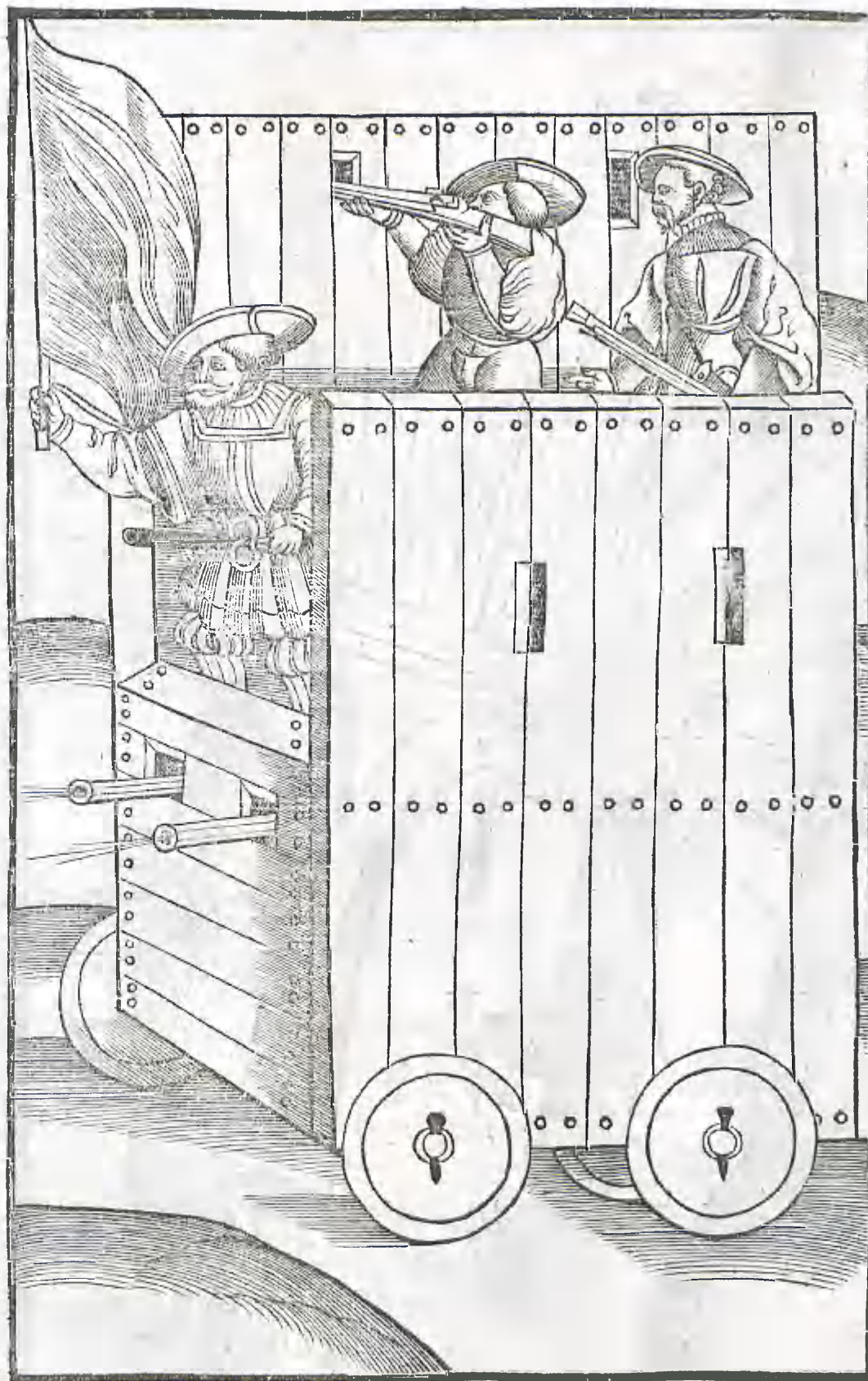
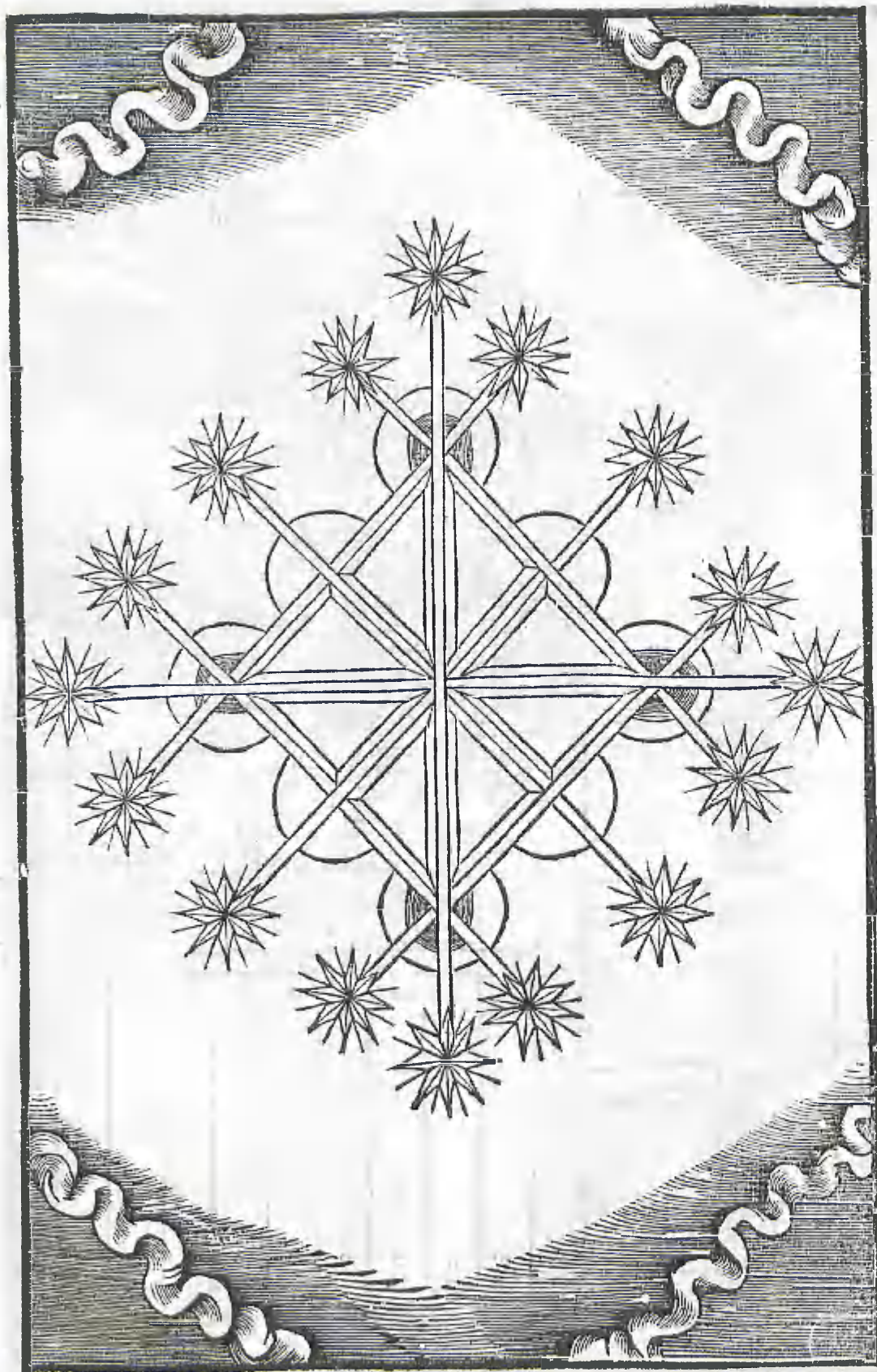

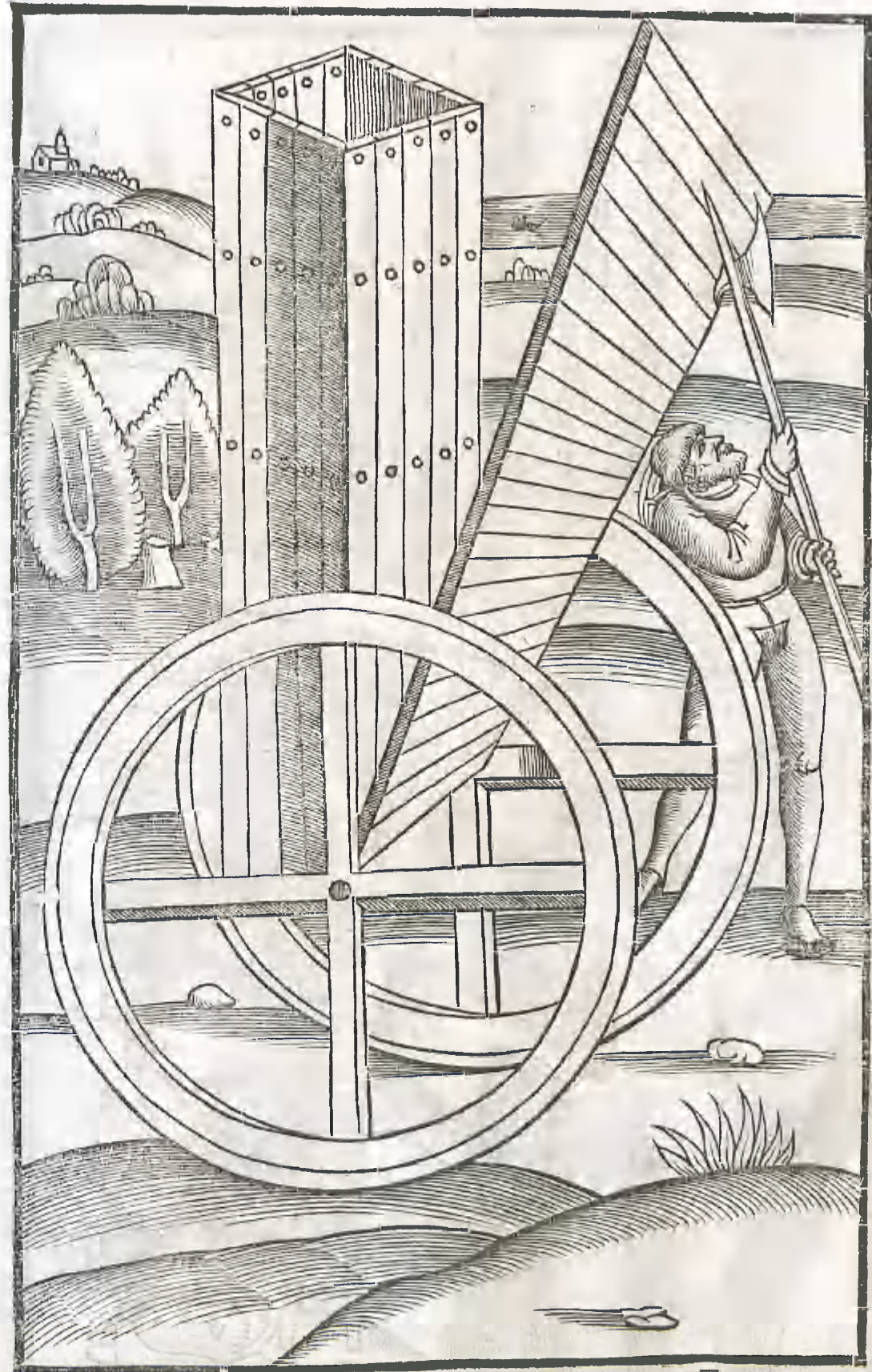
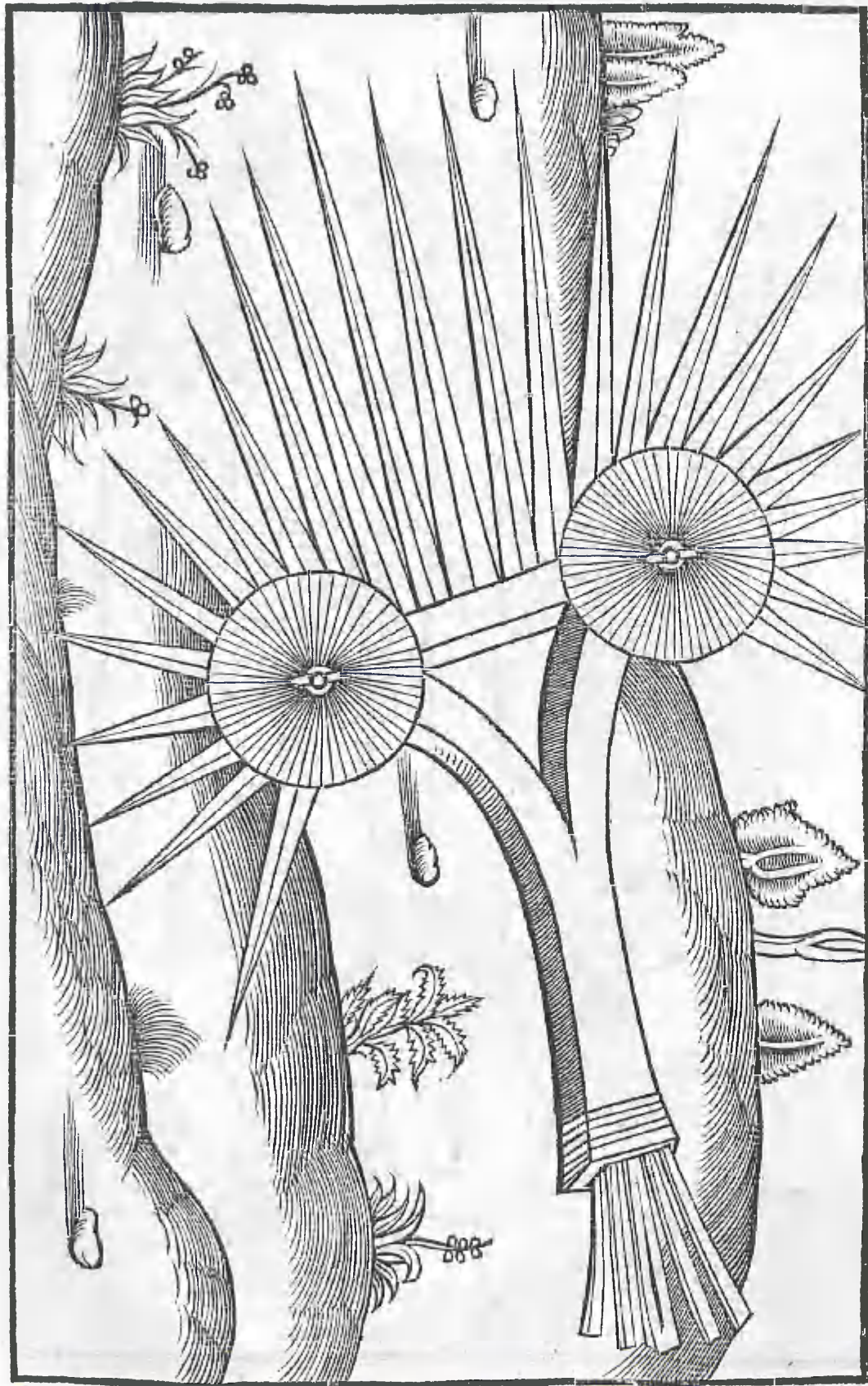

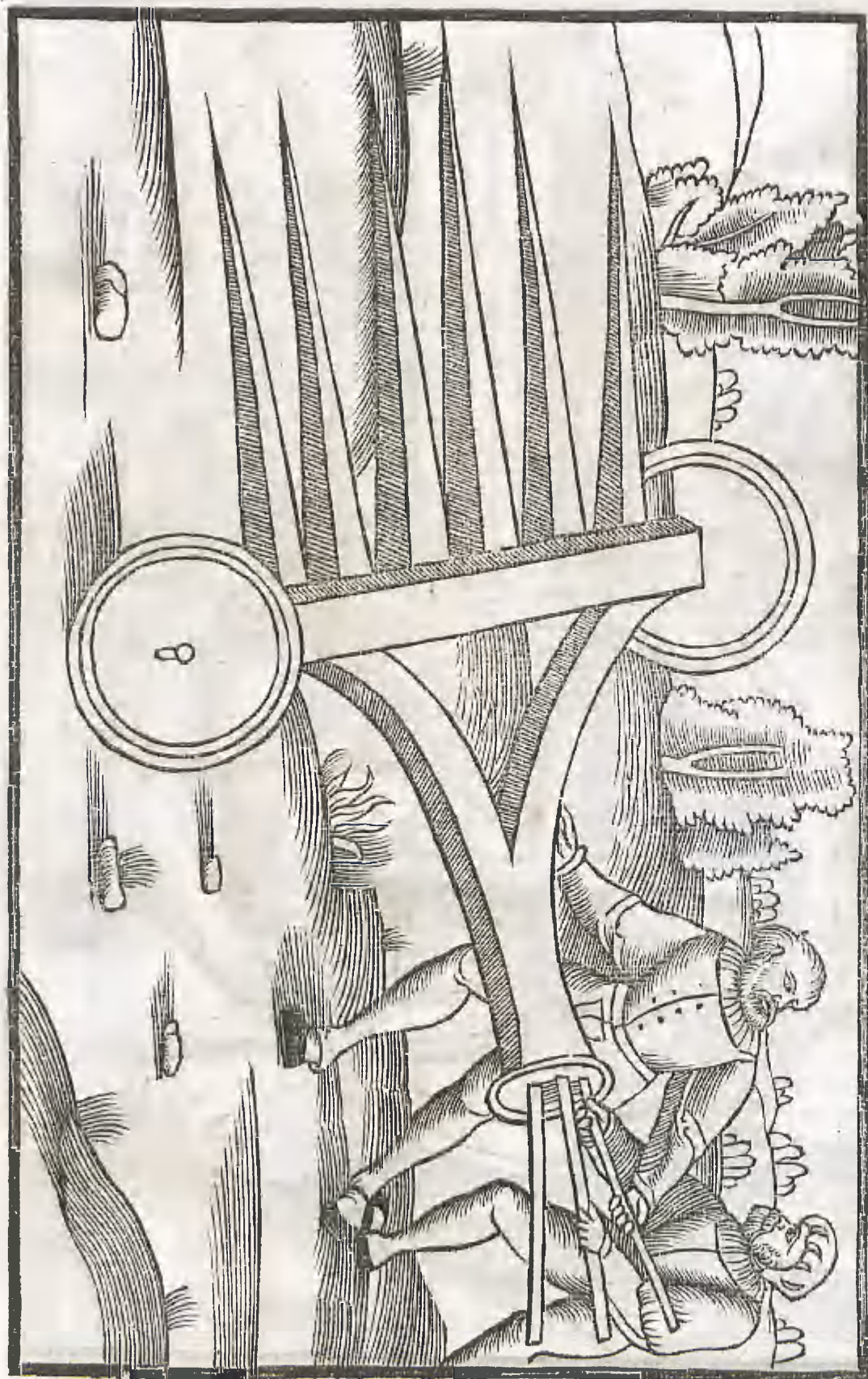
F ii

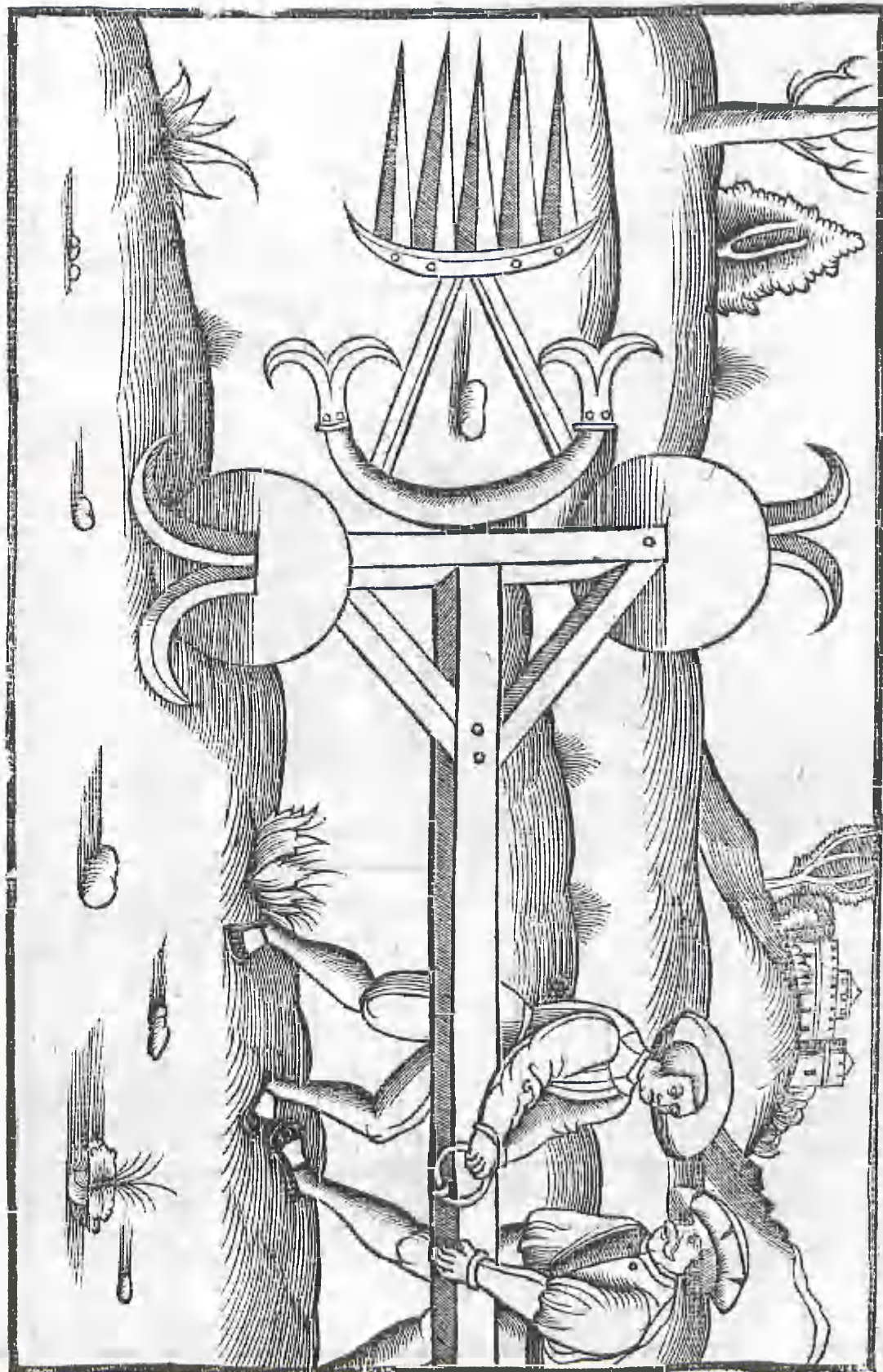
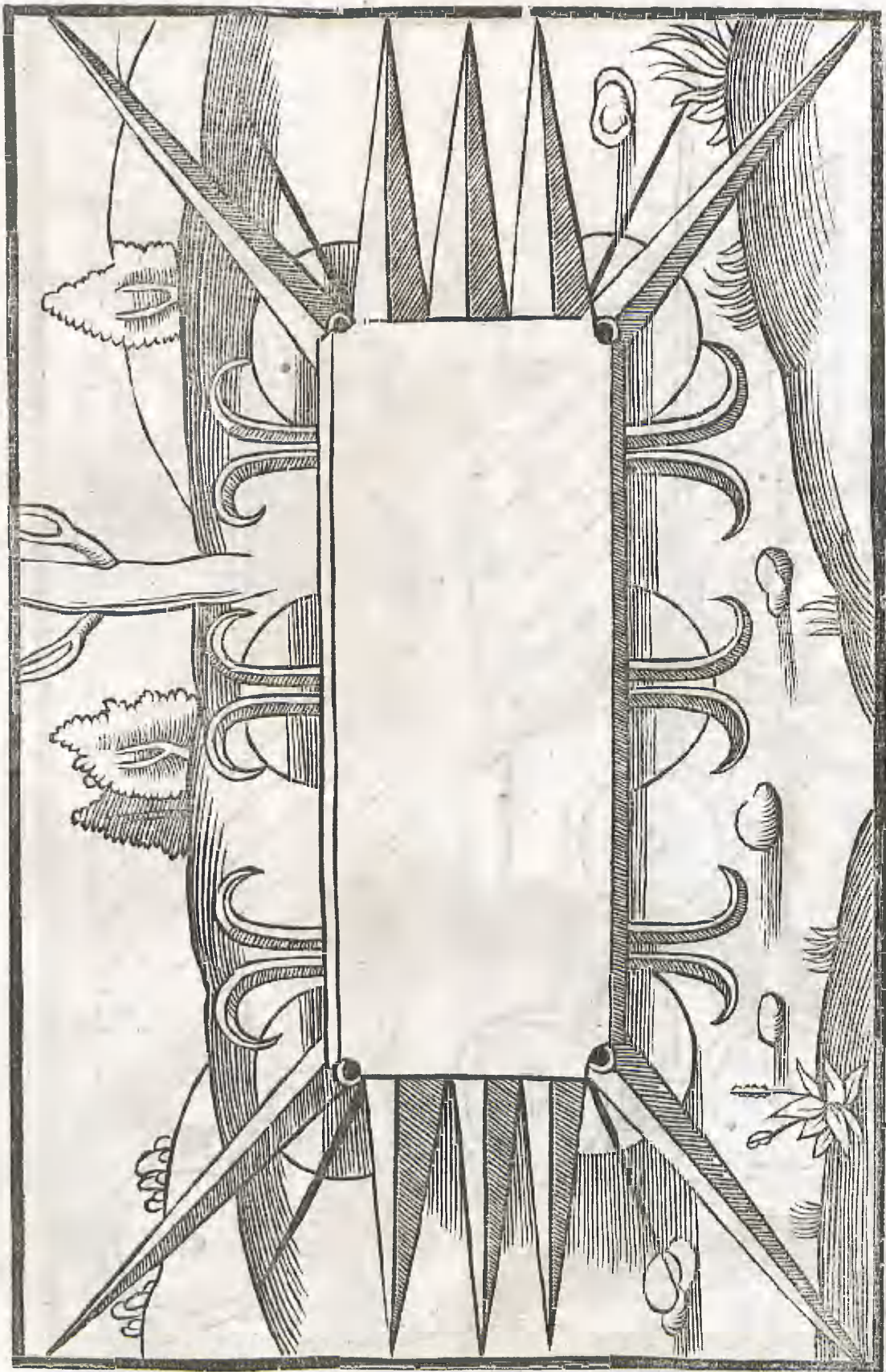

F iii

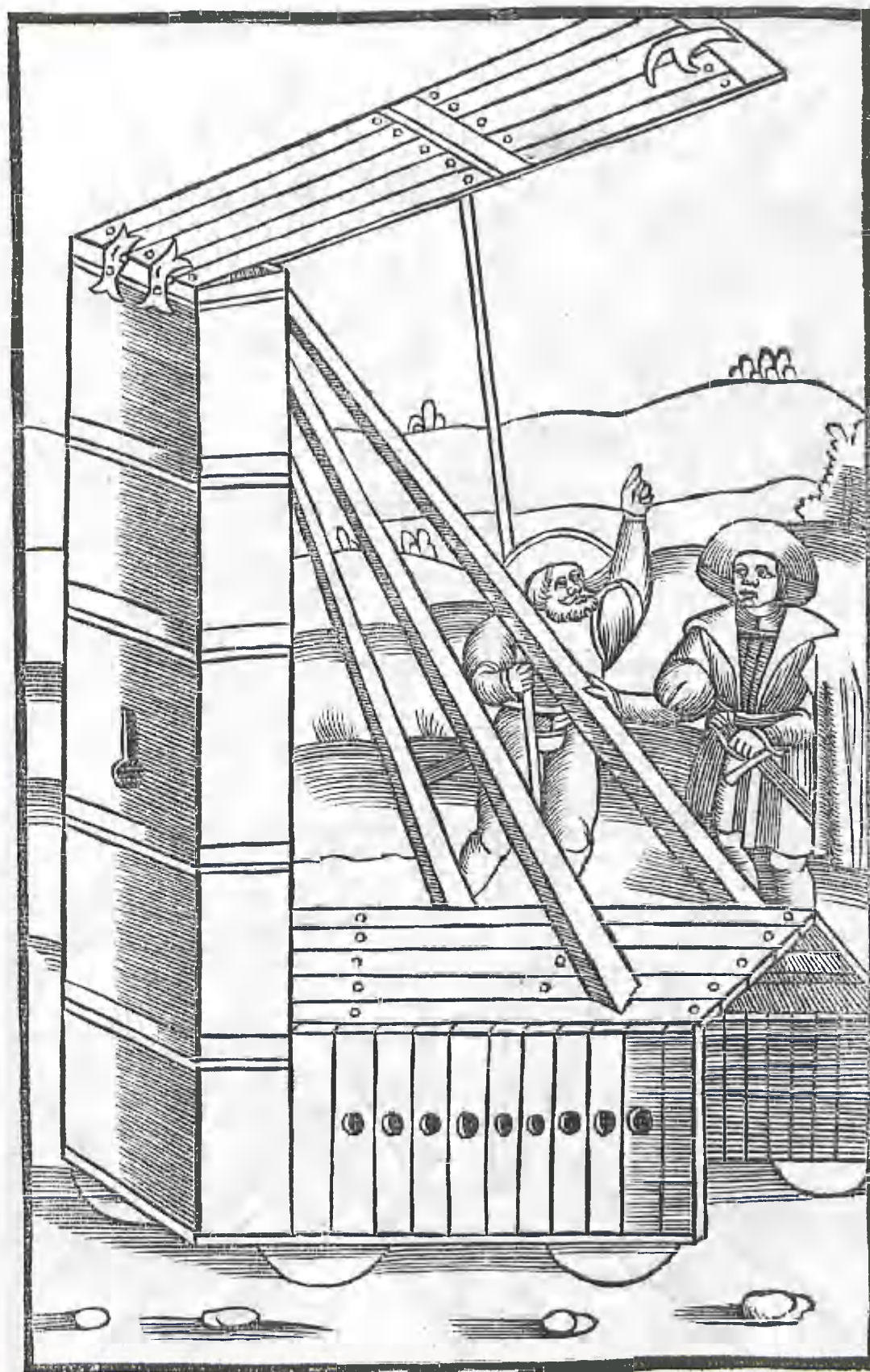
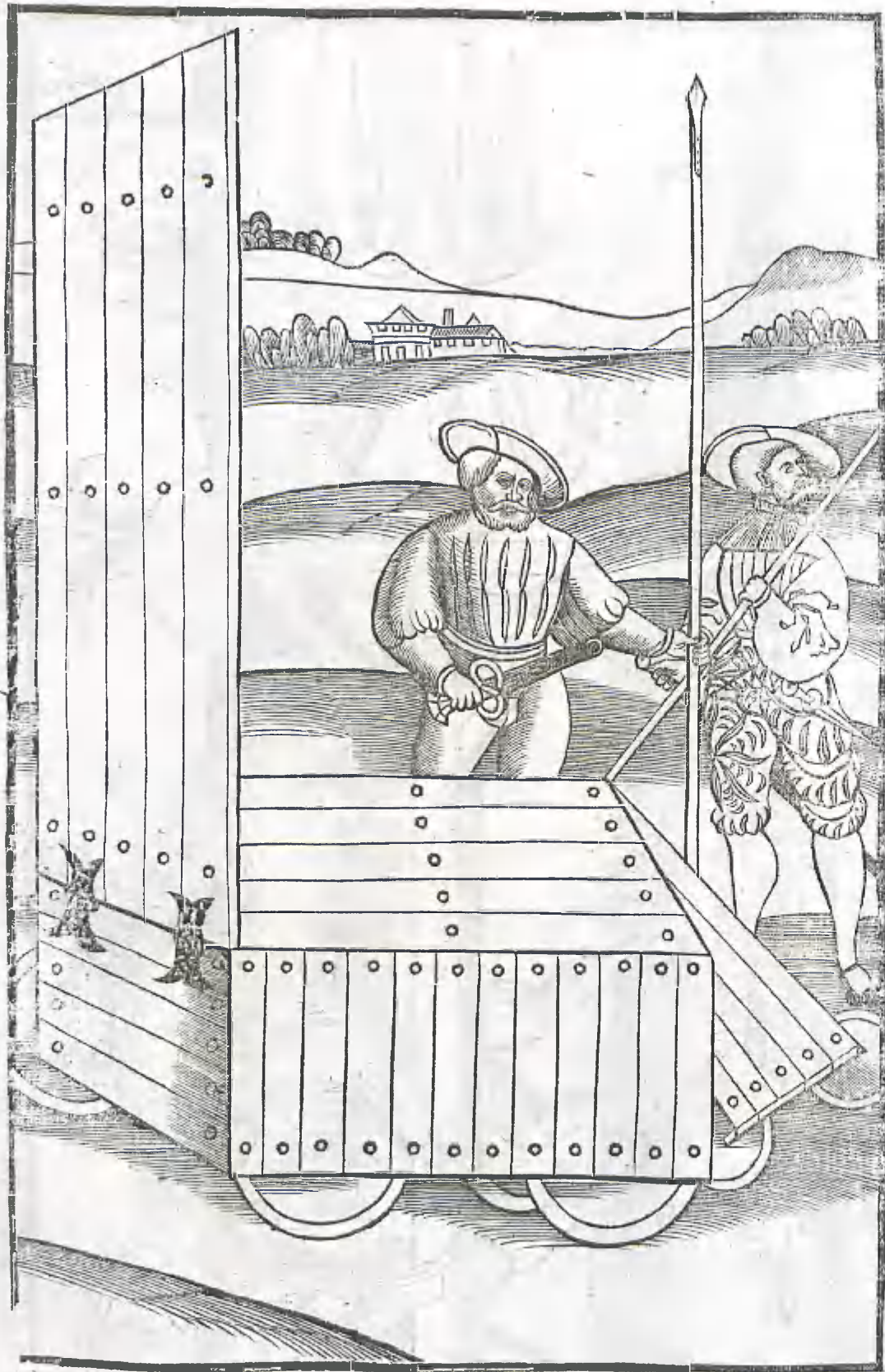

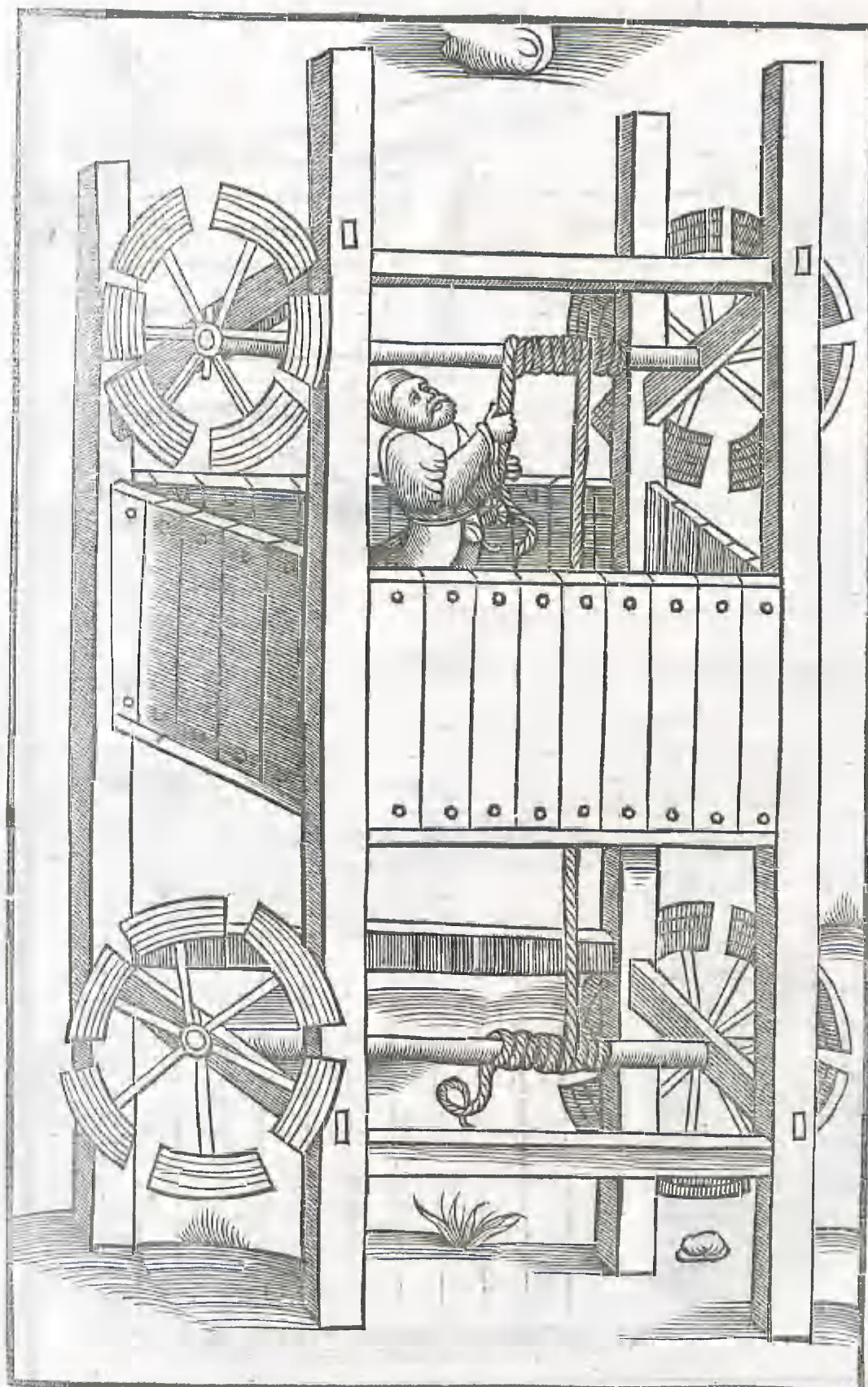
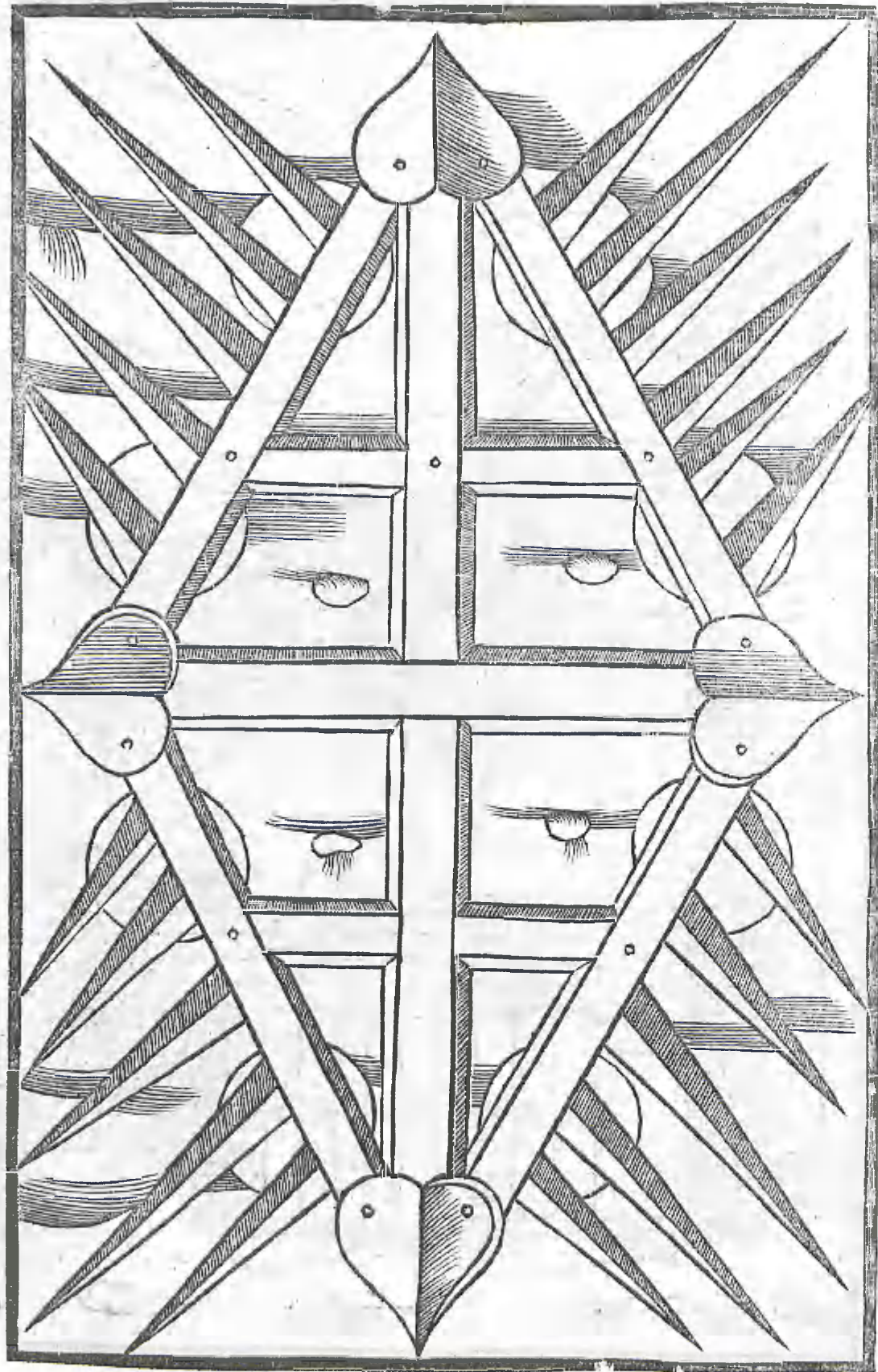

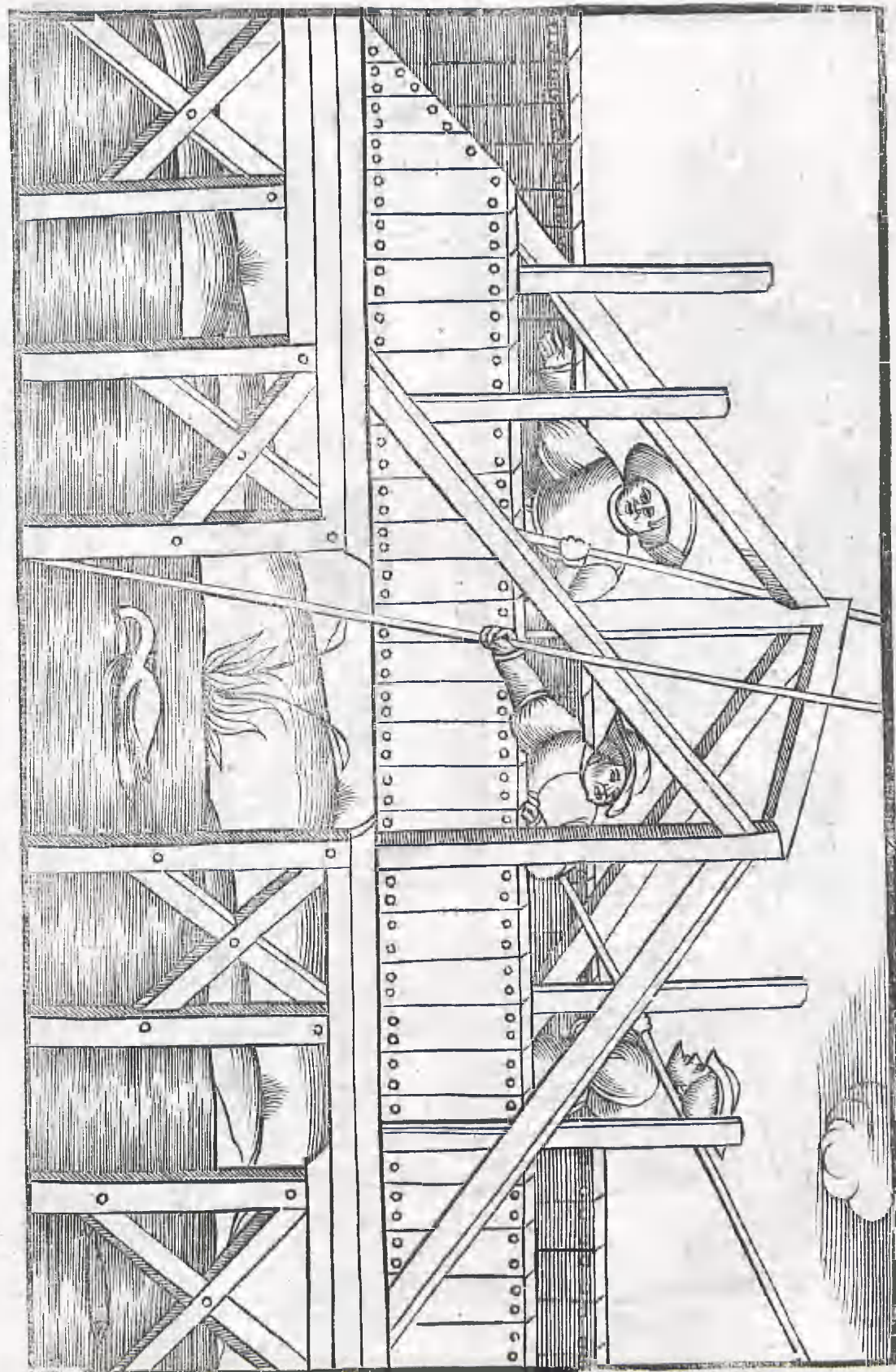
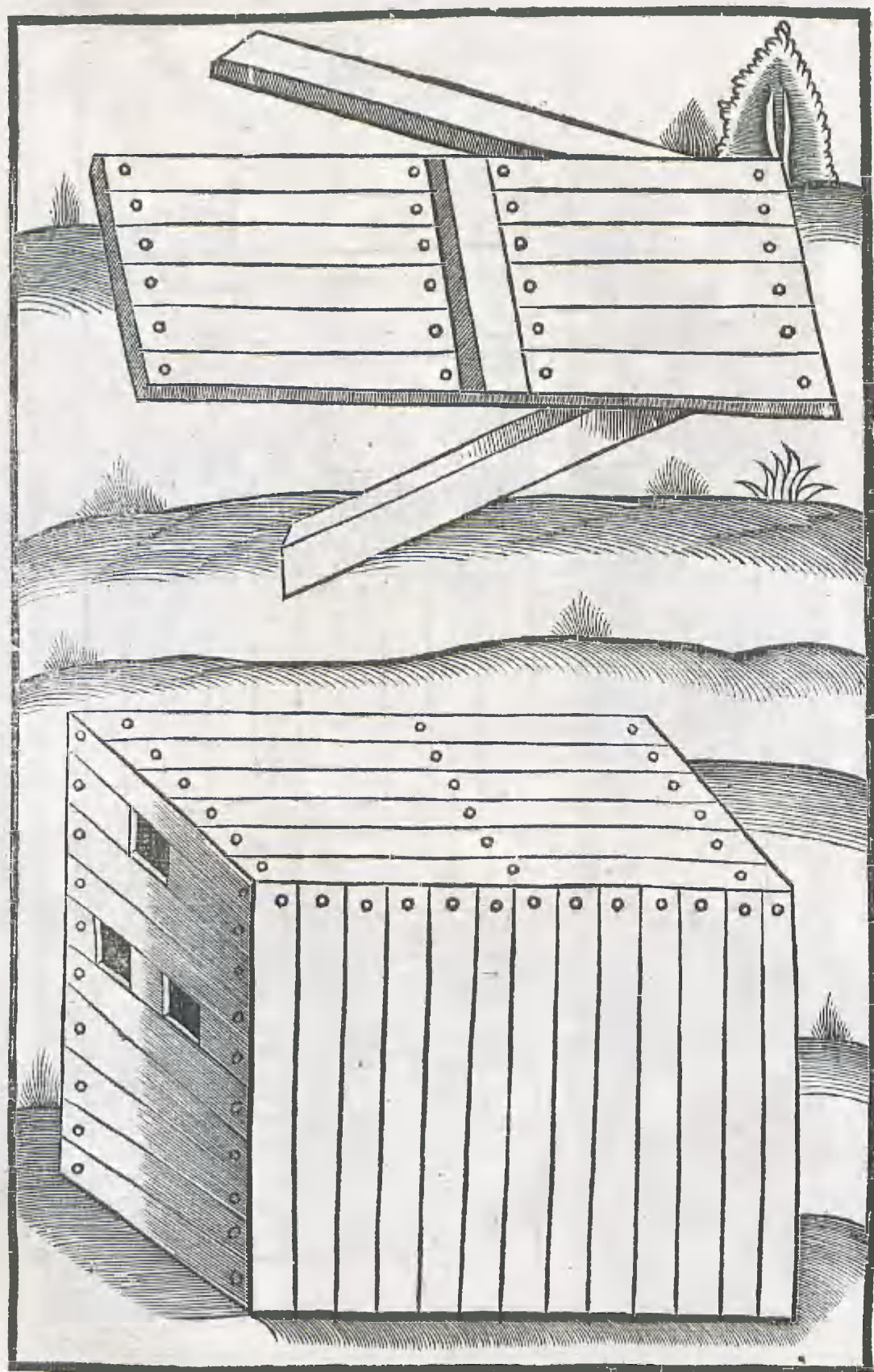

G

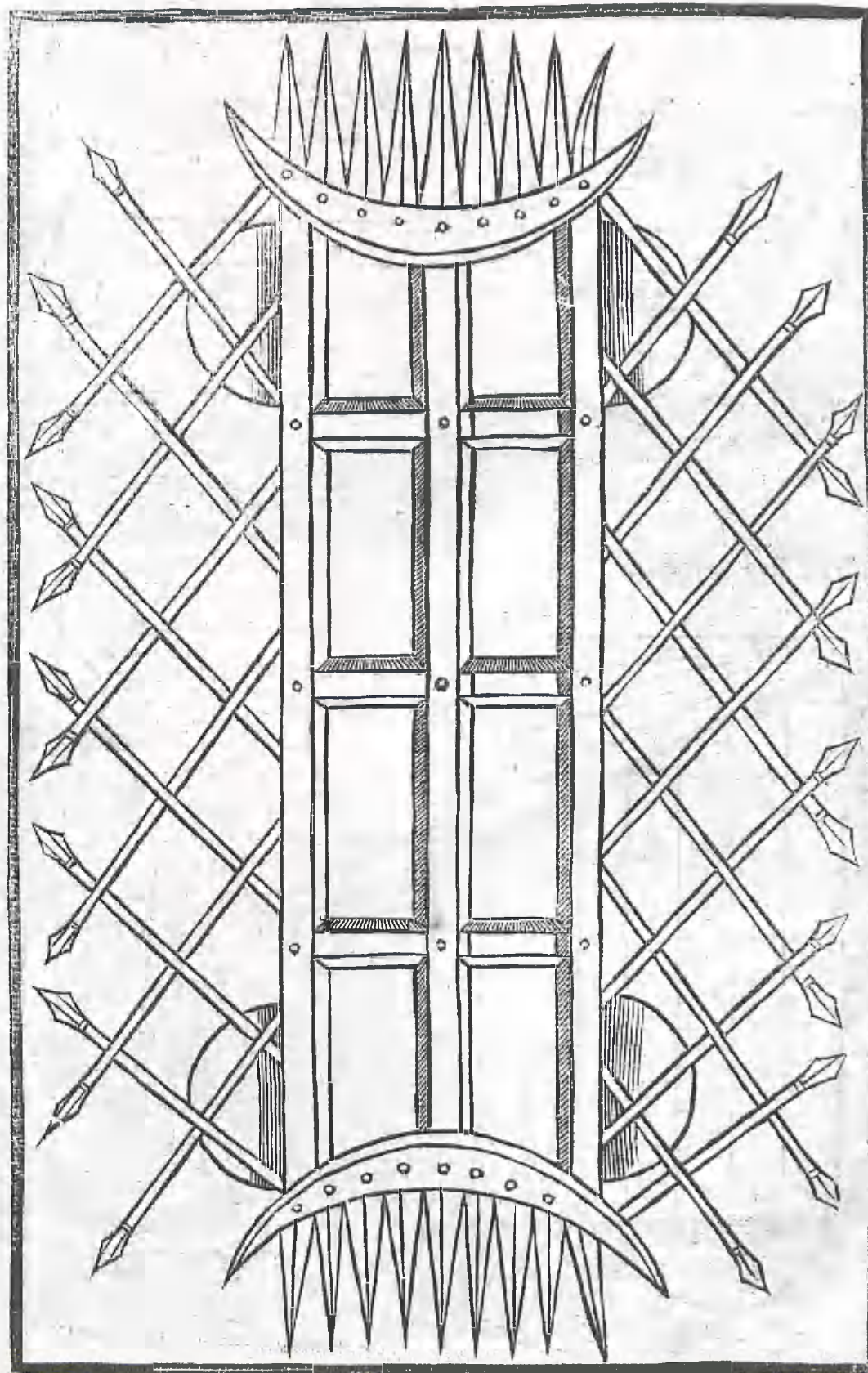
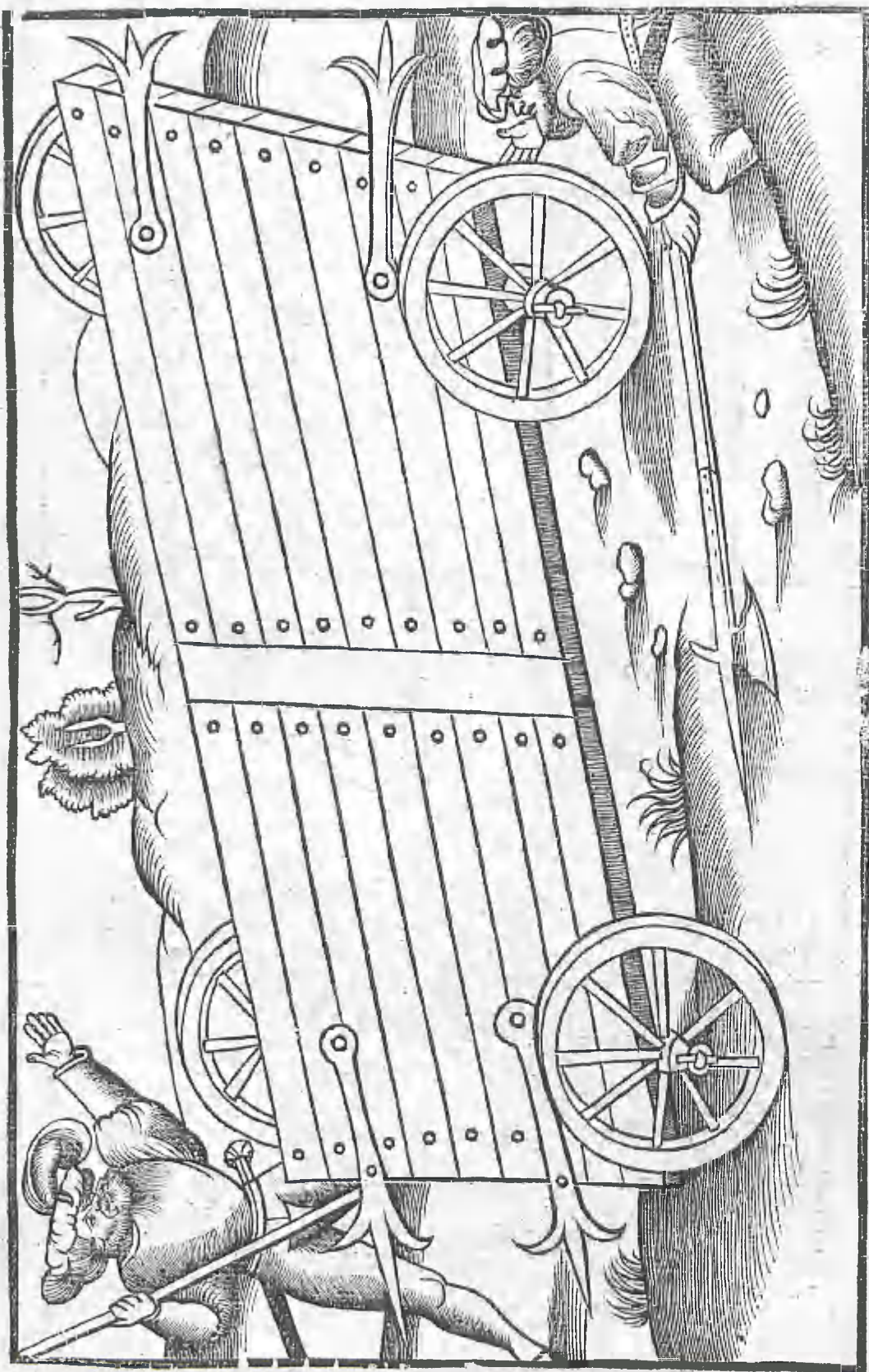
G ii

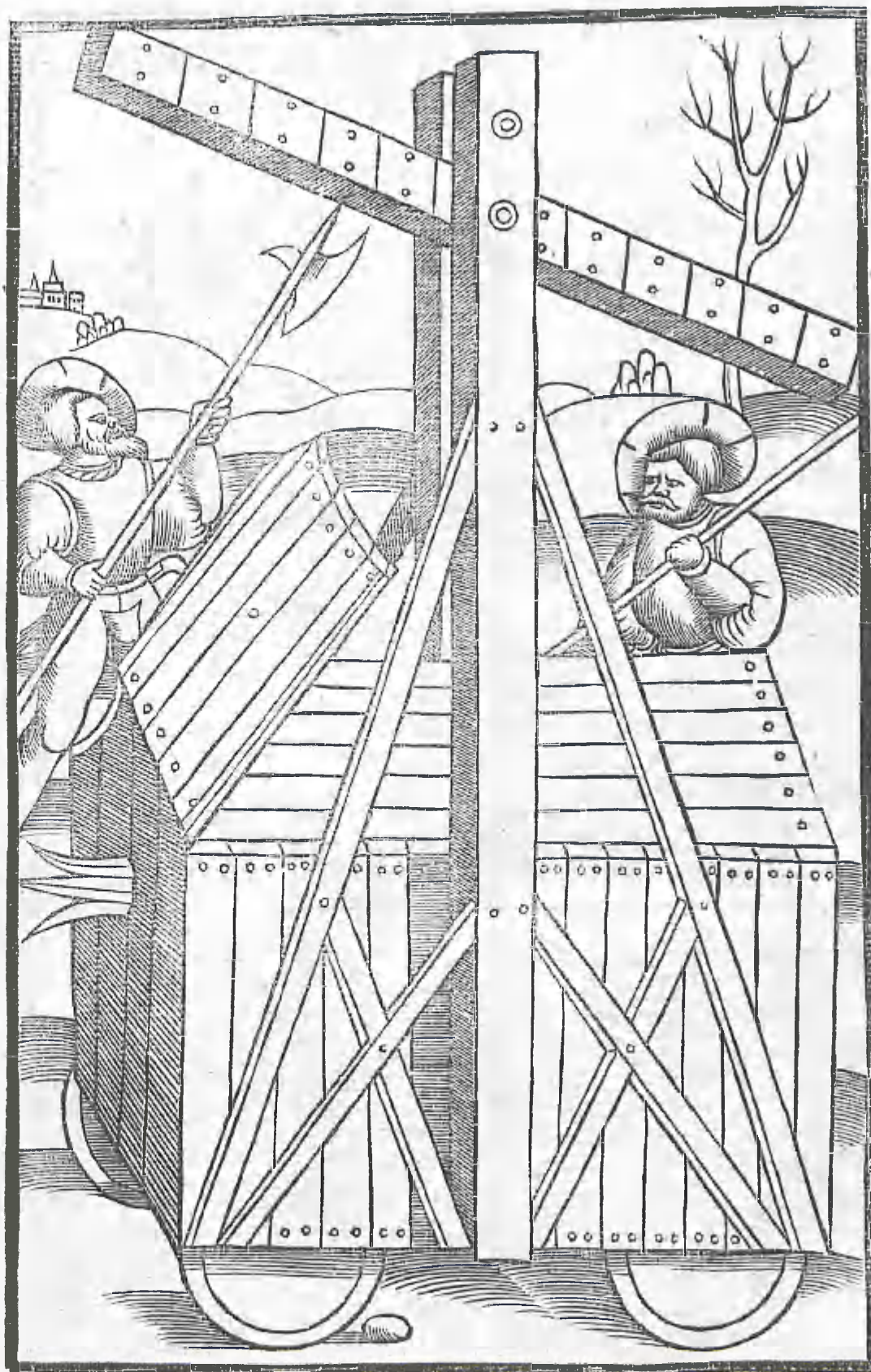
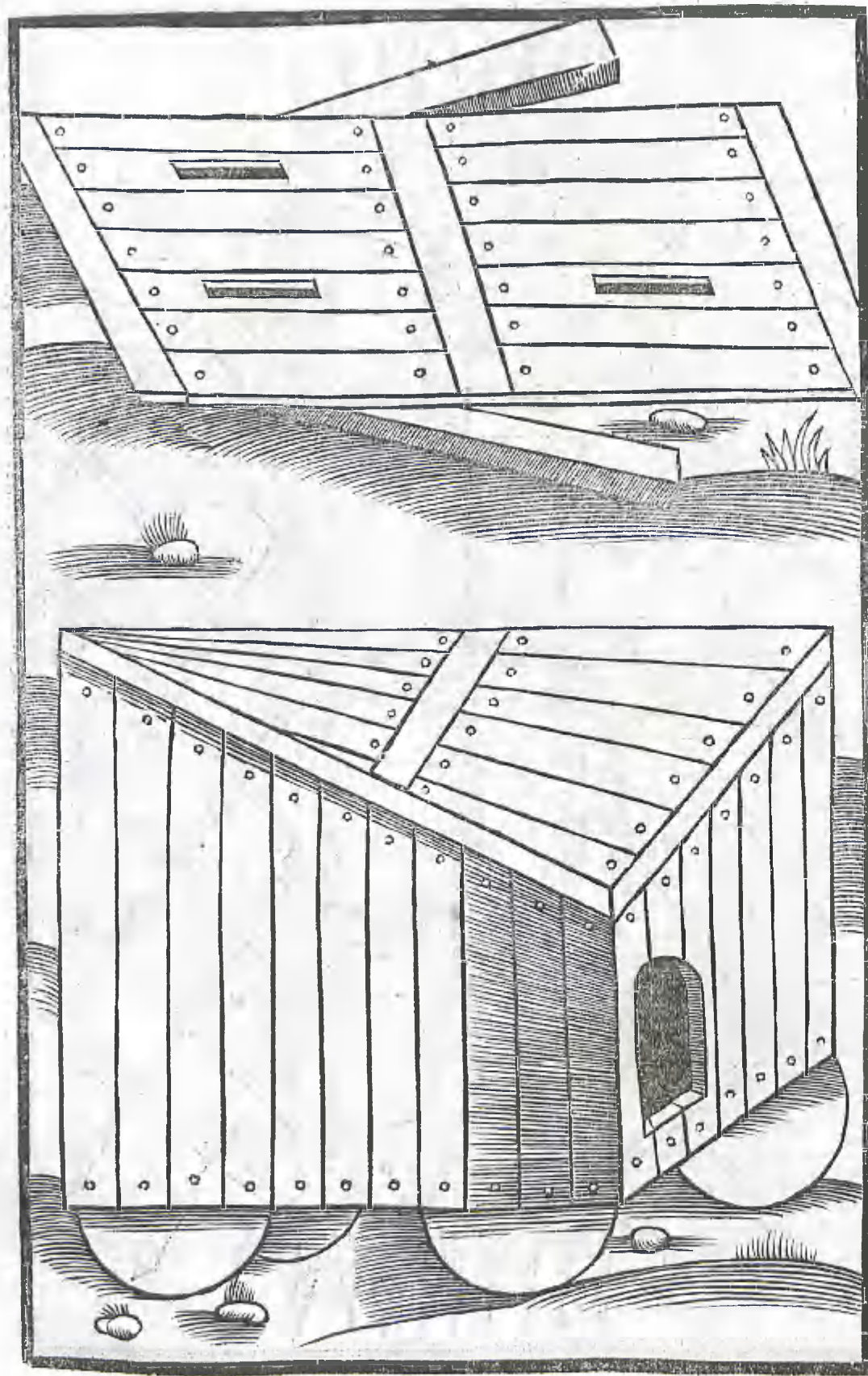

G iii

multitudo. In itineribus pro mole sua semper est tardior. In longiore autem agmine, etiam à paucis superuentum affolet pati. In locis autè asperis vel fluminibus transeundis, propter impedimentorum moras saepe decipitur. Præterea ingenti labore numerosis animalibus equisque pabula colliguntur. Rei quoque frumentariae difficultas, quæ in omni est expeditione vitanda, citò maiores fatigat exercitus. Nam quantolibet studio præparetur annona, tanto maturius deficit, quanto pluribus erogatur. Ipsa quoque aqua nimiam multitudini aliquando vix sufficit. Quod si casu acies verterit tergum, necesse est multos cadere de multis, & illos qui effugerint, ut semel territos, postea formidare conflictum. Veteres autè, qui remedia difficultatum experimentis didicerant, non tam numerosos, quam eruditos armis habere exercitus voluerunt. Itaque in leuioribus bellis unam legionem, mixtis auxiliis, hoc est, decem milia peditum & duo milia equitum, crediderunt posse sufficere, quam manum prætores velut minores duces, ad expeditionem saepe ducebant. Quod si magnæ hostium copiam dicerentur, consularis potestas cum xx milibus peditum, & quatuor equitum, tanquam comes maior mittebatur. Quod si infinita multitudo de gentibus fortissimis rebellasset, tunc nimia necessitate cogente, duo duces & duo mittebantur exercitus, cum eiusmodi præcepto, ut prouiderent ne quid respublicæ detrimenti capiat, consules ambo. Denique cum in diuersis regionibus contra diuersos hostes à Pop. Rom. annis, pene omnibus pugnaretur, ideo sufficiebant militum copia, quod utilius iudicabant non tam grandes exercitus habere, quam armis instructos. Illa tamen ratione seruata, ne vnquam amplior multitudo sociorum auxiliarium esset in castris, quam ciuium Romanorum.

Quemadmodum sanitas gubernetur exercitus. Cap. II.

Nunc (quod vel maxime prouidendum est) quemadmodum sanitas custodiatur exercitus admonebo, hoc est, locis, aquis, temperie, medicina, exercitio. Locis, ne in pestilenti regione iuxta morbosas paludes, ne aridis & sine opacitate arborum campis, aut collibus, ne sine tentoriis æstate milites commorentur: ne tardius egressi, & calore solis, & fatigatione itineris contrahant morbum, sed potius in æstate ante lucem ad loca, cepto itinere destinata perueniant. Ne sæua hyeme iter per niues ac pruinas noctibus faciant, aut lignorum patiantur inopiam, aut minor illis vestium suppetat copia. Nec sanitati enim, nec expediti oni idoneus miles est, qui algere copellitur. Nec perniciosus nec palustribus aquis vtatur exercitus. Nam malæ aquæ potus, veneno similis, pestilentiam bibentibus generat. Iam verò ut hoc casu agri contubernales oportunitis cibis reficiantur, ac medicorum arte curentur Principum Tribunorumque & ipsius Comitum, qui maiorem sustinet potestatem, iugis quæretur diligentia. Male enim cum his agitur, quibus necessitas & belli incubitus & morbi. Sed rei militaris periti, plus quotidiana armorum exercitia ad sanitatem militum putauerunt prodesse, quam medicos. Itaque pedites sine intermissione imbris vel niuibus sub tecto, reliquis diebus exerceri in campo voluerunt. Similiter equites non solum in planis, sed etiam in abruptis, & fossarum hiatus difficillimis semitis seque & equos suos assidue exercere iusserunt, ut nihil iis in necessitate prælii accidere posset incognitum.

Ex quo

Ex quo intelligitur, quanto studiosius armorum artem docendus sit semper exercitus, cum ei & laboris consuetudo in castris sanitatem, & in conflictu possit præstare victoriam. Si autumnali æstiuoque tempore diutius in iisdem locis militum multitudo consistat, ex contagione aquarum & odore ipsius fœditatis vitæ atis haustibus & aëre corrupto perniciosissimus nascitur morbus, qui prohiberi non potest aliter, nisi frequenti mutatione castrorum.

Quanta cura prouidenda sint atque seruanda pabula & frumenta Cap. III.

Ordo postulat, ut de comætu pabuli frumentique dicatur. Sapius enim penuria, quam pugna consumit exercitum, & ferro seuior fames est. Deinde reliquis casibus potest in tempore subueniri, at pabulatio & annona in necessitate remedium non habent, nisi antè condantur. In omni expeditione vnum & maximum consilium est, ut tibi sufficiat victus, hostes frangat inopia. Antè igitur quam incohetur bellum, de copiis expensisque solers debet esse tractatus, ut pabula, frumentum, ceteraque annonaria species, quas à prouincialibus consuetudo deposcit, maturius exigantur, & in opportunis ad rem gerendam ac munitissimis locis, amplior semper modus quam sufficit aggregetur. Quod si tributa deficiunt, prærogato auro comparanda sunt omnia. Neque enim diuitiarum securam possessionem est, nisi armorum defensione seruetur. Frequenter autè necessitas geminatur, & obfidio saepe fit longior quam putatur: cum aduersarii etiam ipsi esurietes circumfidere non desinant, quos fame sperant esse vincendos. Præterea quicquid in pecore, vel quacunque fruge vinoque hostis inferens bellum ad victum suum poterit occupare, non solum admonitis per edicta possessoribus, sed etiam coactis per electos perscrutatores ad castella idonea & armatorum firmata præfidiis, vel ad tutissimas conferendum est ciuitates, vrgendi que prouinciales, ut ante irruptionem seque & sua mœnibus condant. Reparatio enim murorum tormentorumque omnium, antè curanda est. Nam si semel hostes præueniunt occupatos, metu vniuersa turbantur. Et quæ ex aliis urbibus petenda sunt, interclusis itineribus denegantur. Sed fidelis seruatorum custodia, & erogatio moderata, consuevit sufficere pro copia, maxime si ab initio procurantur. Ceterum sera parsimonia est, tum seruare cum deficit. In arduis expeditionibus, per capita magis militum quam per dignitates ab antiquis præbebantur annonæ, ita ut post necessitatem eisdem à rep. redderentur. Hyeme lignorum & pabuli, æstate aquarum vitanda est difficultas. Frumenti verò, vini & aceti, nec non etiam salis omni tempore necessitas declinata: ita ut vrbes atque castella ab iis militibus, qui minus propè inueniuntur in acie, armis, sagittis, fustibus, fundis etiam & saxis, onagris, balistisque defendantur. Præcipueque cauedum videtur ne aduersariorum dolo atque periuriis decipiantur prouincialium incauta simplicitas. Frequenti enim conuentionum pacisque simulatio credulis que arma nocuerunt. Quæ ratione fame collecti patiuntur hostes, dispersi verò crebris suppetibus facile vincuntur.

Quemadmodum oportet prouidere ne milites seditionem faciant. Cap. IIII.

Interdum mouet tumultum, ex diuersis locis collectus exercitus: & cum pugnare noluit, irasci se simulat, ut non ducatur ad bellum: quod si præcipue faciunt qui in

H sedibus ocio

36
Paucis contum
in 301. vni
exercitum

Exercitus
romani.

tempore

paludosis.

Verum.

Annonaria
species.

bus ocioſe delicateq; vixerunt. Nā aſperitate inſoliti laboris offenſi, quē in expeditione neceſſe eſt ſuſtinere, præterea metuētes præliū, qui armorū exercitia declināt, ad eiufmodi præcipitantur audaciā. Cui vulneri multiplex medicina cōſuevit opponi, vt dū adhuc ſeparati ſunt in ſedibus ſuis, tribunorū vel vicariorum, nec non etiam principum ad omnem diſciplinā arctiſſima ſeueritate teneantur, nihilq; aliud, niſi deuotionē moderationēq; cuſtodiāt, nullis cōmeatibus vacent. Ad nomen, ad ſigna obſeruare nō deſinant. Cāpi curſionē (vt ipſi appellant) inſpectionēq; armorū aſſiduē faciant. Ad ſagittas iaciendas, ad miſſilia dirigenda, ad iactandos lapides, vel funda, vel manu. Ad armaturæ geſtum, ad vectes iactādos: p ſimilitudine gladiatorū, punctim caſimq; feriendo, multo die vſq; ad ſudorē ſunt frequentiſſimē detinēdi. Curſu etiam & ſaltu ad tranſmittēdas foſſas nihilominus imbuēdi, ſi mare vel fluuius vicinus eſt ſedibus. Aeſtuo tēpore ad natādum cogēdi ſunt omnes. Præterea ſyluam cædere, iter per dumoſa & abrupta facere, materiem dolare, aperire foſſam, occupare aliq; locum & ne à cōtubernalibus detrudantur, in ſcutis inuicem obuiantibus niti. Ita exercitati atq; eruditi in ſedibus milites Rhomani, ſiue legionarii, ſiue auxiliaries, ſiue equites fuerint, cū ad expeditionē ex diuerſis conuenerint locis, emulatio ne virtutis, prælium magis neceſſe habeāt optare p ocium. Nemo cogitat de tumultu, qui fiduciam de arte vel viribus gerit. Dux autē eſſe debet attētus, vt in omnibus legionibus ſiue auxiliis, vel vexillationibus, à tribunis, vicariis, principibusq; ſi qui turbulentis vel ſeditioſis fuerint milites, non pro inuidia ſuggerentium, ſed pro rerū veritate cognoscat, eoſq; prudētiori cōſilio ſegregatos à caſtris, ad agendū aliqd quod ipſis propē videatur optabile: aut ad caſtella urbēſq; deputent muniendas atq; ſeruandas, tanta ſubtilitate, vt cū abiiciuntur, videantur electi. Nunq; enim ad contumaciā parit conſenſu multitudo prorumpit, ſed incitantur à paucis qui vitiōrū ſcelerūq; impunitate ſperāt peccare cum plurimis. Quod ſi fieri medicinā neceſſitas extrema pluſerit, rectū eſt more maiorū in auctores criminū vindicari ad omnes metus, ad paucos pœna perueniat. Laudabiliores tamen duces ſunt, quorū exercitus ad modēſſiā labor & vſus inſtituit, quā illi quorū milites ad obediētiam, ſuppliciorum formido cōpellit.

Signorum militarium quot ſint genera. Cap. V.

Mltra quidem ſunt ediscenda atq; obſeruanda pugnantibus: ſi quid emulla ſit negligentia venia, vbi de ſalute certatur. Sed inter reliquā nihil magis ad victoriā proficit, quā monitis obtēperare ſignorū. Nam cū voce ſola inter præliorum tumultus regi multitudo nō poſſit, & cū pro neceſſitate rerū plura ex tempore iubenda atq; facienda ſint, antiquus omnium gētium vſus inuenit, quomodo quod ſolus dux vtile iudicaſſet, per ſigna totus agnoſceret & ſequeretur exercitus. Tria itaq; genera conſtat eſſe ſignorū, vocalia, ſemiuocalia, muta. Quorum vocalia & ſemiuocalia percipiuntur auribus. Muta verò referuntur ad oculos. Vocalia dicuntur quæ voce humana pronūciantur, ſicut in vigiliis vel in prælio p ſigno dicitur: vt puta, victoria, palma, virtus, deus nobiſcum, triūphus Imperatoris, & alia quæcunque voluerint dare irqui in exercitu habent

habent maximam poteſtatem. Sciendū tamē eſt, iſta vocabula quotidie debere variari, ne ex vſu hoſtes ſignum agnoſcant, & exploratores inter noſtros verſentur impunē. Semiuocalia ſunt, quæ per tubam, aut cornua, aut buccinā dantur. Tuba quæ directā eſt, appellatur Buccina, quæ in ſemetipſam æreo circulo ſlectitur. Cornu quod ex vris agreſtibus, argento nexum, temperatum arte, & ſpiritu, quem canentis flatus emittit, auditur. Nam indubitatis per hæc ſonis agnoſcit exercitus, vtrum ſtare aut progredi, an certē regredi oporteat: vtrum longē pſequi fugientes, an receptui canere. Muta ſigna ſunt aquila, dracones, vexilla, flammula rufa, pinna. Quocunq; enim hæc ferri iuſſerit ductor, eō neceſſe eſt ſignum ſuum comitantes milites pergant. Sunt & alia muta ſigna, quæ dux belli in equis, aut indumentis, & etiam in ipſis armis, vt dignoſcatur hoſtis, præcipit cuſtodiri. Præterea manu aliquid, vel ſtagello more barbarico, vel certē mota qua vtitur veſte ſignificat. Quæ omnia in ſedibus, itineribus, in omni exercitatione caſtreſi, vniuerſi milites & ſequi & intelligere conſueſcāt. Cōtinuus enim vſus neceſſarius videtur in pace eius rei, quæ in prælii conſuſione ſeruanda ſit. Item mutū & commune ſignum eſt, quotiens proficiſcente turbā excitatus puluis ad ſimilitudinem nubium ſurgit, hoſtiumq; prodit aduentum: ſimiliter ſi diuiſe ſint copia, per noctem flammæ, per diem fumus ſignificat focis quod aliter nuuciari non poteſt. Aliquando in caſtellarum aut urbium turribus appendunt trabes: quibus aliquando erectis, aliquādo depositis indicāt quæ gerūtur. Quanta ſit ſeruāda cautela, cū vicinis hoſtibus mouetur exercitus. Cap. VI.

Qui rem militare ſtudioſius didicerunt, aſſerunt plura in itineribus, quā in ipſa acie pericula ſolere contingere. Nam in conſpectu armati ſunt omnes milites & hoſtem cominus vident, & ad oppugnandum animo veniunt parati. In itinere autem minus armatus minusq; attentus eſt miles, & ſuperuentus impetu vel fraude repente turbatur. Ideo omni cura, omniq; diligentia provide re dux debet, ne proficiſcens patiatuſ incurſum, vel ſi non facile at ſine damno repellat illatum. Primum itineraria omnium regionū, in quibus bellū geritur, pleniffimē debet habere perſcripta: ita vt locorum interualla, non ſolum paſſuum numero, ſed etiam viarum qualitates perdiſcat: compendia, diuerticula, mōtes, flumina, ad fidem deſcripta conſideret: vſq; eo, vt ſolertiores duces, itineraria prouinciarum, in quibus neceſſitas geritur, non tantūm adnotata, ſed etiā picta habuiſſe ſirmentur, vt non ſolum cōſilio mentis, verūm aſpectu oculorum viam proſecturis eligerent. Ad hæc à prudentioribus & honoratis locorumq; gnaris, ſeparatim debet vniuerſa perquirere, & veritatem colligere de pluribus. Præterea ſub periculo eligendarum viarum, duces idoneos, ſcientēſq; percipere, eoſq; cuſtodiaſ mancipare, addita pœnæ conteſtatione vel præmiū. Erunt enim vtilis, cū intelligent nec fugiendi ſibi copiam ſupereſſe, & fidei præmiū, perſidia parata ſupplicia. Prouidendum quoq; vt ſapientes exercitatiq; querantur, ne duorū aut triū error diſcrimen pariat vniuerſis. Interdū autē imperita ruſticitas plura pmittit, & credit ſe ſcire quæ neſcit. Sed cautele caput eſt, vt ad quæ loca vel quibus itineribus ſit pſecturus exercitus ignoretur. Tutiffimū

H ii nanq;

Teſſera
mutanda
Signa ſemiuocalia.
Tuba.
Buccina.
Cornu.

Signa muta

Itineraria.

Signa
vocalia.

trāſiliēdas

namque in expeditionibus creditur facienda nesciri. Ob hoc veteres Minotauri signum in legionibus habuerunt, ut quemadmodum ille in intimo & secretissimo labyrintho abditus perhibetur, ita ducis consilium semper esset occultum. Securus iter agitur, quod agendum hostes minime suspicantur. Verum, quia exploratores aliternis missi, protectionem suspicionibus vel oculis deprehendunt, & interdum transfuga proditoresque non desunt, quemadmodum occurri ingruentibus debeat, intimetur. Dux cum agmine exercitus profecturus, fidelissimos, argutissimosque cum equis probatissimis mittat, qui loca, per quae iter faciendum est, in progressu & a tergo, dextra, leuaque perlustrent, ne aliquas aduersarii moliantur insidias. Tutius autem operantur exploratores noctibus quam diebus. Nam quodammodo ipse sui proditor inuenitur, cuius speculator fuerit ab aduersariis deprehensus. Primi ergo equites iter arripiant, inde pedites, impedimenta, sagittarii, calones, vehiculaque in medio collocentur, ita ut expedita, pars pedum & equitum subsequatur. Nam ambulantes, interdum quidem a fronte, sed frequentius a tergo superuentus infertur. A lateribus quoque pari armorum manu impedimenta claudenda sunt. Nam insidiatores in alio loco impulsant, transfero frequenter incursum. Illud quoque praecipue obseruandum est, ut ea pars ad quam hostis venturus creditur, oppositis electissimis equitibus & leui armatura, nec non etiam pedibus sagittariis muniatur. Quod si undique circumfunduntur inimici, undique praeparata debent esse subsidia. Ne vero repentinus tumultus amplius noceat, ante commonendi sunt milites ut parati sint animo, ut arma in manibus habeant. Nam in necessitate subita quae conterrent, prouisa non solent esse formidini. Antiqui diligentissime praecauebant, ne a calonibus interdum vulneratis, interdum timentibus & sagittariis clamore pauefactis, pugnantibus milites turbarentur: ne dispersi longius aut conglobati, amplius quam expedit impedirent suos, hostibusque prodesse. Et ideo ad exemplum militum, etiam impedimenta sub quibusdam signis ordinanda duxerunt. Denique ex ipsis calonibus (quos galearios vocant) idoneos ac peritos usu legebant, quos non amplius quam ducentis sagittariis puerisque praeficerent. Hisque vexilla dabant, ut scirent ad quae signa deberent impedimenta colligere. Sed pugnatore ab impedimentis laxamento aliquo diuiduntur, ne constipati laedantur in praelio, ambulante exercitu: ut locorum varietas aduenerit, ita defensionis ratio varietur. Nam in campis patentibus equites magis solent impugna re quam pedites. At vero in locis syluestribus vel montosis, siue palustribus pedestres magis formidanda sunt copia. Illud quoque vitandum, ne per negligentiam alius festinantibus, aliis tardius incedentibus, interrumpatur acies, aut forte tenuetur. Continuo enim hostes inter prolata peruadunt. Praeponendi ergo sunt exercitissimi campi doctores, vicarii, vel tribuni, qui alacriores tardent, & pigrius incedentes accelerare compellant. Nam qui multum praecesserint, superuentu facto, non tam redire quam fugere cupiunt. Qui vero extremi sunt, deserti a suis, vi hostium ac propria desperatione superantur. Sciendum est etiam, quod aduersarii in his locis quae sibi oportuna intelgunt, subsestas occultius collocant, vel aperto Marte impetum faciunt.

Sed ne

Sed ne secreta noceant, ducis praestat industria, & quae omnia prius conuenit explorare. Deprehensa quoque subsesta, si circumueniatur utiliter, plus periculi sustinet quam parabat inferre. Aperta autem vis si praepararetur in montibus, altiora loca praemissis sunt praesidiis occupanda, ut cum hostis aduenerit reperiat inferior, nec audeat obuiare, cum tam a fronte quam supra caput suum cernat armatos. Quod si angustae sint viae, sed tamen tutae, melius est praecedere cum securibus ac dolabris milites, & cum labore vias aperire, quam in optimo itinere periculum sustinere. Praeterea noscere debemus hostium consuetudinem: utrum nocte, an incipiente die, an hora reficiendi lassissimis superuenire consueuerint: & id vitare quod illos facturos ex more putamus. Jam vero utrum pedibus an equitibus, utrum funditoribus, utrum cotatis, an sagittariis amplius valeant, utrum numero hominum an armorum munitione praecellant, nos scire conuenit: & ordinare quod nobis utile, illis docetur aduersum. Tractare quoque, per diem an per noctem iter expediat inchoare: quae & quanta locorum interualla sint, ad quae cupimus perperare: ne aestate aquae penuria obsit euntibus, ne hyeme difficiles aut inuia occurrant paludes, maioresque torretes: & impedito itinere circumueniatur exercitus, priusquam ad destinata perueniat. Ut nostra commoditas est, ista sapienter vitare, ita si aduersariorum impetia vel dissimulatio occasionem nobis dederit, non oportet dimitti, sed explorare solite proditores, ac transfugas inuitare, ut quid hostis moliantur, in praesenti vel in futurum possimus agnoscere: paratisque equitibus ac leui armatura ambulantes eosdem, vel pabula victumque quarentes, improviso terrore decipere.

Quemadmodum flumina, quae maiora sunt, transeantur. Cap. VII.

IN transitu fluuiorum grauis molestia negligentibus frequenter emergit. Nam si qua aqua violentior fuerit, aut alueus latior, impedimenta, pueros, & interdum ipsos ignauos solet mergere bellatores. Ergo explorato vado, duae acies equitum, electis animalibus ordinantur, interuallis competentibus separatae, ut per medium pedites & impedimenta transeant. Nam acies superior aquarum impetum frangit: inferior, qui rapti submersique fuerint, colligit atque transponit. At cum altior fluctus nec peditem nec equitem patiat, si per plana decurrat, ductis multifariam spargitur fossis, diuisisque facile transitur. Nauigio vero amnes, hastilibus fixis, ac superpositis tabulamentis peruii fiunt: vel certe tumultuario opere colligatis inanibus cuppis, additisque trabibus transitum praebent. Expediti vero equites fascis de cannis aridis vel vluua facere consueuerunt, super quos loricas & arma, ne inundetur imponunt: ipsi equique natando transeunt, & colligatisque secum fascis pertrahunt sarcinis. Sed commodius repertum est, ut monoxylas, hoc est, paulo latiores scaphas, ex singulis trabibus excauatas, per genere ligni & subtilitate leuissimas, carpentis secum portet exercitus, tabulis pariter & clauis ferreis praeparatis. Ita absque mora constructus pons, & funibus (qui propterea habendi sunt) vinctus, lapidei arcus soliditatem praestat in tempore. Sed instant aduersarii ad transitus fluminum, insidiasque vel superuentus facere consueuerunt. Ob quam necessitatem in utraque ripa collocantur armata praesidia ne alueo interueniente, diuisi opprimantur ab hostibus. Cautius tamen est fudes ex utraque

H iiii parte

38
 Minotauri signum
 Calones
 Galearii
 interposuendi
 subsesta

quem
 Boracou
 Consuetudo hostis
 nocenda
 Scapulae
 Scapulae
 Scapulae
 colligatisque
 secum fascis
 pertrahunt
 ad socios.
 monoxyli.

parte prefigere ac sine detrimento, si qua vis illata fuerit, sustinere. Quod si pons non tantum ad transitum, sed etiam recursum & com meatum necessarius fuerit, tunc in utroque capite, percussis latioribus fossis, aggerem constructo, defensores milites debet accipere, a quibus tam diu teneatur, quam diu necessitas locorum postulat.

Quemadmodum castra debeant ordinari. Cap. VIII.

Consequens videtur, itineris obseruatione descripta, ad castrorum (in quibus manendum est) venire rationem. Non enim belli tempore ad statiuam vel ad malinoem murata ciuitas semper occurrit: & incautum est plenum discriminis, exercitum passim sine aliqua munitione collidere: cum militibus ad capiendum cibum occupatis, aut munera facienda dispersis, facile neccatur insidie. Postremo noctis obscuritas, necessitas somni, pascentium equorum dispersio, occasio nem superuentibus praestat. In metadis castris non sufficit bonum locum eligere, nisi talis sit, ut alter eo non possit melior inueniri: ne utilior praetermissus a nobis, & ab aduersariis occupatus, apporet incommodum. Cauendum quoque ne per aestatem aut aqua morbo sa in proximo, aut salubris aqua sit longius. Hyeme, ne pabulatio desit aut lignorum copia, ne subitis tempestatibus capus, in quo manendum est, soleat inudari: ne sit in abruptis ac deuis, & circum sedibus aduersariis difficilis praestet egressus: ne ex superioribus locis, missa ab hostibus, in eum tela pueniat. Quibus ut oportet caute studioque prouisus, pro necessitate loci vel quadrata, vel rotunda, vel trigona, vel oblonga castra constitues. Nec utilitati praerudicat forma. Tamen pulchriora creduntur, quibus ultra latitudinis spatium tertia pars additur longitudini. Ita autem ab agri metris podismum mensura colligi oportet, ut ad quantitatem concludatur exercitus. Nam propugnatores angusta constipant, & ultra quam conuenit latiora diffundunt. Tribus autem modis diffiniunt castra muniri posse. Primum in unius noctis transitum, & itineris occupatione leuiore cum sublatis caespites circulantur, & aggerem faciunt, supra quem valli, hoc est, fudes vel tribus lignei per ordinem digeruntur. Cespes autem circunciditur ferramentis, qui herbarum radicibus continet terram: sit altus semissem, latus pedem, longus pedem semis. Quod si terra solutior fuerit, ut ad similitudinem lateris cespes non possit abscindi, tunc opere tumultuario fossa producit, lata pedes quinque, alta tres: cuius intrinsecus agger exerceat, ut sine metu securus quiescat exercitus. Statiuam autem castra aestate vel hyeme, hoste vicino, maiore labore ac cura firmantur. Nam singulae centuriae, diuisis campi doctoribus & principibus, accipiunt pedaturas, & scutis vel sarcinis suis in orbem circa propria signa depositis, cincti gladio, fossam aperiunt, latam aut nouem, aut undecim aut tredecim pedibus: vel, si maior aduersariorum vis metuitur, pedibus decem & septem (impar enim numerum obseruari moris est) tum sepibus ductis vel interpositis stipitibus ramisque arborum, ne facile terra dilabatur, agger erigitur. Super quem ad similitudinem muri, pinnae, & propugnacula componuntur. Opus verò centuriones decem pedis metiuntur, ne quis minus foderit, aut errauerit alicuius ignauia. Id etiam tribuni circueunt, nec ante discedunt qui strenui sunt, quam fuerint omnia perfecta. Ne tamen aliquis superuentus laborantibus

ibus fiat, omnes equites & pars peditum, quae non operatur, dignitatis privilegio ante fossam in praecinctu armata consistit, ut ingruentes repellat inimicos. Prima igitur signa locis suis intra castra ponuntur, quia nihil est venerabilius eorum maiestate militibus. Duci praetorium, eiusque comitibus praeparatur. Tribunis tabernacula collocantur, quibus per contubernales ad munia deputatos, aqua, lignum, & pabula ministrantur. Tunc pro gradu legionibus & auxiliis, equitibus, & peditibus, loca in quibus papiliones tendant, deputantur in castris: ac de singulis centuriis quaterni equites & quaterni pedites, qui excubium noctibus faciunt, eliguntur. Et quia impossibile videbatur in speculis per totam noctem vigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes ad clepsidram sunt diuisa vigiliae, ut non amplius quam tribus horis nocturnis necesse sit vigilare. A tubicinis omnes vigiliae committuntur. Et finitis horis a cornicine reuocantur. Idem tamen tribuni & probatissimos eligunt, qui vigilias circumeant, & renuncient, si qua emerferit culpa, quos circuitores appellant. Nunc militiae factus est gradus, & circuitores appellantur. Sciendum tamen est equites extra vallum nocturnas excubias facere debere. Per diem autem castris positos, alii mane, alii post meridiem propter fatigationem hominum equorumque angarias faciunt. Inter praecipua conuenit ducem prouidere siue in castris, siue in ciuitate consistat, ut animalium pascuam, subuectio frumenti, ceterarumque specierum, aquatio, lignatio, pabulatio, secura ab hostium reddatur incursum. Quod aliter non potest euenire, nisi per loca idonea, quae nostrorum ambulat com meatus, praesidia disponantur, siue illae ciuitates sint, siue castella munita. Quod si non reperitur antiqua munitio, opportunis locis circumdata maioribus fossis, tumultuaria castella firmantur. Nam a castris diminuto vocabulo sunt nuncupata castella. Intra quae in angariis aliquanti pedites, equitesque degentes, tutum iter com meatibus praestat. Difficile enim hostis ad ea loca audet accedere, in quibus a fronte & a tergo nouit aduersarios commorari.

Quae & quanta consideranda sint, ut intelligatur utrum superuentibus & insidiis, an publico debeat Marte configi. Cap. IX.

Quisquis hos artis bellicae commentarios, ex probatissimis autoribus breuiatos legere dignabitur, quam primum legem praelii, depugnandi que cupit audire praecipua: sed confictus publicus duarum vel trium horarum certamine diffinitur: postquam partis eius, quae superata fuerit, ipse omnis intercidit. Ideo omnia ante cogitanda sunt, ante tentanda, ante facienda, quam ad ultimum veniatur abruptum. Boni enim duces, non aperto Marte praelium in quo est commune periculum, sed ex occulto semper attentant, ut integris suis, quantum possint hostes interimant certe vel terreant: in qua parte quae necessaria admodum sunt, ab antiquis repta praescribam. Praecipua ars & utilitas ducis est, ut adhibitis ex vniuerso exercitu scientibus belli & sapientibus viris, de suis & hostium copiis, sapius tractet: omni (quam plurimum notet) adulatione summotam, utrum maiorem numerum pugnatorum ipse an hostes habeant, utrum ipsius, an aduersariorum homines magis armati sint & muniti. Qui magis exercitati, qui sint in necessitate

40
 necessitatibus fortiores. Querendū est etiam, vtra pars equites, vtra pedites habeat meliores. Sciendumq; in peditibus maximē consistere robur exercitus: & inter ipsos equites, qui contatis, qui sagittariis antecedant. Qui plures loricas induerit, quis vtiores equos adduxerit. Postremo ipsa loca in quibus pugnandū est, vtrum inimicis an nobis videantur accommoda. Nam si equitatu gaudemus, campos optare debemus: si pedite, loca eligere angusta, fossis, paludibus, vel arboribus impedita, & aliquoties montosa, cui magis victus abundet quā desit. Nam fames (vt dicitur) intrinsecus pugnat, & vincit sapius sine ferro. Maximē autem tractandum est, vtrum protrahi necessitatem expediat, an celerius dimicari: interdum enim sperat aduersarius expeditionem citō posse finiri: & si dilatus fuerit in longum, aut penuria exercitus maceratur, aut desiderio suarū reuocatur ad propria: aut nihil magnū faciens, per desperationem abire compellitur. Tunc fracti labore & tadio plurimi deserunt, aliquanti produnt, aliquanti se tradunt. Quia aduersis rebus rarior fides est, & nudari incipit qui copiosus aduenerat. Ad rem pertinet nosse qualis ipse aduersarius vel eius comites optimatesq; sint: vtrum temerarii, an cauti, an audaces, an timidi, scientes artem bellicam, an ex vsu temere pugnant: quæ gentes cum his fortes, quæ ignauæ pugnaverint: nostra auxilia cuius fidei qualiūq; sint, viriū, quos illius animos copie, quos habeat noster exercitus, quæ pars sibi magis victoriā repromittat. Eiusmodi enim cogitationibus virtus augetur, aut frangitur. Desperantibus autem crecit audacia ad hortatione ducis, & si nihil ipse timere videatur, crecit animus, si ex insidiis vel occasione aliquid fortiter fecerit, si hostibus aduersæ res coeperint evenire, si vel infirmiores aut minū armatos ex inimicis potuerit superare. Cauendum autem est ne dubitantem aut formidantem exercitum ad pugnam publicam aliquando producas. Interest vtrum tyrones an veteres milites habeas, vtrum ante breue tempus in expeditionibus fuerint, an annos aliquot in pace durarint. Nam pro tyronibus accipiendi sunt, qui pugnare lōgo tempore desierunt. Sed cum legiones, auxilia, vel equites ex diuersis aduenerint locis, dux optimus & separatim singulos numeros per tribunos electos, quorum scitur industria, ad omnia genera exercere debet armorum: & post in vnū collectos, quasi depugnatos conflictu publico exercebit. Ipse sapius tentabit quicquid artis possit habere, quid virium, quemadmodū sibi ipsi consentiant, vtrum ad tubarum monita, ad signorum indicia, ad præcepta vel nutum suum diligēter obtemperent. Si errant in aliquibus, exerceantur atq; doceantur quam diu possint esse perfecti. Si verō in campi cursione, in sagittando, in iaculando, in ordināda acie ad plenum fuerint eruditi, ne sic quidem temere occasione captata, ad publicam deducēdi sunt pugnam, sed antē minoribus praliis imbuendi. Dux itaque vigilans, sobrius, prudens, tanquā de ciuili causa inter partes iudicaturus adhibito consilio, de suis, & aduersarii copiis iudicet. Et si multis rebus superior inuenitur, opportunum sibi differat in ire conflictum. Si verō aduersarium intelligit potiore, certamem publicum vitet. Nam pauciores numero & inferiores viribus, superuentus & insidias facientes, sub bonis ducibus reportauerunt saepe victoriam.

Quid

Quid oporteat fieri, si quis desuetum à pugna habeat exercitum vel tyronem. Cap. X.

Omnes artes omniaq; opera quotidiano vsu & iugi exercitatione proficiunt. Quod si in paruis verum est, quanto magis decet in maximis custodiri. Quis autem dubitat artem bellicam rebus omnibus esse potiore, per quam libertas retinetur, & dignitas prouinciæ propagatur, & conseruatur imperium? Hanc quondam relictis doctrinis omnibus Lacedæmonii, postea coluere Romani. Hanc solam hodie quoq; Barbari putant esse seruandam. Cætera autem in hac arte consistere omnia, aut per hanc assequi se posse confidunt. Hæc dimicaturis est necessaria, per quam vitam retineant, & victoriā consequantur. Dux ergo cui tantæ potestatis insignia tribuuntur, cuius fidei atq; virtuti possessorum fortunæ, tutela vrbium, salus militum, reip. creditur gloria, non tantum pro vniuerso exercitu, sed etiā pro singulis contubernalibus debet esse sollicitus. Si quid enim illis eueniat in bello, & ipsius culpa & publica videtur iniuria. Ergo si tyronem, vel diu armis desuetum ducit exercitum, singularum legionum siue auxiliiorum, nec non etiā vexillationum vires, animos, consuetudinem, diligenter exploret. Sciat etiam (si potest fieri) nominatim quis comes, quis tribunus, quis domesticus, quis contubernalis, quantum possit in bello, autoritatemq; maximā seueritate sumat, omnes culpas militares legibus vindicet, nulli errantium credatur ignoscere, in diuersis locis ex diuersis occasionibus omnium experimenta præcipiat. His (vt oportet) ita curatis, cum dispersi ad prædandum securi oberant hostes, tunc probatos equites vel pedites cum tyronibus, aut inferioribus mittat, vt ex occasione, fuis inimicis, & illis peritia, & reliquis crescat audacia. Ad transitus fluuiorum, ad præcipitia montium, ad sylvarum angustias, ad paludum aut viarum difficultates, superuentus nullo sciente disponat: atq; iter suum ita temperet, vt aut cibum capientes, aut dormientes, aut vacantes certè, securos, inermes, discalciatos, districtis equis, nihil suspicantes ipse paratus inuadat, quatenus in huiusmodi certaminibus sui fiduciam colligant. Nam qui ante longum tempus, aut omnino nunquam videre homines vulnerari vel occidi, cum primū aspexerint perhorrescunt: & pauore confusi, de fuga magis quā de conflictu incipiunt cogitare. Præterea, si excurrant aduersarii, longo itinere fatigatos aggrediat, & vltimus aut certè insperatus superueniat. Eos etiam qui longè à suis aut pabuli aut prædæ gratia commorantur, subito occupet cum delectis. Illa enim antē tentanda sunt, quæ si malè cesserint, minus noceant: si bene, plurimum profint. Inter hostes discordiarum serere causas sapientis est ducis. Nulla enim, quamuis sit minima natio, citō potest ab aduersariis deleri, nisi propriis simulatibus se ipsa consumperit. Nam sic ciuile odium ad inimicorum perniciem præceps est, ad vtilitatem suæ defensionis incautum. Vnum illud in hoc opere prædicandū est, vt nemo desperet fieri posse quæ facta sunt. Dicat aliquis, Multi sunt anni, quibus nullus fossa, aggere, vallo, mansurū circūdat exercitū. Respondebitur, si fuisset ista cautela, nihil nocturni aut diurni superuentus hostiū nocere potuisset. Persæ imitantes Romanos, ductis fossis castra constituunt: & quia

quia arenosa sunt propè omnia, faccos, quos inanes portauerant, ex puluerulenta (quæ ibi effoditur) terra complent, eorumq; cumulo aggerem faciunt. Omnes barbari carris suis in orbem connexis ad similitudinem castrorum, securas à superuenientibus exigunt nos. Veremur ne discere nequeamus, quæ à nobis alii didicerunt? Hæc ex vsu libriscq; discenda, quæ antea seruabantur, sed omissa diu nemo quaerit: quia vigentibus pacis officiis, procul aberat bellorum necessitas. Sed ne impossibile videatur armorum disciplinam, cuius vsus intercidit, reparari posse, doceamur exemplis. Apud veteres res militaris in obliuionem sapius venit, sed à libris repetita est, postea ducû auctoritate firmata. Scipio Africanus sub aliis imperatoribus Hispanienses exercitus frequenter victos accepit: hos disciplina regula custodita, omni opere fossiscq; faciendis ita diligenter exercuit, vt diceret fodientes luto inquinari debere, qui sanguine hostium maderere voluissent. Tum ipse deniq; Numatinos sic, capta ciuitate, † concremavit vt nullus euaserit. Metellus in Africa Albino imperante subiugatu accepit exercitû, quem ita emendauit veteribus institutis, & disciplina maiorum, vt postea eos, à quibus sub iugû missi fuerant, superarent. Cymbri quoq; Cepionis & Manili & Syllani legiones inter Gallias deleuerunt: quarû reliquias cum C. Marius suscepisset, ita erudiuit scientia & arte pugnandi, vt innumerabile multitudinè non solû Cymbrorû, sed etiâ Teutonum & † Vmbrorum publico Marte deleteret. Facilius autè est ad virtutè instruere novos milites quàm reuocare pterritos.

Quæ ipso die procuranda sint vel agantur, quo publica committitur pugna.

Cap. XI.

PRæmissis leuioribus artibus belli, ad publici conflictus incertum & fatalem diem nationibus ac populis, ratio disciplina militaris inuitat. Nam in euentu aperti Martis victoria † plenitudo consistit. Hoc ergo tempore tanto magis duces debent esse solliciti, quanto maior speratur diligentibus gloria, & maius periculum comitatur ignauos: in quo momento peritiæ vsus, pugnandi doctrina cõsiliumq; dominatur. Veteribus saculis mos fuit, parco cibo curatos milites ad certamen educere, vt citiores sumpta redderet esca, & longiore cõflictu non fatigarentur inedia. Præterea obseruandum est præsetibus hostibus, siue ex castris siue ex ciuitate producas ad prælium ne dum per angusta portarum particulatim procedat exercitus, à collectis & præparatis debilitetur inimicis. Ideoque prouidendum est, vt antè omnes milites egrediantur portas, & aciem prius constituant, quàm hostis adueniat. Quod si intra ciuitatem manentibus imparatis aduenerint, aut differatur egressus aut certè dissimuletur: vt quum aduersarii insultare cœperint his quos non putant exituros, cum ad prædam vel redeundû conuerterint animû, cum ordines soluerint, tunc illis stupentibus lectissimi quicq; prorumpât, & confestim aggrediatur ignaros. Obseruatur autem ne longo spacio fatigentur milites, ne lassos post cursum equos ad publicum prælium cogas: multum virium labore itineris pugnaturus amittit. Quid faciet qui ad aciem anhelus aduêrat? Hoc & veteres declinarunt & superiori nostra ætate, cum Romani duces p impitiã non cauisset (ne qd amplius dicã) exercitus pdiderunt.

Impar

Impar enim conditio est, lassum cum requieto, sudantem cum alacri, currentem cum eo qui steterit inire conflictum.

Inuestigandum quid sentiant milites pugnaturi.

Cap. XII.

IPsa die qua certaturi sunt milites, quid sentiant diligenter conuenit explorare. Nam formido vel fiducia ex vultu, verbis, iucessu, motibus cernitur. Nec confidas satis, si tyro prælium cupit: in expertis enim dulcis est pugna. Et noueris te oportere differre, si exercitati bellatores metuerint dimicare. Monitis tamen & oratione ducis exercitui virtus accrescit & animus: præcipuè si futuri certaminis talem acceperint rationem, qua sperent se facile ad victoriam peruerturos. Tunc inimicorum ignauia, vel error ostendendus est: vel si antea à nobis superati sunt, commemorandum. Dicenda etiam quibus militum mentes odio aduersariorum, in iram, & indignationem moueantur. Animis pene omnium hominum hoc naturaliter euenit, vt trepident cum ad conflictum venerint. Si ne dubio autem formidolosiores sunt, quorum mentes ipse cõfundit aspectus. Sed hoc remedio formido lenitur, si antequam dimices, frequenter exercitum tuum locis tutioribus ordines, vnde & videre hostem & agnoscere cõsuescant. Interdum audeant aliquid ex occasione, aut fugent, aut interimant inimicos. Inimicorum mores, aduersariorum arma & equos recognoscant. Nam quæ ex vsu sunt, non timentur.

Quemadmodum idoneus locus eligatur ad pugnam.

Cap. XIII.

BOnum ducem conuenit nosse magnam partem victoria, ipsum locû in quo dimicandum est possidere. Elabora ergo, vt conferturus manum, primum auxilium capias ex loco, qui tanto vtilior iudicatur, quanto superior fuerit occupatus. In subiectos enim vehementius tela descendunt, & maiore impetu obnitentes, pars altior pellit. Qui aduerso nititur cliuo, duplex subit, & cum loco & cû hoste certamè. Sed illa distantia est, quod si de pedibus tuis victoriam speras contra equites hostium, loca aspera, inæqualia, montosa debes eligere. Si verò de equitibus tuis cõtra aduersariorum pedites victoriam quæris, sequi debes paulo quidem editiora loca, sed plana atque patentia, neque syluis, neque paludibus impedita.

Quemadmodum acies debeat ordinari vt in conflictu reddatur inuicta,

Cap. XIII.

ORDinaturus aciem tria debet antè prospicere, solem, puluerem, & ventum. Nam sol ante faciem eripit visum: ventus contrariû tua inflectit ac depriimit, hostium adiuuat tela. Puluis à fronte congestus oculos implet & claudit. Hæc momento eo quo acies ordinantur, etiâ imperiti vitare solent: sed duci prouido cauendum est in futurû, ne post paululû accedente die noceat solis muta conuersio, nec ventus aduersus hora solita eo pugnante nascatur. Ita ergo cõstituantur ordines, vt hæc post occipitium nostrum sint, & (si potest fieri) aduersariorû impetant faciem. Acies dicitur exercitus instructus: frons quæ aduersû hostes

42
 hostes spectat. Hac in publica pugna, si sapienter disponitur, plurimum iuuat: si imperite, quamuis optimi bellatores sint, mala ordinatione franguntur. Instru-
 ctionis lex est, ut in primo exercitati & veteres milites collocentur, quos antea principes vocabant. In secundo ordine circudati cataphractis sagittarii, & opti-
 mi milites cum spiculis vel lanceis ordinentur, quos prius hastatos vocabant. Singuli autem armati in directum ternos pedes inter se occupare consueuerunt, hoc est, in mille passibus mille sexcenti sexaginta sex pedes ordinantur in lon-
 gum: ut nec acies interluceat, & spacium sit arma tractandi. Inter ordinem autem & ordinem a tergo in latum sex pedes distare voluerunt, ut haberent pugnantes spa-
 cium accedendi atque recedendi: vehementius enim cum saltu cursuq; tela mit-
 tuntur. In his duobus ordinibus & aetate maturi, & usu confidentes, & muniti grauioribus etiam armis collocantur. Hi enim ad inuicem muri, nec cedere, nec sequi aliquando cogendi sunt, ne ordines turbent: sed venientes aduersarios excipere, & stando pugnandoq; repellere vel fugare. Tertius ordo disponitur de armaturis velocissimis, de sagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos an-
 tea ferentarios nominabant. Quartus item ordo construitur de scutatis expedi-
 tissimis, de sagittariis iunioribus, de his qui acriter verutis vel martiobarbulis (quas plumbatas nominant) dimicant, qui dicebantur leuis armatura. Sciendum ergo est, stantibus duobus primis ordinibus, tertium & quartum ordinem ad p-
 uocandum cum missilibus & sagittis primo loco semper exire. Quod si hostes in fu-
 ga vertere potuerint, ipsi cum equitibus persequuntur. Si vero ab hostibus pulsi fue-
 rint, redeunt ad primam & secundam aciem, & inter ipsos recipiunt se ad loca sua. Prima autem & secunda acies cum ad spathas & pila (ut dicitur) ventum fu-
 erit, totum sustinet bellum. In quarta acie ponebantur interdum carrobalistae, manubalistarii, fundibulatores, funditores. Fundibulatores sunt qui lapides fu-
 stibalis iaciunt. Fustibalus fustis est longus pedibus 4 cui per medium ligatur funda de corio: & utraq; manu impulsus, prope instar onagri dirigit saxa. Fun-
 ditores sunt qui fundis ex lino vel setis factis (has enim dicunt esse meliores) co-
 torto circa caput brachio dirigunt saxa. Quibus scuta deerant, siue lapidibus manu iactis, siue missilibus in hoc ordine dimicabant, quos accensos, tanquam iu-
 niores & postea additos nominabant. Sextus ordo post omnes a fortissimis, & scutatis, & omni genere armorum munitis bellatoribus tenebatur, quos antiqui Triarios appellabant. Hi, ut quieti & integri acrius inuaderent hostes, post vl-
 timas acies federe consueuerant. Si quid enim primis ordinibus accidisset, de horum viribus reparationis spes tota pendebat.

Ratio podisimi quantum spacium in acie inter singulos homines in lon-
 gum, vel in latum inter singulos ordines debeat custodiri. Cap. XV.

Explano autem qualiter debeat instrui acies, nunc podisimum mensuram-
 que ipsius ordinationis exponam. In mille passibus capi, vna acies mille sex-
 centos sexaginta sex suscipit pedes: propterea quia singuli pugnatore ternos occupant pedes. Quod si sex acies in mille passibus capi volueris ordinare, nouem milia no-
 genti nonaginta sex pedes sunt necessarii. Si autem in ternos ordines huc
 numerum

Armatorum
interstitia

Ferentarij

Fundibula-
tores.
Fustibalus.
Funditores.

Accensi.

Triarij.

numerum volueris tendere, duo milia passuum comprehendes. Sed melius est plu-
 res acies facere, quam milites spargere. Senos autem pedes a tergo inter singulas
 acies in latum diximus patere debere, & ipsi bellatores stantes singulos obtinent
 pedes. Ideoque si sex acies ordinaueris, quadraginta & duos pedes in latum, & mil-
 le passus in longum, 10000 hominum tenebit exercitus. Si autem in ternos ordi-
 nare volueris 21 pedes in latum, & duo milia passuum in longum, 10000 tenebit
 exercitus. Ad hanc rationem siue 20000, siue 30000 peditum fuerint iuxta mensu-
 ram podisimi, sine aliqua dubitatione difficultatis poterunt ordinari, nec dux
 fallitur cum sciat qui locus quantos possit capere armatos. Denique si angustior
 locus sit, vel multitudo sufficiat, iam inde nouem vel amplius acies ordinari
 conuenit. Magis enim expedit ut conferti pugnent, quam longius seperati a su-
 is. Nam si nimium fuerit acies attenuata, cito ab aduersariis facta impressione
 perripitur, & nullum postea poterit esse remedium. Qui autem numeri in dex-
 tro cornu, qui in sinistro, qui in medio debeant ordinari, vel iuxta dignitates
 eorum seruetur ex more, vel certe pro qualitate hostium commutatur.

De equitibus ordinandis. Cap. XVI.

Constructa acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita ut loricati om-
 nes, & contati iuncti sint peditibus. Sagittarii autem, vel qui loricas non ha-
 bent longius euagentur. A fortioribus namque equitibus, peditum protegenda sunt la-
 tera: & a velocioribus atque expeditis, hostium cornua perfrendenda sunt atque
 turbanda. Scire dux debet contra quos grumos, hoc est, globos hostium, quos
 equites oporteat ponere. Nam nescio qua occulta ratione, immo pene diuina, alii
 contra alios dimicant melius: & qui fortiores vicerant, ab inferioribus saepe vin-
 cuntur. Quod si equites impares fuerint, more veterum velocissimi cum scutis
 leuibus pedites, ad hoc ipsum exercitati iisdem miscendi sunt, quos expeditos ve-
 lites nominabant. Quo facto quamuis fortissimi hostium venerint equites, tamen
 aduersus mixtum agmen pares esse non possunt. Vnum hoc remedium duces
 veteres inuenerunt, ut affuefacerent iuuenes curretes egregie, & inter binos eqtes,
 singulos ex his pedites collocaret, cum leuioribus scutis, gladiis, atque missilibus.

De subsidiis quae post aciem collocantur. Cap. XVII.

Sed optima ratio est, & ad victoriam plurimum confert, ut lectissimos de pe-
 ditibus, equitibus, cum vicariis, comitibus, tribunisque vacantibus, habeat dux
 post aciem prae paratos: alios circa cornua, alios circa medium, ut sicubi hostis
 vehementer insistit, ne rumpatur acies prouolent subito, & suppleat loca: addi-
 taque virtute, inimicorum audaciam frangant. Hoc primi Lacones inuenerunt,
 quos imitati sunt Carthaginenses, Romani postea ubique seruaerunt. Hac di-
 spositione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc solum agere debet si
 potest, ut hostem repellat, aut fundat. Si cuneus agendus sit, aut forfex, superflu-
 os habere debes post aciem, de quibus cuneum aut forficem facias: si ducenda sit
 Serra, ite ex abundantibus ducetur: nam si de loco suo ordinatum militem trans-
 ferre coeperis, vniuersa turbabis. Si globus hostium separatus, aut alam tuam, aut
 I partem

Si hostes peditum
expandere
Plus hostes
Hic.

Grumi

Velites

Sic hostes peditum

Terni cum loco estis
obstantur

Fundibulatores

Triarij

Si hostes peditum
obstantur

Si hostes peditum
obstantur

partem aliquam vrgere cœperit, nisi superfluos habeas quos contra globos possis opponere, siue equites, siue pedites de acie tuleris, dum aliam vis defendere, aliam periculosius denudabis. Quod si bellatorum tibi copia nō abundat, melius est aciem habere breuiorē, dummodo in subsidiis colles plurimos. Nam plures circa medias partes campi, ex peditibus bene armatis debes habere lectissimos, de quibus cuneum facias, & statim aciem hostium rumpas. Circa cornua autem de contatis loricatisq; equitibus ad hoc seruat, & leui armatura peditū, alas hostium circumuenire te conuenit.

In quo loco primus dux stare debeat, in quo secundus, in quo tertius.

Cap. XVIII.

DVX qui præcipuam sustinet potestatem inter equites & pedites in parte dextra stare cōsuevit. Hic enim locus est in quo tota acies gubernatur, ex quo rectus est liberq; procurus. Ideo autē in utrosq; consistit, vt & consilio regere, & autoritate tam equites quā pedites ad pugna possit hortari. Hic de equitibus supernumerariis, mixtis peditibus expeditis, aduersariorū sinistrum cornu, quod contra ipsum stat, circuire & à tergo semp vrgere debet. Secundus dux in media acie ponitur peditū, qui eam sustentet & firmet. Hic fortissimos pedites, & bene armatos de superfluis secum habere debet, de quibus aut ipse cuneum faciat & hostiū aciem rumpat: aut si aduersarii cuneum fecerint, ipse forficē faciat, vt cuneo illi possit occurrere. In sinistra parte exercitus, tertius dux esse debet, satis bellicosus & prouidus, quia sinistra pars difficilior est & velut manca in acie consistit. Hic bonos eqtes supernumerarios & velocissimos pedites secū habere debet, de quibus sinistrum cornu semper extēdat, ne circumueniatur ab hostibus. Clamor autem (quem quidam barritum vocant) prius nō debet attolli, quā acies vtraq; se iunxerit. Imperitorum enim vel ignauorum est vociferari de longe, cum hostes magis terreantur, si cum telorum ictu clamoris horror accesserit. Semper autem studere debes, vt prior instruas aciem, quā hostis, quia ex arbitrio tuo potest facere quod tibi vtile iudicas, cum nullus obsistat: deinde & tuis auges cōfidentiam, & aduersariis fiduciam minuis, quia fortiores videntur qui prouocare non dubitant. Inimici autem incipiunt formidare, qui vident cōtra se acies ordinari. Huic additur maximum commodum, quia tu instructus paratusq; ordinatē & trepidum aduersarium præoccupas. Pars enim victoriæ est inimicum turbare antequam dimices.

inordinatū

Quibus remediis virtuti vel dolis hostium resistatur in acie. Cap. XIX.

EXCEPTIS superuentibus vel incursionibus repentinis ex occasione, quam nūquam dux exercitus amittit, iam in itineribus, fatigatis, in fluminū trāsgressione diuisis in paludibus occupatis, in iugis montiū laboratibus, in cāpis sparsis, atq; securis in mansione dormientibus, oportunū prælium semper infertur: cum aliis negotiis occupatus hostis, prius interimatur quā præparare se possit. Quod si cauti sunt aduersarii, & insidiarū nulla sit copia, tūc aduersū præfetes, scientes, vidētesq; æqua cōditione pugnatur. Inde ars belli, nō minus in hoc aperto conflictu, quā in oculis fraudibus adiuuat eruditos. Cauendum vel

maximē,

maximē, ne ab ala, cornuq; sinistro (quod sæpius euenit) aut certē dextro (quod tamē rarō contingit) circumueniantur tui à multitudine hostium, à vagantibus globis, quos grumos vocant. Quod si acciderit, vnum remedium est, vt alam cornuq; replicas & rotundes: quatenus conuersi tui, sociorum terga defendant. Sed & in angulo ipsius extremitatis fortissimi collocentur, quia ibi impetus amplior fieri consuevit. Item aduersum cuneum hostium, certis resistitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ iuncta cum acie primo angustior, deinde latior pcedit, & aduersariorum ordines rumpit: quia à pluribus in vnum locū tela mittuntur. Quam rem milites nomināt caput porcinum. Contra quem ordinatio ponitur: quam forficem vocāt. Nam ē lectissimis militibus confertis in V literam ordo componitur: & illum cuneum excipit, atq; ex vtraq; parte concludit, quo facto aciem non potest erumpere. Item serra dicitur, quæ à strenuis directā, ante frontem opponitur hostibus, vt turbata acies reparetur. Globus autem dicitur, qui à sua acie separatus, vago supuentu incurfat inimicos, contra quem alter populosior vel fortior immittitur globus. Obseruandum quoq; est, ne sub tempore, quo iam committitur pugna, velis ordines commutare, aut de locis suis aliquos numeros ad alia trāsferre. Statim enim nascitur tumultus atq; confusio & imparatis conturbatisq; facilius hostis incumbit.

Cuneus.

Caput porcinum.

Forficem.

Serra.

Globus.

Quot generibus pugna publica committatur, & quomodo etiam qui inferior est numero & viribus, valeat victoriā obtinere. Cap. XX.

DEPUGNATIONUM septem sunt genera, quum infesta ex vtraq; parte signa cōfligūt. Vna depugnatio est fronte longa, quadrato exercitu, sicut etiā nunc ppe semper solet prælium fieri. Sed hoc genus depugnationis periti armorum non optimum iudicant, quia cum in prolixo spacio tēditur acies, non æqualis semp campus occurrit, & hiat aliquādo in medio sinus aut curuatura fit, & ita in eo loco acies frequēter irrūpitur. Præterea si multitudine aduersarius antecedit, à lateribus aut dextrā aut sinistrā alā circumuenit, in quo periculū magnū est, nisi supernumerarios habeas qui sustineāt, hostēq; repellāt. Hoc genere solus debet cōfligere, qui & plures & fortes habuerit bellatores, vt ex vtroq; cornu hostē circūueniat, & quasi in sinū sui concludat exercitus. Secūda depugnatio est publica, quæ plurimis melior. In qua si paucos strenuos loco idoneo ordinaueris, etiam si multitudine hostiū & virtute turberis, tamē poteris reportare victoriā. Huius talis est modus. Cum instructa acies ad congressū veniūt, tunc tu sinistrā alā tuā à dextta aduersarii tui longius sepabis, ne vel missilia ad eā vel sagittæ pueniāt. Dextrā autē alā tuā sinistrę alę illius iunges, & ibi primū inchoa præliū: ita vt cum peditibus optimis, & pbatissimis equitibus sinistrā partē illius, ad quam te iunxeris, aggrediaris atq; circūueas, & detrudendo atq; supcurrendo ad hostiū terga puenias. Quod si semel aduersarios exinde pellere cœperis, accedētibus tuis indubitata victoriā cōsequeris, & pars exercitus tui, quam ab hoste submoueris, secunda durabit. Ad similitudinem autem A literæ vel libellæ fabrilis, acies in hoc dimicandi genere constituitur. Quod si te prior aduersarius fecerit, quos post aciem supernumerarios diximus debere poni, tam equites quā pedites ad sinistrum tuum colliges cornu, & sic aduersario resistes

I ii magnis

magnis viribus, ne arte pellaris. Tertia depugnatio est similis secundæ: sed in hoc deterior, quod à sinistro cornu tuo cum illius incipis dextro cōfligere. Nam quasi mancus impetus est eorum, & aptè cum difficultate aggrediuntur hostes, qui in sinistro dimicant cornu. Quod aptius explanabo. Si quando alam tuam sinistram longè habueris meliorem, tunc & fortissimos equites peditesq; coniūge, & in cōgressu ipsam primam applica ad alam hostium dexteram, & quantum potes aduersarii dextram partem pellere & circumire festina. Tu autem aliam exercitus partem in qua deteriores bellatores habere te nosti, à sinistra illius longè sepa, ne vel gladiis inuadatur, vel ad eam tela pueniant. In hoc genere cauendum est, ne inimicorum cuneis transuersa tua acies elidatur. Hoc autem modo vno casu vtiliter pugnabitur, si aduersarius infirmius dextro cornu habuerit, & tu longè fortius sinistram. Quarta depugnatio talis est, cum ordinaueris aciem, ante quadringentos vel quingentos passus, quam ad hostem puenias, non sperante eo, subito ambas alas tuas incitare te conuenit, vt ex utroq; cornu improuisos hostes vertas in fugam, & celerius victoriam consequaris. Sed hoc genus certaminis licet cito superet, si exercitatos fortissimosq; produxerit, tamen periculosum est, quia mediā aciem suam, qui sic dimicat, denudare compellitur, & in duas partes exercitum separare. Et si primo impetu victus non fuerit inimicus, habet postea occasionem, qua inuadat & diuisa cornua, & mediā aciem destitutam. Quinta depugnatio est quartæ similis. Sed hoc vnum amplius habet, quia leuem armaturam & sagittarios ante primam aciem ponit, vt illis resistentibus non possit acies irrumpi. Nam sic de dextro cornu suo, illius sinistram: & de sinistro cornu suo, illius dextram aggredditur. Quod si fugare poterit, statim vincit: sin minus, mediā acies illius non laborat, quia à leui armatura sagittariisq; defenditur. Sexta depugnatio optima est, & propè similis secundæ, qua vtuntur qui de numero suorum & de virtute desperant. Et si bene ordinauerint, quamuis cum paucioribus, semper victoriam consequuntur. Nam cum instructa acies ad hostes accedit, dextram alam tuam sinistræ alam hostium iūge, & ibi per equites probatissimos & velocissimos pedites incipe præliari. Reliquam autem partem exercitus tui, longissimè à dextra parte illius remoue, & directum porrige, quasi verum. Nam si partem sinistram illius & à lateribus & à tergo cœperis eadere, sine dubio vertes in fugam. Aduersarius autem nec de dextra parte sua, nec de mediā acie potest suis laborantibus subuenire, quia acies tua extenditur, & tota se porrigit ad similitudinem litteræ, longissimeq; recedit ab hostibus. Quo genere in itineribus sæpe confligitur. Septima depugnatio est, quæ loci beneficio adiuuat dimicantem. In hac quoq; & cum paucioribus, & cum minus fortibus poteris aduersarium sustinere, si montem, aut mare, aut flumen, aut lacum, aut ciuitatem, aut paludes, aut abrupta in parte vna habeas, ex qua hostis non possit accedere, reliquum exercitum tuum directam acie ordines. Sed in illa ala quæ munitionem non habet, omnes equites & ferentarios ponas. Tuuc securius pro tuo arbitrio cum hoste confliges, quia ab vna parte loci natura te munit, ab alia duplex propè ponitur equitatus. Illud tamen obseruandum est, quo nihil melius inuenitur, vt siue de dextero cornu tuo cum illius sinistro pugnare volueris, ibi fortissimos ponas: siue de sinistro

mediam

stro cum illius dextro, ibi strenuissimos colles: siue in medio facere cuneos volueris, per quos hostium acies rumpas, in cuneo exercitatissimos ordines bellatores. Victoria enim per paucos fieri consuevit. Tantum est vt electi à duce sapientissimo, in his locis in quibus ratio & utilitas postulat, ordinentur.

Viam abscedendi ab hostibus dandam, vt delectantur facilius fugientes.

Cap. XXI.

Plerique rei militaris ignari, pleniorē victoriam credunt, si aduersarios aut locorum angustiis, aut armatorum multitudine circundederint, vt aditum non inueniant abscedendi. Sed clausis ex desperatione crescit audacia, & cum spei nihil est, sumit arma formido. Libenter cupit commori, qui sine dubio scit se esse moriturum. Ideoq; Scipionis laudata sententia est, qui dixit, viam hostibus qua fugerent, non esse munendam. Nam cum abscedendi aditu patefacto, mentes omnium ad præbenda terga cōsenserint, multi more pecorum trucidantur. Nec insequentium vllum periculum est, cum victi (quibus defendi poterat) arma cōuerterint in fugam. Hoc genere quanto maior fuerit exercitus, tanto facilius multitudo prosternitur. Neq; enim ibi requirendus est numerus, vbi animus semel territus, non tam tela hostium cupit declinare, quam vultum. Ceterum clausi, licet exigui numero & infirmi viribus, hoc ipso tamen sunt hostibus pares, quia desperantes sciunt aliud sibi licere non posse. Nam vna salus victis, nullam sperare salutem.

Quemadmodum ab hoste recedatur, si consiliū pugna displiceat. Cap. XXII.

Digestis omnibus quæ ratio militaris experientis & arte seruauit, vnum superest docere, quemadmodum recedatur ab hostibus. Nam disciplina bellica & exemplorum periti, nusquam maius periculum imminere testantur. Qui enim ante cōgressum recedit ex acie, & suis fiduciam minuit & inimicis addit audaciam. Verum quia hoc sapius necesse est euenire, quibus modis tutò possit fieri declarandum est. Primum vt tui nesciant ideo te recedere, quia declinas inire conflictum, sed credant arte aliqua se ideo reuocari, vt ad oportuniorē locum inuitetur hostis, vt facilius superetur: aut certè insequentibus aduersariis secretiores collocentur insidiae. Nam necesse est ad fugam parati sint, qui ducem suum sentiunt desperare. Illud quoq; vitandum est, ne hostes te recedere sentiant, & statim irruant. Propterea plerique ante pedites, suos equites posuerunt, vt discurrentes aduersarios videre non sinerent, quando pedites abscedebant. Item articulatim incipientes à primis, singulas acies subducebant, retroq; reuocabant, in gradu suo manentibus reliquis: quos sensim postea cessimq; ad illos iungebant, quos subduxerant. Primum aliquatū exploratis itineribus, noctu cum exercitu recedebat: vt hostes die orto, cum intellexissent, non possent comprehendere præcedentes. Præterea leuis armatura præmittebatur ad colles, à quo subito tutò reuocaretur exercitus: & si hostes insequi voluissent, à leui armatura, quæ antea occupauerat locum, additis equitibus fundebantur. Nihil enim periculosius existimatur, quam, si incōsultè insequentibus, ab his qui in subsesta fuerint, vel antè se parauerint, obuietur. Hoc tempus est quo oportunè collocantur insidiae, quia

I iiii aduer-

aduersum fugientes, maior audacia & minor cura est. Necessario autem amplior securitas grauius solet habere discrimen. Imparatis, cibum capientibus, in itinere lassis, equos suos pascentibus, ac nihil tale suspicantibus superuentus assollet fieri. Quod & nobis vitandum est, & hosti in eiusmodi occasionibus pernicies inferenda. Hoc enim casu oppressis, nec virtus potest, nec multitudo pdesse: quia qui in acie publica vincitur pugna, licet & ibi ars plurimum proficit, tamen ad defensionem suam potest accusare fortunam. Qui vero superuentus & subsessas insidias passus est, culpam suam non potest excusare: quia hoc euitare potuit, & per speculatores idoneos ante cognoscere. Cum receditur, talis fraus fieri consuevit. Recto itinere pauci equites consequuntur, valida manus occulte per alia mittitur loca: ubi ad agmen inimicorum peruenerunt equites, tentant leuiter atque discedunt. Ille credit quicquid insidiarum fuerat praeteriisse, & sine cura resouitur in negligentiam. Tunc illa manus, quae secreto itinere destinata fuerat, superueniens opprimit ignorantes. Multi cum ab hoste discedunt, si per sylvas ituri sunt, praemittunt qui abrupta vel angusta occupent loca, ne ibidem ab aduersariis patiantur insidias. Et rursus post se praecisis arboribus vias claudunt, quas compedes vocant, ut aduersariis facultatem adimant persequendi, & pene utriusque parti in itinere ad subsessas communis occasio est. Nam qui praecedit, opportunis vallibus, vel syluosis montibus, quasi post se relinquit insidias, in quas cum inciderit inimicus, recurrit ipse & adiuuat suos. Qui vero sequitur auersis semitis, longe ante destinat expeditos, & praecedendo aduersarium arcet a transitu, ut deceptum a tergo & a fronte concludat. Dormientibus noctu aduersariis, & qui praecesserit potest regredi, & qui sequitur, quantumuis interlit, potest superuenire per fraudem. In transfretatione fluuiorum, qui praecedit, illam partem tentat opprimere, quae praemissa transierat, dum reliqui alueo separantur. Qui autem festinato itinere sequitur, illos qui non potuerunt transire, conturbat.

De camelis & cataphractis equitibus. Cap. XXIII.

Camelos aliquantem nationes apud veteres in acie produxerunt, ut Vrciliani in Africa, Macetes hodie quoque producunt. Sed hoc genus animalium arenis & toleranda siti aptum, confusas etiam in puluere vento vias absque errore dirigere memoratur. Caterum praeter nouitatem, si ab insolitis dimoueatur inefficax bello est. Cataphracti equites propter munimina quae gerunt, a vulneribus quidem tuti, sed propter impedimentum & pondus armorum, capi eos facile est: & laqueis frequenter obnoxii, contra dispersos pedites, quam contra equites in certamine meliores: tamen aut ante legiones positi, aut cum legionariis mixti, quando cominus (hoc est manu ad manum) pugnatur, acies hostium saepe rupunt.

Quomodo quadrigis falcatis, vel elephantis in acie possit obsisti. Cap. XXIII.

Quadrigas falcatas in bello rex Antiochus & Mithridates habuerunt. Quae ut primum magnum in acie intulere terrorem, ita postmodum fuere derisui. Nam difficile currus falcatus planum semper inuenit agrum, & leui impedimento retinetur: vnoque afflicto aut vulnerato equo decipitur. Sed maxime hac Romano

Romanorum militum arte perierunt, Vbi ad pugnam ventum est, repente toto capite Romani tribulos abiecerunt, in quos curretes quadrigae cum incidissent, deletae sunt. Tribulus autem est quatuor palis confixum propugnaculum, quod quoquomodo abieceris, tribus radiis stat & erecto quarto infestus est. Elephanti in praelis magnitudine corporum, horrore, formae ipsius nouitate, homines equosque conturbant. Hos contra Romanum exercitum prius in Lucania rex Pyrrhus eduxit. Postea Hannibal in Africa, Rex Antiochus in oriente, Iugurtha in Numidia copiosos habuerunt, aduersus quos diuersa resistendi excogitarunt genera armorum. Nam & Centurio in Lucania gladio manu (quam promuscide vocant) vni abscedit, & bini cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus insidentes clibanarii, sarissas, hoc est, longissimos contos in elephantos dirigebant. Nam muniti ferro, nec a sagittariis (quos vehebant) beluae laedebantur, & earum impetum equorum celeritate vitabant. Alii contra elephantos cataphractos milites immiserunt: ita ut in brachiis eorum, & in cassidibus vel humeris, aculei ingentes ponerentur e ferro, ne manu sua elephas bellatorem contra se venientem posset apprehendere. Praecipue tamen velites antiqui aduersum elephantos ordinarunt. Velites autem erant iuvenes, leui armatura, corpore alacri, quae ex equis missilia optime dirigebant. Hi equis praecurrentibus ad latiores laeas vel maiora spicula beluas occidebant: sed crescente audacia, postea collecti, plures milites pariter pila, hoc est, missilia, in elephantos congregabant, eosque vulneribus elidebant. Illud tamen additum est, ut funditores cum fustibalis & fundis rotundis lapidibus destinatis, Indos (per quos regebantur elephanti) cum ipsis turribus affligerent atque mactarent, quo nihil tutius inuenitur. Praeterea venientibus beluis, quae irrupissent aciem, spaciunt milites dabant. Quae cum in agmen medium peruissent, circumfusis vndique armorum globis, cum magistris absque vulneribus capiebantur illesae. Carroballistas aliquanto maiores (haec enim longius & vehementius spicula dirigunt) suppositas curriculis, cum binis equis aut mulis post aciem ordinari conuenit: & cum sub iactu teli accesserint, bestiae sagittis balistariorum transiguntur. Latius tamen & firmiter contra eas praefigitur ferrum, cum in magnis corporibus maiora sint vulnera. Aduersum elephantos plura exempla & machinamenta retulimus, ut si quando necessitas postulauerit, sciatur quae sint tam immanibus beluis opponenda.

Quid fieri debeat, si vel pars vel totus exercitus fugerit. Cap. XXV.

Sciendum vero est, si pars exercitus vicerit & pars fugerit, minime desperandum, cum in eiusmodi necessitate, ducis constantia tota sibi possit vindicare victoriam. Innumerabilibus hoc accidit bellis, & pro superioribus sunt habiti qui minime desperarunt. Nam in simili conditione fortior creditur, quem aduersa non frangunt. Prior ergo de caesis hostibus spolia capiat, & quod ipsi dicunt colligat campum, prior clamore ac buccinis exultare videatur. Hac fiducia perterrebit inimicos, ita suis fiduciam geminabit, quasi victor ex omni parte descefferit. Quod si aliquo casu omnis acie fundatur exercitus perniciosa clade, tamen reparationis multis fortuna non defuit, & medicina quaerenda est. Dux ergo prouidus sub ea cautela publico debet Marte consistere, ut si quid per varietate bellorum, vel conditi-

onis

Tribulus.

Pyrrhus
elephantos
primus in
Italian
duxit,
Promuscis.

Sarissae.

Velites.

in hos

Carroballista.

Colligere
campum.

humanae secus acciderit, absque graui detrimento liberet victos. Nam si vicini fuerint colles, si post terga munitio, si caeteris abscedentibus fortissimi quique restiterint, se suosque seruabunt. Frequenter iam fusa acies, dispersos ac passim sequentes, reparatis viribus interemit. Nam nunquam exultantibus maius solet esse discrimen, quam cum ex subita ferocia subito in formidinem commutantur. Sed quicumque conuentus fuerit, colligendi sunt superstites, bello erigendi adhortationibus congruis & armorum instauratione refouendi. Tunc noui delectus, noua quaruntur auxilia: & (quod amplius prodest) captatis occasionibus in ipsos victores per occultas insidias impetus faciendus est, ac sic audacia reparanda. Nec oportunitas deerit, cum pro felicitate superbius & incautius mentes efferantur humanae. Si quis hunc casum vltimum putat, cogitet euentus omnium praeritorum, inter initia contra illos magis fuisse, quibus victoria debebatur.

Regulae bellorum generales. Cap. XXVI.

IN omnibus praeritiis expeditionis conditio talis est, ut quicquid tibi prodest, aduersario noceat: quod illum adiuvat, tibi semper officiat. Nunquam igitur ad illius arbitrium aliquid facere, aut dissimulare debemus, sed id solum agere, quod nobis vtile iudicamus. Contra te enim incipis esse, si imiteris quod fecit ille pro se: & rursus quicquid pro tua parte tentaueris, contra illum erit, si voluerit imitari. In bello, qui plus in angustiis vigilauerit, plusque in exercendo milite laborauerit, minus periculum sustinebit. Nunquam miles in aciem producendus est, cuius antea experimenta non ceperis. Aut inopia, aut superuenientibus, aut terrore melius est hostem domare, quam praerlio: in quo amplius solet fortuna potestatis habere quam virtus.

¶ Nulla consilia meliora sunt, quam illa quae ignorauerit aduersarius antequam facias.

¶ Occasio in praerlio amplius solet iuuare quam virtus.

¶ In sollicitandis suscipiendisque hostibus, si cum fide veniant, magna fiducia est: quia aduersarium amplius transfuga frangunt quam perempti.

¶ Melius est post aciem plura seruare praesidia, quam latius militem spargere.

¶ Difficile vincitur, qui vere potest de suis & de aduersarii copiis iudicare.

¶ Amplius valet virtus, quam multitudo.

¶ Paucos viros fortes natura procreat, bona institutione plures reddit industria.

¶ Exercitus labore proficit, ocio consenescit.

¶ Nunquam ad certamen publicum produxeris militem, nisi cum eum videris sperare victoriam.

¶ Subita conterrent hostes, vsitata vilescunt.

¶ Qui dispersis suis inconsulte insequitur, quam ipse acceperat, aduersario vult dare victoriam.

¶ Qui frumentum necessariumque comeatum non praeparat vincitur sine ferro.

¶ Qui multitudine & virtute praecedit, quadrata dimicet fronte, qui primus est modus.

¶ Qui impar se iudicat, dextro cornu suo sinistru cornu pellat inimici, qui est secundus

cundus modus.

¶ Qui sinistram alam fortissimam habere se nouerit, dextram alam hostis inuadat, qui est tertius modus.

¶ Qui habet exercitatissimos milites, iu utroque cornu pariter praerium debet incipere, qui est quartus modus.

¶ Qui leuem armaturam optimè regit, utranque alam hostis inuadat, ferentariis ante mediam aciem constitutis, qui est quintus modus.

¶ Qui nec numero militum, nec virtute confidit, si depugnaturus est, de dextra sua sinistram alam hostium pulset, reliquis suis porrectis in similitudinem veru, qui sextus est modus.

¶ Qui pauciores infirmioresque habere se nouit, septimo modo ex vno latere aut monte, aut ciuitate, aut mare, aut fluuium, aut aliquod debet habere subsidium.

¶ Qui confidit equitatu, altiora loca quarat equitibus, & rem magis per equites gerat.

¶ Qui confidit pedestribus copiis, altiora loca peditibus quarat: & rem magis per pedites gerat.

¶ Cum explorator hostium latenter oberret in castris, omnes ad tetoria sua per diem redire iubeantur, & statim deprehenditur explorator.

¶ Cum consilium tuum cognoueris aduersariis proditum, dispositionem mutare te conuenit.

¶ Quid fieri debeat, tractato cum multis: quid verò facturus sis, cum paucissimis ac fidelissimis, vel potius ipse tecum.

¶ Milites poena & timor in sedidus corrigunt, in expeditione spes & praemia faciunt meliores.

¶ Boni duces publico certamine nunquam nisi ex occasione aut nimia necessitate conflagunt.

¶ Magna dispositio est, hostem fame magis vrgere quam ferro.

¶ De equitatu sunt multa praercepta, sed cum hac pars militiae, vsu exercitii, armorum genere, & equorum nobilitate profecerit, ex libris nihil arbitror colligendum, cum praesens doctrina sufficiat.

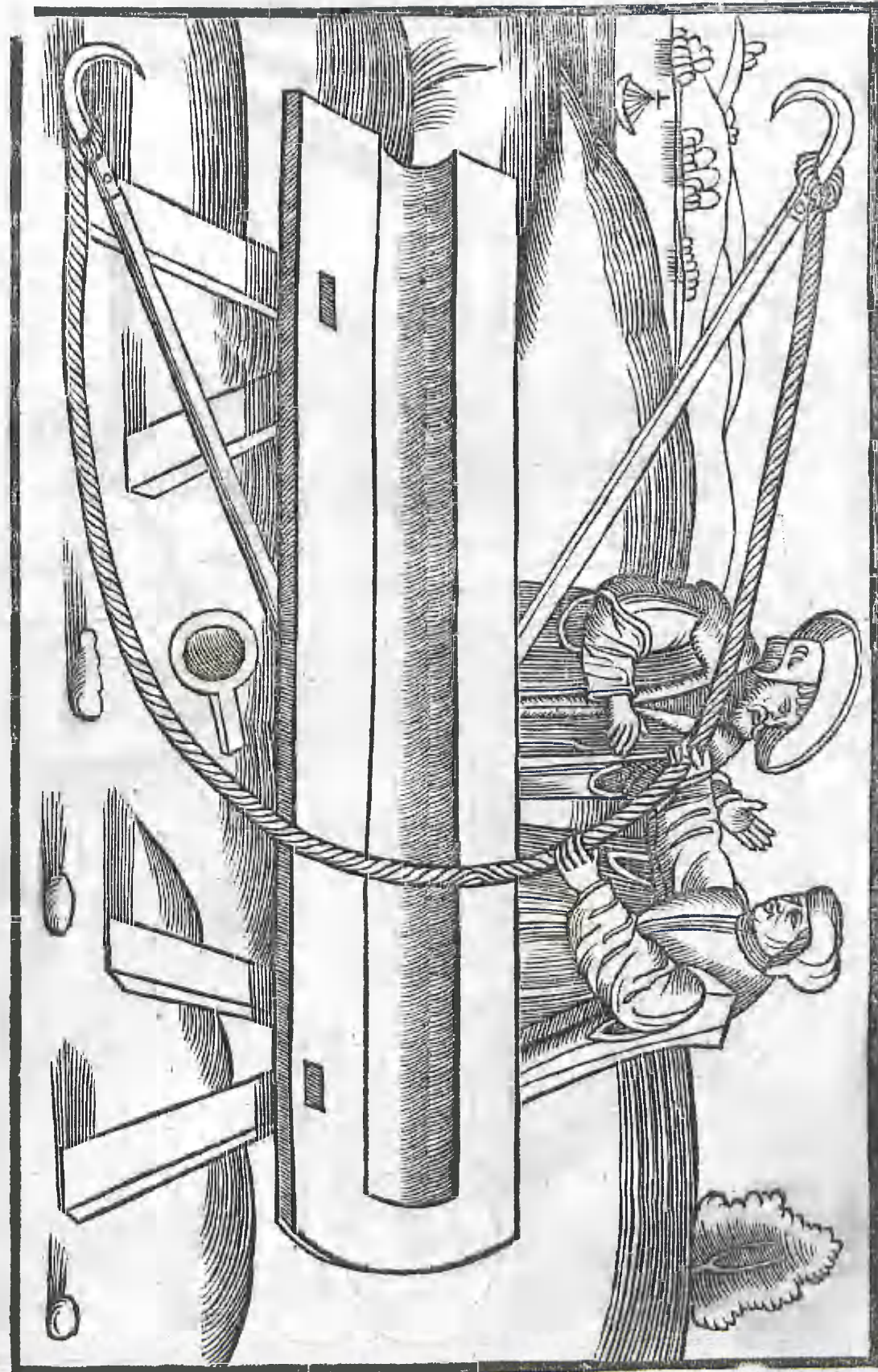
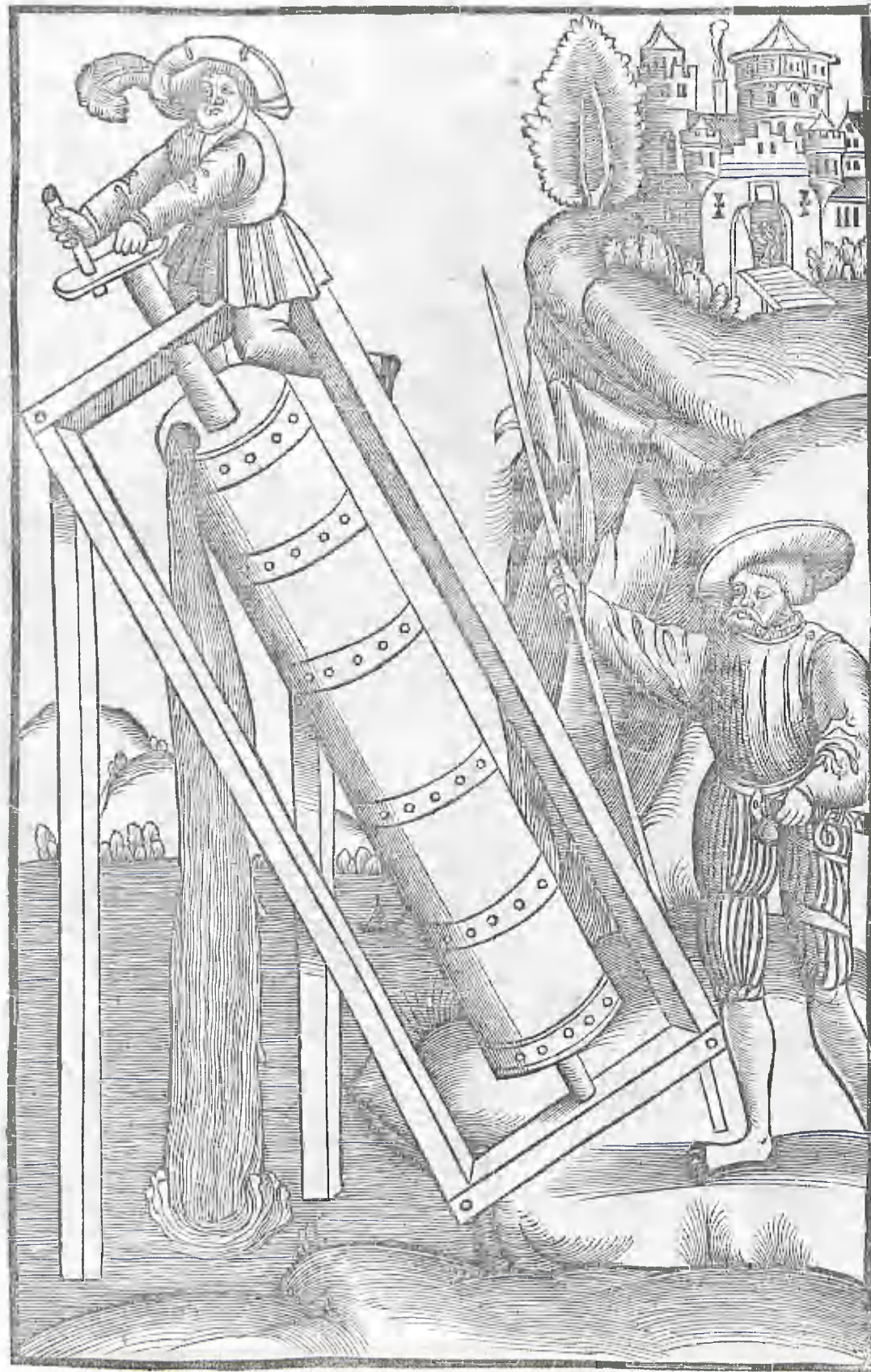
¶ Quo genere depugnaturus sis nesciant hostes, ne aliquibus remediis resistere moliantur.

Digesta sunt Imperator inuicte, quae nobilissimi auctores, diuersis probata temporibus, per experientiarum fidem, memoriae tradiderunt, ut ad sagittandi peritiam, quam in serenitate tua Persa miratur: ad equitandi scientiam vel decorem, quae Hunnorum, Alanorumque natio velit imitari, si possit: ad currendi velocitatem, quam Saracenus Indusque non aequat: ad armaturae exercitationem, cuius campi doctores vel pro parte exempla intellexisse se gaudent, regula praerliandi, immo vincendi artificium ingeratur, quatenus virtute pariter ac dispositione mirabili, reip. tuae & imperatoris officium exhibeas & militis.

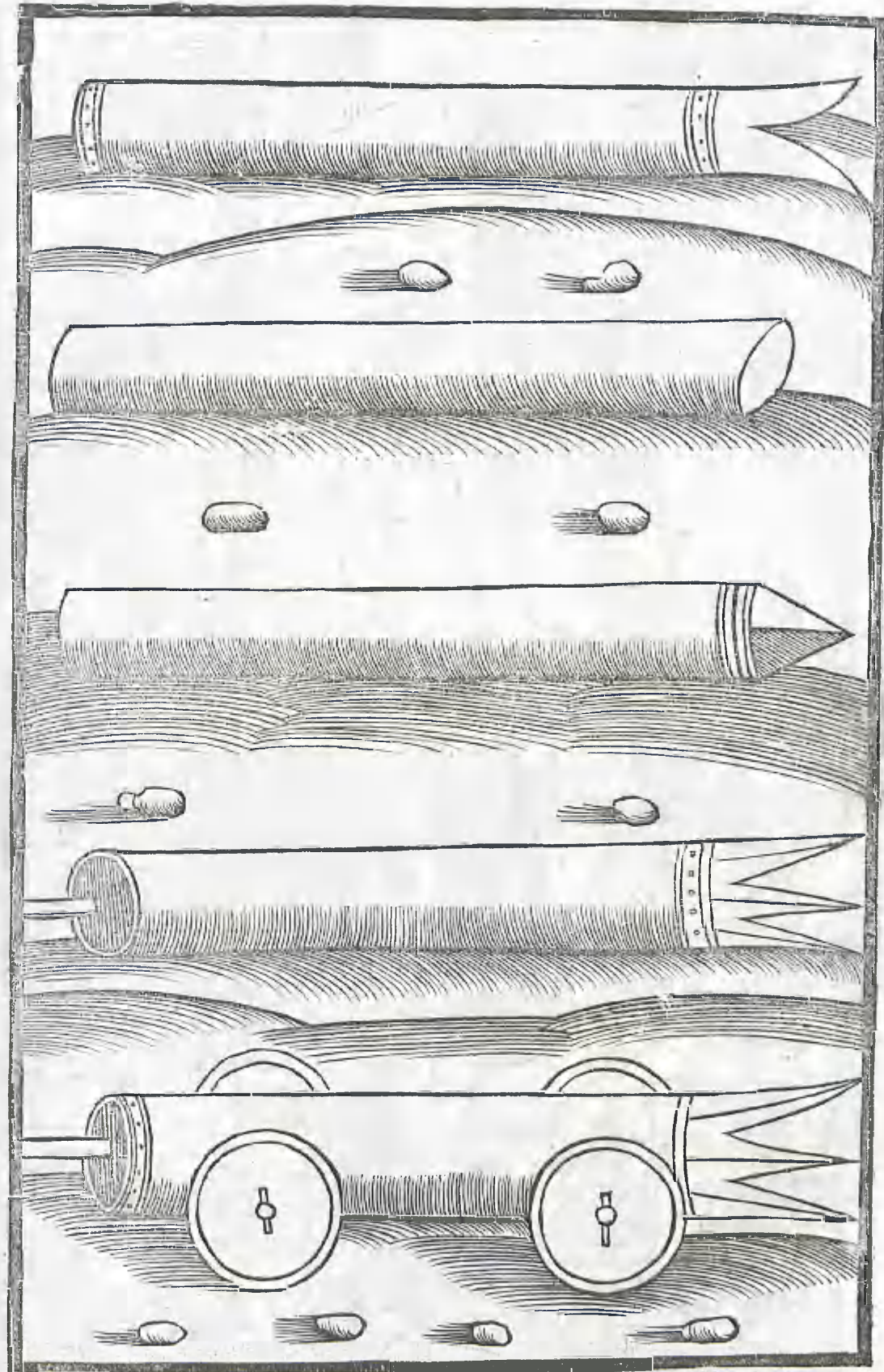
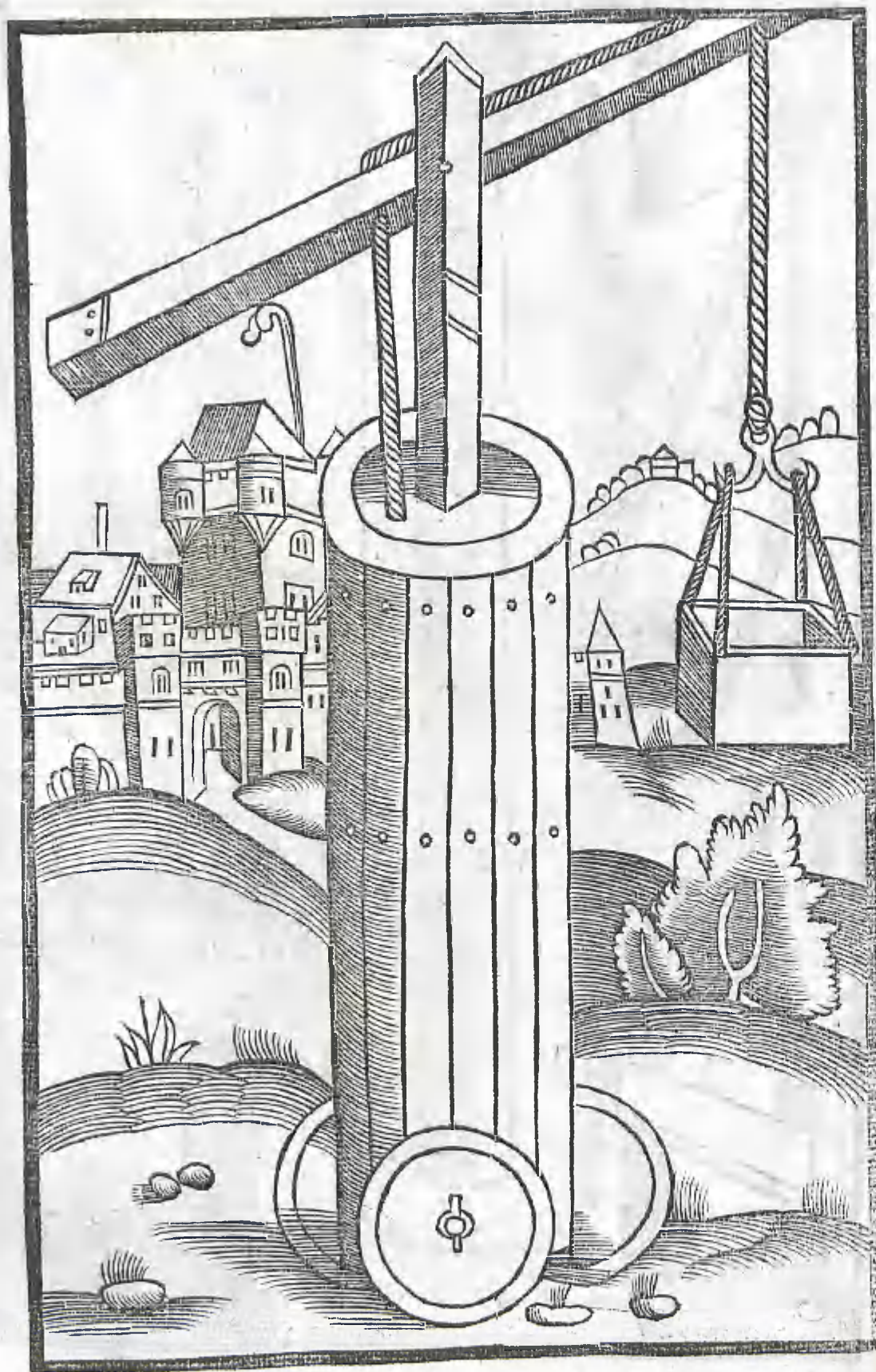

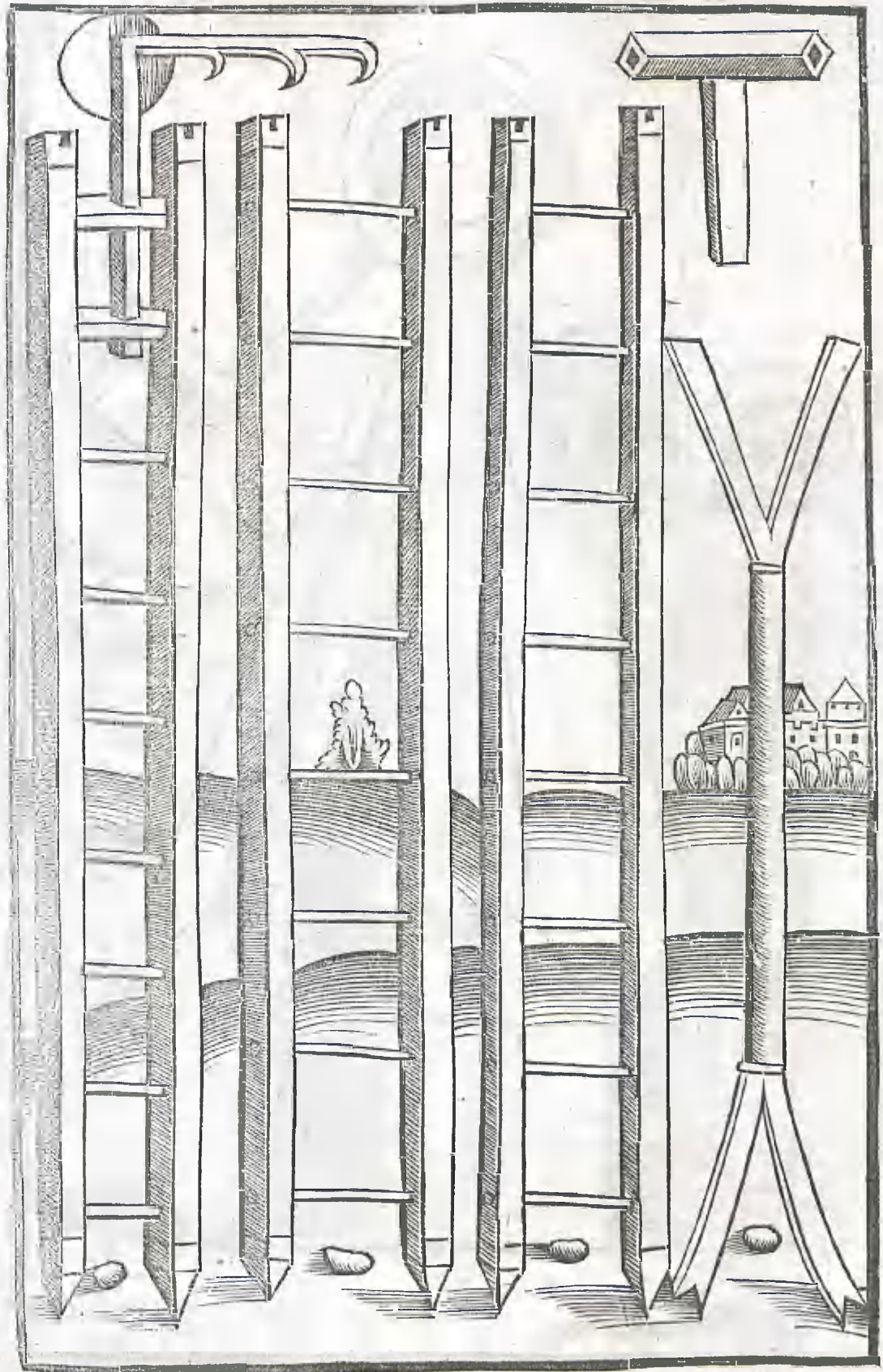
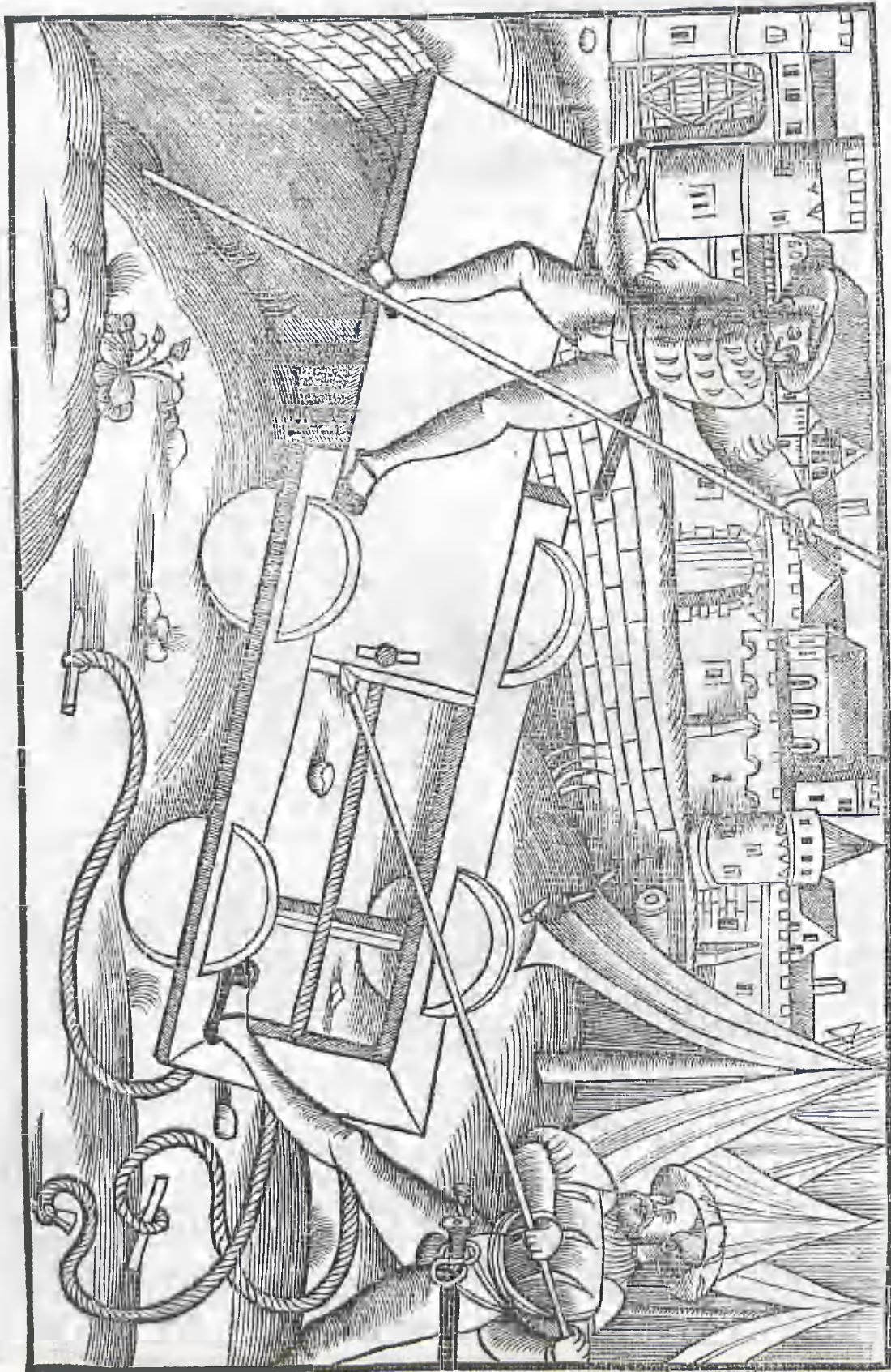

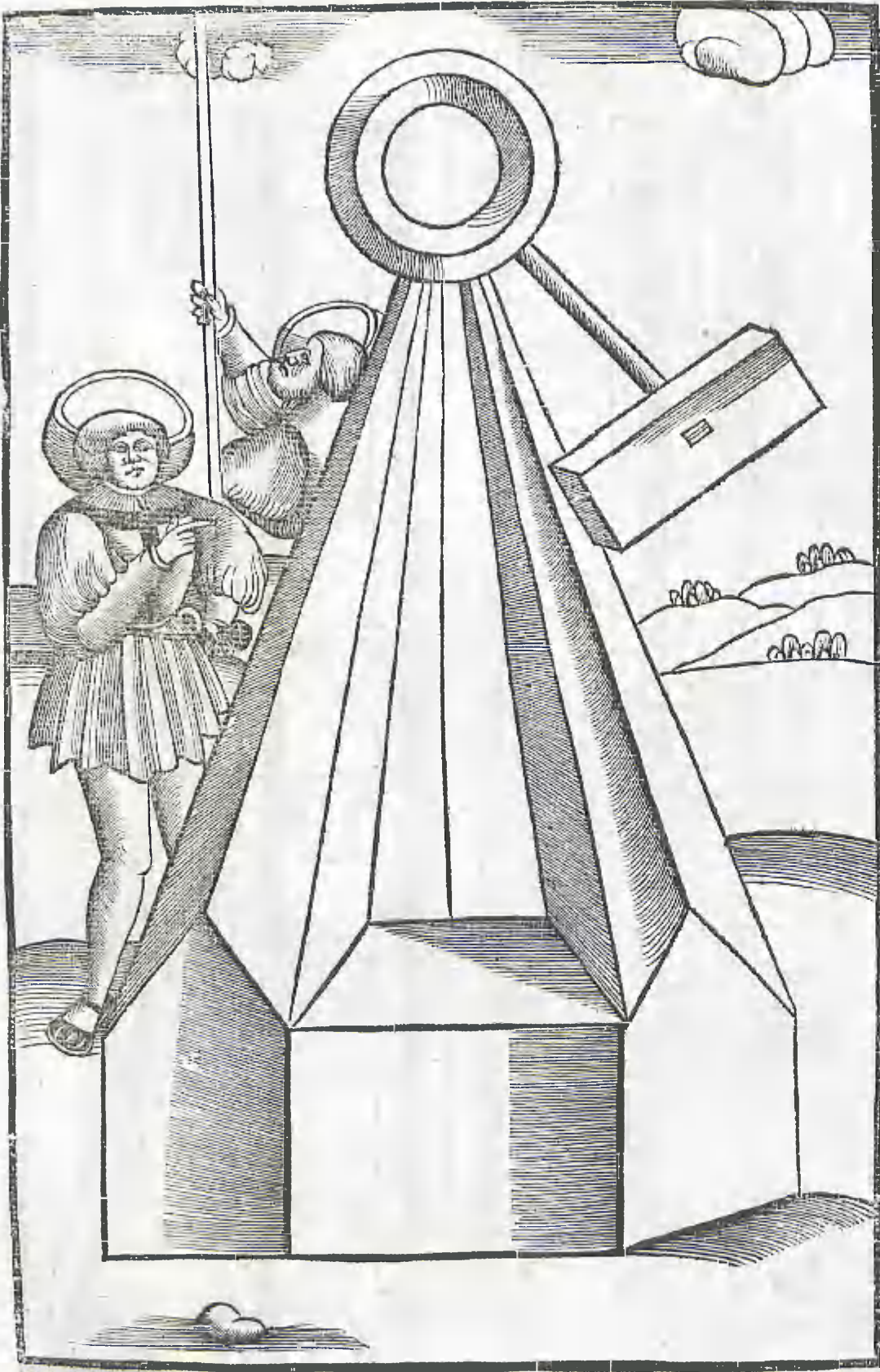

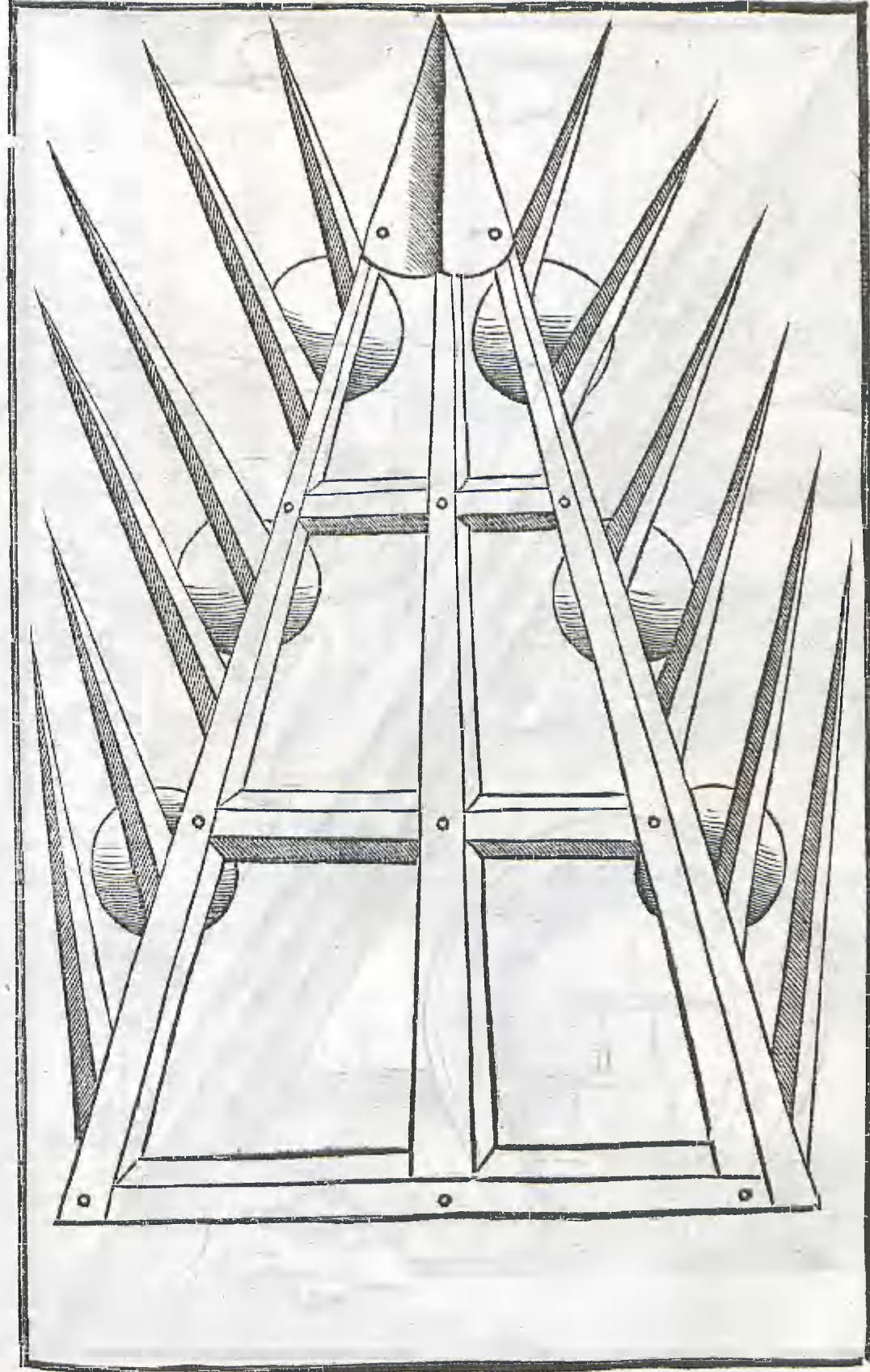

K iii

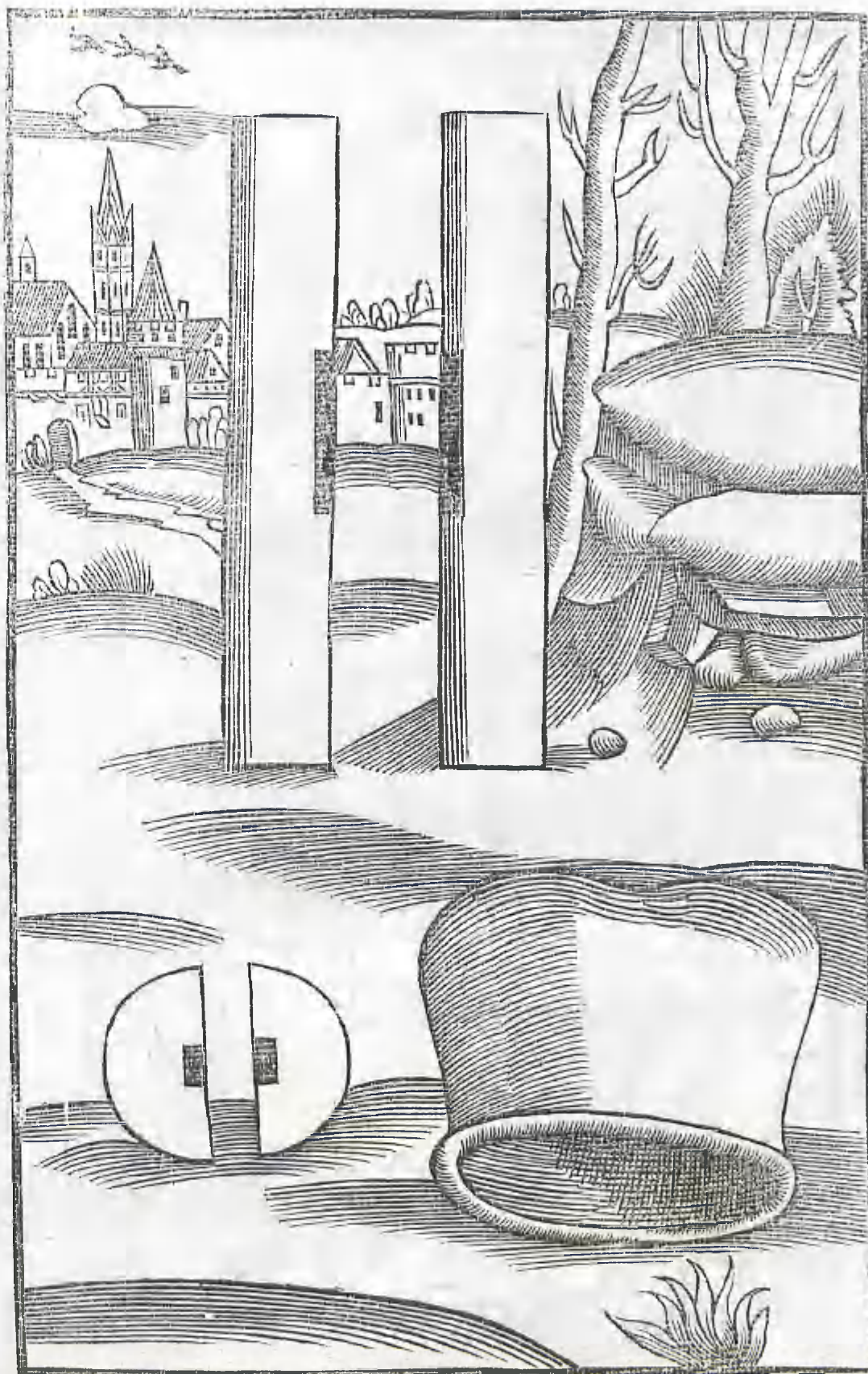
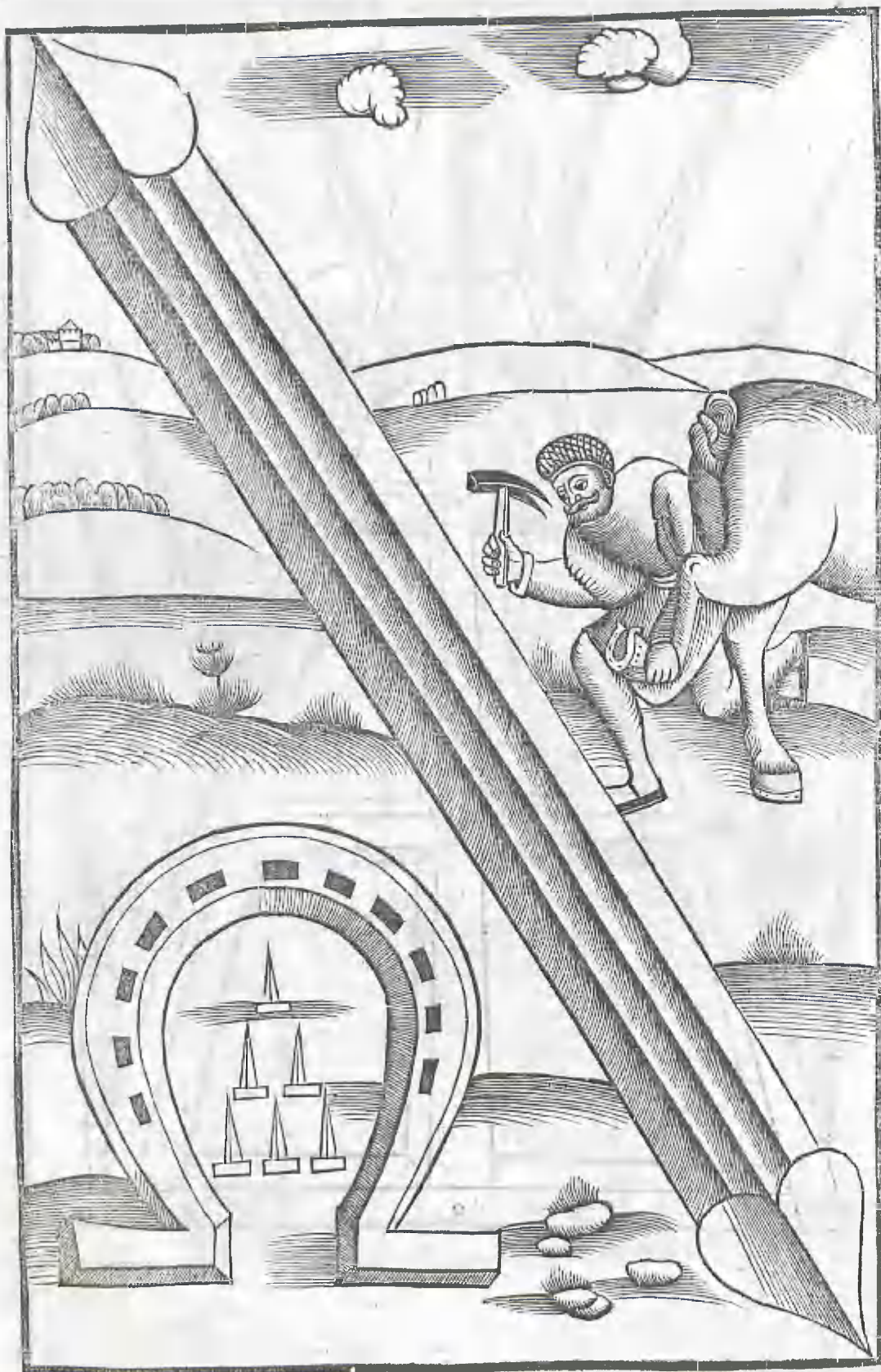

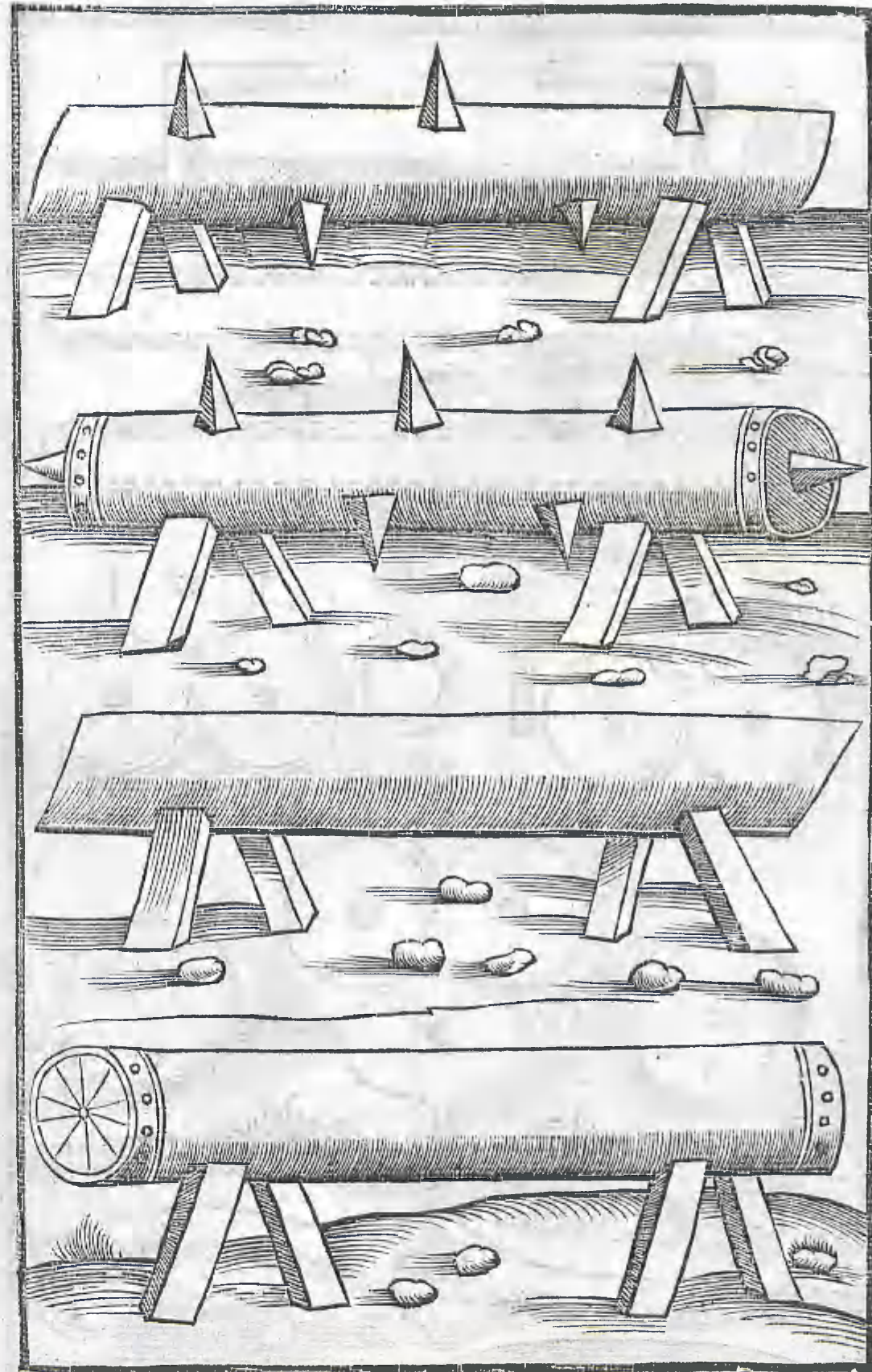
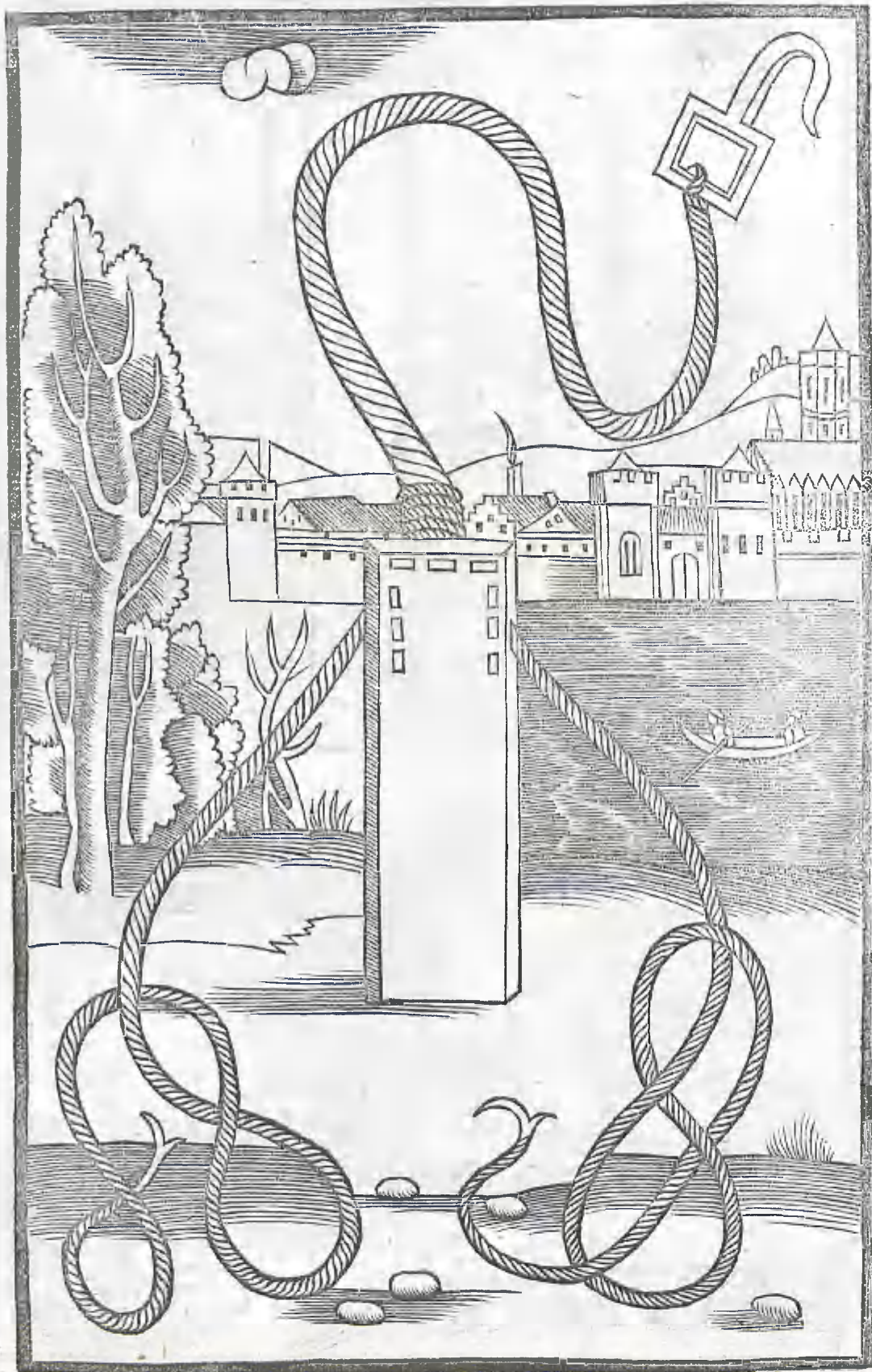
III. II

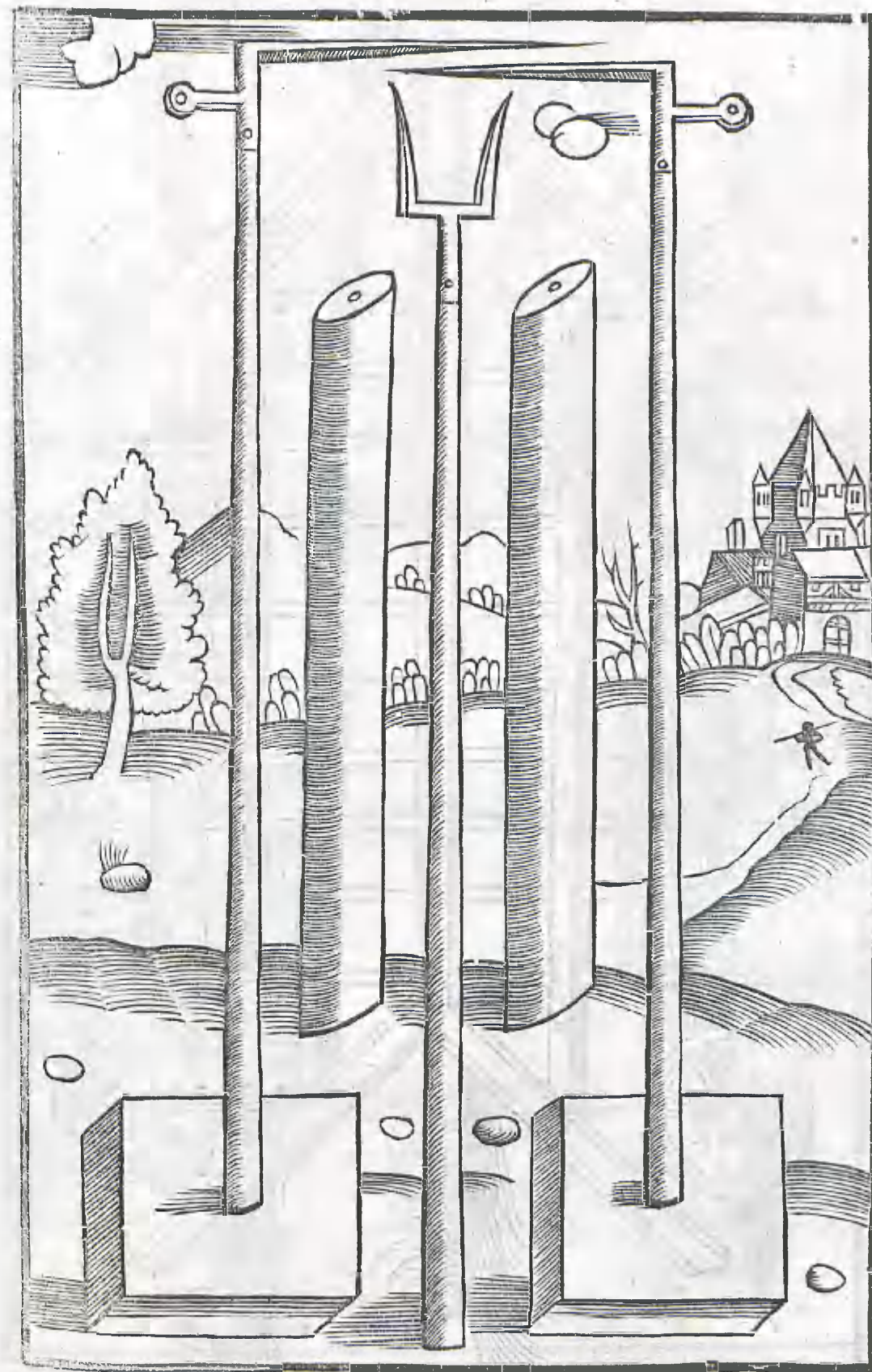
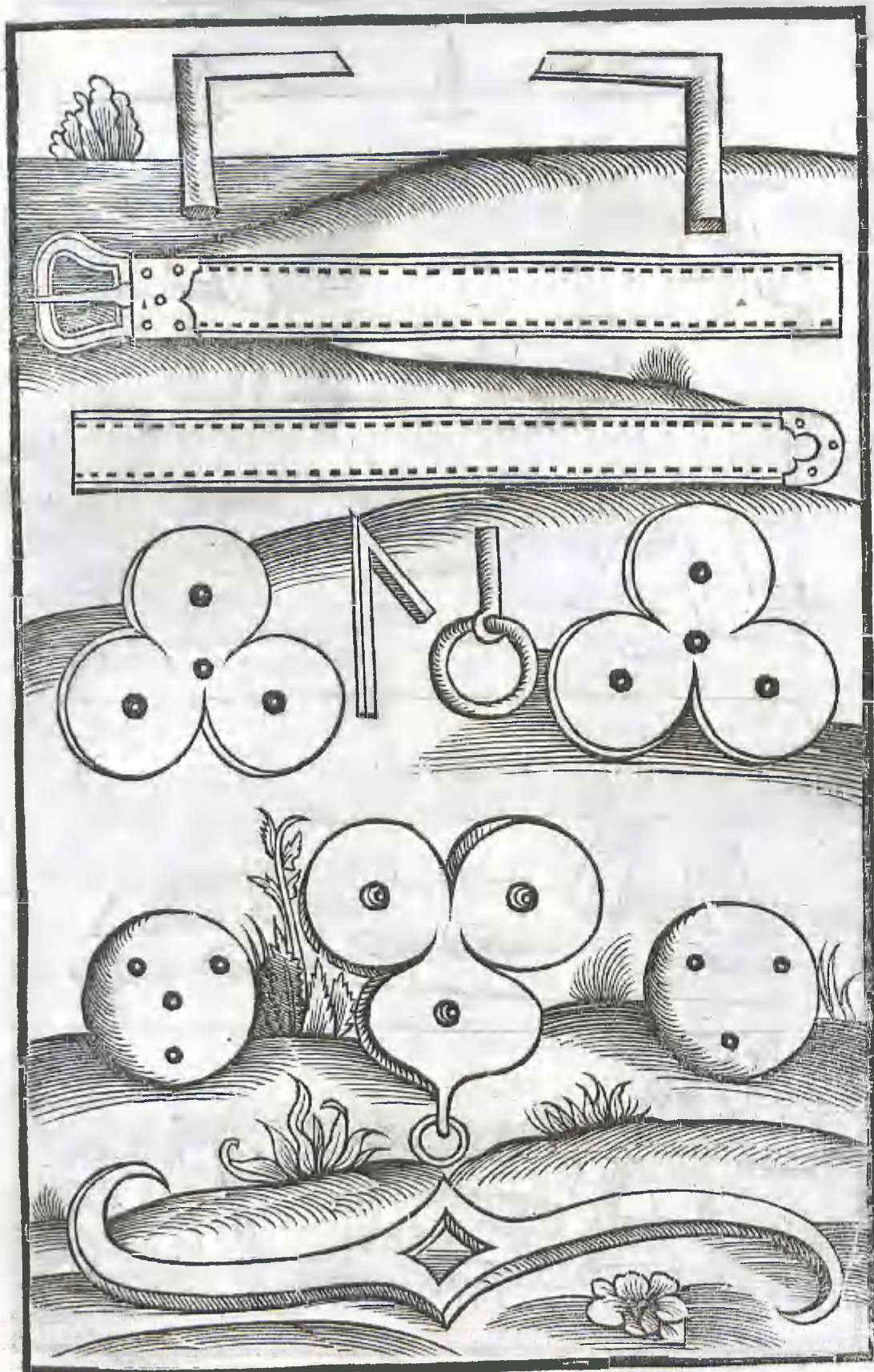

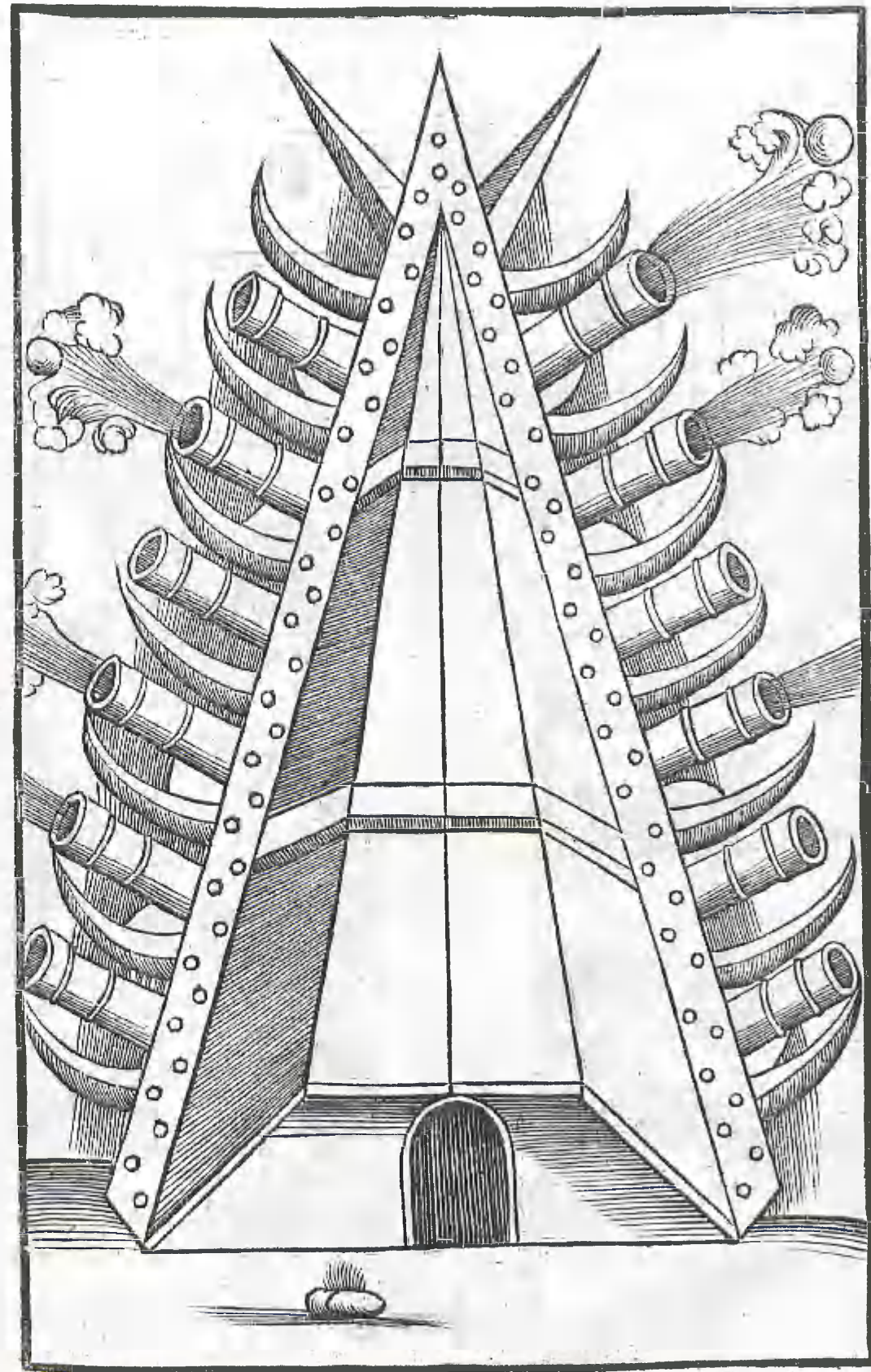
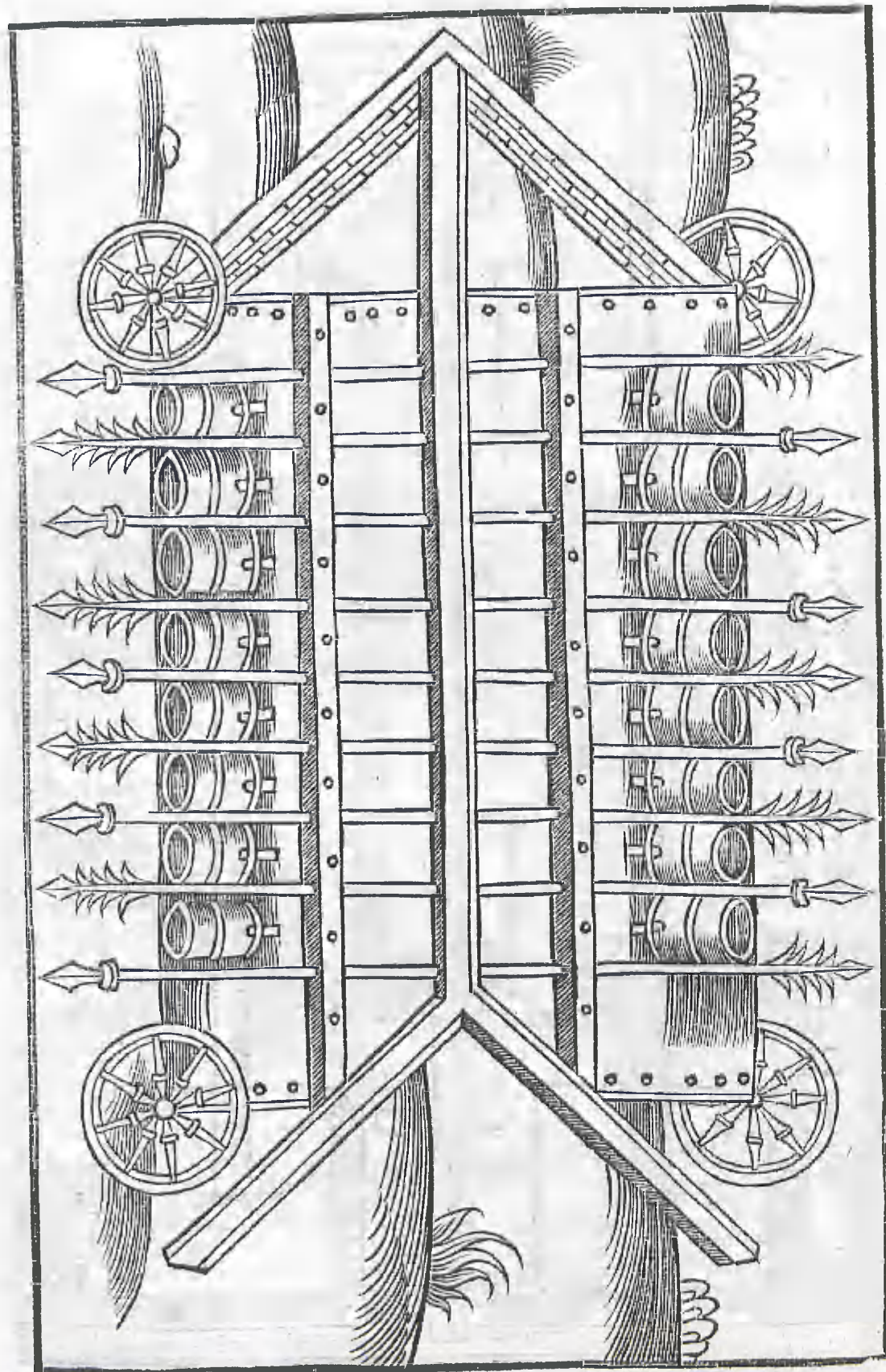

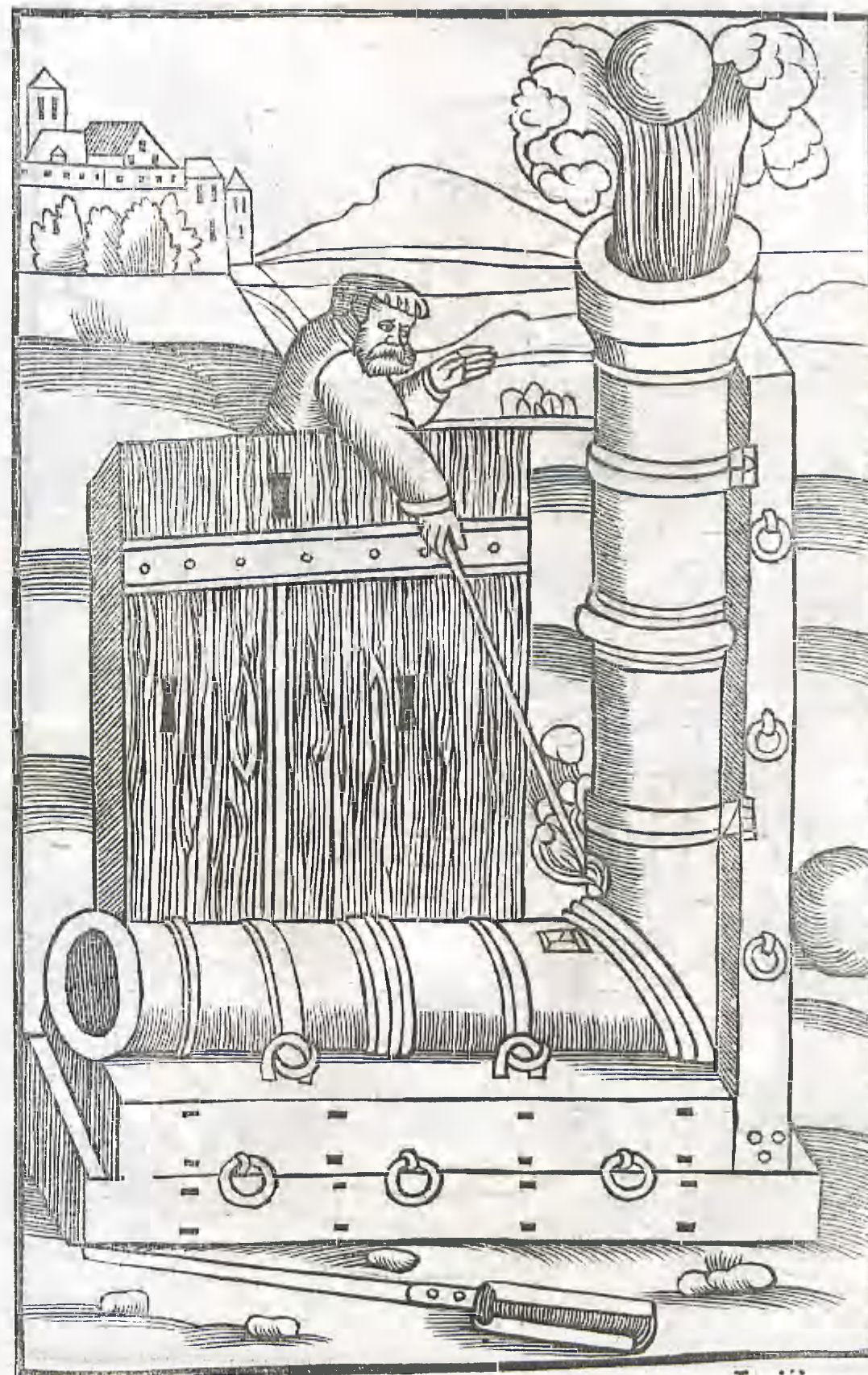
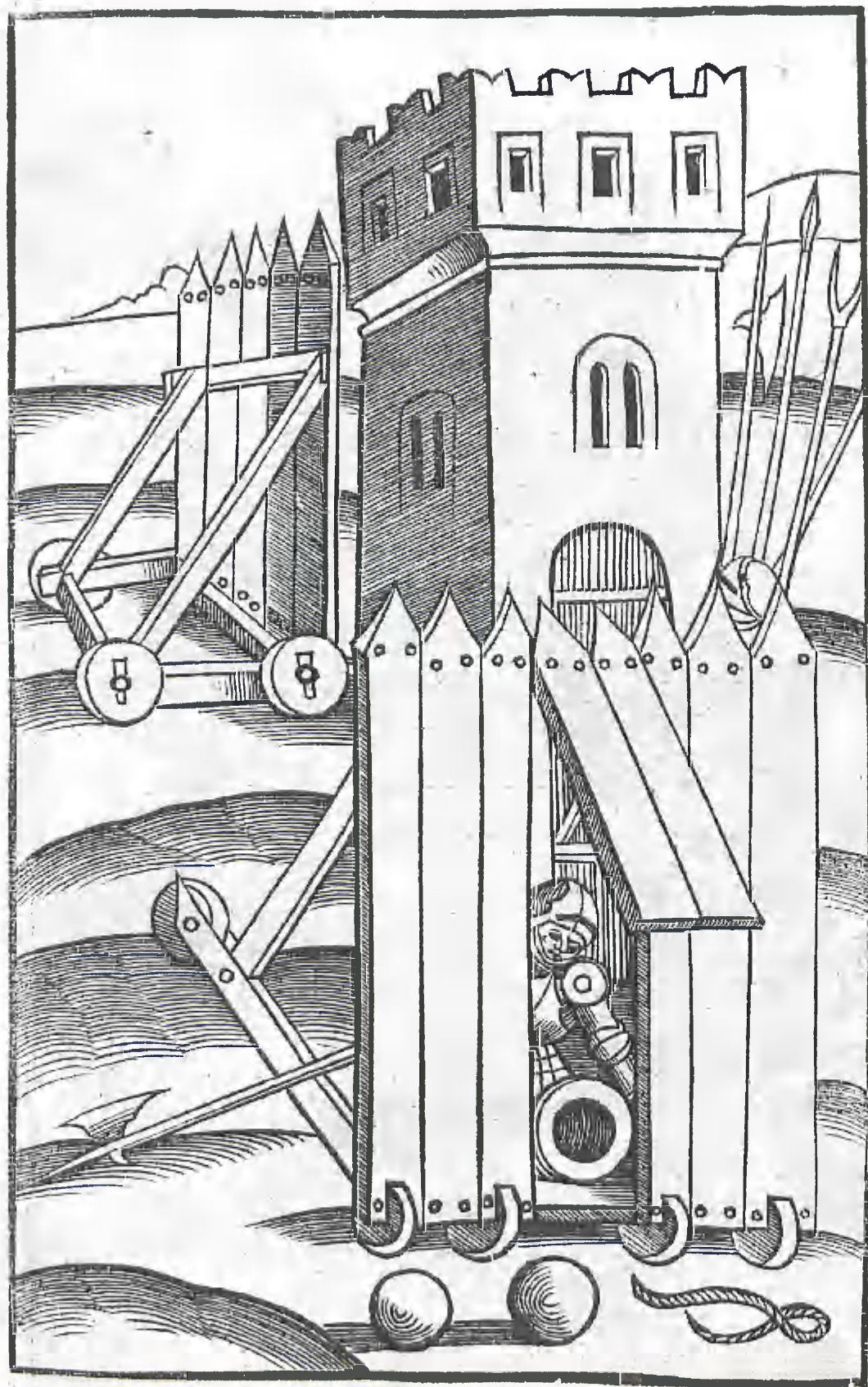

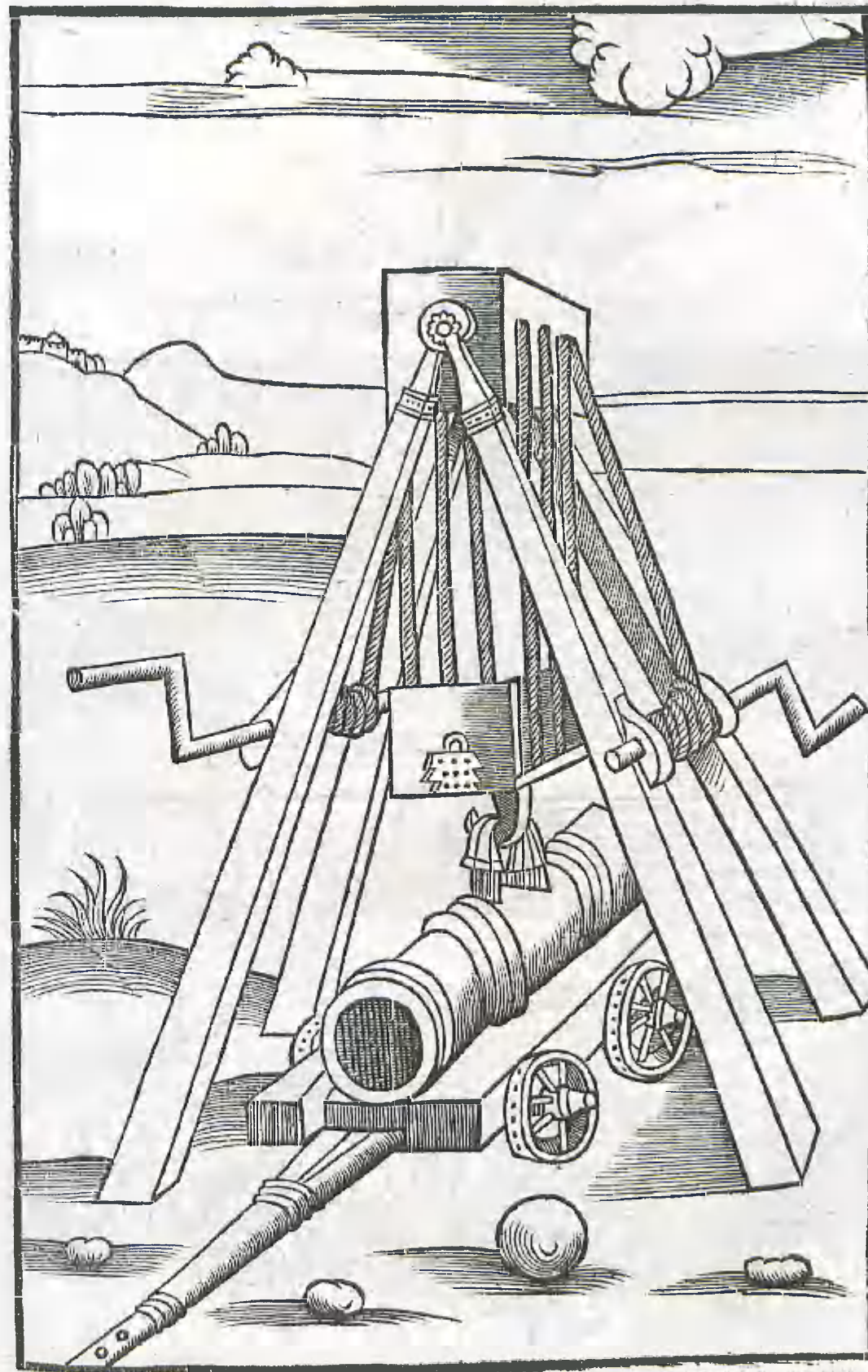
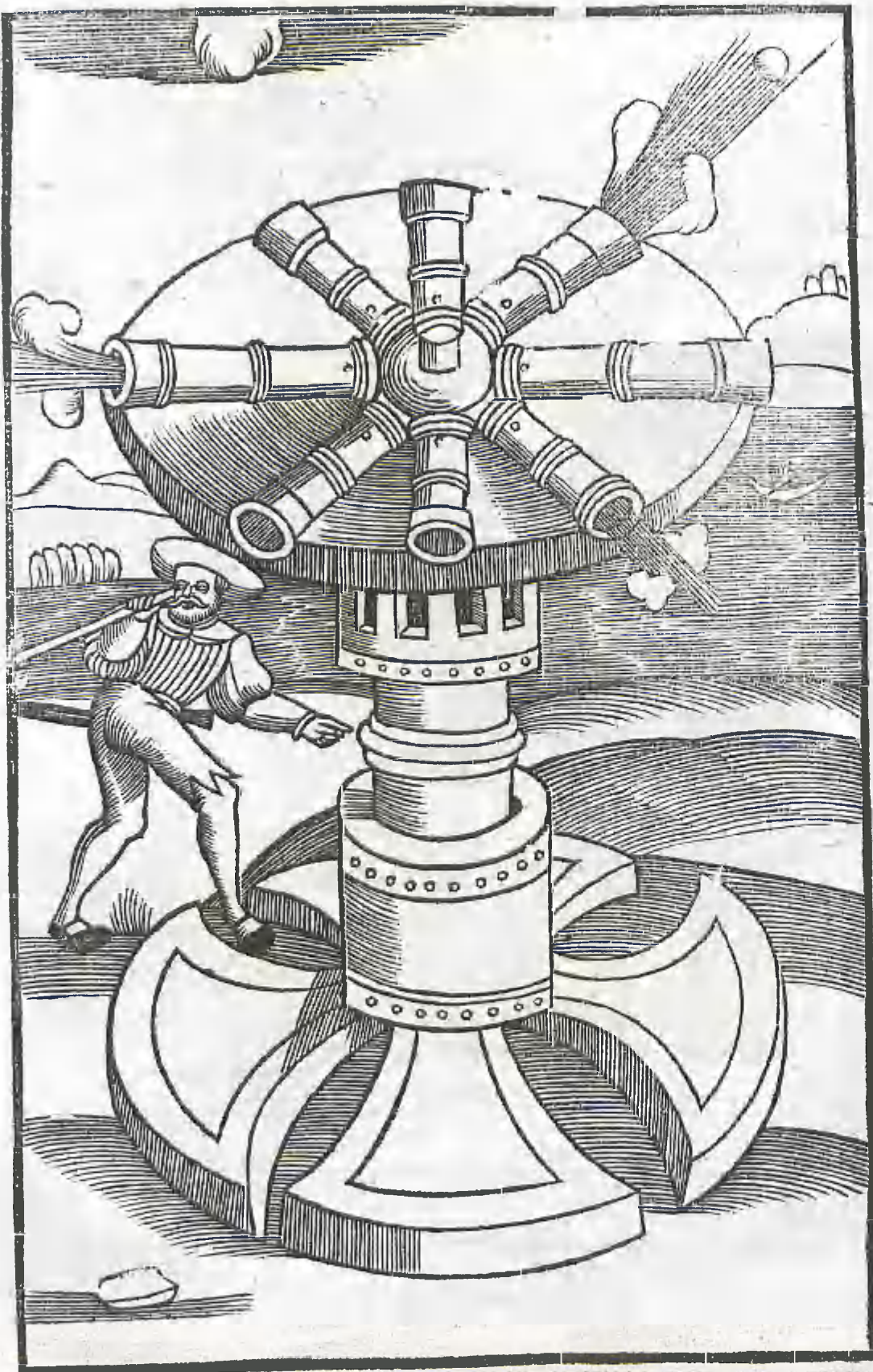

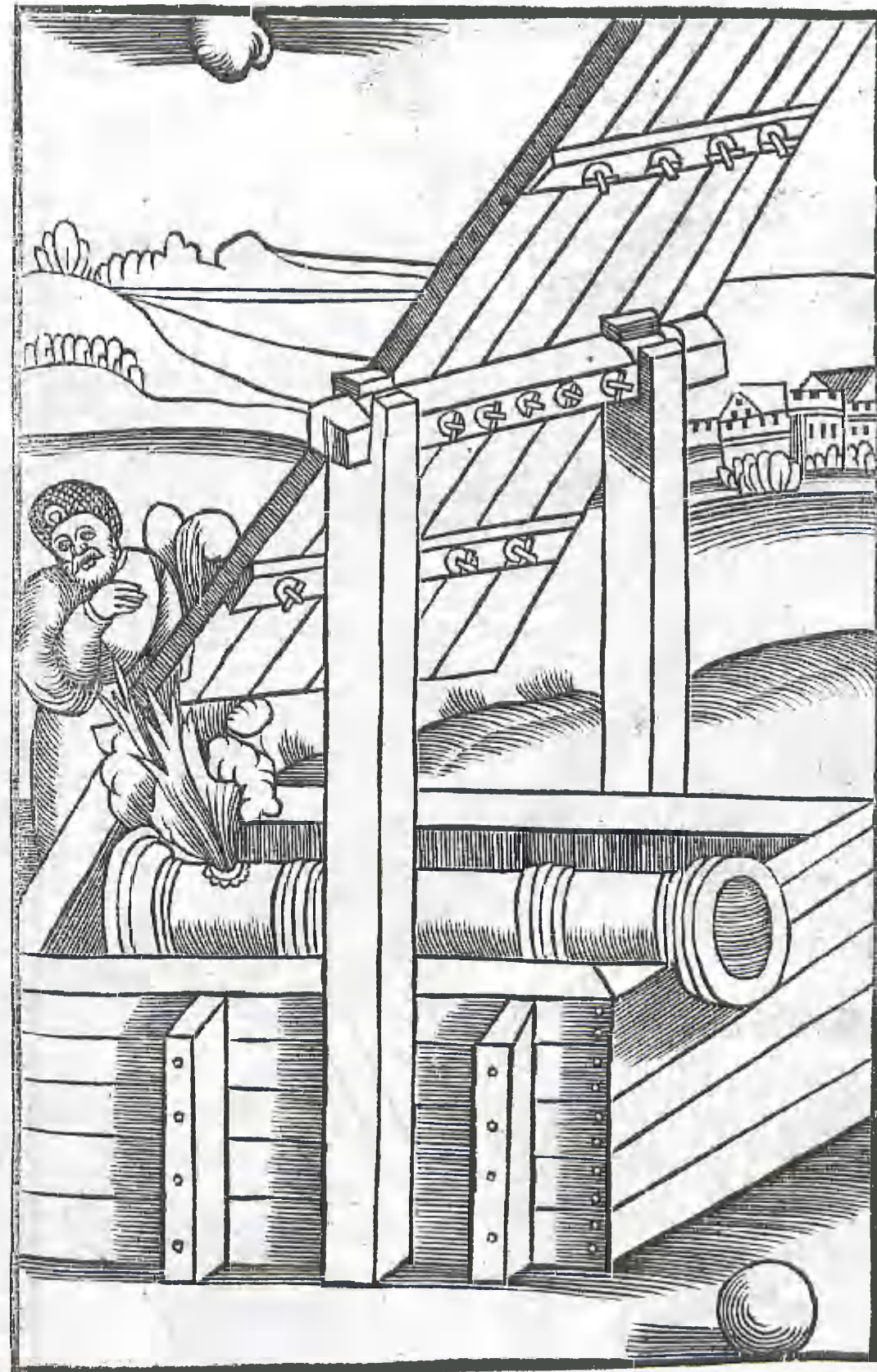
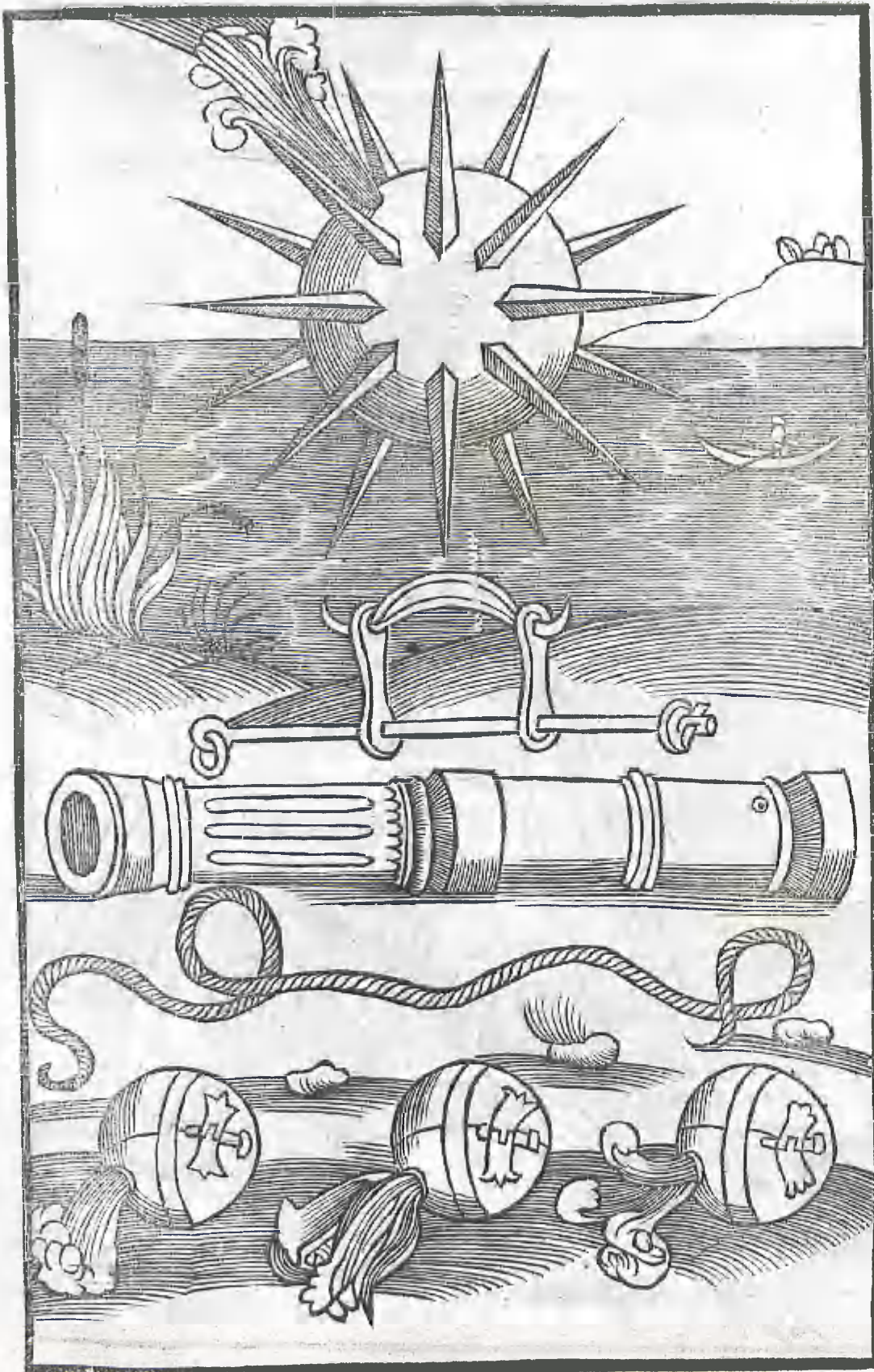

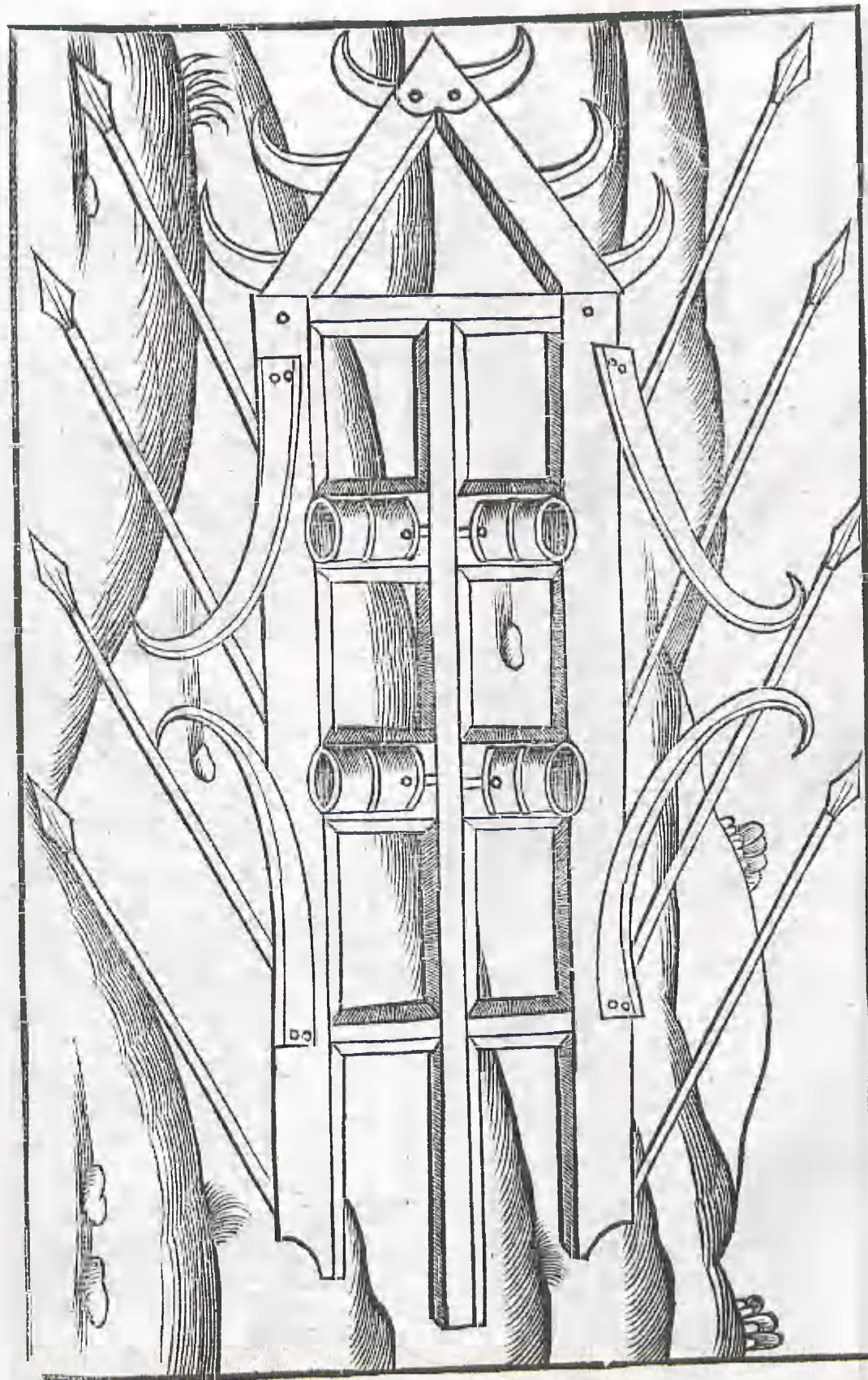
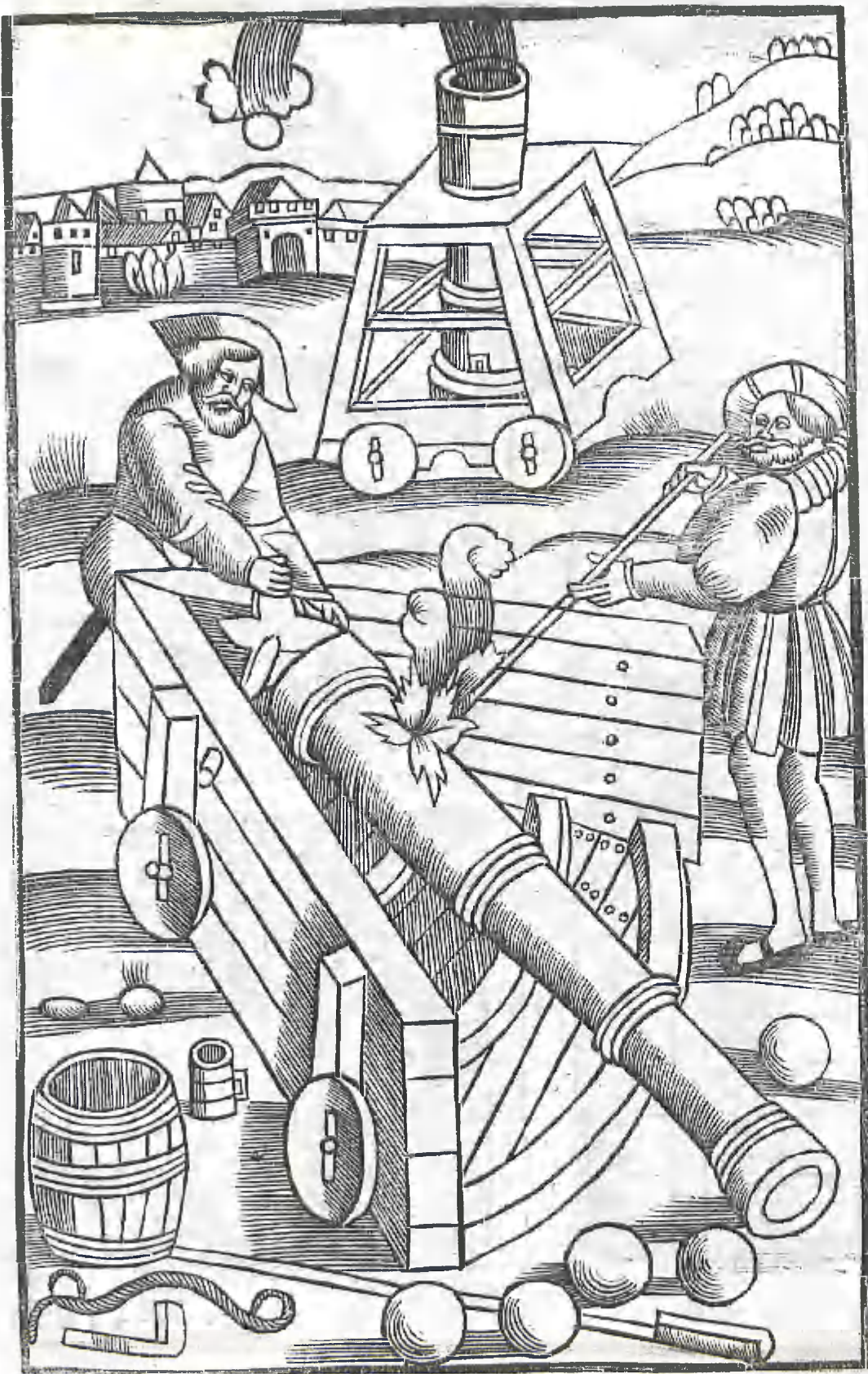

FLAVII VEGETII

RENATI DE RE MILITARI
Libri Quarti Prologus.Res
publica

Grestem incultamque hominum initio sæculi vitam, à cõmunione mutorum animalium vel ferarum, vrbium constitutio prima discreuit. In his nomen reipub. peperit communis utilitas. Ideo potentissimæ nationes ac principes consecrati nullam maiorem gloriam putauerunt, quàm aut fundare nouas ciuitates, vel ab aliis conditas in nomen suum sub quadam amplificatione transferre. In quo opere clementia serenitatis tue obtinet palmam. Ab aliis enim vel pauca vel singula à pietate tua innumerabiles vrbes ita iugilabore perfectæ sunt, vt non tam humana manu conditæ, quàm diuino nutu videantur paratæ. Cunctos itaq; imperatores scelicitate, moderatione, castimonia, exemplis, indulgentia, studiorum amore præcellis. Regni animique tui bona cernimus. Hæc enim anticipare & superior optauit ætas, & extendi in perpetuum ventura desyderat. Quibus rebus tantum vniuerso orbi præstitum gratulamur bonum, quantum vel humana mens petere, vel gratia potuit diuina conferre. Sed dispositionibus vestræ clementiæ, quatum profecerit murorum elaborata constructio, Roma documentum est, quæ salutem ciuium Capitolinæ arcis defensione seruauit, vt gloriosius postea totius orbis possideret imperium. Ad complementum ergo operis maiestatis vestræ præceptione suscepti rationes quibus vel nostræ ciuitates defendendæ sunt, vel hostium subruendæ, ex diuersis auctoribus in ordinem digeram: nec laboris pigebit, cum omnibus profutura credantur.

Ciuitates aut opere, aut natura, aut vtroque
debere muniri.

Cap. I.

Vrbes atq; castella aut natura muniuntur, aut manu, aut vtroq; quod firmiter ducitur. Natura, aut loco edito vel abrupto, aut circumfuso mari siue paludibus vel fluminibus. Manu, fossis, ac muris. In illo naturali beneficio tutissimum eligitur consiliu, in plano quaeritur fundatis industria. Videmus antiquissimas ciuitates ita in campis patentibus constitutas, vt deficiente auxilio locorum, arte tamen & opere redderentur inuictæ.

Non directos, sed angulosos muros faciendos.

Cap. II.

Ambrum muri directum veteres ducere voluerunt, ne ad ictus arietum esset dispositus, sed sinuosis anfractibus iactis fundamentis claufere vrbes, crebriorisque turres in ipsis angulis ediderunt. Propterea, quia si quis ad murum tali ordinatione constructum vel scalas vel machinas voluerit admouere, non solum à fronte, sed etiam à lateribus & propè à tergo veluti in sinu circumclusus opprimitur.

Quemadmodum murus è terra iungatur aggestus, vt nunquam
possit elidi.

Cap. III.

Murus autem vt nunquam possit elidi hac ratione perficitur. Interuallo vicenium pedum interposito, duo intrinsecus parietes fabricantur. Deinde terra que de fossis fuerit egesta, inter illos mittitur, vestibulisq; desatur: ita vt à muro primus paries parum inferior, secundus longè minor ducatur, vt de plano ciuitatis ad similitudinem graduum quasi cliuo molliusq; ad propugnacula possit ascendi. Quia nec murus vllis potest arietibus rumpi, quem terra confirmat, & quouis casu destructis lapidibus, ea quæ inter parietes densata fuerit, ad muri vicem ingruentibus moles obsistit.

De cataractis, & portis, ne exurantur ab ignibus.

Cap. IIII.

Cauetur præterea, ne portæ subiectis ignibus exurantur. Propter quod sunt coriis & ferro tegendæ. Sed amplius prædest quod inuenit antiquitas, vt ante portam addatur propugnaculum. In cuius ingressu ponitur cataracta, quæ annulis ferreis ac funibus pendet, vt si hostes intrauerint, demissa eadem extinguantur inclusi. Ita tamen supra portam murus est ordinandus, vt accipiat foramina, per quæ de superiore parte effusa aqua, subiectum extinguat incendium.

De fossis faciendis.

Cap. V.

Fossæ autem ante vrbes altissimæ latissimæq; faciendæ sunt, vt nec facile possint coaquari repletiq; ab obsidentibus, & cum aquis cœperint inundari, ab aduersario cuniculum continuari minimè patiantur. Nam duplici modo opus subterraneum peragi, earum altitudine & inundatione prohibetur.

Ne sagittis hostium homines lædantur in muro.

Cap. VI.

Formidatur ne multitudo sagittariorum, de propugnaculis exterritis defensoribus, appositisq; scalis, occupet murum. Aduersum quod cataphractas atq; scuta in ciuitatibus debent habere quàm plurima. Deinde propugnacula duplicia, saga ciliciaque tendantur, impetumq; excipiant sagittarum. Nec enim facile transeunt spicula quod cedit ac fluctuat. Inuentum quoque remedium est, vt de ligno crates facerent, quas metellas vocauerunt, lapidibusq; complerent: ea arte inter bina propugnacula constitutas, vt si per scalas ascenderent hostes, & partem aliquam ipsius contigissent, supra caput suum vergerent saxa.

uerterentur.

Quibus modis providendum sit ne famem patiantur obsessi.

Cap. VII.

Multa defensionum oppugnationumq; sunt genera, quæ locis competentibus inferemus. Nunc sciendum est obsidendi duas esse species. Vnã cum aduersarius opportunis locis presidii ordinatis, continuis insultibus impugnat obsessos. Alterã cum vel aqua prohibet inclusos, vel deditioem sperat à fame, quando omnes prohibuerit comæatus. Hoc enim consilio, ipse ociosus ac tutus fatigat inimicum. Ad quos casus, possessores, quàmuis leui suspitione pulsati

M ii omnem

omnem alimoniã victus intra muros debet studiosissime collocare, vt ipsi exuberet substantia, aduersarios inopia cogat abscedere. Non solum autem porci nũ, sed & omne animaliu genus, quod inclusum seruari potest, deputari oportet ad lardum, vt adminiculo carnis frumenta sufficiant. Aues autem cortales & sine expensa in ciuitate nutriuntur, & propter egrotates sunt necessaria. Pabula equis congerenda precipue, & quae apportari nequierint exurenda. Vini, aceti, ceterarumq; frugum vel pomorum congerendae sunt copiae, nihilq; quod suis proficiat, hostibus relinquendum est. Nam vt hortorum cura in viridariis domoru, vel aries exerceatur, vtilitatis aut voluptatis ratio persuadet. Parum autem proficit plurimum collegisse, nisi ab exordio dimensione salubri per idoneos procuratores erogatio temperetur. Nunquam periclitati sunt fame, qui frugalitatem inter copiam seruare ceperunt. Imbellis quoque atas ac sexus propter necessitatem victus foris frequenter exclusa est, ne penuria opprimeret armatos, a quibus sepe moenia seruabantur.

Quae species preparandae sint pro defensione murorum. Cap. VIII.

Exurimenta, bitumen, sulphur, picem liquidam, oleum quod incendiarium vocant, ad exurendas hostium machinas, conueit preparari. Ad arma facienda ferrum vtriusque temperaturae, & carbones seruatur in conditis: ligna quoque hastilibus sagittisque necessaria reponuntur. Saxa rotunda de fluuiis quae pro rotunditate grauiora sunt & aptiora, mittentibus diligentissime colliguntur, ex quibus muri replentur & turres. Minima etiam fundis siue fustibalis vel manibus iacienda. Maiora per onagros diriguntur. Maxima vero potere, formaque volubili, in propugnaculis diriguntur, vt dimissa per praecipit, non solum hostes obruant subeuntes, sed etiam machinamenta confringant. Rotae quoque de lignis viridibus ingentissimae fabricantur, vel intercisi ex validissimis arboribus cylindri (quas taleas vocant) vt sint volubiles laeuigantur: quae per pronum labentia subito impetu bellatores sternunt, equosque solent deterrere. Trabes quoque & tabulata vel diuersae magnitudinis clauos ferreos esse oportet in promptu (Nam talibus, oppugnantium machinis per alias machinas consuevit obfisti) Praecipue cum subitis operibus addenda sit muris vel propugnaculis altitudo, ne aduersariorum mobiles turres superemineant & capiant ciuitatem.

Quid faciendum si neruorum defuerit copia. Cap. IX.

Neruorum quoque copiam summo studio expedit colligi: quia onagri vel balistae ceteraque tormenta, nisi funibus neruinis intacta, nihil profunt. Equorum tamen setae de caudis ac iubis ad balistas vtiliter afferuntur. Indubitatum vero est crines foeminarum in eiusmodi tormentis non minorem habere virtutem, Romanae necessitatis experimento. Nam in obsidione Capitolii corruptis iugis ac longa fatigatione tormentis, cum neruorum copia defecisset, matronae abscissos crines viris suis obtulere pugnantibus, reparatisque machinis aduersariorum impetum repulerunt. Maluerunt enim pudicissimae foeminae deformato ad tempus capite liberè viuere cum maritis, quam hostibus integro decore seruire. Cornua quoque vel

Mulierum
Romanorum
crines.

cruda coria proficit colligi ad cataphractas tegendas, aliaque machinamenta siue munimina.

Quid faciendum ne aquae inopiam patiantur obsessi. Cap. X.

Magna urbis vtilitas est, cum perennes fontes murus includit. Quod si natura non praestat, cuiuslibet altitudinis effodiendi sunt putei, aquarumque haustus funibus extrahendi. Sed interdum sicciora sunt loca, quae motibus sunt saxisque munita, in quibus superposita castella extra murum inferiores reperiunt fontium venas, ac de propugnaculis vel turribus destinatis praetegunt telis, vt aquatoribus liber praestetur accessus. Quod si ultra iactum teli, in cliuo tamen ciuitatis subiecta sit vena, castellum paruulum (quae Burgum vocant) inter ciuitatem et fossam. Burgum. tem conuenit fabricari, ibique balistas sagittariisque constitui, vt aqua defendatur ab hostibus. Praeterea in omnibus publicis aedificiis, multisque priuatis, cisternae sunt diligentissime substituendae, vt receptacula aquis pluuiialibus, quae de tectis effluunt praestent. Difficile enim vincit sitis eos, qui quamuis exigua aqua ad potum tantum in obsidione sunt vti.

Si sal defuerit quid faciendum sit. Cap. XI.

Si maritima sit ciuitas et sal defuerit, liquor ex mari sumptus, per alucos aliaque patula vasa diffunduntur, qui a calore solis duratur in sal. Quod si hostis ab vnda prohibeat (nam hoc saepe accidit) harenas, quas exagitarum ventis mare superfuderat, aliquando colligunt & dulci aqua eluunt, quae sole siccata nihilo minus mutatur in sal.

Quid faciendum cum primo impetu venitur ad muros. Cap. XII.

Violenta autem impugnatio, quando castellis vel ciuitatibus preparatur, multo vtrinque periculo, sed maiore oppugnantium sanguine exercentur luctuosa certamina. Illi enim qui muros inuadere cupiunt, terrifico apparatu expositis copiis, in spem deditiois formidinem geminant, tubarum strepitu hominumque permixto. Tunc, quia timor magis frangit insuetos, primo impetu stupentibus oppidanis, si discriminum experimenta non norunt, dum ad motis scalis inuaditur ciuitas, resistere debet omni virtute. Quod si a fidentibus siue militaribus viris repellatur prima congressio, statim clausis crescit audacia, & iam non terrore, sed viribus & arte configitur.

Enumeratio machinarum quibus muri oppugnantur. Cap. XIII.

Admouentur etiam testudines, arietes, falces, vinee, plutei, muscoli, turres, de quibus singulis qualiter fabricentur, quo etiam pacto praeriantur vel repellantur edisseram.

De ariete, falce, testudine. Cap. XIII.

De materia ac tabulatis testudo cotexitur, quae ne exuratur incendio, coriis vel ciliciis centonibusque vestitur. Haec intrinsecus accipit trabem, quae ad

M iii unco praef

Falx.
Aries.

unco præfigitur ferro, quod Falx vocatur, ab eo quod incurua est, vt de muro extrahat lapides, Aut certè ipsius caput vestitur ferro, et appellatur Aries. Vel quod habet durissimã frontẽ, quę subruat muros: vel quod more arietũ retrocedit, vt cum impetu vehementius feriat. Testudo autẽ à similitudine verę testudinis vocabulum sumpsit, quia sicut illa modò reducit, modò profert caput, ita machinamentum interdum reducit trabem, interdum exerit, vt fortius cędat.

Testudo

De vineis, pluteis, & aggere.

Cap. XV.

catlos

Vineas dixerunt veteres, quas nunc militari barbaricòq; vsu ꝑcausias vocat. E lignis leuioribus machina colligatur, alta pedibus 8, lata pedibus 7, longa pedibus 6. Huius tectum munitione duplici, tabulatis cratibusq; cõtextitur. Latera quoq; vimine sepiuntur, ne saxorum telorumq; impetu penetrentur. Ex trinfecus autem, ne immisso concremetur incendio crudis ac recentibus coriis vel centonibus operitur. Istę, cum plures factę fuerint, iunguntur in ordinem, sub quibus obsidentes tuti ad subruenda penetrant murorum fundamẽta. Plutei dicuntur, qui ad similitudinem ꝑabsidis contextuntur è vimine & ciliciis vel coriis proteguntur, ternisq; rotulis, quarum vna in medio, duę in capitibus apponuntur, in quęcunq; partem volueris admouentur more carpenti: quos obsidẽtes applicant muris, eorumq; munitione protecti, sagittis siue fundis vel missilibus defensores omnes de ppugnaculis ciuitatis exturbant, vt scalis ascēdendi facilior præstetur occasio. Agger autem ex terra lignisq; extollitur contra murum, de quo tela iactantur.

Plutei.
cafidis

De Musculis.

Cap. XVI.

Musculi.

Musculos dicunt minores machinas, quibus protecti bellatores si lutum offuerit aut ciuitatis fossatum, apportatis lapidibus, lignis, ac terra, nõ solũ complent, sed etiam solidant, vt turres ambulatoriæ sine impedimento iungantur ad murum. Vocantur autem à marinis beluis Musculi. Nã quẽadmodum illi, cum minores sint, tamen balenis auxiliũ adminiculumq; iugiter exhibent: ita istę machinæ breuiorẽs, deputatę turribus magnis, aduentui illarum parant viam, itineraq; præmuniunt.

De turribus ambulatoriis.

Cap. XVII.

Turres autem dicuntur machinamenta, ad ædificiorum speciem, ex trabibus tabulatisq; compacta: et ne tantum opus hostili concremetur incendio, diligentissimẽ ex crudis coriis vel cętonibus communitur, quibus pro modo latitudinis additur altitudo. Nã interdũ tricenos pedes per quadrum, interdum quadragenos vel quinquagenos late sunt. Proceritas autem ipsarum tãta sit, vt non solum muros, sed etiã turres lapideas altitudine superent. His plures rotæ mechanica arte subduntur, quarum lapsu volubili magnitudo tam alta mouetur. Præfens autem periculũ ciuitatis est, si ad murũ fuerit turris admota, Plures enim accipit scilas, & diuerso genere conatur irrumperẽ. Nam in inferioribus habet arietẽ, cuius impetu destruit muros. Circa verò mediam partem accipit

pit

pit pontem, factum de duabus trabibus, septũq; de vimine, quem citò prolatũ inter turrim murũq; cõstituunt, & per eum ingredientiẽs de machina bellatores in ciuitatẽ transeunt, & occupat muros. In superioribus autẽ turris illius partibus contati & sagittarii collocantur, qui defensores vrbis contis, missilibus, saxisq; ex alto prosternant. Quo factõ ciuitas capitur sine mora. Quid enim auxilii superest, cum hi qui de murorum altitudine sperabant, repentẽ supra se aspiciant altioreẽ hostium murum?

Quemadmodum ambulatoria turris possit incendi.

Cap. XVIII.

Hic tam manifesto discrimini occurritur multis modis. Primũ si cõfidentia vel virtus est militaris, eruptione facta, globus egreditur armatorũ & vi hostibus pulsus machinamentũ illud ingens direptis coriis ignis exurit. Quod si oppidani exire non audeant, maiores balistas, malleolos, vel phalaricas cum incendio destinãt, vt perruptis coriis vel centonibus, intrinfecus flamma cõdat. Malleoli velut sagittę sunt, & vbi adhæserint (quia ardentes sunt) vniuersa conflagrant. Phalarica autem ad modum hastę valido præfigitur ferro, inter tubum & hastile sulphure, resina, bitumine, stuppisq; conuoluitur infuso oleo, quod incendiarium vocant: quę balistę impetu destinata, prærupto munimine ardens figitur ligno, turritamq; machinam frequenter incendit. Depositi quoq; homines funibus cum hostes dormiunt in laternis portant lucernas, & incensis machinis rursus leuantur in murum.

Malleoli.
Phalarica.

Quemadmodum altitudo muris addatur.

Cap. XIX.

Præterea partem muri, ad quam machina conatur accedere, camento atq; lapidibus vel luto siue lateribus, postremò tabulatis extruendo faciunt altioreẽ, ne defensores mœnium desuper vrbis vëtura possit opprimere. Cõstat autem inefficax machinamentum reddi, si inueniatur inferius. Verum obsidentes eiusmodi dolum adhibere cõsueuerunt. Primò talem extruunt turrem, quę ppugnaculis ciuitatis videatur inferior. Deinde secretò aliã de tabulatis intrinfecus turriculam faciunt, & cum muris fuerit machina sociata, subito funibus trocleisq; de medio turricula illa producit, de qua egredientes armati (quia altior inuenitur) statim capiunt ciuitatem.

Quo pacto fodiat terra, vt machina nocere non possit.

Cap. XX.

Interdum longissimas ferratasq; trabes opponunt machinæ venienti, eamq; Rhodiorũ astutia. à muri vicinitate propellunt. Sed cum Rhodiorum ciuitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria super murorum altitudinẽ ac turrium omnium pararetur, mechanici ingenio inuẽtum est tale remedium. Per noctem sub fundamento muri cuniculum fodit, & illum ad quem die postero turris fuerat promouenda, nullo hostium sentiente, egesta terra cauauit intrinfecus: & cum rotis suis moles fuisset impulsã, atq; ad locũ qui subtus cauatus fuerat venisset, tanto pondere solo cedente subsedit, vt nec iungi muris, aut moueri vltius potuerit. Ita ciuitas liberata est, derelictaq; machina.

De sca-

64 140

De scalis, sambuca, exostra, & tollenone Cap. XXI.

AD motis turribus funditores lapidibus, sagittarii iaculis, manubalistarii vel arcubalistarii sagittis, iaculatores plūbatis ac missilibus, ē muris submouent hostes. Hoc facto, scalis appositis occupant ciuitatem. Sed qui scalis nituntur, frequenter periculū sustinent, exemplo Capanei, à quo primū hęc scalarū oppugnatio perhibetur inuenta: qui tāta vi occisus est à Thebanis, vt extinctus fulmine diceretur. Et ideo sambuca, exostra, & tollenone obsidentes in murum hostium penetrant. Sambuca dicitur ad similitudinem citharæ. Nam quemadmodum in cithara chordæ sunt, ita in trabe, quę iuxta turrim ponitur, funes sunt, qui pontē de superiore parte trochleis laxāt, vt ascēdat ad murū, ita timē de turri exeunt bellatores, & per eā trāseuntes mœnia vr̄bis inuadūt. Exostra dicitur pons quē superius exposuimus, qui de turri in murū repente p̄ten ditur. Tolleno dicitur quoties vna trabs in terrā præaltē defigitur, cui in summo vertice alia trāuersa trabs longior dimensa medietate cōnectitur, eo libramento, vt si vnum caput depresso, aliud erigatur. In vno ergo capite cratribus siue tabulatis contextitur machina, in qua pauci collocantur armati. Tunc per funes vno attracto depressoq; alio capite eleuati imponuntur in murum.

Capaneus

Sambuca

Exostra

Tolleno

De balistis, onagris, scorpionibus, arcubalistis, fustibalis, fundis, per quæ tormenta defenditur murus. Cap. XXII.

ADuersum hęc obsessos defendere cōsueuerunt balistæ, onagri, scorpiones, arcubalistæ, fustibalis, sagittarii, fundæ. Balista funibus, neruis, chordisque tenditur, quæ quanto prolixiora brachiola habuerit, hoc est, quanto maior fuerit tanto spicula longius emittit: quæ etsi iuxta artem mechanicam temperetur, & ab exercitatis hominibus, qui mensuram eius antē collegerint, dirigatur, penetrat quodcūq; percusserit. Onager autē dirigit lapides, sed pro neruorum crassitudine & magnitudine, saxorum pondera iaculatur. Nam quāto amplior fuerit, tanto maiora saxa fulminis more contorquet. His duobus generibus nulla tormentorum species vehemētior inuenitur. Scorpiones dicebātur quas nunc manubalistas vocant: ideo sic nuncupati, quod paruis subtilibusq; spiculis inferant mortem. Fustibalos, arcubalistas, & fundas describere superfluum puto, quę præsens vsus agnoscit: saxis tamē grauioribus per onagrū destinatis, nō solum equi eliduntur & homines, sed etiā hostiū machinamēta frangūtur.

Balista

Onager

Scorpiones

Aduersum arietes profunt culcitre, laquei, lupi, & columnæ grauiores. Cap. XXIII.

ADuersum arietes etiam vel falces sunt plura remedia. Aliquantum centones & culcitrae fustibus calcant, & illis opponunt locis quæ cadit aries, vt impetus machine materia molliore fractus nō destruat murū. Alii laqueis captos arietes, per multitudinem hominum de muro in obliquū trahunt, & cum ipsis testudinibus euertunt. Plures in modum forcis dentatum funibus alligāt ferrum, quod lupum vocant, apprehensumq; arietem aut euertunt, aut ita suspendunt,

dunt vt impetum non habeat ferendi. Interdum bases columnę marmoreę vibrato impetu iaciuntur ē muris, arietesque confringunt. Quod si tanta vis fuerit, vt murus arietibus perforetur, & (quod sæpe accidit) decidat, salutis vna spes superest, vt destructis domibus alius intrinsecus murus addatur, hostesq; inter binos parietes (si penetrare tentauerint) perimantur.

De Cuniculis per quos murus defoditur. Cap. XXIII.

Aliud genus oppugnationis est subterraneum atq; secretum, quod Cuniculum vocant: à leporibus qui casulas sub terras fodiunt, ibique conduntur. Adhibita ergo multitudine ad speciem metallorū, in quibus auri argentique venas bestiarum rimatur industria, magno labore terra defoditur, cauatoq; specu in exitū ciuitatis inferna queritur via: quę fraus duplicibus operatur infidiis. Aut enim penetrant vr̄bem, & noctu non sentientibus oppidanis egrediuntur per cuniculū, referatisq; portis suorum agmen ducunt, hostesque in ipsis domibus perimunt ignorantes: aut certē cū ad murorū fundamenta peruenerint, suffodiunt eorū maximam partē, appositis siccioribus lignis, ruinamq; muri tumultuario opere suspendunt. Sarmēta insuper iungunt, aliaq; fomenta flammaram. Tunc preparatis bellatoribus subter ignis immittitur, cōbustisq; columnis ligneis atq; tabulatis, muro subito corruente, irruptioni additus referatur.

Cuniculus

Quid facere debeant oppidani, si hostis irruperit ciuitatem. Cap. XXV. Innumerabilibus declaratur exēplis, sæpe casos ad internicionem hostes, qui inuaserāt ciuitatē. Quod sine dubio euenit, si oppidani muros ac turres obtinuerint, vel altiora loca occupaerint. Tunc enim de fenestris ac tectis omnis ætas ac sexus irrupentes obruūt saxis, aliisq; generibus telorū: quod ne sustineant obsidentes, portas ciuitatis aperire cōsueuerunt, vt resistere desinant, fugienti potestate concessa. Necessitas enim quēdā virtutis est, desperatio in hoc casu. Vnum oppidanis auxilium est, siue per diē, siue per noctē hostis intrauerit, vt muros turreque teneant, ac loca superiora conscendant, hostesque per vicos & plateas vndique obruant dimicantes.

Quæ sit adhibenda cautela, ne hostes furtim occupent murum. Cap. XXVI.

Frequenter dolum excogitant obsidentes, ac simulata desperatione longius abeunt. Sed vbi post metum, murorū vigiliis derelictis, requieuerit incauta securitas, tenebrarum ac noctis occasione captata, cum scalis clanculū veniūt, murosq; cōscendūt. Propter quod maior est adhibēda custodia cū hostis abscesserit, & in ipsis muris ac turribus tuguriola locāda, in quibus vigiles hybernis mensibus ab hymbribus vel frigore, æstiuis defendātur à sole. Illud quoq; vsus inuenit, vt acerrimos ac sagacissimos canes in turribus nutriāt, qui aduentum hostium odore præsentiat, latratūq; testentur. Anseres quoq; non minore solertia nocturnos superuentus clamoribus indicant. Nam ingressi Capitolinā arcē Galli, Romanum nomen eruerant, nisi clamore anserum excitatus Manlius restitisset

stitisset. Mira diligentia siue fortuna viros, qui vniuersum orbem erant missuri sub iugum, auis vna seruauit.

Quomodo oppidanis inferantur insidiae. Cap. XXVII.

Non solum in obsidionibus, sed in vniuerso genere bellorum, super omnia ducitur, hostium consuetudine explorare diligenter ac nosse. Oportunitas enim insidiarum aliter non potest inueniri, nisi scias quibus horis aduersarius a laboris intentione discedat, quibus reddatur incautus: interdum medio die, interdum ad vespertinum, saepe nocte, aliquando eo tempore quo sumitur cibus, cum vtriusque partis milites ad quietem aut curanda corpora disperguntur. Quod in ciuitate cum coeperit fieri, obsidentes astu se a praelio subtrahunt, ut aduersariorum negligentiam licentiam tribuant. Quae ipsa impunitate cum creuerit, repetere ad motis machinis, vel appositis scalis occupant ciuitatem. Et ideo in muris saxa caeteraque tormenta ponuntur in promptu, ut cognitis insidiis occurrentes, ad manus habeant quod supra capita hostium euoluant atque iaculentur.

Quid faciant obsidentes ne ab oppidanis patiantur insidias. Cap. XXVIII.

Cum negligentia interuenerit paribus insidiis subiacent obsidentes. Nam siue cibum siue sono fuerint occupati, siue ocio aut aliqua necessitate dispersi, tunc oppidani repente prorumpunt, ignorantes perimunt, arietes, machinas, ipsosque aggeres ignibus concremant, omniaque in perniciem suam fabricata opera subuertunt. Propter hoc obsidentes ultra iactum teli fossam faciunt, eamque non solum vallibus & sudibus, sed etiam turriculis instruunt, ut erumpentibus ex ciuitate possint obsistere, quod opus Loriculam vocant, et saepe cum obsidio describitur, inuenitur in historiis Loricula urbem esse circumdatam.

Loricula

Quo genere tormentorum defendantur ciuitates. Cap. XXIX.

Sed ex alto destinata missilia, siue plumbata, vel lancea, veruta, vel spicula in subiectos vehementius cadunt. Sagittae quoque arcibus missae, & saxa manibus, fundis, siue fustibalis directa, quanto de excellentiori loco exeunt, tanto longius penetrant. Balistae vero & onagri, si a peritis diligentissime temperentur, vniuersa praecidunt, a quibus nec virtus vlla, nec munimina possunt defendere bellatores. Nam more fulminis, quicquid percusserint, aut dissoluerent, aut irrumperent confueverunt.

Quemadmodum mensura colligatur ad scalas vel machinas faciendas.

Cap. XXX.

Ad capiendos muros scala vel machina plurimum valent, si ea magnitudine compacte fuerint, ut altitudinem exuperent ciuitatis. Mensura autem colligitur duplici modo: aut enim linum tenue & expeditum, vno capite nectitur in sagitta, quae cum ad muri fastigia directa peruenit, ex mensura lini, murorum altitudo deprehenditur: aut certe cum sol obliquus umbram turrium murorumque iaculatur in terram, tunc ignorantibus aduersariis, umbrae illius spatium mensuratur.

ratur, Itemque decempeda figitur, & umbra illius similiter mensuratur, Quo collecto numero, nemo dubitat ex umbra decempede inueniri altitudinem ciuitatis, cum sciatur quanta altitudo, quantum umbrae mittat in longum. Quae ad oppugnandas vel defendendas vrbes autores bellicarum artium prodiderunt, vel quae recentior necessitatum usus inuenit, pro publica (ut arbitror) utilitate digesti, illud iterum iterumque commonens, ut solertissime caueatur, ne quando aut potius inopia emergat, aut cibi, quibus malis nulla arte succurritur: ideoque intra muros tanto plura condenda sunt, quanto scitur clausurae tempus in obsidentium potestate consistere.

Praecepta belli naualis. Cap. XXXI.

Praecepto maiestatis tuae, imperator inuicte, terrestri praelii rationibus absolutis, naualis belli residua (ut opinor) est portio: de cuius artibus ideo pauca dicenda sunt: quia iam dudum pacato mari, cum barbaris nationibus agitur terrestre certamen. Romanus autem populus pro decore & utilitate magnitudinis suae, non propter necessitatem tumultus alicuius classis parabat ex tempore: sed ne quando necessitatem sustineret, semper habuit preparatam. Nemo enim bello lacescere, aut facere audebat iniuriam ei regno vel populo, quem expeditum & promptum ad resistendum vindicandumque cognoscit. Apud Misenum ergo & Rauennam singulae legiones Romani nominis cum classibus stabant, ne longius a tutela urbis abscederent: & cum ratio postulasset, sine mora, sine circuitu ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nam Misenum classis, Galliam, Hispanias, Mauritaniam, Africam, Aegyptum, Sardiniam, atque Siciliam in proximo habebat. Classis autem Rauennatum, Epiron, Macedonia, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum petere directa nauigatione consueuerat: quia in rebus bellicis celeritas amplius foret prodesse quam virtus.

Nomina iudicum qui praerant classi. Cap. XXXII.

Liburnis autem, quae in Campania stabant, praefectus classis Misenatum praerant. Eas vero quae Ionio in mari locatae fuerant, praefectus classis Rauennatum retinebat, sub quibus erant denique tribuni per cohortes singulas constituti. Singulae autem Liburnae singulos nauarchos, id est, quasi nauicularios habebant, qui exceptis caeteris nautarum officii, gubernatoribus atque remigibus & nauicularijs militibus exercendis, quotidianam curam & iugem exhibebant industriam.

Vnde appellantur Liburnae. Cap. XXXIII.

Diuersae autem prouinciae quibusdam temporibus mari plurimum potuerunt, & ideo diuersa eis genera nauium fuerunt. Sed Augusto dimicante Actiaco praelio cum Liburnorum auxiliis praecipue victus fuisset Antonius, experimento tanti certaminis patuit Liburnorum naues caeteris aptiores. Ergo similitudine & nomine usurpato, ad eandem instar classis Romani principes texuerunt. Liburnia namque Dalmatiae pars est Iadertinae subiaccens ciuitati, cuius exemplo nunc naues bellicae fabricantur, & appellantur Liburnae.

Liburnae

Qua diligentia fabricentur Liburnæ. Cap. XXXIII.

Sed cum in domibus struedis harenæ vel lapidum qualitas requiratur, tanto magis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quærenda sunt, quanto maius periculum est nauē vitiosam esse quàm domum. Ex cypresso ergo & pinu domestica, siue syluestri larice, & abiete præcipuè liburna cõtexitur, vtilius æreis clauis quàm ferreis cõfigenda. Quæ licet grauior aliquãto videatur expensa, tamè, quia amplius durat, lucrum probatur afferre. Nam ferreos clauos tempore & humore celeriter rubigo consumit, ærei autem etiam in fluctibus propriam substantiam seruant.

Qua obseruatione sit cædenda materies. Cap. XXXV.

Obseruandum præcipuè, vt à quintadecima luna vsq; ad vigesimam tertiam arbores præcidantur, ex quibus Liburnæ contexendæ sunt. His enim tantum octo diebus cæsa materies immunis seruatur à carie: reliquis autem diebus præcisa, etiam eodem anno interna vermium labe exesa in puluerem vertitur: quod ars ipsa & omnium architectorum quotidianus vsus edocuit, & cõtimplatione ipsius religionis agnoscimus, quam pro æternitate his tantum diebus placuit celebrari.

Quo mense sint cædendæ trabes. Cap. XXXVI.

Cæduntur autem trabes vtiliter post solstitium æstiuum, id est, per menses Iulium, Augustum, & per autumnale æquinoctium vsque ad calendas Ianuarias. His nanque mensibus arescente humore sicciora & ideo fortiora sunt ligna. Illud etiam cauendum, ne continuo vt deiecta fuerint trabes secentur, vel statim vt secta fuerint mittantur in nauē: Siquidè & adhuc solidæ arbores & iam diuisa per tabulas duplices ad maiorem siccitatem mereantur inducias. Nam quæ virides compinguntur, cum natiuū humorē exudauerint, contrahuntur & rimas faciunt latiores, quo nihil est periculosius nauigantibus.

De modo Liburnarum. Cap. XXXVII.

Quod ad magnitudinem pertinet, minimæ liburnæ remorum habent singulos ordines, paulo maiores binos, idoneæ mēsuræ ternos vel quaternos, interdum quinos fortiuntur remigum gradus. Nec hoc cuiquā enorme videatur, cum in Actiaco prælio longè maiora referantur cõcurrisse nauigia, vt fenorum etiam vel vltra ordinum fuerint. Scaphæ tamen maioribus liburnis exploratoriæ sociantur, quæ vicinos prope remiges in singulis partibus habeant, quas Britanni pyctas vocant. Per has & superuentus fieri & comœtus aduersariorum nauium aliquãdo intercipi affolet, & speculandi studio aduentus earum vel consilium deprehendi. Ne tamè exploratoriæ naues candore prodantur, colore veneto (qui marinis est fluctibus similis) vela tinguntur et funes: cera etiam qua vngere solēt naues, inficitur. Nauæ quoq; vel milites Venetâ vestem induunt, vt nō solum per noctē, sed etiam per diem facilius lateant exploratēs.

Nomina

Nomina ventorum & numerus.

Cap. XXXVIII.

Quicūq; exercitū armatis classibus vehit, turbinū signa debet antè præno scere. Procellis nanq; & fluctibus liburnæ grauius quàm vi hostium sæpe perierūt. In qua parte, naturalis philosophiæ tota est adhibēda solertia, qua ventorum & tempestatum cœlesti ratione natura colligitur. Et pro acerbitate pelagi, sicut cautos & prouidos cautela tutatur, ita negligētēs exstringit incuria. Igitur ventorum numerum atq; vocabula ars nauigadi primum debet inspicere. Veteres autem iuxta positionem cardinū tantum quatuor ventos principales à singulis cœli partibus flare credebant, sed experimēto posterior ætas duodecim cõprehendit. Horum vocabula ad submouendam dubitationē non solum Græca, sed etiā Latina protulimus, ita vt ventis principalibus declaratis, eos qui ipsis dextra leuaq; iuncti sunt indicemus. A verno itaq; solstitio, id est, ab oriētali cardine, sumimus exordiū, ex quo vêtus oritur ἀπὸ κλιώτης, id est, subsolanus. Huic à dextra adiūgitur καυία. A sinistra εὐρος siue vulturū Meridianū autē cardinē possidet ἰσότος, id est, auster. Huic à dextra iūgitur λευκονότος, id est, albus notus. A sinistra λευκονότος id est corus. Occidentalem verò cardinem tenet ζέφυρος. Huic à dextra iungitur λήφ siue Aphricus. A sinistra, ἰάπων siue Fauonius. Septentrionalē verò cardinē fortitus est Aparctias siue septērio, cui adhæret à dextra ἡρακλίας siue Circius. A sinistra βορᾶς, id est, aquilo. Hi sæpe singuli interdū duo, magnis autem tempestatibus etiam tres pariter flare consueuerunt. Horum impetu maria, quæ sua sponte tràquilla sunt & quieta, vndis æstuantibus sæuiūt. Horum flatu pro natura temporum vel locorū ex procellis serenitas redditur, & rursus in procellas serena mutatur. Nā secundo spiramine optatos classis inuenit portus, aduerso stare vel regredi, aut discrimen sustinere compellitur. Et ideo difficile naufragium pertulit, qui ventorum rationem diligētē inspexit.

Quibus mensibus tutius nauigetur

Cap. XXXIX.

Sequitur mensium dierumq; tractatus. Neq; enim integro anno vis atq; acerbitas maris patitur nauigantes, sed quidam menses aptissimi, quidam dubii, reliqui classibus intractabiles sunt lege naturæ. Phænix decursu, id est, post ortū Pleadū à die sexto Kalendas Iunii vsq; ad arcturi ortū, id est, in diem 18 Kalendas octobris secura nauigatio creditur, quia æstatis beneficio ventorū acerbitas mitigatur. Post hoc tempus vsq; in tertium Idus nouembris incerta nauigatio est, & discrimini proprior: propterea quia post septembris Idus oritur arcturus vehementissimū sidus. Octauo Kalendas octobris æquinoctiales euenit acerba tempestas. Circa nonas verò octobris Hædi pluuiales, quinto Idus eiusdē Taurus. A nouembri autem mēse crebris tempestatibus nauigia conturbat Vergiliarum hyemalis occasus. Ex die igitur tertio Iduum Nouembris vsq; in diem sextum Iduum Martii maria clauduntur. Nam lux minima, noxq; prolixa, nubium densitas, aëris obscuritas, ventorum, hymbrium, vel niuium geminata sequitur. Post natalem verò (vt ita dicam) nauigationis qui solenni certamine publicoq;

N spectaculo

spectaculo multarum gentium celebratur, plurimorum siderum ipsiusq; temporis ratione vsque in Idus Maias periculose maria tentantur: non quod negotiatorum cesset industria, sed quia maior adhibenda est cautela, quando exercitus nauigat cum liburnis, quam cum priuatorum mercium festinat audacia.

Quemadmodum tempestatum obseruentur signa. Cap. XL.

Præterea aliquorū ortus occasusque siderum tempestatas vehementissimas commouent, in quibus licet certi dies auctorum attestacione signentur, tamē quia diuersis calibus aliquādo mutantur, confitendum est quod cœlestes causas humana conditio ad plenu scire prohibetur. Nauticæ igitur obseruationis curam trifariam diuidunt. Aut enim circa diem statum, aut ante, vel postea tempestatas fieri compertum est. Vnde præcedentes προχειμασι, nascentes pie solēni χειμασι, subsequentes μεταχειμασι, græco vocabulo nūcupauerunt. Sed omnia enumerare nominatim aut ineptum videtur, aut longum, cum auctores plurimi, nō solū mensium, sed etiam dierum rationem diligenter expresserint, trāsitusque siderum, quos planetas vocant, quum præscripto cursu diei arbitrio creatoris suscipiunt signa vel deserunt, frequenter assolent serena turbare. Interluniorum autem dies tempestatibus plenos, & nauigantibus quā maxime metuosos, non solū peritiæ ratio, sed etiam vulgi vsus intelligit.

Proche
masis.
Epiche
masis
Metache
masis

Interme
dios

De prognosticis quibus noscitur serenitas & turbatio aëris. CAP. XLI.

Multis quoque signis & de tranquillo procellæ, & de tempestatibus serena produntur, quæ velut in speculo lunę orbis ostendit. Rubicundus enim color ventos, cęruleus indicat pluuias. Ex vtroque commixtus, nimbos & furētes procellas. Letus orbis ac lucidus serenitatem nauigiis repromittit, quam gestat in vultu: præcipue si quarto ortu neque obtusis cornibus rutilat, neque infuso fuerit humore fuscata. Sol quoque exorians vel diem cōdens, interest vtrum æqualibus gaudeat radiis, an obiecta nube varietur, vtrum solido splendore fulgidus, an ventis vrgentibus igneus, nēve pallidus vel pluuias sit impēdente maculosus. Aër verò & mare ipsū nubiūq; magnitudo vel species sollicitos instruit nautas. Aliquanta ab auibus, aliquanta significantur à piscibus, quæ Vergilius in Georgicis diuino penē cōprehendit ingenio, & Varro in libris naualibus diligenter excoluit. Hæc gubernatores sese scire profitentur, sed eatenus quatenus eos imperitię vsus instruit, non altior doctrina firmavit.

De astuariis, hoc est, de rheumate. Cap. XLII.

Elementum pelagi tertia pars est mundi, quod præter ventorum statum suo quoque spiramine moruq; vegetatur. Nam certis horis, diebus pariter ac noctibus astu quodā (quod rheuma vocant) vltro citroque pcurrit, & more torrentium fluminū nunc exundat in terras, nūc refluit in altitudinē suā. Hęc reciprocatīs meatus ambiguitas, cursum nauīū secūda adiuuat, retardat aduersa: quæ dimicaturō magna sunt cautione vitāda. Neq; enim auxilio remorū rheumatis

Rheuma

matis impetus vincitur, cui interdum cedit & ventus. Et quoniam in diuersis regionibus diuerso lunæ crescentis minuentisq; statu, certis horis ista variatur, ideo prælium nauale gesturus, consuetudinem pelagi vel loci, ante congressum debet agnoscere.

De locorum notitia siue remigibus. Cap. XLIII.

Nautarum gubernatorūq; solertia est, loca in quibus nauigatur, portūsque cognoscere, vt infesta prominentibus vel latentibus scopulis vadosa ac sicca vitentur. Tanto enim securitas maior est, quanto mare altius fuerit. In nautis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur. Propterea quia naualis pugna trāquillo committitur mari, liburnarūq; moles nō vtorū flatibus, sed remorū pulsu aduersarios pcutit rostris, eorūq; rursum impetus vitat. In quo opere lacerti remigū, & ars clauū regētis magistri victoriā præstat.

De telis tormentisq; naualibus. Cap. XLIIII.

Multa quidē armorum genera prælium terrestre desyderat, sed nauale certamen non solū plures armorum species, verū etiam machinas, et tormenta flagitat, tanquā in muris dimicetur & turribus. Quid enim crudelius congressione nauali, vbi & aquis homines perimuntur & flammis? Præcipua ergo esse debet tegminū cura, vt cathapacti vel loricati, galeati etiam & ocreis remigum muniti sint milites. De onere nāque armorū nemo potest coqueri, qui stans pugnat in nauibus. Scuta quoq; validiora ppter ictus lapidū, & āpliora sumantur ppter falces, et harpagones aliāq; naualia genera telorū. Sagittis, missilibus, fundis, fustibalis, plumbatis, onagris, balistis, scorpionibus, iacula inuicem diriguntur & saxa: & (quod est grauius) qui de virtute præsumūt, admotis liburnis iniectis pontibus in aduersariorum trāseunt naues, ibique gladiis manu ad manū (vt dicitur) cominus dimicāt. In maioribus etiā liburnis propugnacula turresque constituūt, vt tanquā de muro, ita de excelsioribus tabulatis facilius vulnerent & perimant inimicos. Oleo incendiario, stuppa, sulphure, & bitumine obuolutæ & ardentes sagittæ per balistas in hosticarū nauīū alueos infiguntur, inūctasq; cera et pice & resina tabulas tot fomētis igniū repēte succendūt. Alii ferro interimuntur & saxo, alii ardere coguntur in fluctibus: inter tāta tamē mortuum genera, qui acerrimus casus est, absumēda piscibus infepulta sunt corpora.

Quemadmodum nauali bello collocentur insidiæ. Cap. XLV.

Adinstar autem terrestris prælii superuentus fiunt ignorantibus nautis, vel circa opportunas insularum angustias collocantur insidiæ. Idq; agitur vt imperati facilius deleantur, si longo remigio fatigati sunt hostium nauē, si vento urgentur aduerso, si pro rostris est rheuma, si nihil suspicantes dormiunt inimici, si statio quam tenent exitum non habet, si dimicandi optata venit occasio, fortunæ beneficiis iungendę sunt manus, & ex opportunitate prælium conferendum. Quod si cautela hostium, euitatis insidiis, publico Marte configat, tunc liburnarum instruēde sunt acies, nō directę vt in cāpo, sed incurę ad similitudinem

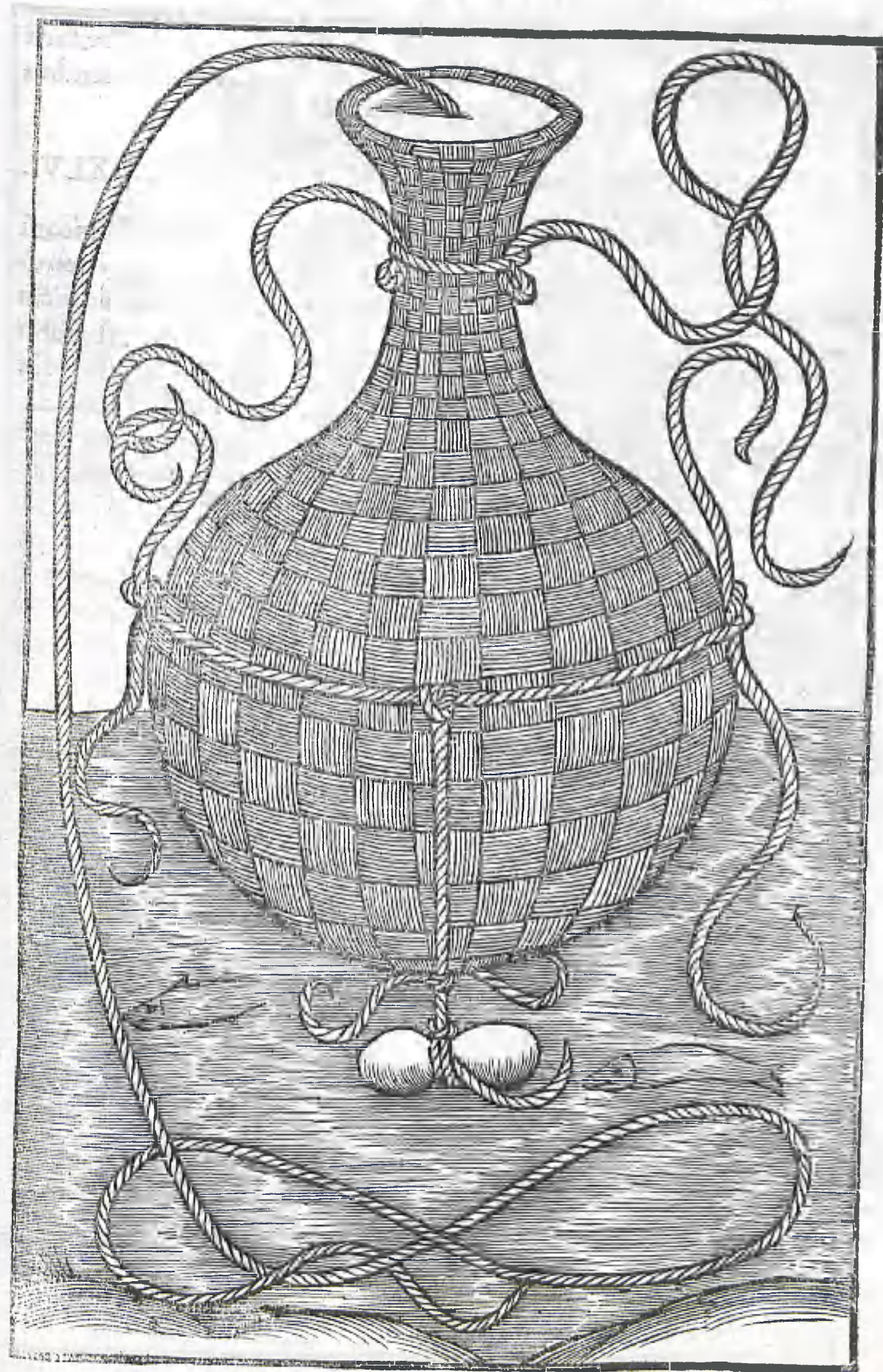
N ii litudinem

litudinem lunæ, ita vt productis cornibus acies media sinuetur: vt si aduersarii prorumpere tentauerint, ipsa ordinatione circūdati deprimantur. In cornibus autem præcipuum robur & liburnarum collocetur & militum.

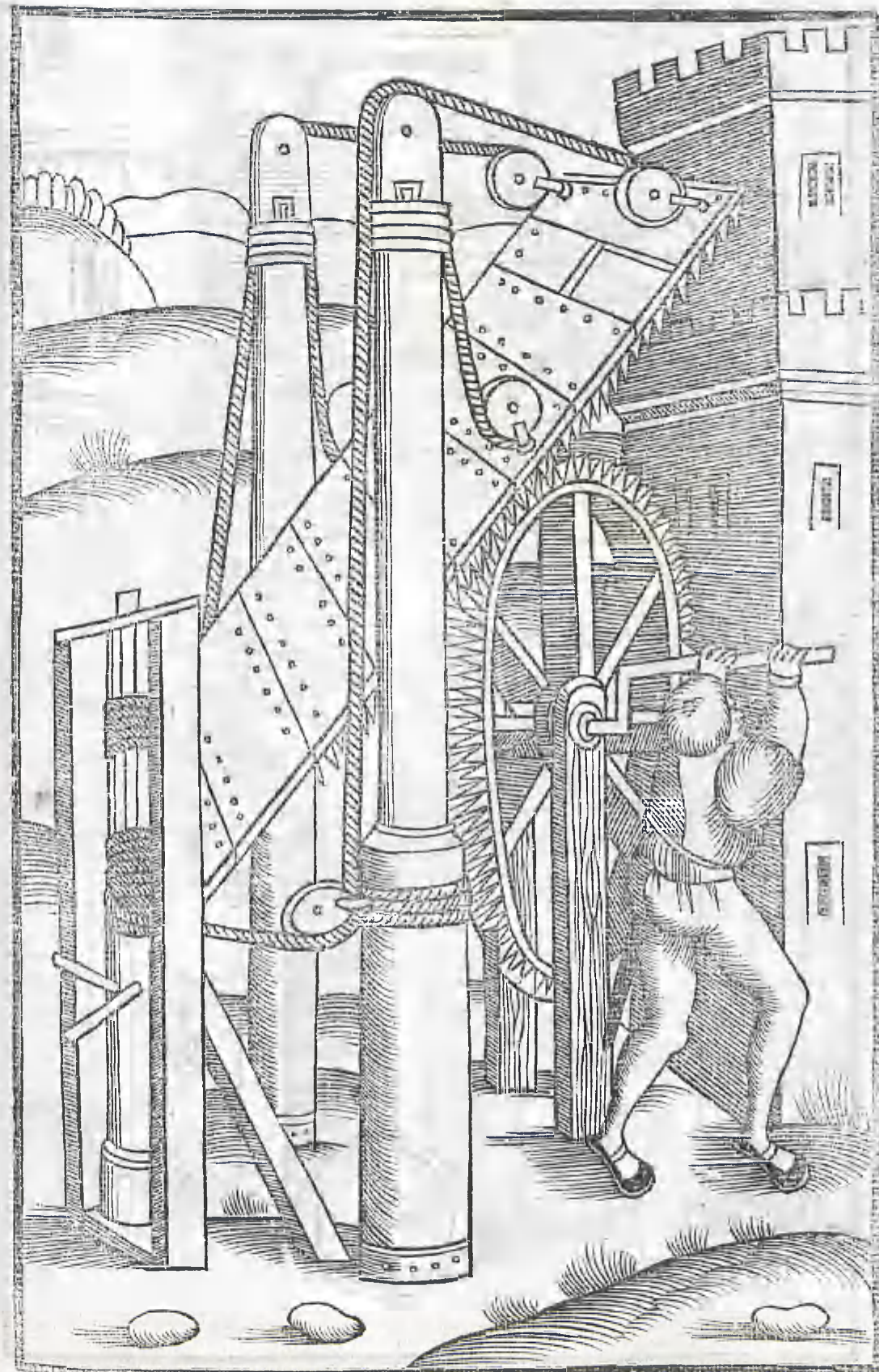
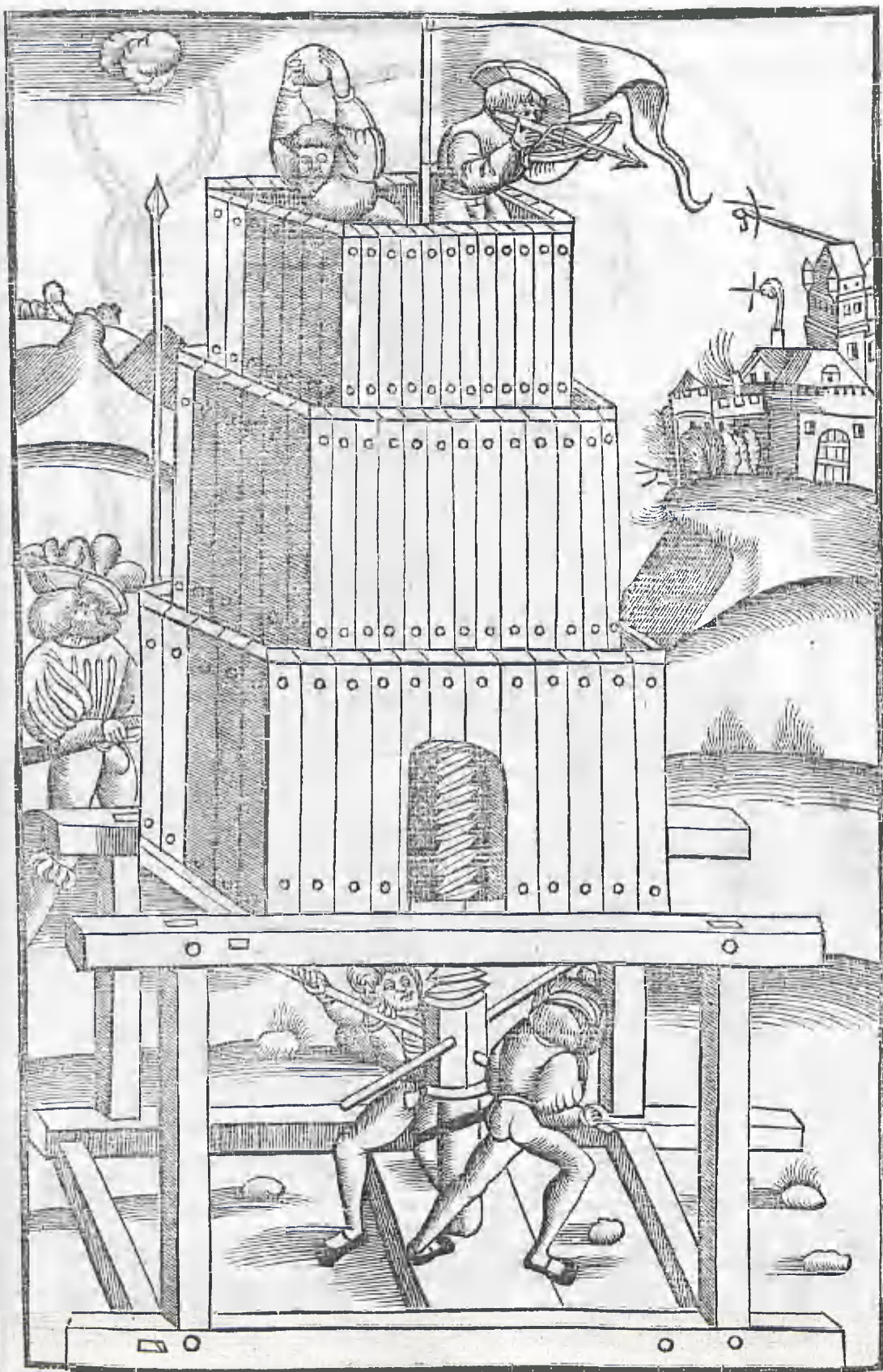
Quid fiat cum aperto Marte nauale committitur bellum. Cap. XLVI.

Praterea utile est, vt alto et libero mari tua semper classis vtatur, inimicorū verò semper pellatur ad littus: quia pugnandi impetum perdunt, qui detru-
Affer. duntur in terras. In huiusmodi certamine tria armorum genera solent ad victo-
riam plurimum prodesse, afferes, falces, bipennes. *Affer* dicitur cum trabs subti-
lis ac longa ad similitudinē antenæ pendet in malo, vtroque capite ferrato. Huc
Falx. siue à dextra siue à sinistra parte aduersariorū se iunxerint naues pro vice arie-
tis vi impellūt, qui bellatores hostium siue nautas sine dubio prosternit ac peri-
mit ipsamque nauē sepius perforat. *Falx* autem dicitur acutissimum ferrū cur-
uatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, collatorios fun-
Bipennis. nes, quibus antenna suspenditur, repente præcidit, collapsisq; velis liburnā pi-
griore & inutile reddit. *Bipennis* est securis habens ex vtraque parte latissimū
& acutissimū ferrum. Per has in medio ardore pugnandi peritissimi nauæ vel
milites cum minoribus scaphulis secreto incidūt funes, quibus aduersariorum
ligata sunt gubernacula. Quo facto, statim capitur tanquam inermis & debilis
nauis. Quid enim salutis superest ei q; amiserit clauū? De lusoriis, queis in Da-
nubio quotidianis vtuntur excubiis, reticēdum puto, quia artis amplius in his
frequentior vsus inuenit, quam vetus doctrina monstrauerit.

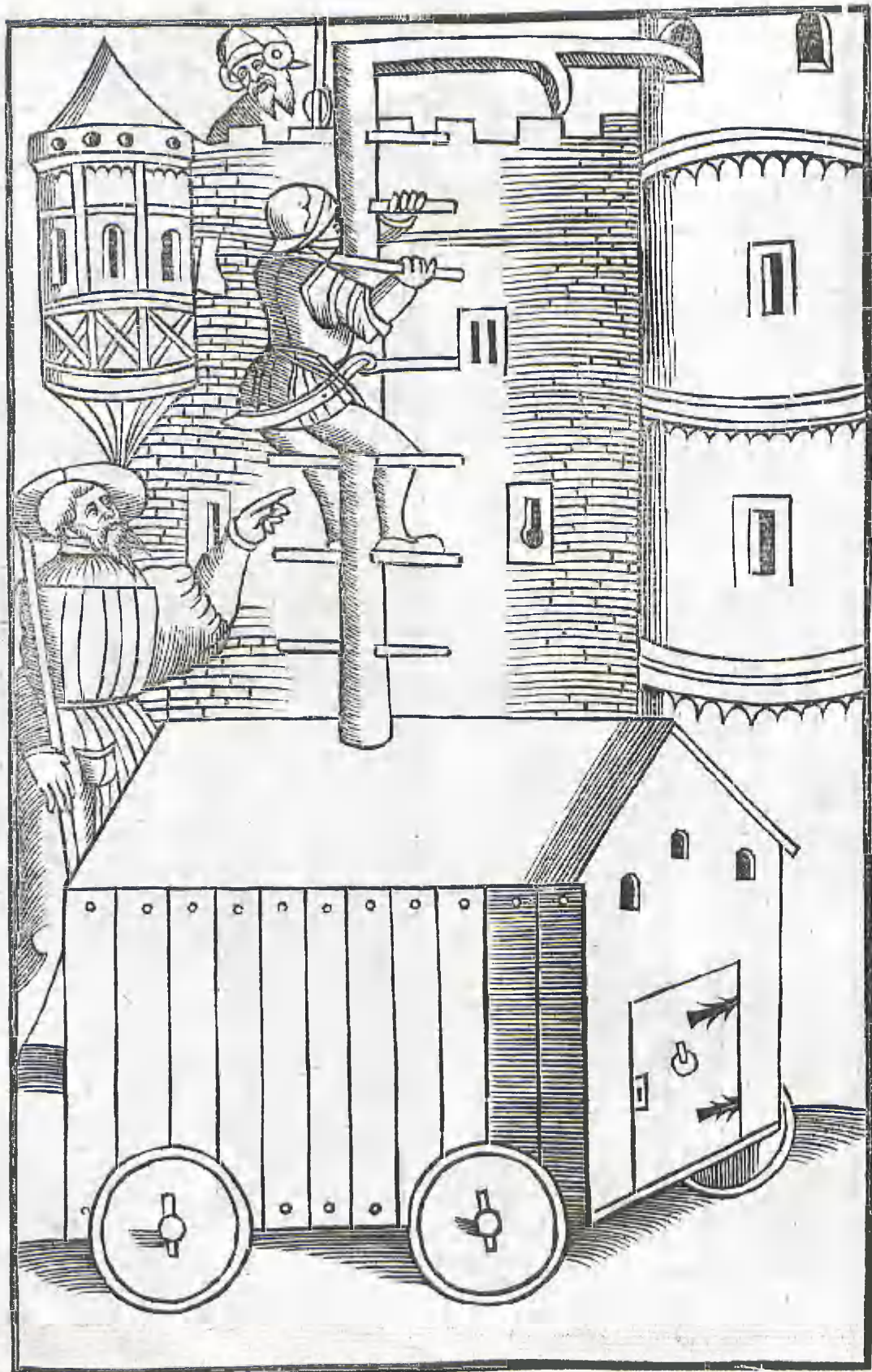

N iii

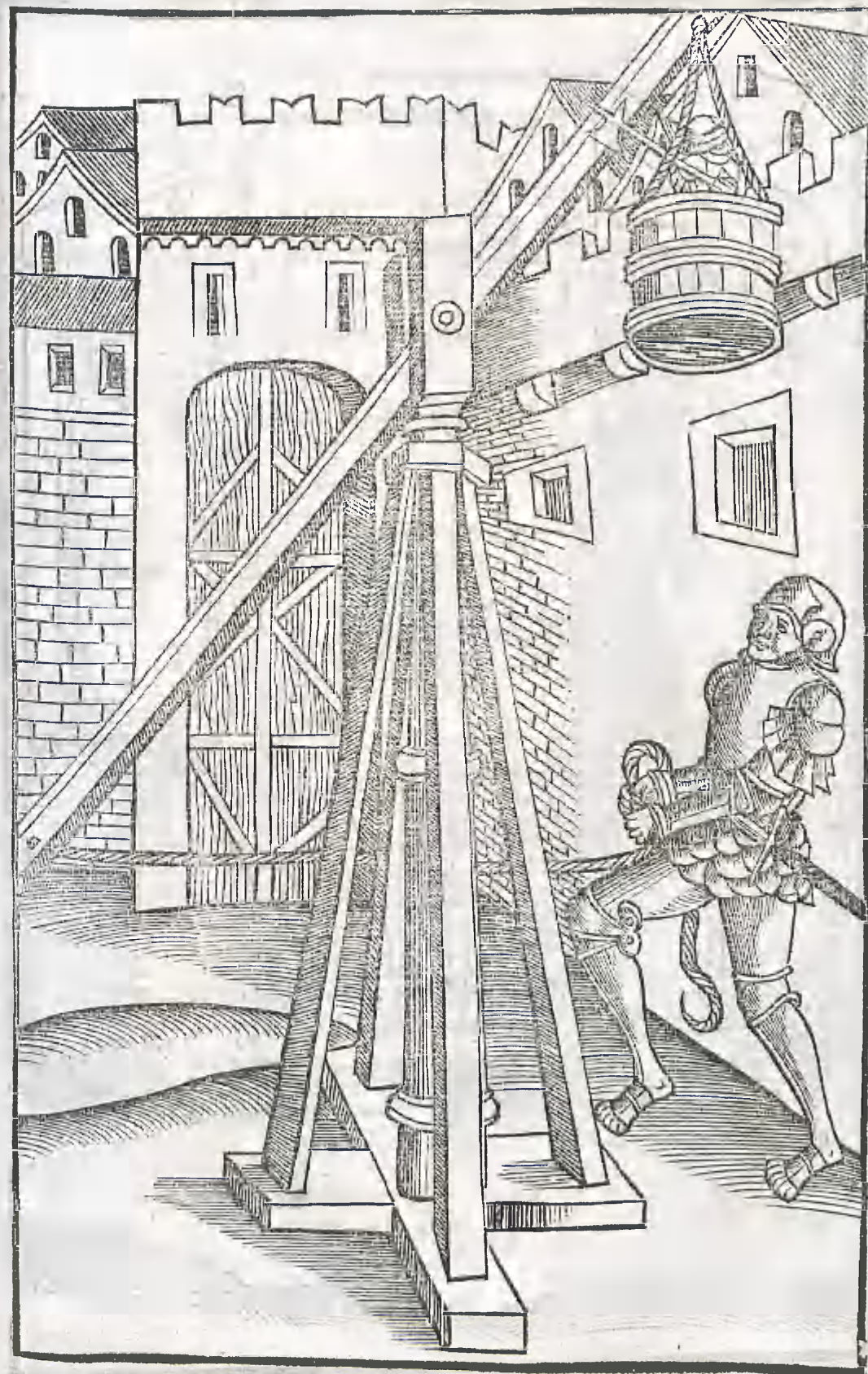

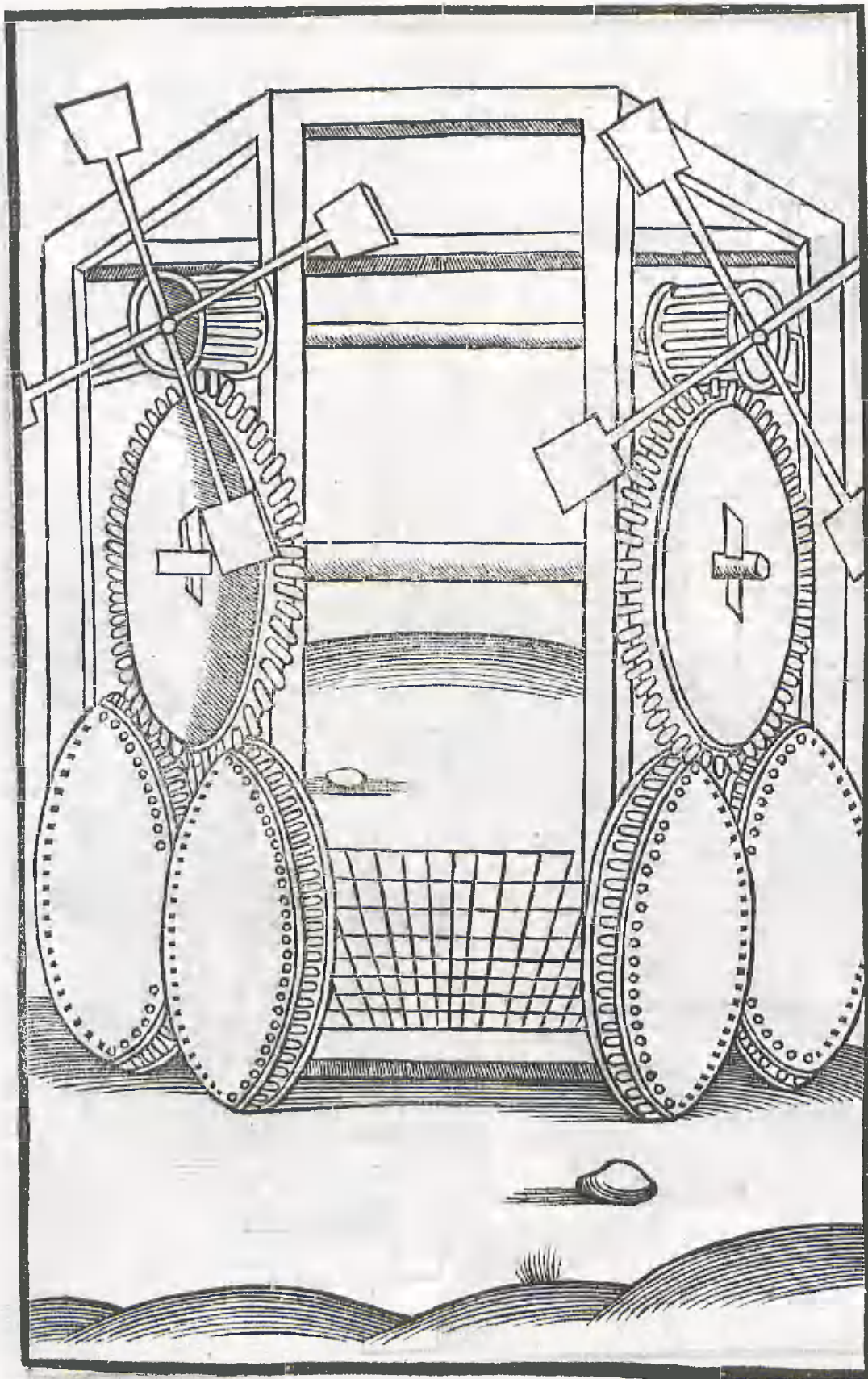

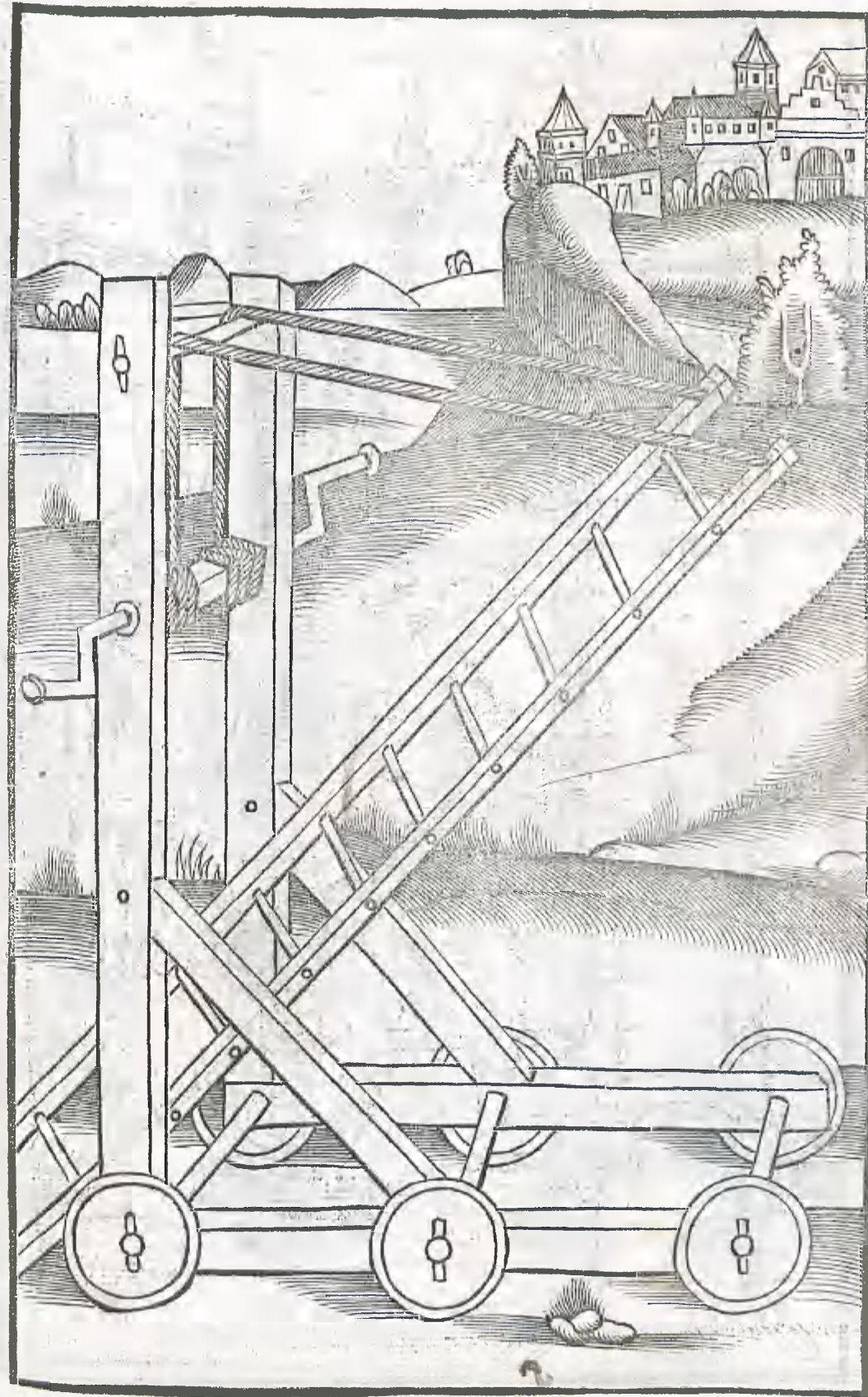

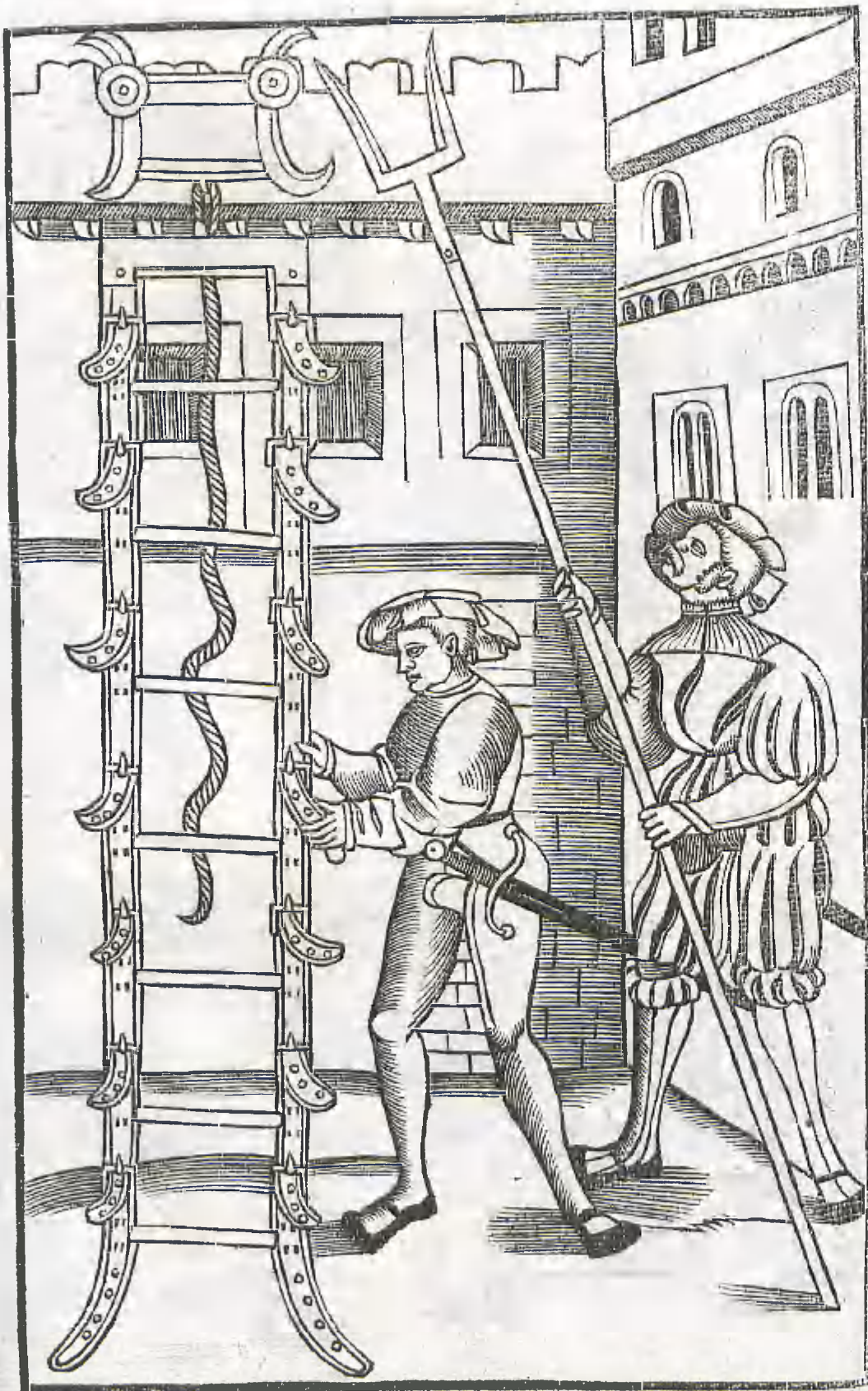

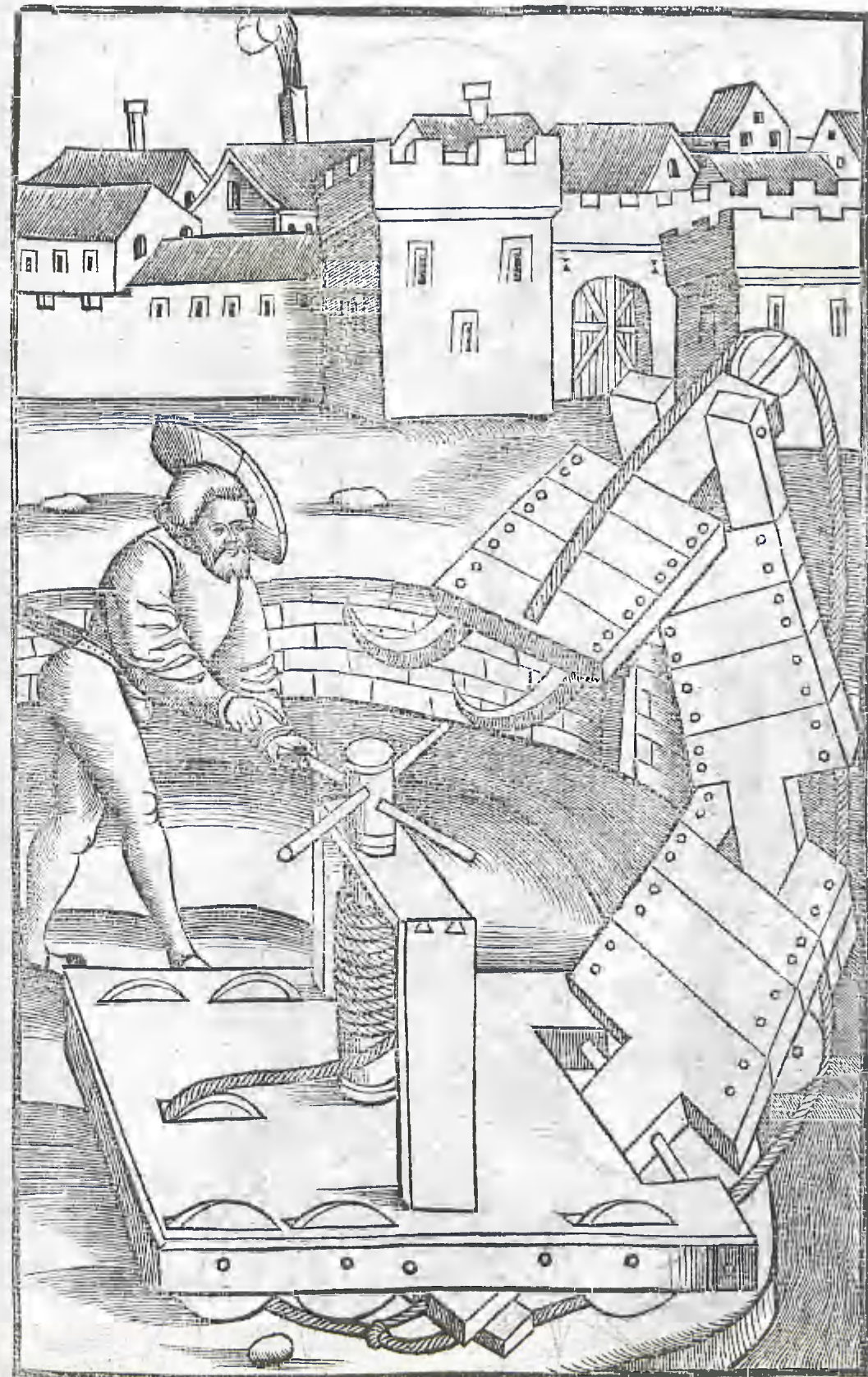

RO

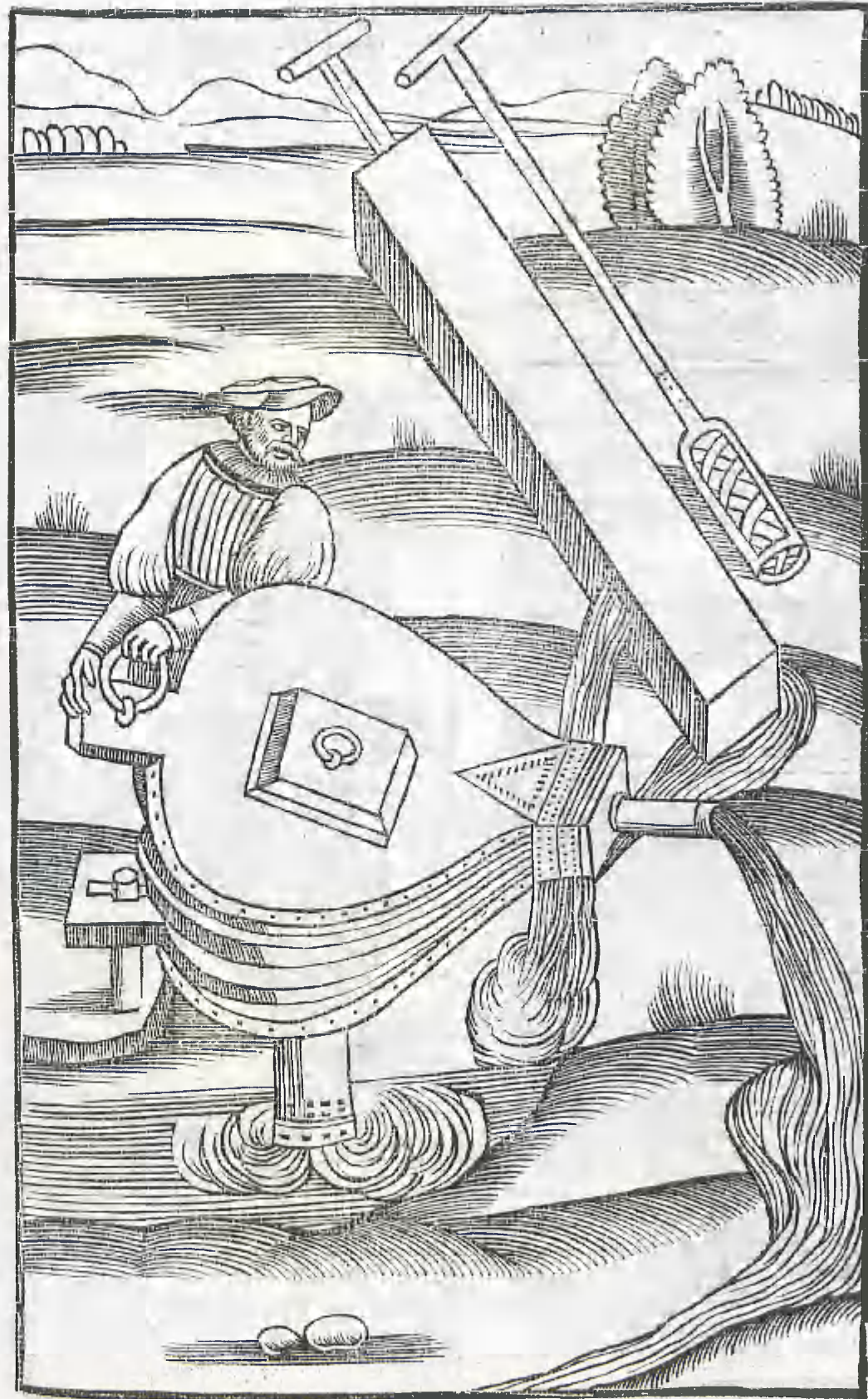
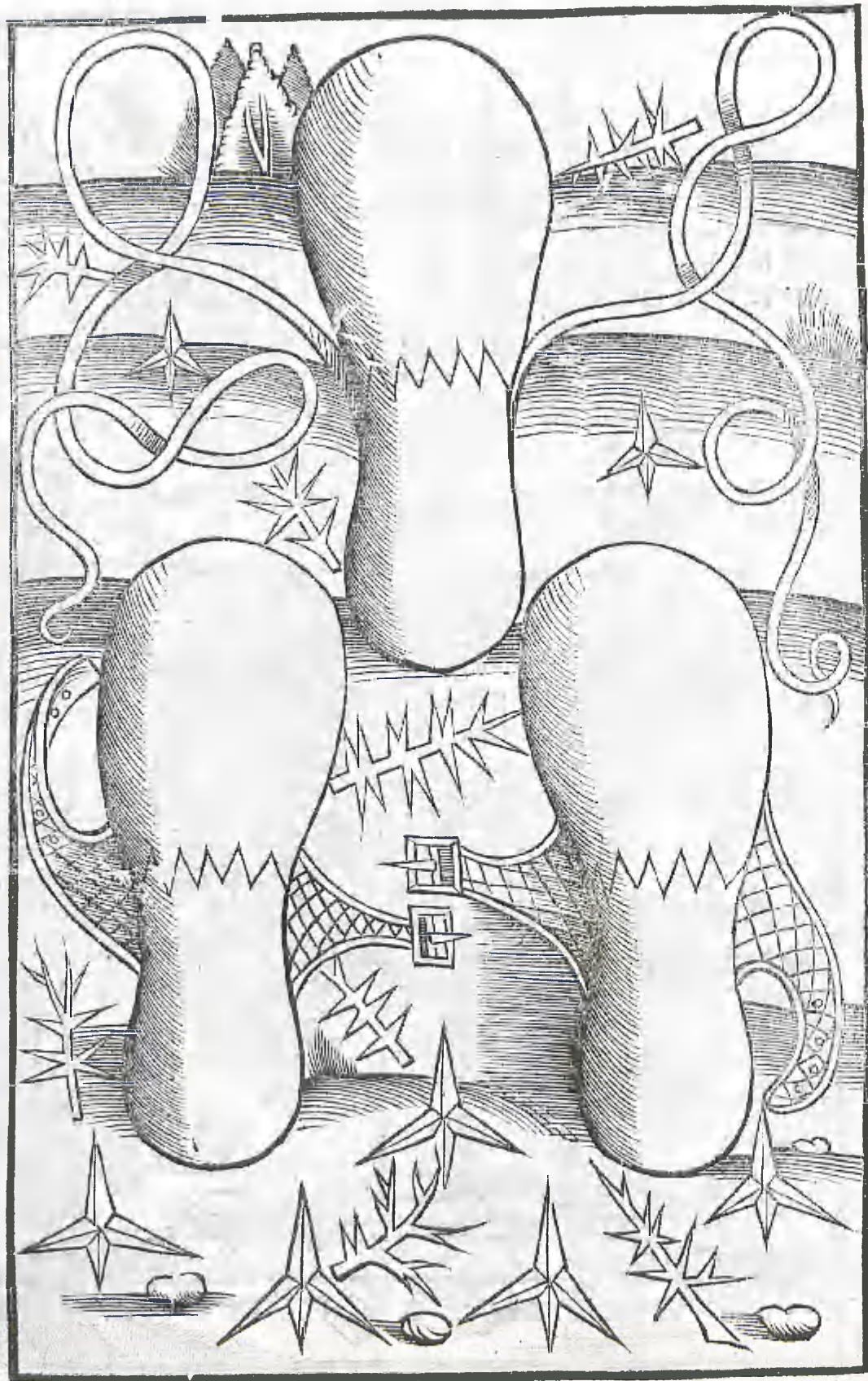

O III

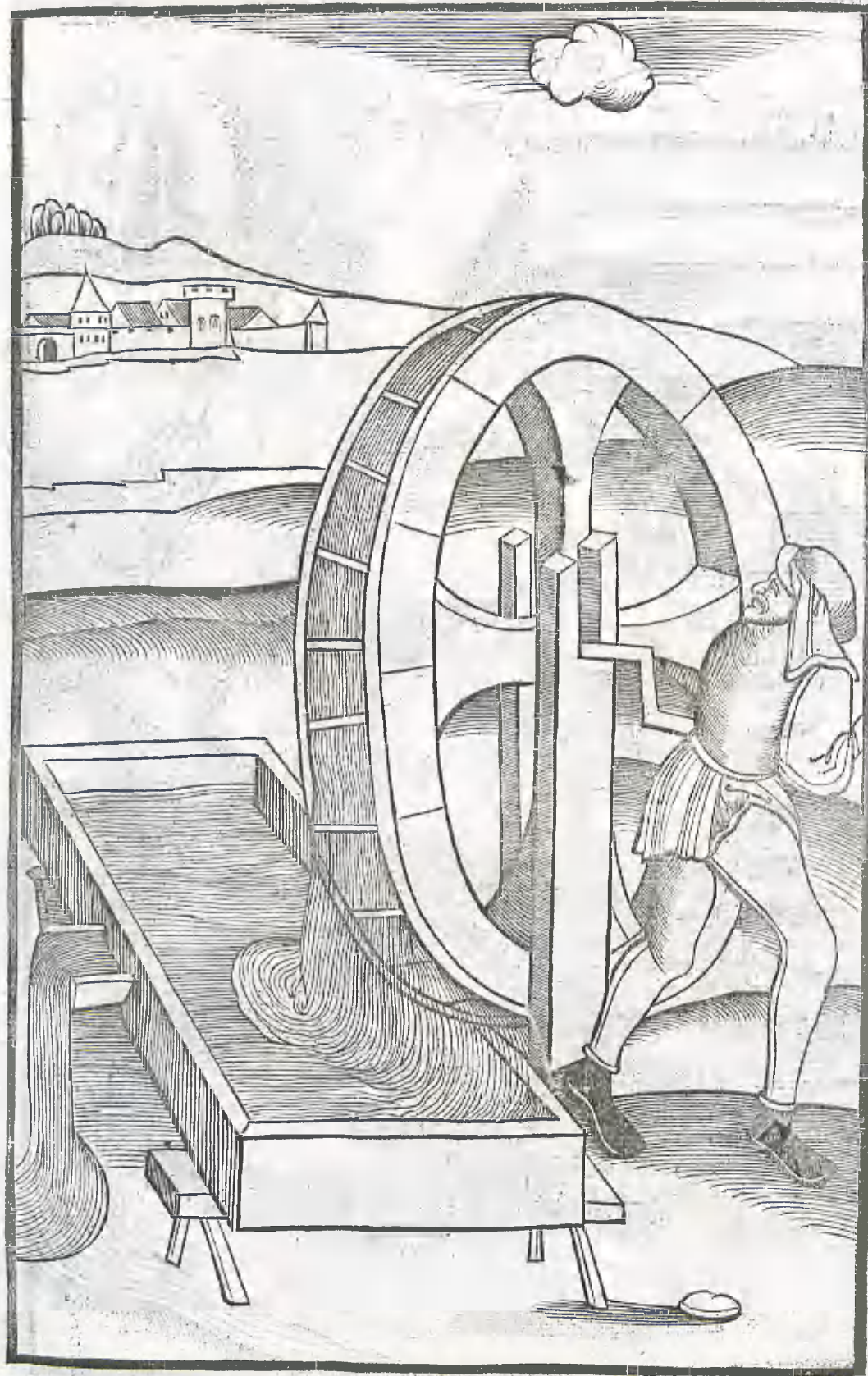

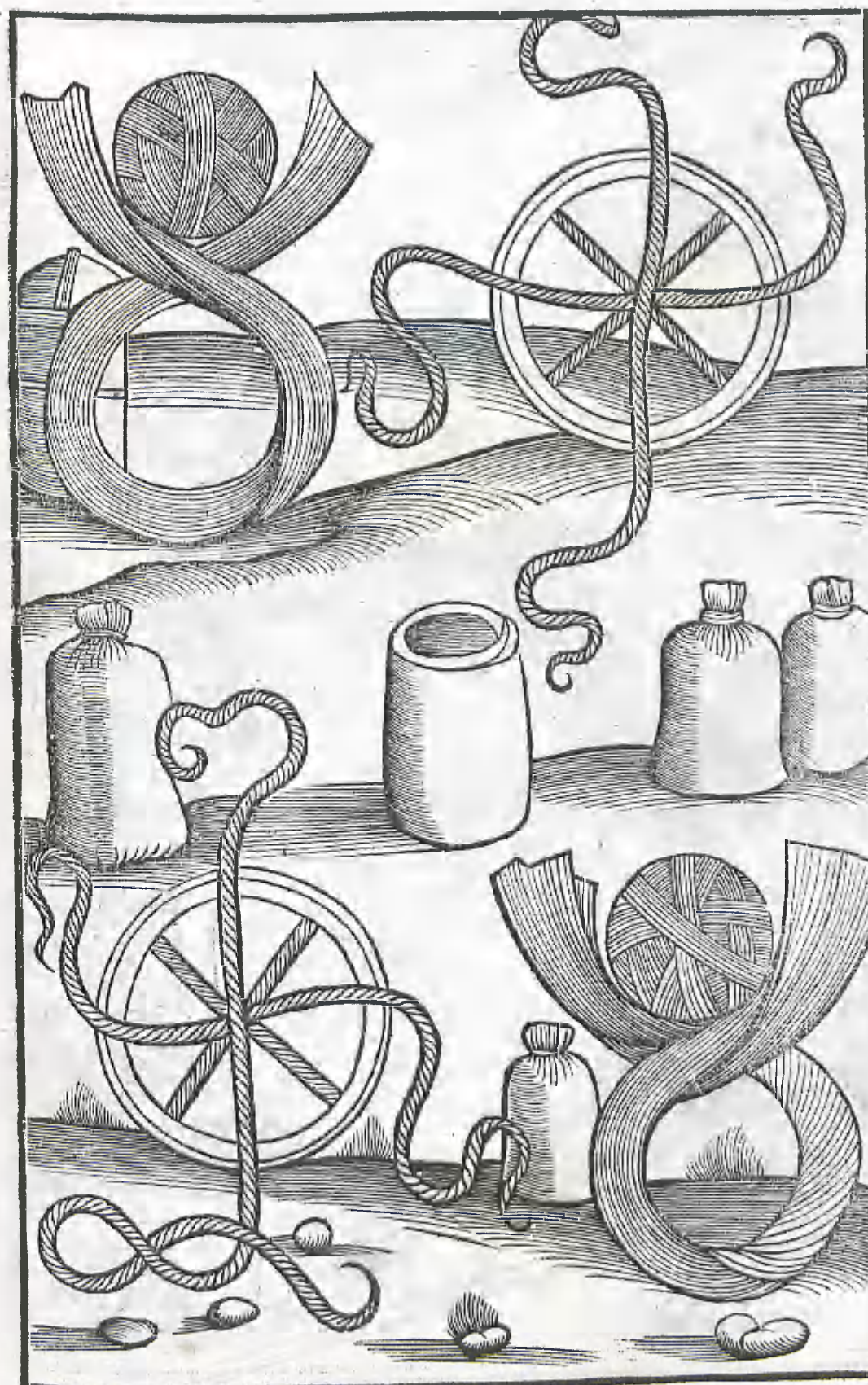

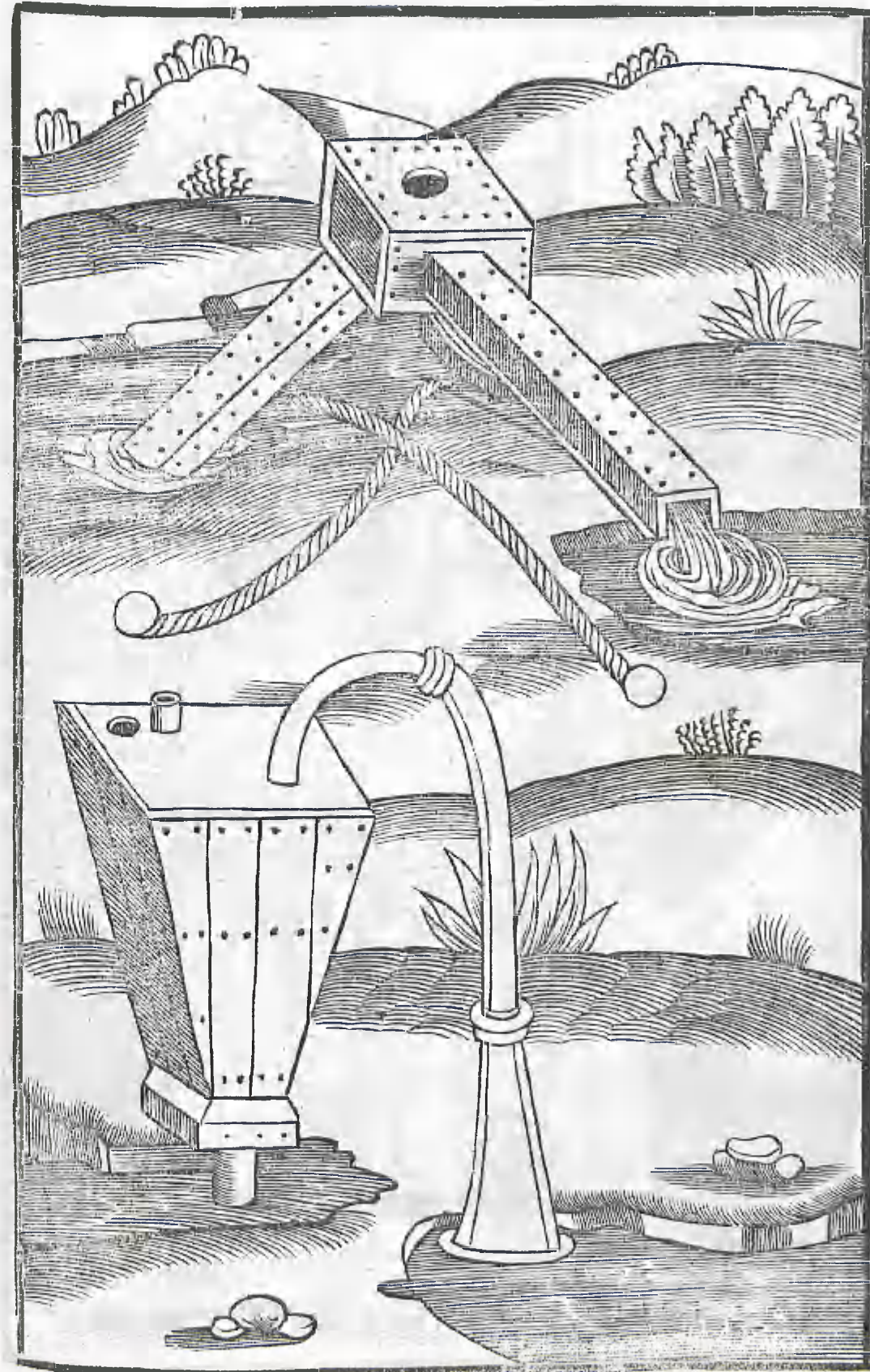

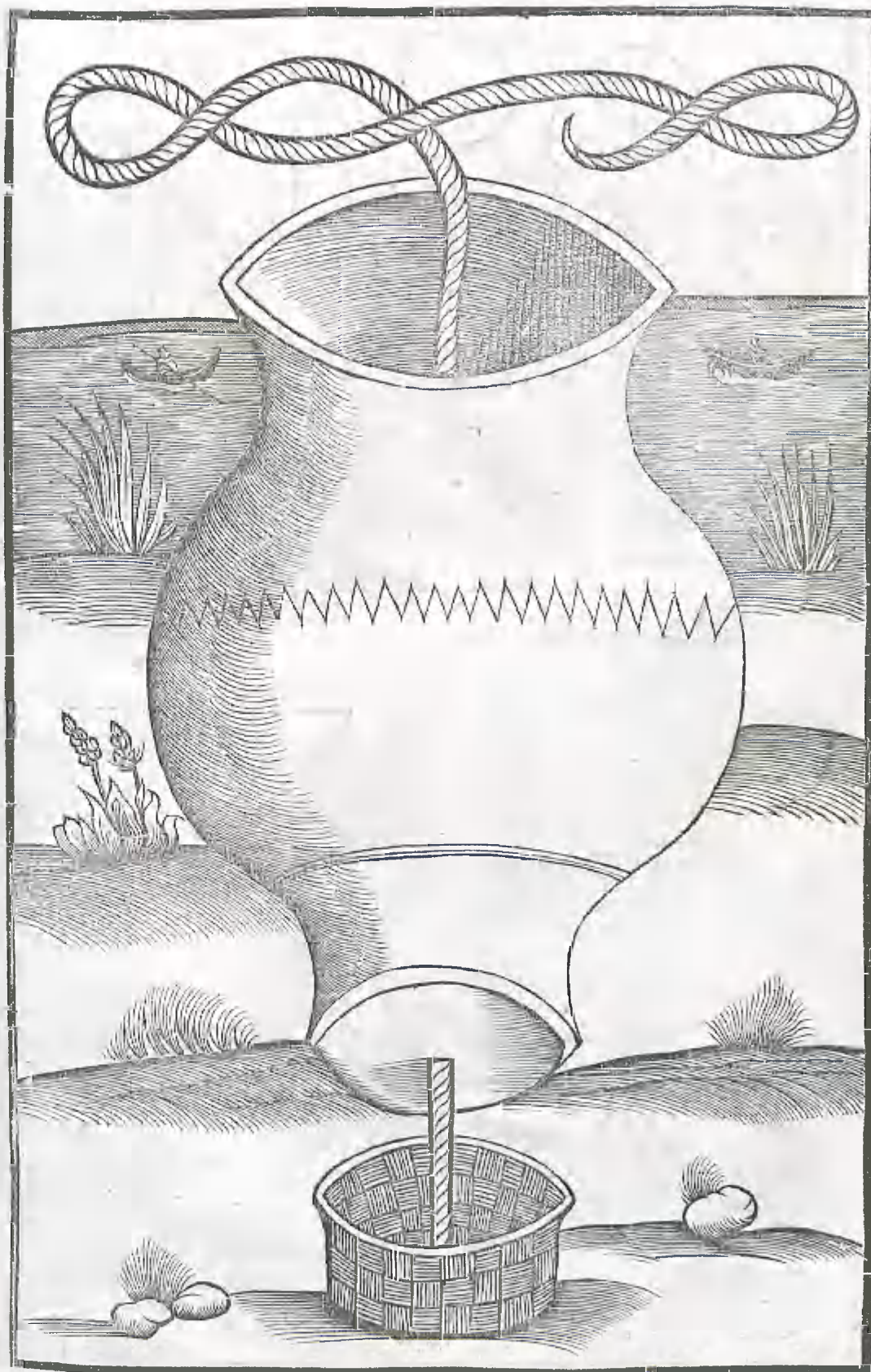
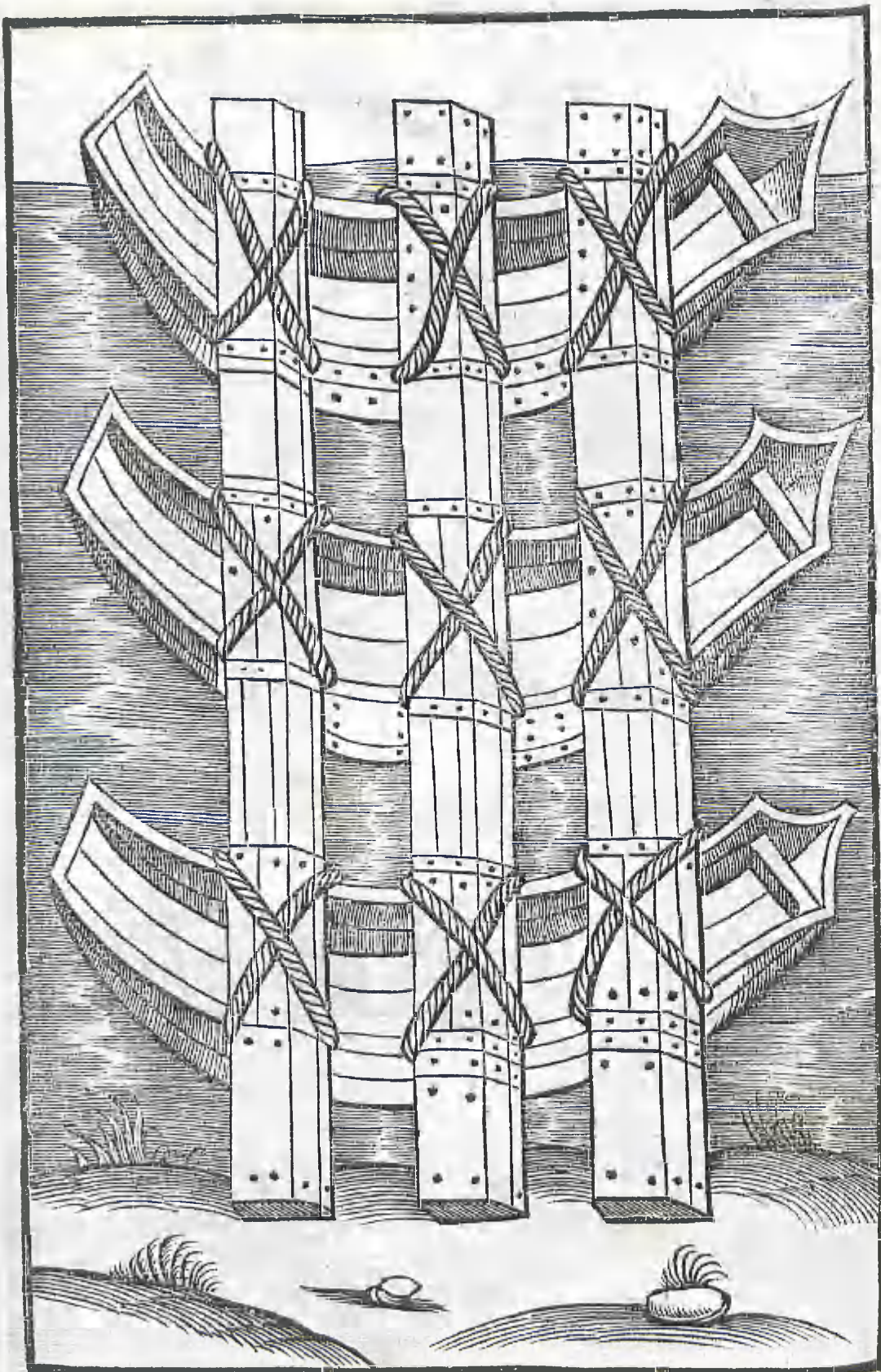

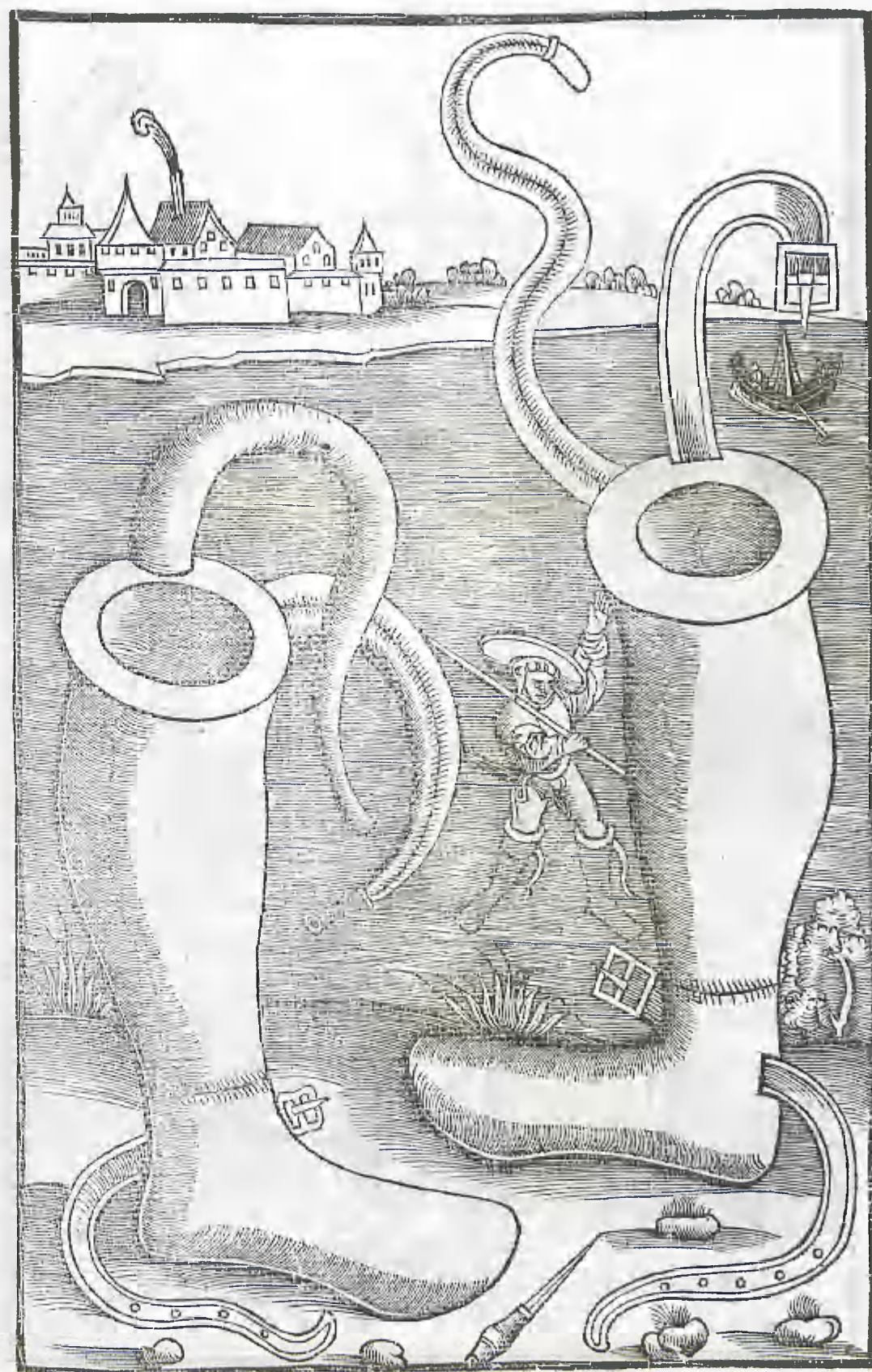
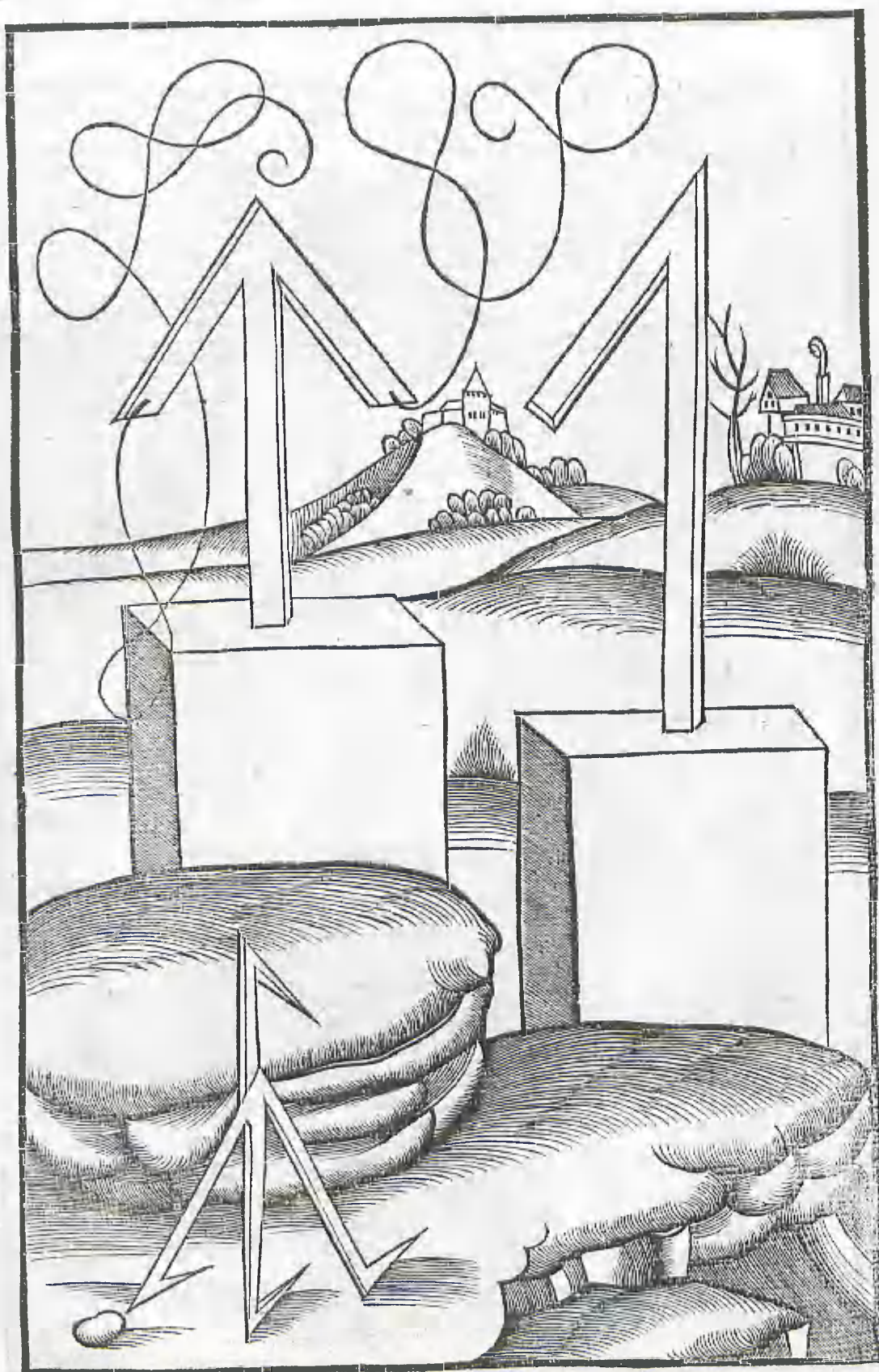

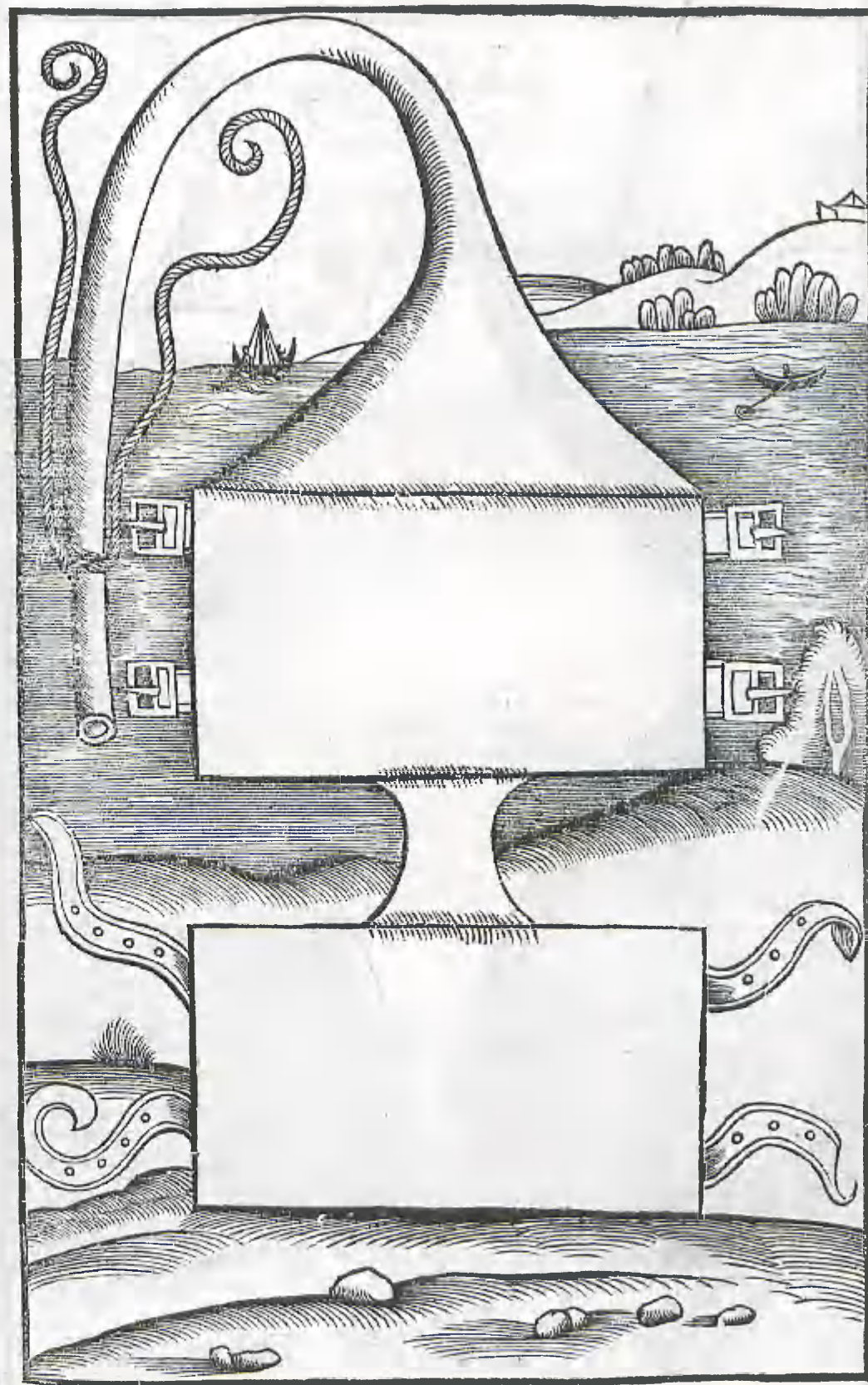
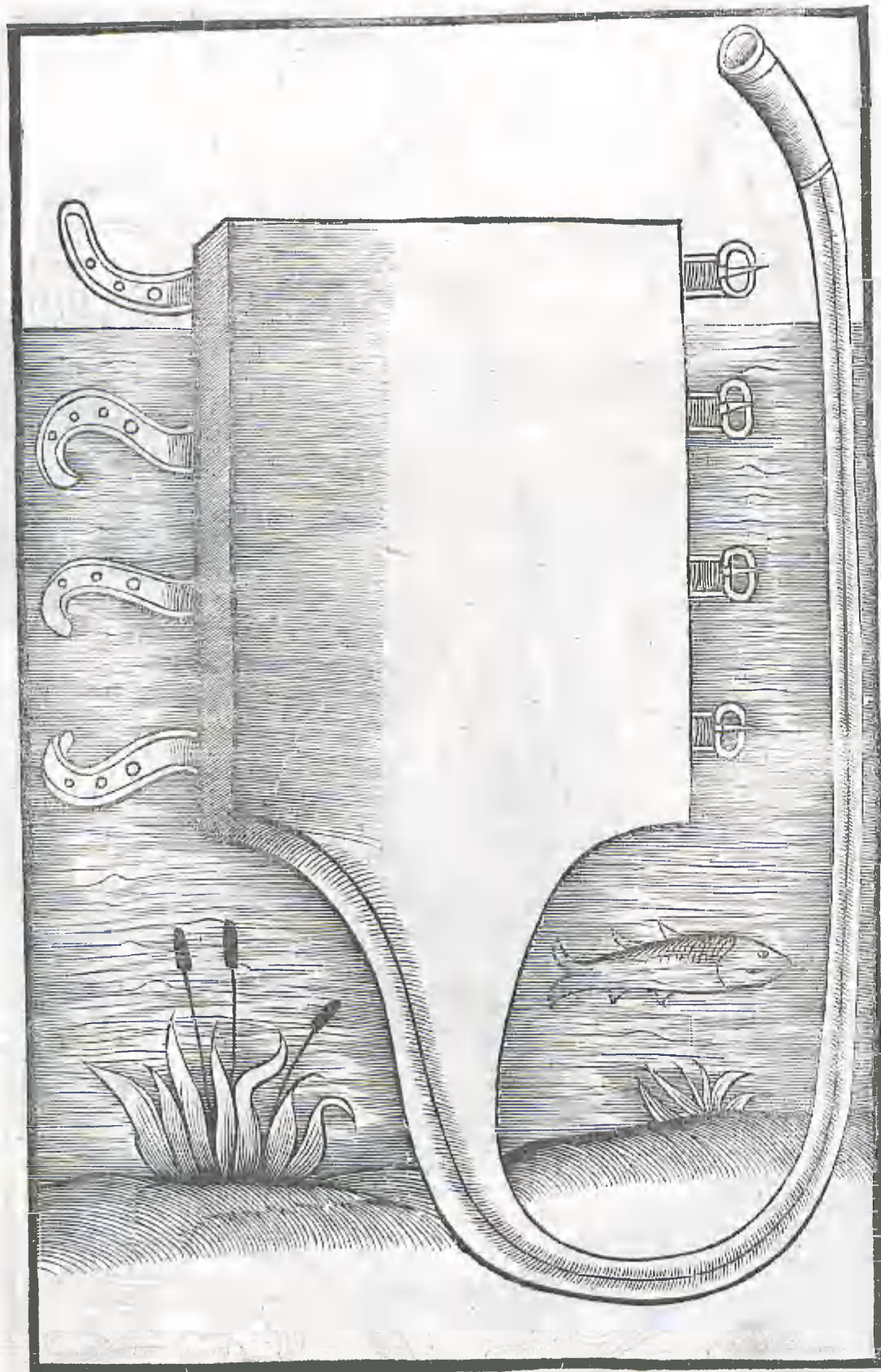

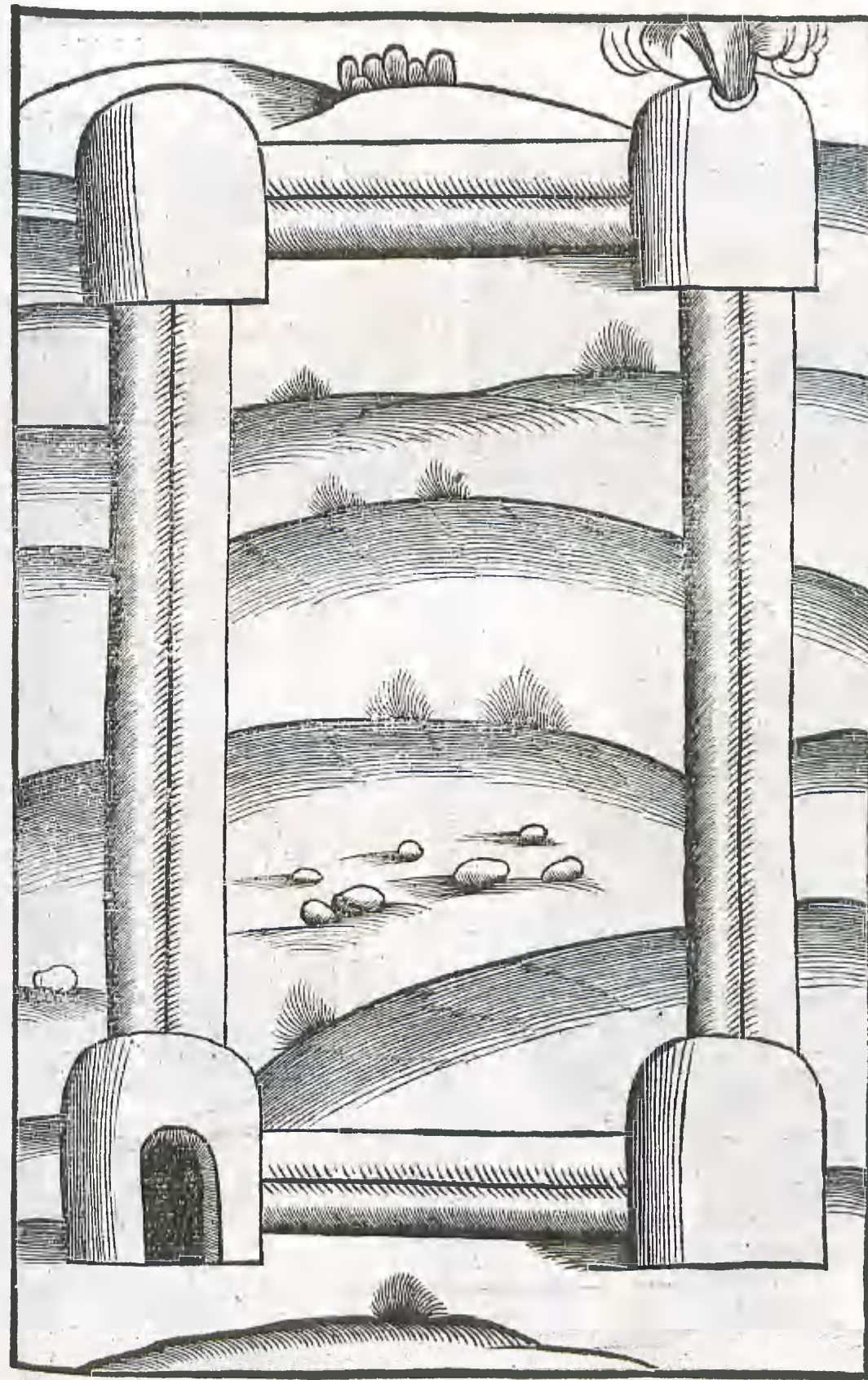
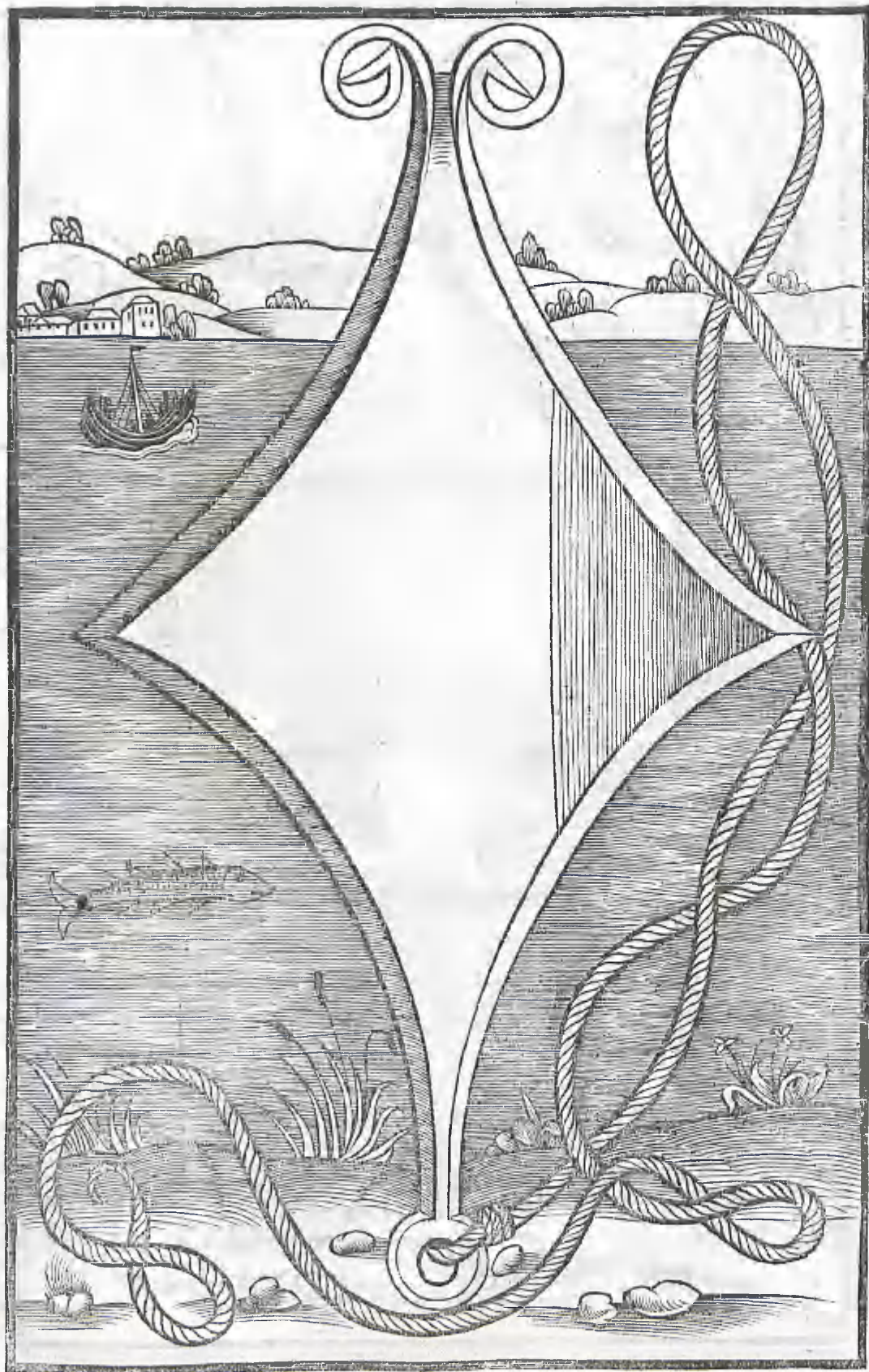

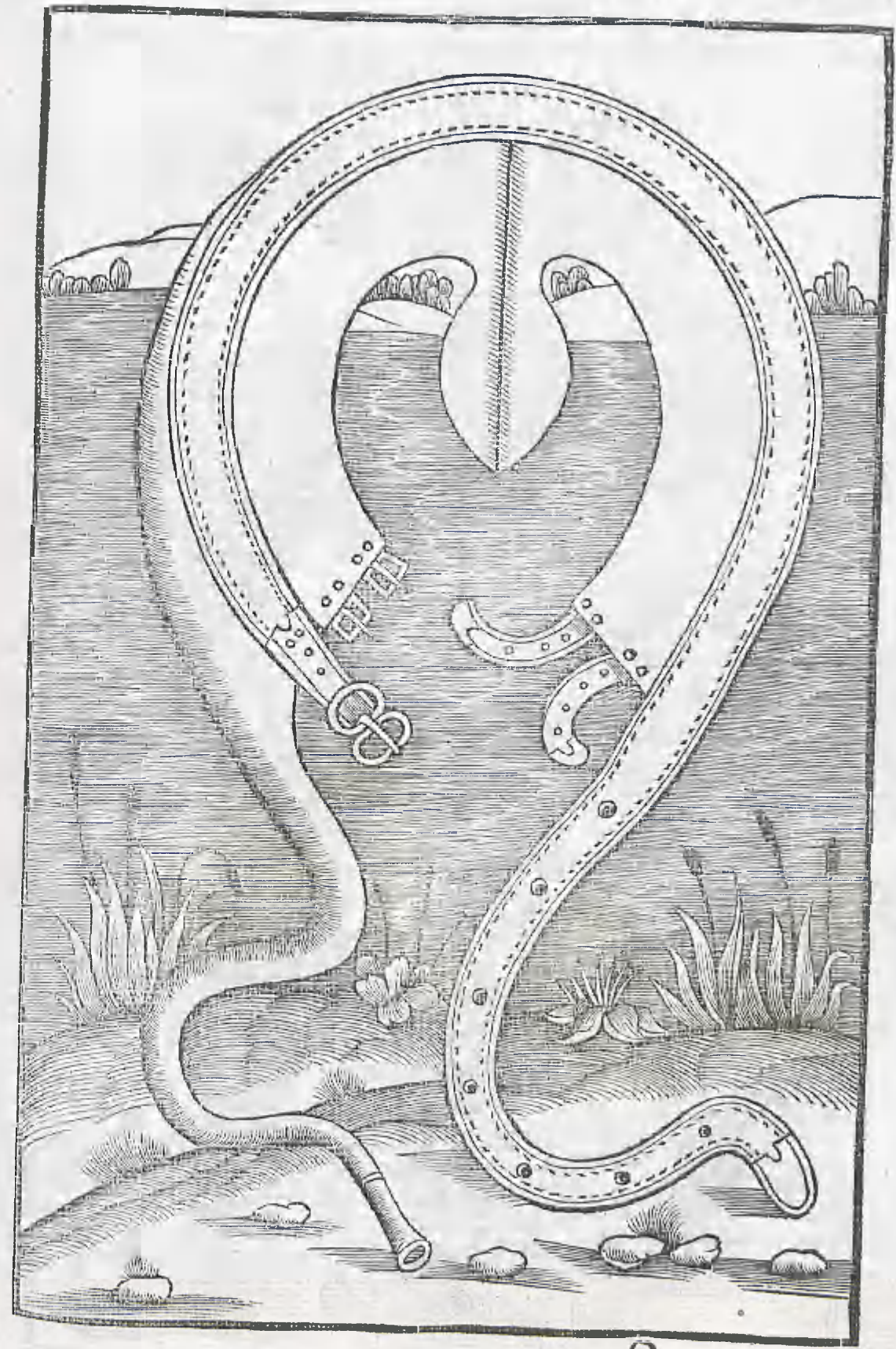
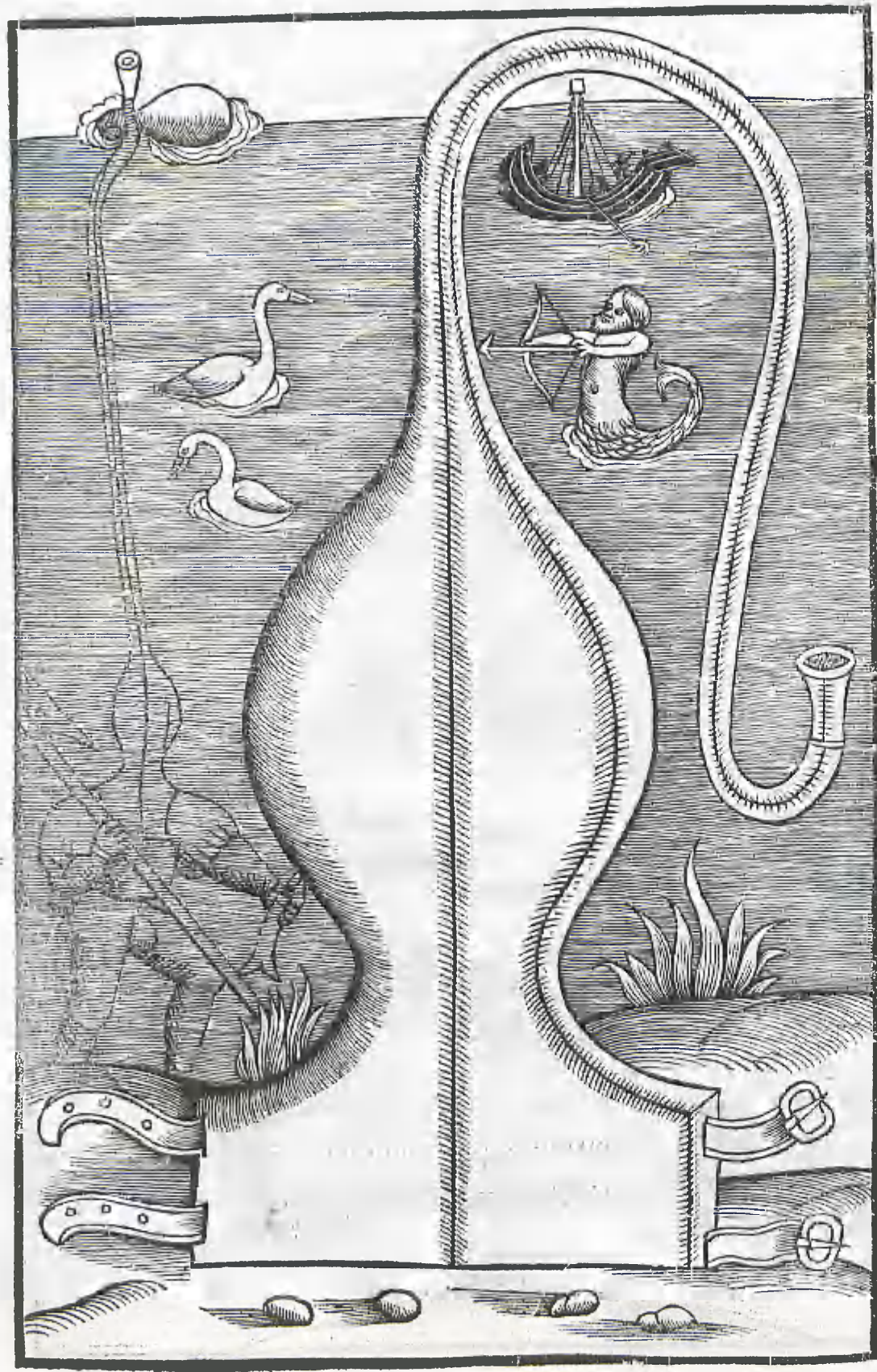

SEXTI IVLII FRON TINI VIRI CONSULARIS STRA

tegematicon Praefatio.

Cum ad astruendam rei militaris scientiam, vnus ex numero studioforum eius accesserim, eiq; destinationi, quantum cura nostra valuit, satisfecisse visus sum, deberi adhuc instituta arbitror operi, vt solertia ducū facta, quae à Grecis vna στρατηγικῆς appellatione comprehensa sunt, expeditis amplectar commentariis. Ita enim consilii quoque, & prouidentiae exemplis succincti duces erūt, vnde illis excogitandi gerēdiq; similia facultas nutriatur. Preterea continget, ne de euentu trepidet inuentionis suae, qui probatis eam experientis comparabit. Illud neq; ignoro, neq; inficior, etiam rerum gestarum scriptores indagine operis sui, hanc quoq; partem esse cōplexos: & ab autoribus explorū, qui quid insigne aliquo modo fuit traditū: sed (vt opinor) occupatis velocitate consuli debet: longum est enim singula & sparsa per immensum corpus historiarū prosequi: & hi q; notabilia excerpserūt, ipso velut aceruo rerum, confuderunt legentem. Nostra sedulitas impendet operam, vt quemadmodum res poscet, ipsum quod exigitur, quasi ad interrogatum exhibeatur: circūspectis enim generibus, praeprari oportuna exemplorum veluti consilia. Quomagus autem discreta, ad rerum varietatē aptē collocarentur, in tres libros caudiducimus. In primo erunt exempla, quae competant praelio nondum commissoinferendae soluedaeq; obsidionis habeat στρατηγικῆς, quibus deinceps generibus suas species attribui. Huic labori non iniuste veniam paciscar, ne me pro in-curioso reprehendat, qui praeiteritum aliquod à nobis repererit exemplū. Quisenim ad percensenda omnia monumenta, quae vtraq; lingua tradita sunt, sufficiat: vnde multa transire mihi ipse permisi, quod me non sine causa fecisse sciēt qui aliorum libros eadem promittentium legerint. Verū facile erit sub vnaquaq; specie suggerere. Nam cū hoc opus, sicut caetera, vsus potius aliorum, q̄ meae cōmendationis causa aggressus sim, adiuuari me ab his, q; aliqd illi astruent, non argui credam. Si qui erunt quibus volumina haec cordi sint, meminerint, vt parent gratiam στρατηγικῆς & στρατηγικῆς, per quam possimus similem naturam discernere. Nam tum omnia, quae à duce prouidē, vtiliter, constanter, magnifice fiunt στρατηγικῆς habebuntur, si in specie eorum sunt στρατηγικῆς. Eorum proprie vis in arte solertiaq; posita proficit, tam vbi cauendus, quā vbi opprimendus hostis sit. Qua in re, cū verborum quoq; illustris extiterit effectus, vt factorum ita dictorum exempla posuimus.

Trium libri
brorum di
uisio.

id est, gesta
seu consilia
militaria.

Finis praefationis.

Q ii

ducem in his quae ante praelium gerenda sunt.

De occultandis consiliis Cap. I.

Arcus Porcius Cato, devictas à se Hispaniae civitates existimabat in tempore rebellaturas, fiducia murorum: scripsit itaque singulis, ut diruerent munimenta, minatus bellum, nisi confestim obtemperassent: epistolasque vniuersis civitatibus eodem die reddi iussit: vnaquaque vrbis sibi soli credidit imperatum. Contumaces conspiratio potuit facere, si omnibus idem denunciari notum fuisset.

Hamilcar dux Pœnorum, ut in Siciliam inopinatus appelleret classem, non pronunciauit quò proficisceretur, sed tabellas, in quibus scriptum erat, quam partem peti vellet, vniuersis gubernatoribus dedit signatas, precepitque ne quis legeret, nisi vi tempestatis à cursu prætoriae navis abductus esset.

C. Lalius ad Syphacem profectus legatus, quosdam ex tribunis & centurionibus, per speciem seruitutis ac ministerii exploratores secum duxit, ex quibus, L. Statorium, quia sapius in eisdem castris fuerat, quidam ex hostibus videbantur agnoscere, occultandae conditionis eius causa, baculo ut seruum castigavit.

Tarquinius Superbus pater principes Gabiorum interficiendos arbitratus quia hoc nemini volebat innotescere commissum, nihil nuncio respondit, qui ad eum à consilio erat missus: tamē virga, eminentia papaverum capita, cum forte in horto ambularet, decussit. Nuncius sine responsione reuersus, renunciauit adolescenti Tarquinio, quod agere patrem vidisset: ille intellexit idē esse eminentibus faciendum.

C. Caesar qui suspectam habebat Aegyptiorum fidem, per speciem securitatis, inspectione vrbis, atque operum, ac simul licentioribus conuiuibus deditus, videri voluit captum sese gratia locorum, & ad mores Alexandrinorum vitamque deficere, atque inter eam dissimulationem praeparatis subsidiis, occupauit Aegyptum.

Ventidius Parthico bello aduersus Pachorum regem, non ignarus Pharnum quaedam, natione Cyresten, ex his qui focii videbantur, omnia quae apud ipsos agebantur, nunciare Parthis, perfidiam barbari ad utilitates suas conuertit. Nam quae maximè fieri cupiebat, ea vereri se ne accideret: quae timebat, ea ut euenirent optare se simulabat. Sollicitus itaque, ne Parthi ante transirent Euphraten, quam sibi superuenirent legiones, quas in Capadocia trans Taurum habebat, studiose cum proditore egit, ut solenni perfidia Parthis suaderet, per Zeugma traicerent exercitum, quae & breuissimum iter est, & omisso alueo Euphrates decurrit. Namque si illac venirent, asseuerabat se oportunitate collium vsurum, ad eludendos sagittarios. Omnia autem vereri, si se in patentes campos proiecissent. Iuducti hac affirmatione barbari, inferiore itinere, per circuitum adduxerunt exercitum: dumque fusiores ripas, & ob hoc operosiores pontes iungunt, instrumentaque moliantur, xl amplius dies impenderunt: quo spacio Ventidius ad contrahenda vsus est copias: eisque triduo antequam Parthus adueniret receptis, acie commissa vicit Parthos, & interfecit.

Mithridates circumuallante Pompeio, fugam in proximam diem moliens, huius

huius consilii obscuradi causa, latius & usque ad applicitas hosti valles, pabulatus, colloquia quoque cum pluribus, auertendae suspicionis causa, in posterum constituit. Ignes etiam frequentiores per tota castra fieri iussit. Secunda deinde vigilia praeter ipsa castra hostium, agmen eduxit.

Imperator Caesar Domitianus Aug. Germanicus, cum Germanos, qui in armis erant, vellet opprimere, nec ignoraret maiore bellum molitione inituros, si aduentum tanti ducis praesensissent, profectioem suam censu obtexuit Galliarum. Sub quibus inopinato bello affusus, cōtusa immanium ferocia nationum, prouinciis consuluit.

Cl. Nero, cum cuperet Hasdrubalem, copiasque eius antequam Hannibali fratri iungerentur occidere, iccircoque festinaret, se L. Livio Salinatori collegae suo, cui bellum mandatum fuerat (parum fidens viribus, quae sub ipso erant) adiungere, neque tamen discessum suum ab Hannibale, cui oppositus erat, sentiri vellet, X milia fortissimorum militum delegit, praecipitque legatis quos relinquebat, ut eadem stationes & vigiliae aequae agerentur, totidem ignes arderent, eademque facies castrorum seruetur, ne quid Hannibal suspicatus, auderet aduersus paucitatem relictorum. Cum deinde in Umbria, occultatis itineribus, collegae se iunxisset, vetuit castra ampliari, ne quod signum aduentus sui daret Pœno, detrectaturo pugna, si consulū iunctas vires intellexisset. Igitur inscium duplicatis aggressus copiis superauit, & velocius omni nuncio, rediit ad Hannibalem. Ita ex duobus callidissimis ducibus Pœnorum, eodem consilio alterum celauit, alterum oppressit.

Themistocles Athenarum dux exhortans suos ad suscitandos festinanter muros, quos iussu Lacedaemoniorum deiecerant, legatis Lacedaemone missis, qui interpellarent, respondit venturum se ad diluendam hanc existimationem, & peruenit Lacedaemone: ibi simulato morbo aliquantum temporis extraxit, & postquam intellexit suspectam esse tergiuersationem suam, contentit falsum ad eos rumorem & rogauit, ut mitteret aliquos ex principibus, quibus crederent de munitione Athenarum. Suis deinde clam scripsit, ut eos qui venissent retinerent, donec relictis operibus, confiterentur Lacedaemoniis, munitas esse Athenas, nec aliter principes eorum redire posse, quam ipse remissus foret quod facile praestiterunt Lacedaemoniis, ne vnius interitum multorum morte praesaret.

L. Furius exercitu producto in locum iniquum, cum constituisset occultare solitudinem suam, ne reliqui trepidarent, paulatim se inflectens, tanquam circuitu maiore hostem aggressurus, conuerso agmine, ignarum rei quae agebatur exercitum, incolumem reduxit.

Metellus Pius, in Hispania interrogatus, quid postera die facturus esset, Tunnicam meam si id eloqui possem (inquit) comburerem.

M. Licinius Crassus, percontanti quo tempore castra moturus esset, respondit, ^{uereri se ne tuba id audiat.} Vereri ne tubam non exaudias?

De explorandis consiliis hostium. Cap. II.

Scipio Africanus, capta occasione mittendae ad Syphacem legationis, cum L. Latio seruorum habitu tribunos & centuriones electissimos ire iussit quibus cura esset perspicere regias vires: hi, ut liberius castrorum positionem

Quia scrutar-

scrutarentur, equum de industria dimissum, tanquam fugientem perfectatis maximam partem munimentorum circueverunt: quæ cum nunciassent, incendio confectum est bellum.

Q. Fabius Maximus bello Hetrusco, cum adhuc incognita foret Romanis du-
cibus sagaciores explorandi viæ, fratrem Fabium Cæsonem, peritum linguæ He-
truscæ, iussit Hetrusco habitu penetrare Ciminiam sylvam, antequam militi nostro
intentatam: quod is adeo prudenter atque industriè fecit, ut transgressus sylvam,
Vmbros Camertes cum animadvertisset non alienos nomini Romano, ad so-
cietatem compulerit.

Carthaginenses cum animadvertissent Alexandri ita magnas opes, ut Aphri-
cæ quoque immineret, unum ex civibus virum acrem, nomine Hamilcarem Rho-
dinum, iusserunt simulato exilio ire ad regem, omnique studio in amicitiam eius
peruenire, qua is potitus, consilia eius nota civibus suis faciebat.

Iidem Carthaginenses miserunt, qui per speciem legatorum longo tempore
Romæ morarentur, exciperentque consilia nostrorum.

M. Cato in Hispania, quia ad hostium consilia alia via peruenire non poterat,
iussit trecentos milites simul impetum facere in stationem hostium, raptumque
vnum ex his in castra perferre incolumem: tortus ille, omnia suorum arcana confessus est.

C. Marius cos. bello Cymbrico & Teutonico, ad excutiendam Gallorum &
Lygurum fidem, literas eis misit, quarum pars prior præcipiebat, ne interiores
quæ præsignatae erant, ante tempus certum aperirentur, easdem postea ante
præstitutum diem repetiit, & quia resignatas repererat, intellexit hostilia agitari.

Est etiam aliud explorandi genus, quo ipsi duces nullo extrinsecus adiutorio,
per se provident. Sicut Aemilius Paulus cos. bello Hetrusco apud oppidum
Coloniam dimissurus exercitum in planiciem, contempletus procul avium mul-
titudinem, citatiore volatu è sylva confurrexisset, intellexit illic aliquid insidiarum
latere, quod & turbatae aves, & simul plures euolauerat. Præmissis igitur explo-
ratoribus, comperit X milia Boiorum, excipièdo ibi Romanorum agmini im-
minere: eaque, alio quam expectabatur latere missis legionibus, circumfudit.

Similiter Thyamenus Horestis filius, cum audisset iugum ab hostibus natura
munitum teneri, præmisit sciscitatuos quid rei foret, ac referentibus eis non ef-
se verum quod opinaretur, ingressus iter, ut vidit ex suspecto iugo magnam vim
avium simul euolasse, neque omnino residere, arbitratus est latere illic agmen ho-
stium: itaque circumducto exercitu elusit insidiatores.

Hasdrubal frater Annibalis, tunc Liuii & Neronis exercitum (quanquam
hoc illi non duplicatis castris dissimularent) intellexit, quod ab itinere strigosi
ores notabat equos, & coloratiora hominum, ut ex via, corpora.

De custodiendo statu belli.

Cap. III.

Alexander Macedo cum haberet vehementem exercitum, semper cum
statu belli elegit ut acie confingeret

C. Cæsar bello civili cum exercitum veteranum haberet, hostium autem ty-
ronem esse sciret, acie semper decertare studuit.

Fab.

Fab. Maximus adversus Annibalem, successibus præriorum insolentem, rece-
dere ab ancipiti discrimine, & tueri tantummodo Italiam constituit, Cunctato-
risque nomen, & per hoc summi ducis meruit.

Byzantii adversus Philippum omne præliandi discrimen vitæ, ommissa etiam
finium tutela, intra munitiones oppidi se receperunt: asscutique sunt, ut Philip-
pus obsidionalis moræ impatiens recederet.

Hasdrubal Gisgonis filius, secundo Punico bello in Hispaniam ductum exer-
citurum (cum P. Scipio instaret) per vrbes diuisit: itaque factum est, ut Scipio, ne op-
pugnatione plurium oppidorum distringeretur, in hyberna suos reduceret.

Themistocles aduentante Xerxe (quia neque prælio pedestri, neque finium tute-
la, neque obsidioni credebat, sufficere Athenienses) autor fuit eis liberos & co-
iuges Træzena, & in alias vrbes emittendi, relictoque oppido, statum belli ad
nauale prælium transferendi. Idem fecit in eadem ciuitate Pericles adversum
Lacedæmonios.

Scipio manente in Italia Hannibale, transmissio in Africam exercitu, ne-
cessitatem Carthaginensibus imposuit reuocandi Hannibalem: sicque à domesticis
finibus hostile transtulit bellum.

Athenienses cum Deceleam castellum ipsorum Lacedæmonii comunissent,
& frequentius vexarentur, classem, quæ Peloponnesum infestaret miserunt: con-
secuti que sunt, ut exercitus Lacedæmoniorum, qui Deceleæ erat, reuocaretur.

Imperator Cæsar Comitianus Augustus, cum Germani more suo è saltibus
& obscuris latebris subinde impugnarent nostros, tutumque ingressum in profun-
da sylvarum haberent, militibus per centum viginti milia passuum actis, non
mutauit tantum statum belli, sed & subdidit ditioni suæ hostes, quorum refu-
gia nudauerat.

De transducendo exercitu per loca hosti infesta Cap. III.

Aemilius Paulus Cos. cum in Lucanos iuxta littus angusto itinere exer-
citurum duceret, & Tarentini ei classe insidiati, agmen eius scorpionibus ag-
gressi essent, captiuus latera euntium prætexuit, quorum respectu hostes inhi-
buere tela

Agefilus Lacedæmonius, cum præda onustus ex Phrigia rediret, insequen-
renturque hostes, & ad locorum opportunitatem lacefferent agmen eius, ordinem
captiuorum ab utroque latere exercitus sui applicuit: quibus dum parcitur ab ho-
ste, spacium traferendi habuerunt Lacedæmonii. Idem, tenentibus angustias
Thebanis, per quas transire habebat, flexit iter quasi Thebas contenderet: ex-
territis Thebanis digressisque ad tutanda mœnia, repetitum iter quod desti-
nauerat emensus est, nullo obistente.

Nicostratus dux Aetolorum adversus Epirotas, cum ei aditus in fines eorum
angusti fierent, per alterum locum irrupturum se ostendens omni illa ad prohi-
bendum occurrente Epirotarum multitudine, reliquit suos paucos, qui speciem
remanentis exercitus præberent, & ipse cum cætera manu, qua non expectaba-
tur aditus intrauit.

Autophrada

Autophras
tes.

Autophrades Perſes, cum in Piſidiâ exercitū duceret, & anguſtias quaſdam Piſidæ occuparent, ſimulata vexatione traiciendi, inſtituit reducere: quod cum Piſidæ credidiſſent, ille nocte validiſſimam manum ad eundem locum occupandum præmiſit, ac poſtero die totum traiecit exercitum.

Philippus Macedonum rex Græciam petens, cum Thermopylas occupatas audiret, & ad eum legati Aetolorū veniſſent acturi de pace, retētis eis, ipſe magnis itineribus ad anguſtias pertendit, ſecuriſq; cuſtodibus, & legatorū reditus expectantibus inopinatus Thermopylas traiecit.

Iphicrates dux Athenienſium, aduerſus Anaxibiū Lacedæmonium in Helſponto circa Abydon, cum trāſducendum exercitū haberet per loca quæ ſtationibus hoſtium tenebantur, alterum autem latus eius tranſitus abſciſſi montes premerent, alterum mare ablueret, aliquamdiu moratus, cum incidiſſet frigidior ſolito dies, & ob hoc nemini ſuſpectus, delegit firmiſſimos quoſq;: quibus oleo ac mero calefactis, præcepit vt ipſam oram maris legerent, abruptiora tranarent: atq; ita cuſtodes anguſtiarum inopinatus oppreſſit à tergo.

Cn. Pompeius cum flumen tranſire propter oppoſitum exercitum hoſtium non poſſet, aſſiduè producere & reducere in caſtra inſtituit: deinde in eandem perſuaſionem hoſte perducto, ne vllam viam ad progreſſum Romanorum teneret, repente impetu facto tranſitum rapuit.

Alexander Macedo, prohibente rege Indorum Poro traici exercitum per flumen Hydaspem, aduerſus aquā aſſiduè procurrere iuſſit ſuos: & vbi eo more exercitationis aſſuetus eſt (quia Porus aduerſa ripa caueret) per ſuperiorem partem ſubito tranſmiſit exercitum. Idemq; Indi fluminis traiectu prohibitus ab hoſte, diuerſis locis in flumine equites inſtituit immittere, & tranſitum minari: cūq; expectatione barbaros teneret intentos, inſulam paulo remotiorem, primum exiguo, deinde maiore præſidio occupauit, atq; inde in vltiori ripam trāſmiſit. Ad quam manum opprimendam, cum vniuerſi ſe hoſtes effudiſſent, ipſe libero vado tranſgreſſus, omnes copias coniunxit.

Xenophon, vltiorem ripam Armeniis tenentibus, duos iuſſit quæri aditus: & cum à citiore repulſus eſſet, tranſiit ad ſuperiorem. Inde quoq; prohibitus hoſtium, occurſu repetiit vadū inferius, iuſſa ibidem militum parte ſubſiſtere, ex qua cum Armenii ad inferioris vadi tutelā rediiſſent, per ſuperius tranſgredederetur: armenii credentes decurſuros omnes, decepti ſunt à remanentibus. Hi cum reſiſtente nullo vadū ſuperaiſſent, tranſeuntiu ſuorum fuere ppugnatores.

P. Claudius Coſ. primo bello Punico, cum à Rhegio Meſſanam traicere militem nequiret, cuſtodiētibus fretum Pœnis, ſparſit rumorē, quaſi bellū iniuſſu populi incepū gerere nō poſſet, claſſemq; Italiā verſus ſe agere ſimulauit: digreſſis deinde Pœnis, q̄ p̄fectioni eius habuerāt fidē, circūactas naues appulit Sicilię

Lacedæmoniorum duces cum Siracufas nauigare deſtinaiſſent, & Pœnorū diſpoſitam penitus claſſem timerent, X punicas naues, quas captiuas habebant, veluti victrices, primas iuſſerunt agi, à latere iūctis ac puppe religatis aliis, qua ſpecie deceptis Pœnis, tranſierunt.

Philippus cum anguſtias maris, quę Cyaneæ appellātur, trāſnauigare p̄pter Athenienſium

Athenienſium claſſem, quę opportunitatem loci cuſtodiebat, non poſſet, ſcripſit Antipatro Thraciam rebellari præſidiis, quæ ibi reliquerat, interceptis, vt ſequeretur omiſſis omnibus, quæ epistolæ vt interciperentur ab hoſte, curauit. Athenienſes arcana Macedonū excepiſſe viſi, claſſem abduxerunt: Philippus nullo prohibēte anguſtias freti liberauit. Idem quia Cherroneſum, quę iuris Athenienſium erat, occupare prohiberetur, tenentibus tranſitum non Byzantiorum tantum, ſed Rhodiorum quoq; & Chiorū nauibus, conciliauit animos eorum reddendo naues quas ceperat, quaſi ſequeſtres futuros ordinandæ pacis inter ſe atq; Byzantios, qui cauſa belli erant: tractaq; per magnum tempus poſtulatione, cum de induſtria ſubinde aliquid in conditionibus retexeret, claſſem per id tempus præparauit: eaq; in anguſtias freti imparato hoſte ſubito euasiſit.

Chabrias Athenienſis, cum adire portum Samiorum obſtante nauali hoſtium præſidio non poſſet, paucas è ſuis nauibus præter portum miſſas, iuſſit trāſſire, arbitratus qui in ſtatione erant, perſecuturos: hiſq; per hoc conſilium euocatis, nullo obſtante portum cum reliqua adeptus eſt claſſe.

De euadendo ex locis difficillimis.

Cap. V.

Q. Sertorius in Hiſpania, cum à tergo inſtante hoſte flumen traicere haberet, vallum in ripa eius in modū cauæ lunæ duxit, & oneratum materiis incendi, atq; ita excluſis hoſtibus fluuium liberè tranſgreſſus eſt.

Similiter Pelopidas Thebanus, bello Theſſalico tranſitum quæſiuit: nanq; caſtris ampliorem locū ſupra ripā complexus, vallū ceruolis & alio materiæ genere conſtructū incedit: dūq; ignibus ſubmouerētur hoſtes, ipſe fluuiū ſupauit.

Q. Luſtatius Catulus, cum à Cymbris pulſus vnā ſpem ſalutis haberet, ſi flumen liberaſſet, cuius ripam hoſtes tenebant: in proximo monte copias oſtēdit, tanquam ibi caſtra poſiturus: ac præcepit ſuis ne ſarcinas ſoluerēt, aut onera deponerēt, ne quis ab ordinibus aut ſignis diſcederet: & quo magis perſuaſionem hoſtium confirmaret, pauca tabernacula in conſpectu erigi iuſſit, igneſq; fieri, & quosdam vallū ſtruere, quosdam in lignationem, vt conſpicerentur exire: quod Cymbrī verè agi exiſtimantes, & ipſi caſtris delegerunt locum: diſperſique in proximos agros ad comparanda ea quæ neceſſaria ſunt mæſuris, occaſionem dederunt Catulo non ſolum flumē traiciēdi, ſed etiam caſtra eorū inſeſtādi.

Cræſus cum Halim vado tranſire non poſſet, neq; nauium aut pontis faciē dicopiam haberet, foſſa ſuperiori parte poſt caſtra deducta, alueum fluminis à tergo exercitus ſui reddidit.

Cn. Pompeius, Brūdusii, cum excedere Italia & trāſſerre bellum propoſuiſſet, inſtante à tergo Cęſare, conſenſurus claſſem, quaſdam obſtruxit vias, alias parietibus interſepſit, alias intercudit foſſis, eaſq; ſudibus erectis præcluſas operuit cratibus, humo aggeſta, quosdam aditus qui ad portum ferebant trabibus tranſmiſſis, & in denſum ordinem ſtructis, ingenti mole tutatus. Quibus perpetratis, ad ſpeciem retinendæ vrbis raros pro mœnibus ſagittarios reliquit, cæteras copias ſine tumultu ad naues reduxit: nauigantem eum mox ſagittario quoque per itinera nota digreſſi paruis nauigiis conſecuti ſunt.

Cn. Duillius coſ. in portu Syracuſano, quē temerè intrauerat, obiecta ad ingreſſum

29
*curfu
 in proras
 ceſerunt.*

greſſum catena clauſus, vniuerſos in puppim retulit milites, atq; ita reſupina nauigia magna remigatum vi concitauit, leuata prorę ſuper catenam pceſſerunt, qua parte ſuperata, tranſgreſſi rurſus milites proras preſſerunt, in quas verſum pondus decurſum ſuper catenam dedit nauibus.

Munychie.

Lyſander Lacedæmonius cū in portu Athenienſium cum tota claſſe obſideretur, obrutus hoſtium nauibus, ab ea parte qua faucibus anguſtiſſimis inſluit mare, milites ſuos clam in littus egredi iuſſit, & ſubiectis rotis ad proximum naues portum Monæcium traiecit.

Herculeius legatus Sertorii, cū in Hispania inter duos montes abruptos longum & anguſtum iter ingreſſus, paucas duceret cohortes, comperiffetq; ingentem manum hoſtium aduenire, foſſā tranſuerſam inter mōtes præſtit, val- lumq; materia extructum incendit, atq; ita intercluſo hoſte euasit.

C. Caſar bello civili cū aduerſus Afranium copias educeret, & recipiendi ſe ſine periculo facultatem non haberet, ſicut conſtiterat, prima & ſecūda acie furtim à tergo ad opus applicata, xv pedum foſſam fecit, intra quam ſub occaſum ſolis armati ſe milites eius receperunt.

Pericles Athenienſis, à Peloponenſibus in eum locū cōpulfus, qui vndiq; abruptis cinctus, duos tantum exitus habebat, ab altera parte foſſam ingentis latitudinis duxit, velut hoſtis excludendi cauſa: ab altera militem agere cœpit tanquā per eum erupturus. Ii qui obſidebāt, cū per foſſam, quam ipſe fecerat, exercitum Periclis non crederent euasurum, vniuerſi à limite obſtiterunt. Pericles pōtibus quos præparauerat foſſā iniectis, ſuos quā non reſiſtebatur, emiſit.

*ſimilibus
 confudit.*

Lyſimachus ex his vnus, in quos opes Alexandri tranſierunt, cū aditum collem caſtris deſtinaret, imprudentia autem ſuorum in inferiorem deductus, vereretur ex ſuperiore hoſtium incurſum, triplices foſſas intra vallum obiecit: deinde ſublimibus foſſis circa omnia tentoria ductis, tota caſtra ꝑ confodit: & intercepto hoſtium aditu, ſimul humo quoq; & frondibus quas foſſis ſuperiecerat, facto impetu in ſuperiora euasit.

Cn. Fonteius Craſſus in Hispania cum tribus milibus hominum prædatū profectus, ad Haſdrubalem, & ad primos tantum ordines relato conſilio, incipiente nocte, quo tēpore minimè expectabatur, per ſtationes hoſtium prupit.

L. Furius exercitu perducto in locum iniquum, cū conſtituiſſet occultare ſollicitudinem ſuam, ne reliqui treqidarent, paulatim inflexit iter, tanq; circuitu maiore hoſtem aggreſſurus, conuerſoq; agmine ignarum rei quæ agebatur, exercitum incolumem reduxit.

frustratus.

P. Decius Tr. bello Samnitico, Cornelio Coſſo coſ. iniquis locis deprehendo ab hoſtibus, ſuaſit vt ad occupandum collem, qui erat in propinquo, modicā manum mitteret, ſeq; ducem iis qui mittebantur, obtulit: auocatus in diuerſū hoſtis dimiſit conſulem, Decium autem cinxit, obſeditq;. Ille per anguſtias, noctu eruptione facta, cū reluctatus eſſet, Decius incolumis cum militibus, conſuli acceſſit.

Idem fecit ſub Attilio Calatino coſ. is cuius variè tradunt nomen. Alii, Laberium, nonnulli Q. Cæditium, plurimi Calphurniū, flamā vocitatum ſcripſerunt

perunt. Hic cū dimiſſum exercitum in eam vallem videret, cuius latera omnia ſuperiora hoſtis infederat, depoposcit & accepit trecentos milites, quos adhortatus vt virtute ſua exercitum ſeruarent, in mediam vallē decurrit, & ad opprimendos eos vndique descendit hoſtis, longoq; & aſpero prælio retentus, occasionem conſuli ad extrahendum exercitum dedit.

L. Minutius coſ. in Lyguria dimiſſo in anguſtias exercitu, cū iā omnibus obuerſaretur Caudine cladis exēplum, Numidas auxiliares, tam propter ipſorum quā propter equorum deformitatem deſpiciendos, iuſſit adequitare faucibus qua tenebantur. Primò intenti hoſtes ne laceſcerentur, ſtationem obiecerūt: de industria Numidæ ad augendum ſui cōtemptum, labi equis, & per ludibrium ſpectaculo eſſe affectauerūt, ad nouitatem rei laxatis ordinibus, Barbari in ſpectaculum vſque reſoluti ſunt. Quod vbi animaduernerunt Numidæ, paulatim ſuccedentes, additis calcaribus per intermiſſas hoſtium ſtationes eruperūt: qui deinde cū proximis irruerēt agros, neceſſe Lyguribus fuit auocari ad defendenda ſua, incluſoſque Romanos emittere.

L. Sylla bello ſociali apud Eſerniā inter anguſtias deprehendus, ad exercitū hoſtiū, cui Duillius præerat, colloquio petito, de conditionibus pacis agitabat ſine effectu: hoſtem tamen propter inducias negligentia reſolutum animaduertens, nocte profectus, relicto buccinatore, qui vigilias ad fidem remanentiū diuideret, & quarta vigilia commiſſa, eum ſequeretur, incolumes ſuos cum omnibus impedimentis tormentiſque in tuta perduxit.

Idem aduerſus Archelaū præfectū Mithridatis in Capadocia, iniquitate locorum & multitudine hoſtium præſſus, fecit pacis mentionem: interpoſitoq; tēpore etiam induciarum, & per hæc auocata intentione, aduerſarium euasit.

Haſdrubal frater Annibalis, cū ſaltum euadere non poſſet, faucibus eius obſeſſis, egit cum C. Nerone, recepitq; dimiſſum ſe Hispania exceſſurum: cauillatus deinde cōditionibus, dies aliquot extraxit, quibus omnibus, nō emiſit per anguſtos tramites, & ob id neglectos dimittere per partes exercitum: ipſe deinde cum reliquis expeditis facile effugit.

Spartacus foſſam, qua erat à M. Craſſo circumdatus, cæcis captiuorum pecorumque corporibus noctu repleuit, & ſupergreſſus eſt. Idem cū in Leſbio obſeſſus, ea parte qua mons aſperrimus erat, ideoque cuſtoditus, ex vimine ſylue ^{Vefbio} ſtri cathenas conſeruit, quibus demiſſus non ſolū euasit, verū etiā ex alio latere ^{glodium} gladio ita terruit, vt aliquot cohortes, gladiatoribus quatuor & ſeptuaginta ceſſerint. Idem cū à L. Varino Procoſ. præcluſus eſſet, palis per modica intervallo fixis ante portam, erecta cadauera, adornata veſte atq; armis, alligauit, vt procul intuentibus ſtationis ſpecies eſſet, ignibus per tota caſtra factis, imagine vana deluſo hoſte, copias ſilentio noctis eduxit.

Braſidas dux Lacedæmoniorū, circa Amphipolim ab Athenienſium multitudine numero impar deprehendus, claudendum ſe præſtitit, vt per longum coronæ ambitū extenuaret hoſtilem frequentiā, quæq; rariffimi obſtabant, erupit.

Iphicrates in Thracia cū depreſſo loco caſtra poſuiſſet, exploraffet autem ab hoſte proximū teneri collē, ex quo vnus ad opprimendū ipſos deſcenſus erat, nocte

90 nocte paucis intra castra relictis, imperavit ut multos ignes faceret, eductoque exercitu & disposito circa latera praedicta viae, passus est transire Barbaros: locorumque iniquitate, in qua ipse fuerat, in illos conuersa, parte exercitus terga eorum cecidit, parte castra fecit.

Darius Dareus, ut falleret Scythas discessu, canes atque asinos in castris reliquit, quos cum latrantes rudentesque hostis audiret, remanere Dareum credidit.

Eundem errorem obiecturi nostris Lygures, per diuersa loca bubalos laqueis ad arbores alligauerunt, qui deducti frequentiori mugitu speciem remanentium prebebant hostium.

certos Hanno ab hostibus clausus, locum irruptioni maxime aptum, aggestis leuibus materiis incendit, tamen hoste ad ceteros exitus custodiendos auocato, milites per ipsam flammam eduxit: admonito ora scutis, crura veste contingere.

certa Annibal, ut iniquitatem locorum, & inopiam instante Fabio maximo effugeret, noctu boues, quibus ad cornua fasciculos alligauerat, sarmentorum subiecto igne, dimisit, cumque ipso motu adulescente flamma turbaretur pecus, magna discurfatione montes, in quos actum erat collustravit: Romani qui ad speculandum concurrerant, primo prodigium opinati sunt, deinde cum cuncta Fabio renunciaissent, ille de insidiarum metu suos castris continuit, Barbari obsistente nullo profecti sunt.

De insidiis in itinere factis.

Cap. VI.

ultima Fulvius Nobilior, cum ex Samnio in Lucanos exercitum educeret, & cognouisset a perfugis, hostes nouissimum agmen eius aggressuros, fortissimam legionem primo ire, ultimo sequi iussit impedimenta, ita factum pro occasione amplexi hostes, diripere sarcinas coeperunt. Fulvius legionis de qua supradictum est, quinque cohortes in dextram partem viae direxit, quinque ad sinistram, atque ita pradationi intentos hostes, explicato per utraque latera milite, clausit, ceciditque. Idem hostibus tergum eius in itinere prementibus, dum flumine interueniente, non ita magno ut transitum prohiberet, moraretur tamen rapiditate, alteram legionem in occulto citra flumen collocavit, ut hostes paucitate contempta audacius sequerentur: quod ubi factum est, legioque ob hoc disposita erat, ex insidiis hostem aggressa vastauit.

fufferre Iphicrates in Thraciam cum propter conditionem locorum, longum agmen deduceret, & nunciatum ei esset hostes summum id aggressuros, cohortes in utraque latera secedere, & consistere iussit, ceteros fugere & iter maturare. Transiente autem toto agmine, lectissimos quosque retinuit, & ita passim circa praedam occupatos hostes, iam etiam fatigatos, ipse quietis & ordinatis suis aggressus fudit, exiitque praeda.

Latina Boii in sylua Litana, qua transiturus erat noster exercitus, succiderunt arbores, ita ut ex parte exigua sustentate starent, donec impellerentur, delituerunt deinde ad extremas ipsi, ubi, ingresso syluam hoste, proximas vltiores impulerunt, eo modo propagata pariter supra Romanos ruina, magnam manum eliserunt.

Quemad

Quemadmodum ea quibus deficiunt, videatur non deesse, aut usus eorum expleatur. Cap. VII

L. Caecilius Metellus, quia usus nauium, quibus elephantes transportaret deficiebatur, vinxit dolia, constravitque tabulamentis, ac super ea positos, per Siculum fretum transmisit.

Annibal cum ad praalti fluminis transitum elephantes non posset pellere, neque nauium aut materiarum, quibus rates continerentur, copiam haberet, iussit ferocissimum elephantum sub aure vulnerari, & eum qui vulnerasset, transfugato statim flumine procurrere: elephatus exasperatus ad persequendum doloris sui autorem, tranavit amnem, & reliquis idem audendi dedit exemplum.

Carthaginensium duces instructuri classe, quia sparto deficiebantur, crinibus totum sarum mulierum ad funes efficiendos usi sunt. Idem Massilienses & Rodii fecerunt.

M. Antonius a Mutina profugus, cortices pro scutis militibus suis dedit.

Spartaco copiasque eius, scuta ex vimine fuerunt, quae coriis tegebantur.

No alienus (ut arbitror) hic locus est referendi factum Alexandri Macedonis illud nobile, qui per deserta Africae itinera, grauissima siti cum exercitu affectus, oblatam sibi a milite in galea aquam spectantibus vniuersis effudit, vtilior exemplo temperantiae, quam si communicare potuisset.

De distringendis hostibus.

Cap. VIII.

uoluisse Coriolanus cum ignominiam damnationis suae bello vlceretur, populationem patriciorum agrorum inhiuit, deultis vastatisque plebeiorum: ut discordiam moueret, qua consensus Romanorum distringeretur.

Annibal Fabium, cui neque virtute neque artibus bellandi par erat, ut infamia distringeret, agris eius abstinuit, ceteros populatus. Contra ille, ne suspecta ciuibus fides esset, magnitudine animi effecit publicatis possessionibus suis.

Fab. Maximus quinto Cons. cum Gallorum, Umbrorum, Etruscorum, Samnitiumque aduersus P. R. exercitus coiissent, contra quos & ipse trans Apenninum montem castra communiebat, scirpsit Fulvius & Posthumio, qui in praesidio urbi erant, copias ad sitium mouerunt: quibus affecit ad sua defendenda Etrusci, Umbrique descenderunt: relictos Samnites Gallosque Fabius & collega Decius aggressi vicerunt.

M. Curius aduersus Sabinos, qui ingenti exercitu conscripto, relictis finibus suis, nostros occupauerant, occultis itineribus manum misit, quae desolatos agros eorum vicoseque, per diuersa incendit. Sabini ad arcendam domesticam vastitatem recesserunt, Curio contigit & vacuos infestare hostium fines, & exercitum sine praelio auertere, sparsumque cadere.

T. Didius paucitati suorum diffidens, cum in aduentum earum legionum, quas expectabat, trahere bellum & occurrere eis hostem cooperisset, concione aduocata aptari iussit milites ad pugnam, ac de industria negligetius custodiri captiuos: ex quibus pauci qui profugere, nunciaverunt suis pugnam imminere. At illi, ne suspitione praelii deducerent vires, omiserunt occurrere eis quibus insidiabantur: legiones tutissime, nullo excipiente, ad Didium peruenierunt.

Bello Punico quaedam ciuitates, quae a Romanis deficere ad Paeonos destinauerant,

R

rant,

91
rant, cum obsides dedissent, quos recipere antequam desciscerent studebant, simulauerunt seditionem inter finitimos ortam, quam Romanorum legati dirimere deberent, missosque eos velut contraria pignora retinuerunt, nec ante reddiderunt quam ipsi recuperarent suos.

Legati Romanorum cum misissent ad Antiochum regem, qui secum Annibalem victis iam Carthaginensibus habebat, consiliūque eius aduersus Romanos instruebat, crebris cum Annibale colloquiis effecerunt ut is regi fieret suspectus cui gratissimus alioqui erat & utilis propter calliditatem & peritiam bellandi

Q. Metellus aduersus Iugurtham bellum gerens, missos ad se legatos eius corrupti, ut sibi proderent regem. Cum etiam alii venissent, idem fecit. Eodem consilio usus est & aduersus tertios. Sed de captiuitate Iugurthę res parum profecit: viuum enim tradi sibi volebat, plurimum tamen consecutus est: nam cum intercepta fuissent epistolę eius ad regios amicos scriptę, in omnes eos rex animaduertit, spoliatusque consiliis, amicos postea parare non potuit.

C. Cęsar per exceptum quendam aquatorem, cum comperisset Afranium Petreiumque castra noctu moturos, ut citra vexationem suorum, hostilia impediret consilia, in initio statim noctis vasa conclamare milites, & præter aduersariorum castra agi mulos cum fremitu, & sonum iussit continuare, quos retentos volebat, & arbitrari castra Cęsarem mouere.

Scipio Aphricanus ad excipienda auxilia cum com meatibus, Annibali Veticium Termum dimisit, ipse subuenturus.

Dionysius Syracusanorum tyrannus, cum Aphri ingenti multitudine traiecturi essent in Siciliam, ad eum oppugnandum castella pluribus locis comuniit, custodiisque præcepit, ut ea aduenienti hosti dederent, dimissique Syracusas occulte rediret. Aphris necesse fuit capta castella præsidio ibi tenere, quos Dionysius redactos ad quam voluerat paucitatem, penę iam par numero aggressus vicit, cum suos contraxisset & aduersarios sparsisset.

Agefilus Lacedæmonius, cum inferret bellum Tyfapherni, Cariam se petere simulauit: quasi aptius locis montuosis, aduersus hostem equitatu præualentem pugnaturus. Per hanc consilii ostensionem, aduocato in Cariam Tyfapherne, ipse Lydiam, ubi caput hostium regni erat, irrupit: oppressisque qui illic agebant, pecunia regia potitus est.

De seditione militum compescenda.

Cap. IX.

Lin. lib. 7
ab urb. con
CL. Mar-
tium Ruti-
habet.

A. Manlius Cof. cum comperisset coniurasse milites in hybernis Campanię vt iugulatis hospitibus, ipsi res eorum inuaderet, rumorę sparsit eodem loco hybernatos: atque ita coniuratorum consilio turbato, Campaniam periculo liberauit, & ex occasione nocentes puniuit.

Prope

Lucius Sylla cum legiones ciuium Romanorum, perniciofa seditione furent, consilio restituit sanitatem efferatis: Propere enim annunciari iussit, hostes adesse, & ad arma vocantium clamorem tolli, signa canere: discussa seditio est, vniuersis aduersus hostem consentientibus.

Cn. Pompeius, trucidato ab exercitu Mediolani fenatu, ne tumultum moueret, si solos euocasset nocentes, mixtos eis qui extra delictum erant, venire iussit: ita

&

& noxii minore cum metu, quia non segregati, ideoque non ex causa culpę videbantur accersiti, comparuerunt, & illi quibus integra erat consciętia, custodiendis quoque nocentibus attenderunt, ne illorum fuga inquinarentur.

accesserunt

Cęsar cum quędam legiones eius seditionem mouissent, adeo vt in pernicię quoque ducis viderentur consurrecturę, dissimulato metu, processit ad milites, postulantibusque missionem, vltro minaci vultu dedit: exauctoratos pęnitentię coęgit satisfacere Imperatori, obsequentioręque in reliquum operas adere.

Quemadmodum intempestiua postulatio pugnę inhibeat. Cap. X.

Q. Sertorius, quod experimento didicerat, imparem se vniuerso Romanorum exercitui, vt barbaros quoque inconsulte pugnam exposcentes doceret, adductis in conspectum duobus equis, altero præualido, altero admodum exili, duos admouit iuuenes similiter affectos, robustum & gracilem: ac robustiori imperauit equo exili vniuersam caudam abrumpere, gracili autem valentiorem per singulos vellere: cumque gracilis fecisset quod imperatum erat, validissimus cum in infirmi equi cauda sine effectu luctaretur, iam (inquit Sertorius) Romanorum cohortium (per hoc vobis exemplum ostēdi) milites insuperabiles sunt vniuersas aggredientibus: easdę lacerabit & carpet, qui per partes attentauerit.

singula

Idem cum videret suos pugnę signum inconsulte flagitantes, crederetque rupturos imperium nisi congredierentur, permisit turmę equitum ad laceffendos hostes ire, laboratque submisit alias, & sic recepit omnes: tutisque vtrisque & sine noxa ostēdit quę exitus flagitata pugna mansisset: obsequētissimis inde eis usus est.

Agefilus Lacedæmonius cum aduersus Thebanos castra super ripam posuisset, multoque maiorem hostium manum esse intelligeret, & ideo suos arcere a cupiditate decernēdi vellet, dixit respōso deum se ex collibus pugnare iussim: & ita exiguo præsidio ad ripam posito accessit in colles. Quod Thebani pro metu interpretati transferunt flumen, & cum facile depulissent præsidium, ceteros inscuti auidius, iniquitate locorum a paucioribus victi sunt.

Scorylo dux Dacorum cum sciret dissociatum armis ciuilibus populum Romanę neque tamen tentandum arbitraretur, quia externo bello posset concordia in ciues coalescere, duos canes in conspectu popularium commisit, hisque acerrimę inter ipsos pugnantibus, lupum ostendit, quem protinus canes, ommissa inter se ira, aggressi sunt, quo exemplo, prohibuit barbaros ab imperio Romanis profuturo.

Scorio

Quemadmodum fit incitandus exercitus ad prælium. Cap. XI.

M. Fabius & Cn. Manlius Cof. aduersus Hetruscos propter seditiones detrectante prælium exercitu, vltro simularunt cunctationem, donec milites probris hostium coacti, pugnam deposcerent, iurarentque se ex ea victores redituros.

Fuluius nobilior cum aduersus Samnitium numerosum exercitum, & successibus tumidum, paruis copiis necesse haberet decertare, simulauit vnā legionem hostium a se corruptam ad proditionem: imperauitque (ad eius rei fidem) tribunis, & primis ordinibus & centurionibus, quantum quisque numeratę pecunię, aut auri argentique haberet, conferret, vt representari merces proditoribus posset: se autem his qui contulissent pollicitus est, consummata victoria, ampla insuper præmia daturum. Quę sua persuasio Romanis alacritatem attulit & fiduciam: vnde

R ii etiam

etiam præclara victoria, commisso statim bello peracta est.

decimam
cogeret, et
ceteros pu-
deret

C. Cæsar aduersus Germanos & Ariouistum pugnaturus, confusis suorum animis, pro concione dixit, nullius se eo die opera nisi decimæ legionis vsurum: quo cofecutus est, vt ð decimani, tanquàm præcipuè fortitudinis testimonio ð co gerentur, & ceteri pudore, ne penes alios gloria virtutis esset.

Q. Fabius, qui egregiè sciebat, & Romanos eius esse libertatis, quæ contumelia exasperaretur, & à Pœnis nihil iustum aut moderatum expectabat, misit legatos Carthaginem, de conditionibus pacis: quas cum illi iniquitatis & insolentiaè plenas retulissent, exercitus Romanorum ad pugnandum cõcitatus est.

Agessilaus Lacedæmoniorum dux, cum propè ab Orchomeno focia ciuitate castra haberet, comperissetq; plerosq; ex militibus præciosissima rerum depone re intra munimeta, præcepit oppidanis, ne quid ad exercitum suum ptinens reciperetur, quo ardētius dimicaret miles, qui sciret sibi p omnibus suis pugnādū.

Epaminundas dux Thebanorum aduersus Lacedæmonios dimicaturus, vt non solū viribus milites sui, verum etiā affectibus adiuuaretur, pñciauit in concione, destinatum Lacedæmonius si victoria potireretur, omnes virilis sexus interficere, vxoribus autē corū & liberis in seruitutē adductis Thebas diruere, qua denūciatione cõcitati, primo impetu Thebani Lacedæmonios expugnaverūt.

Eutidas dux Lacedæmoniorum pugnaturus eodem die, qua classe vicerant focii, quamuis ignarus actæ rei, vulgavit nunciatam sibi victoriam partium, quo constantiores ad pugnam milites haberet.

Aulus Posthumius prælio quo cum Latinis confixit, oblata specie duorum in equis iuuenum, animos suorum erexit, Pollucem & Castorem adesse dicens, ac sic prælium restituit.

Archidamus Lacedæmonius aduersus Arcadas bellum gerens, arma in castris statuit, & circa ea duci equos noctu clam imperauit: quorū vestigia manē (tanquam Castor & Pollux perequitasent) ostendens, ad futuros eosdem ipsis præliantibus persuasit.

locum

Pericles dux Atheniensium initurus prælium, cum anima aduertisset ð lucū, ex quo vtraq; acies conspici poterat, densissimæ opacitatis, vastū alioqui & Dioti patri sacrum, ingentis illic stature hominē, altissimis cothurnis, & veste purpurea, coma venerabilem in curru candidorum equorum sublimen constituit, qui dato signo pugna, proueretur: & voce Periclem nomine appellans, cohortaretur eum, diceretq; deos Atheniensibus adesse: quo penè ð primo coniectu teli hostes terga dederunt.

ante conica
Et um

L. Sylla, quo paratiorem militem ad pugnādum haberet, prædici sibi à diis futura simulauit. Postremò etiam in conspectu exercitus, priusquam in aciem descenderet, signum modicæ amplitudinis, quod Delphis sustulerat orabat, petebatque vt promissam victoriam maturaret.

magnam
Scythia

C. Marius ð sagam quandam ex ð Syria habuit, à qua se dimicationum euentus prædiscere simulabat.

Q. Sertorius cum barbaro, & rationis indocili milite vteretur, ceruam candidā insignis formæ per Lusitaniā ducebat, & ab ea, quæ agēda aut vitāda essent, prænosce

prænoscere se asseuerabat, vt barbari ad omnia tāq; diuinitus imperata obedirēt.

Hoc genere Strategematicon non ea tantum parte vtendum est, qua imperitos existimabimus esse, apud quos his vtetur, sed multo magis ea, quæ talia erunt, excogitabuntur, vt ab his monstrata credantur.

Alexander Macedo sacrificaturus, inscripsit medicamento aruspiciæ manum, quam ille extis erat suppositurus: literæ significabant victoriam Alexandro dari, quas cum iecur calidum rapuisset, & à rege militi esset ostensū, auxit animum, tanq; deo spondente victoriam.

Idem fecit Innides ð aruspex, prælium Eumene cum Gallis commissuro.

Indas

Epaminundas, Thebanus aduersus Lacedæmonios fiduciam suorum religione adiuuandam ratus, arma quæ ornamentis affixa in tēplis erant, nocte subtraxit, persuasitq; militibus, deos iter suū sequi, vt præliantibus ipsis adessent.

Agessilaus Lacedæmonius, cum quosdā Persarū cœpisset, quorū habitus multum terroris præfert, quoties veste tegitur, nudatos militibus suis (vt alba corpora & umbratica contemnerent) ostendit.

Gelo Syracusarū tyrannus bello aduersus Pœnos suscepto, cum multos cœpisset, infirmissimum quenq; præcipuè ex auxiliariis qui nigerrimi erant, nudatum in conspectu suorum produxit, vt persuaderet contemnendos.

auxiliariis

Cyrus rex Persarum, vt concitaret animos popularium, tota die in excidenda quadā sylua eos fatigauit, deinde postridie præstitit eis liberalissimas epulas, & interrogauit, vtro magis gauderent: cumq; ei præsentia probasset, Atqui per hæc (inquit) ad illa perueniendum est. Nam liberi beatiq; esse, nisi Medos vice-ritis, non potestis: atq; ita eos ad cupiditatem prælii concitauit.

L. Sylla quia aduersus Archelaum præfectum Mithridatis, apud Pyrea pigrioribus ad prælium militibus vtatur, opere eos fatigando, compulit ad poscendum vltro pugnaè signum.

Fabius Maximus veritus, ne qua fiducia nauium, ad quas refugium erat, minus constanter pugnaret exercitus, incendi eas priusquam iniret prælium iussit.

De dissoluedo metu quo milites ex aduersis omnibus conciderunt.

Cap. XII.

SCipio ex Italia in Aphricam transportando exercitum, cum egrediens nauē prolapsus esset, & ob hoc attonitos milites cerneret, id quod trepidationem afferebat, constantia & magnitudine animi, in hortationem conuertit. Et ludidite (inquit) milites, Aphricam oppressi.

C. Cæsar cum fortè conscendens nauem lapsus esset, Teneo te terra mater (inquit) qua interpretatione effecit, vt repetiturus illas à quibus proficiscebatur terras videretur. T. Sempronius Gracchus Cos. acie aduersus Picetes directa cū subitus terræ motus vtraq; partes cõfudisset, exhortatione cõfirmavit suos, & impulit, vt consternatū superstitione hostē inuaderent, adhortatusq; deuicit.

Sertorius, cum equitum scuta extrinsecus, equorumq; pectora cruenta subito prodigio apparuissent, victoriam portendi interpretatus est, quoniā illæ partes solerent hostili cruore respergi.

Epaminundas Thebanus contristatis militibus, q; ex hasta eius ornamentū

R iii infulæ

93 insula more dependens, ventus ablatum in sepulchrum Lacedæmonii cuiusdam depulerat, Nolite (inquit) milites trepidare, Lacedæmonis significatur interitus. Sepulchra enim funeribus ornantur.

Idem cum fax de cælo nocte delapsa eos qui aduerterunt terruisset, Lumen (inquit) hoc numina ostendunt.

Idem instante aduersus Lacedæmonios pugna, cum sedile in quo refederat, succubisset, & id vulgò pro tristi significatione confusi milites interpretarentur, Immo (inquit) vetamur federe.

Lu. Sulpitius Gallus defectum lunæ imminentem, ne pro ostento exciperet milites, prædixit futurum, additis rationibus causisq; defectionis.

Agathocles Syracusanus aduersus Pænos simili eiusdem sideris diminutione, qua sub diem pugna, vt prodigio milites sui consternati erant, ratione qua id accideret exposita, docuit quicquid illud foret ad rerum naturam, non ad ipsorum propositum pertinere.

Pericles, cum in castra eius fulmen decidisset, terruissetq; milites, aduocata concione, lapidibus in conspectu omnium collisis ignem excussit, sedauitq; turbationem, cum docuisset similiter nubium attritu excuti fulmen.

Timotheus Atheniensis, classe dimicaturus aduersus Corcyreos, gubernatori suo qui proficiscenti iam classi signum receptui cœperat dare, quia ex remigibus, quendam sternutantem audierat, Miraris (inquit) ex tot milibus ^{militibus} vnum perfrixisse.

Chalabrias Atheniæsis classe dimicaturus, excusso ante nauē ipsius fulmine, exterritis per tale prodigium militibus, Nunc (inquit) potissimum iucunda pugna est, cum deorū maximus Iupiter adesse numē suum classi nostræ ostendit.

FINIS PRIMI LIBRI.

SEXTI IULII FRONTINI VIRI CONSULARIS STRATEGEMATUM LIBRI SECUNDI PRÆFATIO.

Dispositis primo libro exemplis instructuris (vt mea fert opinio) duces in his quæ ante commissum prælium agenda sunt, deinceps red ^{instum} demus pertinētia ad ea quæ in ipso prælio agi solēt, & deinde ea quæ post prælium: & eorum quæ ad prælium pertinent species sunt.

DE TEMPORE AD PUGNAM

eligendo.

Cap.

I.

Publius Scipio in Hispania, cum comperisset Hasdrubalem Pænorum ducem ieiuno exercitu mane processisse in aciem, continuit in horam septimam suos: quibus præceperat, vt quiescerent, & cibum caperent: cumq; hostes, inedia, siti, mora sub armis fatigati, repetere castra cœpissent, subito copias eduxit, & commisso prælio vicit.

Metellus Pius in Hispania aduersus Herculeium, cum ille oriente protinus die instructam aciem vallo eius admouisset, feruidissimo tunc tempore anni, intra castra suos continuit, in horam diei sextam, atq; ita fatigatos æstu, facile integris & recentibus vicit suorum viribus.

Idem iunctis cum Pompeio castris aduersus Sertorium in Hispania, cum sepe instruxisset aciem, hoste, qui imparem se duobus credebat, pugnam detrectante: quodam deinde tempore, quum Sertorianos milites animaduertisset magno impetu instinctos deposcentes pugnam, humerosq; exercentes, & lanceas vibrantes, existimauit ardori cedendum in tempore, recepitq; exercitū, & Pompeio idem faciendi autor fuit.

Posthumius Cos. in Sicilia, cum castra eius à Punicis trium milium passuum spacio distarent, & dictatores Carthagenensium quotidie ante ipsa munimenta Romanorum dirigerent aciem, exigua manu leuibus assidue præliis pro vallo resistebat: quam consuetudinem contemnente iam Pæno, reliquis omnibus per quietem intra vallum preparatis, ex more pristino, cum paucis sustinuit incursum aduersariorum, ac solito diutius detinuit, quibus fatigatis post sextam horam, etiam se recipientibus, & cum inedia quoq; laborarent, per recentes suos hostem, quem prædicta profligauerant, incommoda fugauit.

Iphicrates Atheniensis quia explorauerat, eodē assidue tempore hostes cibum capere, maturius vesci suos iussit, & eduxit in aciem, aggressusq; hostem ita detinuit, vt ei nec configendi, nec abeundi daret facultatem. Inclinato deinde iam die reduxit suos, & nihilominus in armis retinuit: fatigati hostes non statione magis quam inedia, statim ad corporis curam & cibum capiendum festinauerunt: Iphicrates rursus eduxit, & incompositi hostis aggressus est castra.

Idem

Idem cum aduersus Lacedaemonios pluribus diebus castra cominus haberet, & utraq; pars certis temporibus assidue pabulatum lignatumq; procederet, quodam die militum habitu, seruos laxasq; dimisit ad munera, milites retinuit, & cum hostes dispersi essent ad similia munera, expugnauit castra eorum, inermesq; cum fasciculis passim ad tumultum recurrentes, facile aut cecidit, aut cepit.

Verginius Cof. in Volscis cum procurrare hostes effusos ex longinquo vidisset, quiescere suos ac defixa tenere pila iussit. Tunc anhelantes, integris viribus exercitus sui aggressus auertit.

Fab. Max. non ignarus Gallos & Samnites primo impetu praeualere, suorum autem infatigabiles spiritus, inter moras decertandi etiam incalescere, imperauit militibus, ut contenti essent primo congressu sustinere, ut hostem mora fatigaret: quod ubi successit, admoto etiam subsidio suis, in prima acie vniuersis viribus oppressum fudit hostem.

Philippus ad Cheroniam, memor sibi esse militem longo usu duratum, Atheniensibus acrem quidem, sed inexercitatum & impetu tantum violentum, ex industria praelium traxit: moxq; languentibus iam Atheniensibus, concitatus intulit signa, & ipsos cecidit.

Lacedaemonii certiores ab exploratoribus facti, Messenius in eam exaruisse rabiem, ut in praelium cum coniugibus ac liberis descenderet, pugnam distulerunt.

C. Caesar bello civili cum exercitum Afranii & Petreii circumuallatum, siti angeret, isq; ob hoc exasperatus, interfectis omnibus impedimentis ad pugnam descendisset, continuit suos, arbitratus alienum dimicationi tempus, quod aduersarios & ira & desperatio incenderat.

Cn. Pompeius fugientem Mithridatem, cupiens ad praelium compellere, elegit tempus dimicationi nocturnum, ut abeunti se opponeret: atq; ita praeparatus, subitam hostibus necessitatem decertandi iniecit. Praeterea sic constituit aciem, ut Ponticorum quidem oculos aduersa luna perstringeret, suis autem illi strepem & conspicuum praebere hostem.

Iugurtham autem constat memorem virtutis Romanorum, semper inclinatio die committere praelia solitum, ut si fugarentur sui, oportunam noctem haberent ad delitescendum.

Lucullus aduersus Mithridatem & Tigranem, in Armenia maiore apud Tigranocertam, cum ipse non amplius xv milia armatorum haberet, hostis autem innumerabilem multitudinem, eoque ipso inhabilem, usus hoc eius incommodo, nondum ordinatam hostium aciem inuasit, atq; ita protinus dissipauit, ut ipso quoque reges abiectis insignibus fugerent.

Cl. Tyberius Nero aduersus Pannonios, cum barbari feroces in aciem oriente statim die processissent, continuit suos, passusq; est suos nebula & hymbribus qui forte illo die crebri erant, verberari, ac demum ut fessum stando & pluuia non solum animo, sed & lassitudine deficere animaduertit, signo dato adortus superauit.

C. Caesar in Graia, quia compererat Ariouisto Germanorum regi institutum, & quasi legem militibus non pugnandi decrescente luna, tum potissimum acie commissa

essent

decernendi

commissa impeditos religione hostes vicit.

D. Aug. Vespasianus, Iudaeos Saturni die, quo eis nefas est quicquam seriae rei agere, adortus superauit.

Lysander Lacedaemonius aduersus Athenienses apud Aegeopotamon instituit certo tempore infestari naues Atheniesium, deinde reuocare classem, quare in consuetudinem perducta, cum Athenienses post digressum eius ad contrahendas copias dispergerentur, extendit ex consuetudine classem, & recepit. Tum hostium maxima parte ex more dilapsa, reliquos adortus occidit, & vniuersas naues cepit.

Aegeopotamon

De loco ad pugnam eligendo. Cap. II.

Marcus Curius, quia phalangi regis Pyrrhi explicita resisti non posse animaduertebat, dedit operam, ut in angustiis configeret, ubi conferta sibi ipsa esset impedimento.

Cn. Pompeius in Capadocia elegit locum castris aditum, unde adiuuante procliuo impetum militum, facile ipso decursu Mithridatem superauit.

C. Caesar aduersus Pharnacem Mithridatis filium dimicaturus, in colle instruxit aciem, quae res expeditam ei fecit victoriam. Nam pila ex adito in subeuntes barbaros emissa, protinus eos auerterunt.

Lucullus aduersus Mithridatem & Tygranem, in Armenia maiore, apud Tigranocertam dimicaturus, collis proximi planum verticem raptim cum copiarum parte adeptus, in subiectos hostes decurrit, & equitatum eorum a latere inuasit, aduersumque, & eorundem partem peditum perturbatam insequutus, clarissimam victoriam retulit.

Ventidius aduersus Parthos non ante militem eduxit, quam illi quingentis non amplius passibus abessent, atq; ita pro cursione subita adeo se admoit, ut sagittas quibus ex longinquo usus est, cominus applicitus eluderet: quo consilio, quia quandam fiduciae etiam speciem ostentauerat, celeriter barbaros debellauit.

Hannibal apud Numistronem, contra Marcellum pugnaturus, cauas & praeruptas vias obiecit a latere, ipsaq; loci natura pro munimentis usus, clarissimum ducem vicit.

Numistronem

Idem apud Cannas cum comperisset Volturnum amnem, ultra reliquorum naturam fluminum ingentes auras mane perflare, quae arenarum & pulueris vertices agerent, sic direxit aciem, ut tota vis a tergo suis, Romanis in ora & oculos incideret: quibus incommodis mire hosti aduersantibus, illam memorabilem adeptus est victoriam.

Marius aduersus Cymbros ac Theutonos constituta die pugnaturus, firmatum cibo militem ante castra collocauit, ut per aliquantum spacii, quo aduersarii dirimebantur, exercitus hostium potius labore itineris profligaretur: fatigationi eorum deinde incommodum aliud obiecit, ita ordinata suorum acie, ut aduerso sole, & vento & puluere barbarorum occuparetur exercitus.

Cleomenes Lacedaemonius aduersus Hippam Atheniensem, qui equitatu praeualebat, planiciem in qua dimicaturus erat, arboribus prostratis impediuit, & inuiam equiti fecit.

Iberi

Iberi in Aphrica ingenti hostium multitudine excepti, timētesq; ne circūirentur, applicuerunt se flumini, quod altis in ea regione ripis profluebat: qui ita à tergo amne defensi, & subinde cū virtute præstaret, incurfando in proximos, omnem hostium exercitum strauerunt.

Xantippus Lacedæmonius sola loci cōmutatione, fortunā Punici belli conuertit: nam cū desperātibus iā Carthaginēsis mercede sollicitatus, animaduertisset Afros quidē qui equitatu & elephantis præstabāt, colles sectari: à Romanis autem, quorū robur in peditibus erat, campestria teneri, Pœnos in plana deduxit: vbi p̄ elephātos, dissipatis ordinibus Romanorū, sparsos milites per Numidas perlecutus, eorum exercitum fudit: in illam diem terra mariq; victorem.

Epaminundas dux Thebanorū, aduersus Lacedæmonios directurus aciem, p̄ frōte eius decurrere eq̄tibus iussis, cū ingentē puluere oculis hostiū obiecisset, expectationēq; equestris certaminis prætedisset, circūducto peditē ab ea parte ex qua decursus in aduersā hostiū acie ferebat, inopinantiū terga adortus cecidit.

Lacedæmonii ccc. contra innumerabilem multitudinē Persarum, Thermopylas occupauerunt, quarum angustia non amplius, quā parem numerū cōminus pugnaturum, poterant admittere: eaq; ratione quantum ad congressus facultatem, æquati numero barbarorum, virtute autem præstātes, magnā corū partem occiderunt: nec superati forent, nisi per proditorem Ephyaltem Trachiniam circumductus hostis, à tergo eos opprellisset.

Themistocles dux Atheniensium cū videret vtilissimū Græciæ, aduersus multitudinem Xerxis nauium in angustiis Salaminis decernere, idq; persuadere ciuibus non posset, solertia effecit vt barbaris, ad vtilitates suas Græci compellerētur. simulata nanq; proditione, misit ad Xerxem, qui indicaret populares suos de fuga cogitare, difficilioremq; rem ei futurā, si singulas ciuitates obsidione aggredere. Quā ratione effecit vt exercitus Barbarorum primū in quietaretur, dum tota nocte in statione custodia est: deinde, vt sui mane integris viribus, cum dictis barbaris vigilia marcentibus confingerent, loco vt voluerat arcto, in quo Xerxes multitudine, qua præstabat, vti non posset.

De acie ordinanda.

Cap. III.

Cneus Scipio in Hispania aduersus Hannonē ad oppidum Indibilem, cū animaduertisset Punicā acie ita directam, vt in dextro cornu Hispani cōstituerentur, robustus quidē miles, sed qui alienum negotium ageret: in sinistro autem Afri minus viribus firmi, sed animi cōstantioris, reducto sinistro latere, suorū dextro cornu, quod validissimis militibus extruxerat, obliqua acie cum hoste conflixit. Deinde, fusis fugatisq; Afris, Hispanos, qui in recessu spectantiū more steterant, facile in deditionem compulit.

Philippus Macedonū rex aduersus Illyricos gerens bellum, vt animaduertit frontem hostium stipatam, electis de toto exercitu viris, latera infirmiora, fortissimis suorum in dextro cornu collocatis, sinistrum latus hostium inuasit, turbataque acie tota, victoriam profligauit.

Pammenes Parmenes Thebanus, cōspecta Persarū acie, quæ robustissimas copias in dextro cornu collocatas habebat, simili ratione & ipse suos ordinauit, omnēq; eq̄tatū, &

& fortissimum quēq; peditum in dextro cornu, infirmissimos autem contra fortissimos hostium posuit, præcepitq; vt ad primum impetum eorum sibi fuga consulerent, & in syluestria confragosaq; loca se reciperent: ita frustrato robore exercitus, ipse optima parte virium suarum, dextro cornu, totam circūiuit aciem hostium & euertit.

P. Cor. Scipio, cui postea Africano cognomē fuit, aduersū Asdrubalem ducē Pœnorum in Hispania bellum gerens, ita per continuos dies ordinatum produxit exercitum, vt media acies fortissimis fundaretur: sed cū hostes quoq; eadē ratione assidue ordinati procederent. Scipio eo die quo statuerat decernere, cōmutauit instructionis ordinē, & firmissimos, id est, legionarios in cornibus collocauit, ac leuem armaturam in media acie, sed retractatā: ita cornibus quibus ipse præualebat, infirmissimas hostium partes lunata acie aggressus facile fudit.

Metellus in Hispania eo prælio quo Herculeiū deuicit, cū comperisset cohortes eius, quæ validissimæ vocabantur, in media acie locatas, ipse mediam suorum acie reduxit, ne eam partem antē cum hoste confingeret, quā cornibus cōfligatis, medios vndiq; circūuenissent.

Artaxarxes aduersus Græcos, qui Persidam intrauerant, cū multitudine superaret, latius quā hostes acie instructa, in fronte equitem, leuemq; armaturam in cornibus collocauit, atq; ita ex industria lentius procedente media acie, copias hostium cinxit ceciditq;.

Contra Annibal ad Cannas reductis cornibus productaq; in media acie, nostros primo impetu protrusit. Idem conferto prælio, paulatim inuicem sinuātibus, procedētibusq; ad præceptū cornibus, auidē insequentem hostem in mediam acie suam recepit, & ex vtraq; parte compressum cecidit, veterano & diu edocto vsus exercitu, hoc enim genus ordinationis exequi, nisi peritus, & ad omne momentum respondens miles, vix potest.

Liuius Salinator & Cl. Nero cū Asdrubal bello Punico secūdo decertādi necessitatē euitās, in colle confragoso post vineas aciem direxisset, ipsi reductis in latera viribus, vacua fronte ex vtraq; parte circūuenerunt eum, atq; ita aggressi superauerunt. Annibal quum frequentibus præliis à Cl. Marcello superaretur, nouissimē sic castrametabatur, vt aut montibus, aut paludibus, aut simili locorum aliqua oportunitate adiutus, aciem eo modo collocaret, vt vincenibus quidem Romanis, penē indemnem recipere posset intra munimēta exercitum, cedentibus autem, instandi liberum haberet arbitrium.

Xantippus Lacedæmonius in Africa aduersus M. Attilium Regulum leuē armaturam in prima acie collocauit, in subsidio autem robur exercitus, præcepitq; auxiliariis, vt emissis telis cederent hosti: & cū se intra suorum ordines recepissent, confestim in latera discurrerent, & à cornibus rursus erūperēt, exceptumq; iam hostem à robustioribus & ipsi circumirent.

Sertorius idem in Hispania aduersus Pompeium fecit. Cleandridas Lacedæmonius aduersus Lycaonas defam instruxit aciem, vt longē minoris exercitus speciem præberet: securioribus inde hostibus, in ipso certamine diduxit ordines

dines à lateribus & circumuentos eos fudit.

Castronius Lacedamonius. cum in auxilium Aegyptiis aduersus Persas venisset, & sciret firmiorem esse Græcum militem, magisque à Persis timeri, commutatis armis Græcos in prima posuit acie, & cum illi æquo Marte pugnarent submisit Aegyptiorum manum: Persæ cum Græcis, quos Aegyptios opinabatur, resistissent, superueniente multitudine, quam ut Græcorum expauerant, cesserunt.

Cn. Pompeius in Albania, quia hostes & numero & equitatu praualebant, iuxta collem in angustiis protegere galeas, ne fulgore earum conspicui fierent, iussit equites: deinde in æquum procedere, ac velut prætendente peditibus, præcepitque eis ut ad primum impetum hostium refugerent, & simul ac ad pedites ventum esset, in latera discederent: quod ubi explicitum est, patefacto loco subita peditum surrexit acies, inuectosque temere hostes, inopinato interfusa prælio cecidit.

M. Antonius aduersus Parthos, qui infinita multitudine sagittarum exercitum eius obruebant, subsidere suos, & testudinem facere iussit, supra quam transmissis sagittis, sine militum noxa exhaustus est hostis.

Annibal aduersus Scipionem in Aphrica, cum haberet exercitum ex Pœnis & auxiliariis, quorum pars non solum ex diuersis partibus, sed etiam ex Italicis constabat, post elephantos lxxx qui in prima fronte positi hostium turbarent aciem, auxiliares Gallos & Lygures & Baleares Maurosque posuit, ut non fugere possent, Pœnis à tergo stantibus, & hostem oppositi si non infestarent, at certe fatigarent, tum suis & Macedonibus, qui iam fessos Romanos integri exciperent, in summa acie collocatis, nouissimos Italicos constituit, quorum & timebat fidem, & segnitiam verebatur, quoniam plerisque eorum ab Italia inuitos extraxerat. Scipio aduersus hanc formam, robur legionis, triplici acie in fronte ordinatum per hastatos & principes & triarios opposuit, nec continuas construxit cohortes, sed manipulis inter se distantibus spacium dedit, per quod elephantum ab hostibus acti facile transmitti sine perturbatione ordinum possent: ea ipsa intervalle expeditis velitibus impleuit, ne interluceret acies, dato eis præcepto, ut ad impetum elephantorum, vel retro vel in latera concederent. Equitatum deinde in cornua diuisit, & dextro Romanis equitibus Lælium, sinistro Numidis Masinissam præposuit, quæ tam prudens ordinatio, non dubie causa victoriae fuit.

Archelaus aduersus L. Syllam, in fronte ad perturbandum hostem, falcatas quadrigas locauit, in secunda acie phalangem Macedonicam, in tertia Romanorum more armatos auxiliares, mixtis fugitiuis Italicæ gentis, quorum præuicacia plurimum fidebat, leuem armaturam in ultimo statuit. In utroque deinde latere equitatum, cuius amplum numerum habebat, circumuendi hostis causa posuit. Contra hæc Sylla fossas amplæ latitudinis in utroque latere duxit, & capitibus earum castella communiuit: qua ratione, ne circumiretur ob hostem, & peditum numero, & maxime equitatu supante consecutus est. Triplicem deinde peditum aciem ordinauit, relictis intervallis, per leuem armaturam, & equitem, quem in nouissimo collocauerat, ut cum res exegisset, emitteret eum: tum pignanis, qui in secunda acie erat, imperauit, ut deos numerososque palos firme in terram defigeret, interque eos, appropinquantibus quadrigis ante signa, nostram aciem recepit, tum demum sublato

vniuersorum

vniuersorum clamore velites & leuem armaturam ingerere tela iussit, quibus factis quadrigæ hostium aut implicitæ palis aut exterritæ clamore telisque, in suos conuersæ sunt, turbaueruntque Macedonum instructuram: qua cedente cum Sylla staret & Archelaus equitem opposuisset, Romani equites subito emissi auerterunt eos consummaruntque victoriam.

C. Cæsar Gallorum falcatas quadrigas eadem ratione palis defixis excepit inhibuitque.

Alexander ad Arbela cum hostium multitudinem vereretur, virtuti autem suorum fideret, aciem in omnem partem spectantem ordinauit, ut circumuenti, vndique pugnare possent.

Paulus aduersus Persen Macedonum regem, cum phalangem suorum duplicem, mediam in partem direxisset, eamque leui armatura cinxisset, & equitem in utroque cornu collocasset, triplicem aciem cuneis instruxit, inter quos subinde velites emisit. Quo genere cum profligari nihil videret, cedere instituit, ut hac simulatione perduceret hostes in contragosa loca quæ ex industria captauerat. Cum sic quoque suspecta calliditate recedentium, sequeretur ordinata phalanx equites à sinistro cornu præter ora phalangis iussit transcurrere, citatis equis testis, ut obiectis armis ipso impetu præfringerent hostium spicula: quo genere telorum exarmati Macedones soluerunt aciem, & terga verterunt.

Pyrrhus pro Tharentinis apud Asculum secundum Homericum versum quo pessimi in medium recipiuntur, dextro cornu Samnitas Epirotasque, sinistro Brutios atque Lucanos cum Salentinis, in media acie Tarentinos collocauit, equitatum & elephantos in subsidiis esse iussit. Contra Coss. aptissime diuisis in cornua equitibus, legiones in prima acie & in subsidiis collocarunt, & his immiscuerunt auxilia. Vtrinque xl. milia constat fuisse, Pyrrhi dimidia pars exercitus amissa, apud Romanos quinque milia desiderata sunt.

Cn. Pompeius aduersus C. Cæsarem prælium palustri prælio Pharsaliæ triplicem instruxit aciem, quarum singulæ denos ordines haberent in latitudinem. Legiones secundum virtutem cuiusque firmissimas in cornibus & in medio collocavit, spacium his interposita tyronibus suppleuit, dextro latere decem equites, propter flumen Enipeum, quod & alueo suo & alluue regionem impedierat, reliquum equitatum in sinistro cornu cum auxiliis omnibus collocavit, ut inde Iulianum exercitum circuiret. Aduersus hanc ordinationem Iulius Cæsar & ipse triplice acie, dispositis in fronte legionibus, sinistrum latus, ne circui possent, ad mouit paludibus. In dextro cornu posuit equitem, cui velocissimos miscuit peditum, & ad morem equestris pugnae exercitatos, sed deinde cohortes in subsidio retinuit, ad res futuras: sed dextro latere conuersas in obliquum, vnde equitatum hostium expectabat, collocavit: nec vlla res ad victoriam plus eo die Cæsari contulit: effusum namque Pompeii equitatum inopinato subinde latius excursum auerterunt, cadendumque tradiderunt.

Imperator Cæs. Germanicus, cum subinde Catii equestre prælium, in sylvas refugiendo reducerent, iussit suos equites, simul atque ad impedimenta ventum esset, equis desilire, pedestrique pugna configere: quo genere consequutus est

S ne quis

Barbaros

rota

pernicitati

eum possi-
gnanis

palestralis
alias, pale
pharsali

diducere

ne quis non locus eius victoriam miraretur.

C. Duilius cum videret graues suas naues mobilitate Punicæ classis eludi, iritamque virtutem militum fieri, excogitavit manus ferreas, quæ ubi hostilem apprehenderent nauem, supiecto ponte, transgrediebatur Romanus, & in ipsorum ratibus cominus eos trucidabat.

De acie hostium turbanda.

Cap. III.

PApyrius Cursor, filius consulis, cum æquo Marte aduersus obstinatos Samnites concurreret, ignorantibus suis præcepit Spurio Naucio, ut pauci Calones, & agafones mulis insidentes, ramosque per terram trahentes, à colle transfuerso magno tumultu decurrerent: quibus prospectis proclamavit victorem adesse collegam ut occuparent ipsi præsentis prælii gloriam: quo facto & Romanis fiducia concitatis, propulere, propulsi terga vertere.

F. Rutilius Maximus, quarto consulatu in Samnio, omni modo frustra conatus aciem hostium perumpere, nouissimè hastatos subduxit ordinibus, & cum Scipione legato suo circummisit, iussitque collem capere, ex quo decurri poterat in hostium terga: quod ubi factum est, Romanis creuit animus, & Samnites perteriti fugam molientes cæsi sunt.

Minutius Ruffus Imp. cum à Scordiscis Dacisque premeretur, quibus impar erat numero, præmisit fratrem & paucos equites vnâ cum ænatoribus: præcepitque, ut cum vidisset contractum prælium, subitus ex diuerso se ostenderet, iuberetque ænatores concinere: sonantibus montium iugis, species ingentis multitudinis, offusa est hostibus, qua perterriti dedere terga.

Agellius

Acilius Glabrio Cos. aduersus Antiochi regis aciem, quam is in Achaiam per angustias thermopylarum direxerat iniquitatibus loci non irritus tantum, sed cum iactura quoque repulsus esset, nisi circummissus ab eo Porcius Cato qui tunc tribunus militum à populo factus in exercitu erat, deiectis iugis Callidromi montis.

Callidromi
miacolis

† Aetolis, qui præsidio tenebantur, supereminentem castris regis collem, à tergo subitus apparuisset: quo facto perturbatis Antiochi copiis, vtrinque irruere Romani, & fusis fugatisque castra ceperunt.

C. Sulpitius Petreius Cos. contra Gallos dimicaturus, iussit muliones clam in montes proximos cum mulis abire, & inde conserto iam prælio, velut equis insidentes ostentare se pugnantibus: quare Galli existimantes aduentare auxilia Romanis, cessere, iam penè victores.

Marius circa aquas Sextias, cum in animo haberet postera die depugnare aduersus Theutonos, Marcellum cum parua manu equitum peditumque noctu post terga hostium misit, & ad implendam multitudinis speciem, agafones lixasque armatos simul ire iussit, iumentorumque magnam partem instratorum cum ceterum culis, ut per hoc facies equitatus obicietur, præcepitque ut cum animaduertissent committi prælium, ipsi in terga hostium descenderent: qui apparatus tantum terroris intulit, ut asperrimi hostes in fugam versi sint.

Calamati
Castrum
Tanonici.

Licinius Crassus fugitiuorum bello apud Calamarcum educturus militem, aduersus Castum & Canimocum duces Gallorum xii cohortes cum C. Proptino & cum Q. Marcio Ruffo legatis post montem circummisit: quæ cum commisso iam prælio, à tergo

tergo clamore iam sublato, decurrissent, ita fuderunt hostes, ut vbique fugam pro pugna caperent.

Marcellus cum vereretur ne paucitatem eius militum clamor detegeret, simul lixas calonesque, & omnis generis sequelas conclamare iussit, atque ita hostem magni exercitus specie exterruit.

Valerius Leuinus aduersus Pyrrhum, occiso quodam gregali, tenens gladium cruentum, exercitui utriusque persuasit Pyrrhum interemptum. Quamobrem hostes destitutos se ducis morte credentes, consternati à mendacio, se pauidi in castra receperunt.

Iugurtha in Numidia aduersus C. Marium, cum Latine quoque lingue usum ei conuersatio pristina castrorum dedisset, in primam aciem procurrit, & occisum à se C. Marium tum Latine clamare cepit, atque ita multos nostrorum auertit.

Myronides Atheniensis dubio prælio aduersus Thebanos rem gerens, repente in dextro suorum cornu prosiluit, & exclamauit se iam sinistro vicisse: quare & suis alacritate & hostibus metu iniecto vicit.

Cræsus præualido hostium equitatu camelorum gregem opposuit: quorum nouitate & horrore consternati equi, non solum insidentes præcipitauerunt, sed peditum quoque suorum ordines pertriuerunt, vincendosque hosti præbuerunt.

Pyrrhus Epirotarum rex, pro Tarentinis aduersus Ro. eodem modo elephantis ad perturbandam aciem usus est.

Pœni quoque aduersus Romanos idem fecerunt frequenter. Volscorum castra cum prope virgulta syluæque posita essent, Camillus ea omnia, quæ conceptum ignem usque in vallum proferre poterant, incedit, & sic aduersarios exiit castris.

M. Crassus bello sociali eodem modo propè cum copiis omnibus intereptus est.

Hispani contra Hamilcarem boues vehiculis adiunctos in prima fronte constituerunt, vehiculæque rædæ & sepi & sulphuris plena, signo pugnae dato, incenderunt: actis deinde in hostem bobus consternatam aciem pertruperunt.

Phalisci & Tarquinenses, compluribus suorum in habitu sacerdotum subornatis, faces & angues furiali habitu præferentibus, aciem Romanorum turbauerunt. Idem Veientes & Fidenates facibus arreptis fecerunt.

Atheas rex Scytharum cum aduersus ampliolem Triballorum exercitum confugeret, iussit à feminis & pueris omnique imbelli turba, greges asinorum, ac bouum ad postremam hostium aciem admoueri, & erectas hastas præferre: famam deinde diffudit, tanquam auxilia sibi ab vltioribus Scythis aduentarent, qua assueuratione auertit hostem.

Aethes

De insidiis.

Cap. V.

Romulus per latebras copiarum parte disposita cum ad Fidenas accessisset, simulata fuga temere hostes insequutos eò perduxit ubi occultos habebat milites, qui vndique adorti effusos & incautos ceciderunt.

Quintus Fabius Maximus Cos. auxilio Sutrinis missus aduersus Hetruscos, omnes hostium copias in se conuertit: deinde simulato timore, in superiora loca velut fugiens recessit, effusosque subeuntes aggressus, non aciem tantum superauit sed etiam castris exiit.

S ii Sempronius

Sempronius Gracchus aduersus Celtiberos, metu simulato, continuit exercitum: emissa deinde armatura leui, quæ hostem lacefferet, ac statim pedem referente, euocauit hostem: deinde inordinatos aggressus, vsque eò cecidit vt etiam castra caperet.

Q. Metellus Cos. in Sicilia bellum gerens aduersus Hasdrubalem, ob eius ingentem exercitum & cxxx elephantos intentior, diffidentia simulata, intra Pa normum copias tenuit, fossamque ingentis magnitudinis ante se duxit: conspecto deinde exercitu Hasdrubalis, qui in prima acie elephatos habebat, præcepit hastatis, tela in beluas iacerent, protinusque se intra munimenta recipent: ea ludificatione refores elephantorum cõcitati, in ipsam fossam elephantos egerunt: quo vt primũ illaqueati sunt, partim magnitudine telorũ cõfecti, partim retro in suos acti, totã acie turbauerunt. Tũc Metellus, hanc operiẽs occasionẽ, cũ toto exercitu erupit & aggressus à latere Pœnos cecidit, ipsisq; vt elephatis potitus est

Tomiris

Tamiris Scytharum regina, Cyrum Persarum ducem, æquo Marte certantẽ, simulato metu elicit ad notas militi suo angustias, atque ibi repente conuerso agmine, natura loci adiuta, deuicit.

Aegyptii cõflicтури acie in eis campis quibus iunctæ paludes erant, alga eas cõtexerunt, commissoq; prælio fugã simulantes in insidias se uocauerunt, qui rapidius vecti per ignota loca, limo inhæserunt, circumuentiq; sunt.

Viriatus ex latrone dux Celtiberorũ cedere se Romanis equitibus simulans, vsq; ad locum voraginosum & præaltũ eos perduxit: & cum ipse per solidos ac notos sibi tráfitus euaderet, Romanos ignaros locorũ immerfosq; limo cecidit.

Fuluius Imp. Cymbrico bello collatis cum hoste castris, equites suos iussit succedere ad munitiones eorum, laceffitq; barbaris, simulata fuga recessit: hoc cum per aliquot dies fecisset, auidẽ insequentibus Cymbris animaduertit castra eorum solita nudari: itaque per partem exercitus custodita consuetudine, ipse cum expeditis post castra hostium concedit occultus, effusisq; eis ex more repẽte adortus, & desertum proruit vallum & castra cepit.

Cn. Fuluius cum in finibus nostris exercitus Faliscorum, longẽ nostro maior castra posuisset, per suos milites quædam procul à castris ædificia succendit, vt Falisci suos id fecisse credentes, spe prædæ diffunderentur.

Alexãder ex Epirotis aduersus Illyricos collocata in insidiis manu, quosdã ex suis habitu Illyriorum instruxit, & iussit vastare suam, id est, Epiroticam, regionem: quod cum Illyrii viderent fieri, ipsi passim prædari cõperunt, eò securi us quod præcedentes veluti pro exploratoribus habebãt, à quibus ex industria in loca iniqua deducti, cãsi fugatiq; sunt.

Leptenes quoque Syracusanus aduersus Carthaginenses vastari suos agros & incendi villas castellãque quædam imperauit. Carthaginenses à suis id fieri rati, & ipsi tanquã in adiutoriũ exierunt, exceptiq; ab insidiatoribus fusi sunt.

Hannibal

Maharbal missus à Carthaginens. aduersus Afros rebellantes, cũ sciret gentem auidã esse vini, magnũ eius modũ mãdragora permiscuit, cuius inter venenũ ac soporem media vis est, tunc prælio leui commisso, ex industria cessit: nocte deinde intempesta, relictis intra castra quibusdam sarcinis, & omni vino infecto fugam

fugam simulauit: cũq; barbari occupatis castris, in gaudium effusi, medicatũ auidẽ merum haussissent, & in modum defunctorum strati iacerent, reuersus cepit eos ac trucidauit.

Hannibal cum sciret sua & Romanorum castra, in eis locis esse, quæ lignis deficiebãtur, ex industria in regione deserta, plurimos armentorum greges intra vallum reliquit: quæ velut præda Romani potiti in summis lignationis angustias, insalubribus se cibis onerarunt: Hannibal reducto nocte exercitu, securos eos & semicruda graues carne, maiorem in modum vexauit.

Tyberius Gracchus in Hispania certior factus hostem inopem & commercio laborare, instructissima castra omnibus esculentis deseruit, quæ adeptum hostẽ & repertis intemperãter repletum, grauẽq; reducto exercitu subito oppressit.

Hi qui aduersus Erythreos bellum gerebant, speculatorem eorũ in loco adito depræhensum occiderunt, & vestem eius militi suo dederunt, qui ex eodem iugo Erythreos signo dato in insidias euocauit.

Arabes, cum esset nota consuetudo eorum, quæ de aduẽtu hostium interdiu fumo, nocte igne significare instituerant, vt sine intermissione ea fierent præceperunt, aduentantibus autem aduersariis intermitteret: qui cum cessantibus luminibus existimarent, ignari aduentum suum, auidius ingressi oppressiq; sunt.

Alexander Macedo, cum hostis in saltu aditiore castra communisset, seducta parte copiarum, præcepit his quos relinquebat, vt ex more ignes excitarent, speciemq; præberent totius exercitus: ipse per auias regiones circumducta manu, hostem superiore aggressus loco depulit. citarent

Memnon Rhodius rex, cum equitatu præualeret, & hostem in collibus se continentem, in campos vellet deducere, quosdam ex militibus suis, sub specie perfugæ misit in hostium castra, qui affirmarent exercitum Memnonis iam perniciofa seditione furere, & vt subinde aliqua pars eius dilaberetur. Huic affirmationi vt fidem faceret, passim in conspectu hostium iussit parua castella muniti, velut in ea se recepturi essent qui dissidebant: hac persuasione sollicitati qui in montibus se continuerant, in plana descenderunt, & dum castella tentant, ab equitatu circumuenti sunt.

Harridas rex Molossorum bello petitus ab Ardie Illyrico maiorem aliquãto exercitum habente, molitus imbelles suorum, in vicinam regionem Aetoliæ famam sparfit, sic tanquã vrbes ac res suas Aetolis concederet. Ipse cum his qui arma ferre poterant insidias in montibus, & locis confragosis distribuit. Illyrii timentes ne quæ Molossorum erant, ab Aetolis occuparentur, velut ad prædam festinantes, neglectis ordinibus accelerare cõperunt: quos dissipatos, nihil tale expectantes, Harridas ex insidiis fudit fugauitq;.

T. Labienus C. Cæsaris legatus aduersus Gallos, ante aduentum Germanorum quos auxilio his venturos sciebat, configere cupiens, diffidentiam simulauit, positiq; in diuersa ripa castris, profectiõnem edixit in posterum diem. Galli credentes eum fugere, flumen quod mediũ erat, instituerunt transmittere. Labienus circũacto exercitu, inter ipsas superãdi amnis difficultates eos cecidit.

Hannibal cum explorasset negligenter castra Fuluii Ro. ducis munita, ipsũ

99

præterea multa temerè audere, prima luce cum densiores nebulae præstarent obscuritatem, paucos milites munitionum nostrarum vigilibus ostendit, quo Fulvius repente movit exercitum. Hannibal per diversam partem castra eius occupavit: & ita in tergum Romanorum effusus, octo milia fortissimorum militum cum ipso duce trucidavit.

Idem Hannibal, cum inter Fabium dictatorem & Minutium magistrum equitum divisus esset exercitus, & Fabius occasionibus immineret, Minutius pugnae cupiditate flagraret, castra in campo qui medius inter hostes erat, posuit: & cum partem peditum in confragosis rupibus celasset, ipse ad evocandum hostem misit qui proximum tumulum occuparent: ad quos opprimendos cum eduxisset copias Minutius, insidiatores ab Hannibale dispositi, subito consurrexerunt, & deleverunt Minutii exercitum, nisi Fabius periclitantibus subvenisset.

Idem Hannibal cum ad Trebia in conspectu haberet Sempronii longi Cos. castra, medio amne interfluente seivissima hyeme Magonem & electos in insidiis posuit. Deinde Numidas equites, ad eliciendam Sempronii crudelitatem, ad equitare vallo eius iussit: quibus præceperat, ut ad primum nostrorum incursum per nota refugerent vada. Hos consul & adortus temerè, & secutus, ieiunium exercitum in maximo frigore transitu fluminis rigere fecit. Mox torpore, & inedia affectis Hannibal suum militem opposuit, quem ad id ignibus, oleoq; & cibo fouerat: nec defuit partibus Mago, quin terga hostium in hoc ordinatus caderet.

Idem ad Trasimenum, cum arcta quaedam via in radices montis & campos patentes duceret, simulata fuga per angustias ad patentia euasit, ibiq; castra posuit, ac nocte dispositis militibus, & per collē qui imminebat, & in lateribus angustiarum prima luce, nebula quoq; adiutus, aciem direxit. Flaminius velut fugientem insequens, cum angustias esset ingressus, non antè providit insidias, quam simul à fronte, lateribus, tergo circumfusus, ad internecionem cum exercitu caderetur.

Idem Hannibal adversus Iunium dictatorem, nocte intempesta sexcentis equitibus imperavit, ut in plures turmas segregati per vices, sine intermissione circa castra hostium se ostentarent. Ita tota nocte Romanis in vallo, statione ac pluvia, quæ fortè continua fuerat, inquietatis confectisq; cum receptui signum iam Iunius dedisset, Hannibal suos quietos reduxit, & castra eius inuasit.

Epaminondas Thebanus in eundem modum, cum Lacedæmonii Athmon vallo ducto Peloponeson tueretur, paucorum opera levis armaturæ, tota nocte inquietavit hostem: ac deinde prima luce vocatis suis, cum Lacedæmonii se recepissent, subito universum exercitum quem quietum habuerat, admovit, & per ipsa munimenta destituta propugnatoribus irrupit.

Hannibal directa acie ad Cannas de. equites Numidas iussis transfugere, qui ad fidem faciendam, gladios & scuta nostris tradidere: & in ultimum agmen recepti, ubi primum concurrere cepit, strictis minoribus (quos occultauerant) gladiis, scutis iacentium assumptis, Romanorum aciem ceciderunt.

Iapyges P. Licinio proconsuli pagos quoq; sub specie deditionis obtulerunt, qui recepti, & in postrema acie collocati, terga Romanorum ceciderunt.

Scipio

Scipio Africanus cum adversa haberet bina hostium castra, Syphacis & Carthaginens. statuit Syphacis ubi multa incendiis alimenta erant aggredi nocte, ignemq; iniicere, ut ex ea re Numidas quidem ex suis castris trepidantes cederet: Pœnos autem, quos certum erat ad succurrendum focus procururos, insidiis dispositis exciperet, utruq; ex sententia cessit.

Mithridates à Lucullo virtute frequenter superatus, insidiis eum appetiit, Adathante quodam eminente viribus subornato, ut transfugeret: & fide pacta hosti, facinus perpetraret: quod is strenue quidem, sed sine eventu conatus est: receptus enim à Lucullo in gregem equitum, non sine tacita custodia habitus est: quia nec credi subito transfugæ, nec inhiberi reliquos oportebat. Cum deinde frequentibus excursionibus, promptam & enixam operam exhiberet, fide acquisita tempus elegit, quo missa principia quietem omnibus castrensibus dabant, pratorumq; secretius præstabant: casus adiuvit Lucullum. Nam qui ad vigilantem usq; admitteretur, fatigatum nocturnis cogitationibus illo tempore quiescentem invenit. Cum deinde, tamquam nunciaturus aliquid subitum ac necessarium intrare vellet, & pertinaciter à servis valetudini domini consulētibus excluderetur, veritus ne suspectus esset, equis quos ante portam paratos habebat, ad Mithridatem refugit irritus.

Sertorius in Hispania cum apud Lauronem oppidum, vicina castra Pompei castris haberet, & duæ tantummodo regiones essent, ex quibus pabulum peti posset, una in propinquo, altera longius sita, eam quæ in propinquo erat subinde à levi armatura infestari, vltiorem autem vetuit ab ullo armato adiri, donec persuasit adversariis, tutiorem esse quæ erat remotior: quam cum petiisset Pompeiani Octavius Gracimum cum decem cohortibus, in morem Romanorum armatis, & decem Hispanorum levis armaturæ, & Tarquinium priscum cum duobus milibus equitum ire iubet ad insidias tendendas pabulatoribus: illi strenue imperata faciunt. Explorata enim locorum natura, in vicina sylva nocte prædictas copias abscondunt, ita ut in prima parte leues Hispanos, aptissimos ad furta bellorum ponerent: paulo interius scutatos, in remotissimo equites, ne fremitu equorum cogitata proderentur, quiescere omnes silentio servato in horam tertiam diei iubet: cum deinde Pompeiani securi servatiq; pabulo de reditu cogitarent, & hi quoq; qui in statione fuerant, quiete inuitati ad pabulum colligendum dilaberentur, emissi primum Hispani, velocitate gentili in planis effunduntur, & cum vulnerant confunduntq; nihil tale expectantes, prius deinde quæ resisti his inciperet scutati erumpunt è saltu, & redeuntes in ordinem confertunt, vertuntq; fugientibus equites immixti toto eo spacio quo rediebat in castra persecuti caduntur: curatum quoq; ne quis effugeret, nam reliqui ceteri equites præmissi, facile per compendia itinerum effusis habenis, antequam ad castra Pompei perveniretur conuersi, occurrerunt eis qui primi fugerant. Ad cuius rei festum Pompeio immittente legionem cum Lælio in præsidium suorum, subducti in dextrum latus velut cesserunt equites, deinde & cum ita legionem hanc tergo infestarent, cum iam etiam à fronte qui pabulatores persecuti erant incurfarent, sic legio quoq; inter duas acies hostium cum legato suo elisa est, ad cuius præsidium

190
fidium Pompeio totum educente exercitum, Sertorius quoque collibus suos instructos ostendit, effecitque ne Pompeio expediret, ita praeter duplex damnum, eadem solertia illatum, spectatorem quoque eum cladis suorum continuit: hoc primum praelium inter Sertorium & Pompeium fuit, x milia hominum de Pompei exercitu amissa, & omnia impedimenta, L. Iulius autor est.

Pompeius in Hispania, dispositis ante, qui ex occulto aggrederentur, simulato metu, deduxit instantem hostem in loca infesta: deinde ubi res poposcerunt, conuersos & in fronte & vtriusque lateribus ad internitionem cecidit, capto etiam duce eorum Perpenna.

Idem aduersus Mithridatem in Armenia, numero & genere equitum praeualentem, tria milia leuis armaturae, & d. equites nocte in valle sub virgultis, quae inter bina castra erant, disposuit: prima deinde luce in stationem hostium emisit equites ita firmatos, ut cum vniuersus cum exercitu hostium equitatus praelium inisset, seruatim ordinibus paulatim cederent, donec spatium darent confurgendi a tergo, ob hoc dispositis: quod postquam ex sententia contigit, conuersis qui terga dedisse videbantur, medium hostem trepidantem cecidit: ipsos etiam equos pedite cominus accedente confodit, eoque praelio fiduciam regi quam in requestribus copiis habebat, detraxit.

caestribus
Cathenam
communitatis

Crassus bello fugitiuorum apud Cathenam bina castra cominus cum hostium castris vallauit: nocte deinde communitatis copiis manente praetorio in maioribus castris, ut falleretur hostes, ipse omnes copias eduxit, & in radicibus praedicti montis constituit: diuisoque equitatu praecipit. L. Quintio partem Sparta co obiceret, pugnaque eum frustraretur: parte alia Gallos Germanosque ex factione Casti & Gannici eliceret ad pugnam, & pugna simulata deduceret, nisi ipse aciem instruxerit. Quos cum barbari insequuti essent, equite recedente in cornua subito acies Romana ad aperta cum clamore cucurrit, xxxv milia armatorum eo praelio interfecta cum ipsis ducibus L. Iulius tradit, receptas quinque Romanas aquilas, signa sex & xx, multa spolia, inter quae quinque fascis cum securibus.

ubi

C. Cassius in Syria aduersus Parthos ducens aciem, equitem ostendit a fronte cum a tergo peditem in confragoso loco occultasset, dein cedente equitatu & per nota se recipiente, in praeparatas insidias perduxit exercitum Parthorum, & cecidit.

Venditius Parthos & Labienum alacres successibus victoriarum, dum suos ipse per simulationem metus continet, euocauit: & in loca iniqua deductos, aggressus per obreptionem, adeo debellauit, ut destituti Labieno provincia excederet Parthi.

peditem

Idem aduersus Pharnastanis Parthos, cum ipse exiguum numerum militum haberet, illis autem fiduciam ex multitudine videret incrementum, ad latus castrorum xviii cohortes in obscura valle posuit, equitatu post terga militum collocato. Tum paucos admodum milites in hostem misit, qui ubi simulata fuga hostem effuse sequentem, ultra locum iusidiarum perduxit, coorta a latere acie, praecipitatis in fugam his, Pharnastanem interfecit.

C. Caesar suis & Afranianis castris contrarias tenentibus planicies, cum vtriusque

vtriusque partis plurimum interesset colles proximos occupare, idque propter saxorum asperitatem esset difficile, tanquam llerdam repetiturum, retro agmen ordinauit, faciente inopia fidem destinationi. Intra breuissimum deinde spatium, exiguo circuitu flexit repente ad montes occupandos. Quo viso perturbati Afraniani, velut captis castris, & ipsi effuso cursu eosdem montes petiere: quod futurum cum praedestinasset Caesar, partim peditatu, quem praemiserat, partim a tergo submissis equitibus inordinatos est adortus.

praedestina
nasset

Antonius apud forum Gallorum cum Pansam Cos. aduentare comperisset, insidiis per syluestria Aemiliae via dispositis, agmen eius excepit, fuditque: & ipsum eo vulnere affecit, quo intra paucos dies exanimaretur.

Iuba rex, in Africo bello ciuili Curionis animum simulato regressu impulit in vanam alacritatem: cuius spei vanitate deceptus Curio, dum tanquam fugientem Saboram regium praefectum persequitur, deuenit in patentes campos, ubi Numidarum circumuentus equitatu, perduto exercitu cecidit.

Melanthus dux Atheniensium cum prouocatus a rege hostium Xantho Boeotio descendisset ad pugnam, ut primum cominus stetit, iniquè (inquit) Xantho, & contra pactum facis, aduersus solum enim cum altero processisti: cumque admiratus ille quisnam se comitaretur, respexit, auersum vno ictu confecit.

Iphicrates Atheniens. ad Cherronesum cum sciret Lacedaemoniorum ducem Anaxibium, exercitum pedestri itinere ducere, firmissimam manum militum eduxit a nauibus, & in insidiis collocauit: naues autem omnium, tanquam onustas milite, palam transnaigare iussit, ita securos & nihil expectantes Lacedaemonios, a tergo ingressus itinere oppressit fuditque.

Liburni cum vadosa loca obsedissent, capitibus tantum eminentibus, fidem fecerunt hosti alti maris, ac triremem, quae eos persequeretur, implicata vado ceperunt.

Alcibiades dux Atheniens. in Helleponto aduersus Numidarum & Lacedaemoniorum ducem, cum amplum exercitum & plures naues haberet, nocte expositis in terram quibusdam militum suorum, parte quoque nauium post quadam promontoria occulta ipse cum paucis profectus, ita ut contemptu sui hostem inuitaret, eundem insequentem fugit, donec in praeparatas insidias perduceret: aduersum deinde, & egredientem in terram, per eos quos ad hoc ipsum exposuerat cecidit.

auersum

Idem nauali praelio decertaturus, constituit malos quosdam in promontorio, praecipitque his quos ibi relinquebat, ut cum praelium commissum sensissent, paderent vela. Quo facto consequutus est, ut hostes aliam classem in auxilium suum peruenire ei arbitrati, verterentur.

Memnon Rhodius nauali praelio cum haberet cc nauium classem & hostium naues elicere ad praelium vellet, ita ordinauit suos, ut paucarum nauium malos erigerent, easque primas agi iuberent: hostes autem procul conspicati numerum arborum, & ex eo nauium quoque coniectantes, obtulerunt se certamini, & a pluribus occupati superati sunt.

Thimotheus dux Atheniens. aduersus Lacedaemonios nauali acie decertaturus cum instructa classis eorum ad pugnam processisset, ex velocissimis nauibus xx praemisit, quae omni arte variisque flexu eluderent hostem: ut autem primum sensit, deinde mi-

inde minus agiliter moueri aduersam partem, progressus prælatos facillè superauit.

De emittendo hoste ne clausus prælium ex desperatione redintegret.

Cap. VI.

Callos, eo prælio quod Camilli ductu gestum est, desiderantes nauigia quibus Tyberim transirerent, Senatus censuit transuehendos, & comeatibus quoque persequendos. Eiusdem generis hominibus postea per Pomptinum agrum fugientibus via data est, quæ Gallica appellatur.

L. Martius equestris Ro. cui duobus Scipionibus occisis, exercitus imperium detulit, cum circumuenti ab eo Poeni, ne inulti morerentur, acius pugnaret, laxatis manipulis, & concessio fugæ spacio, dissipatos sine periculo suorum trucidauit.

C. Cæsar Germanos inclusos, ex desperatione fortius pugnares, emitti iussit: fugientisque aggressus est.

Hannibal cum ad Trasimenum inclusi Germani accerrime pugnarent, deductis ordinibus fecit eis abeundi potestatem, euntisque sine suorum sanguine strauit.

Antigonus rex Macedonum Aetolis, qui in obsidionem ab eo compulsi, fame urgebantur, statuerantque eruptione facta commori, viam fugæ dedit, atque ita infracto impetu eorum, insecutus auersos cecidit.

Agelilaus Lacedæmonius aduersus Thebanos cum acie confingeret intellexissetque hostes locorum conditione clausos, ob desperationem fortius dimicare: laxatis suorum ordinibus apertaque Thebanis ad euadendum via, rursus in abeuntes contraxit aciem, & sine iactura suorum cecidit auersos.

Cn. Manlius Cos. cum ex acie reuersus capta ab Hetruscis Romana castra inuenisset, omnibus portis statione circumdatis, inclusos hostes, in eam rabiè efferauit, ut ipse in prælio caderet. Quod ut animaduertissent legati eius, ab vna parte remota statione, exitum Hetruscis dederunt, & effusos persecuti, occurrente altero consule Fabio, ceciderunt.

Themistocles victo Xerxe, volentes suos pontem rumpere prohibuit, cum docuisset potius esse eum expelli ex Europa, quam cogi ex desperatione pugnare.

Idem misit ad eum, qui indicaret in quo periculo esset, nisi fugam maturaret.

Pyrrhus Epirotarum rex cum quandam ciuitatem cepisset, clausisque portis ex vltima necessitate fortiter dimicantes eos, qui inclusi erant, animaduertisset, locum illis ad fugam dedit. Idem inter cætera præcepta imperatoria memoria tradidit, non esse pertinaciter instandum hosti fugienti: non solum ne fortius ex necessitate resisteret, sed ut postea quoque facilius acie cederet, ratus non vsque ad perniciem fugientibus instaturos victores.

De dissimulandis aduersis.

Cap. VII.

Tullus Hostilius rex Romanorum, commisso aduersus Veientes prælio, cum Albani deserto exercitu Romanorum, proximos peterent tumulos, eaque res turbasset nostrorum animos, clarè pronunciauit iussu suo Albanos id fecisse, ut hostem circumueniret. Quæ res & terrorem Veientibus, & Romanis fiduciam attulit, remque inclinam consilio restituit.

Lucius Sylla, cum præfectus eius comitante non exigua equitum manu, commisso iam

missio iam prælio ad hostes transfugisset, pronunciauit iussu suo id factum, eaque ratione militum animos tantum à confusione retraxit, sed quadam etiam spe vtilitatis, quæ id consilium secutura esset consummanit.

Idem cum auxiliares eius missi ab ipso circumuenti ab hostibus & interfecti essent, verereturque ne propter hoc damnum, vniuersus trepidaret exercitus, pronunciauit auxiliarios, qui ad defectionem conspirassent, consilio à se in loca in qua deductos, ita manifestissimam cladem, vltionis simulatione velauit, & militum animos hac persuasione confirmauit.

Scipio, cum Syphacis legati nunciarent ei regis sui nomine, ne fiducia societatis eius, ex Sicilia in Africam transiret, veritus ne confunderetur animi suorum abscissa peregrina societate, dimisit ire legatos, & famam diffudit, tamquam vltro à Syphace accerteretur.

Q. Sertorius cum acie decertaret, barbarum qui ei nunciauerat Hirculeium perisse, pugione traiecit, ne & in aliorum id noticiam perferret, & ob hoc animi suorum infirmarentur.

Alcibiades Atheniensis, cum ab Abydenis prælio vrgeretur, subitoque magno cursu tristem aduertisset aduentare tabellarium, prohibuit palam dicere quid afferret. Deinde secreto sciscitatus à Pharnabazo regio præfecto classem suam oppugnari, celatis & hostibus & militibus prælium finit, ac protinus ad eripiendam classem ducto exercitu opem tulit suis.

Hannibalem venientem in Italiam tria milia Carpentariorum reliquerunt, quo ille exemplo ne & cæteri mouerentur, edixit à se esse dimissos, & insuper in fidem eius rei, paucos leuissimæ operæ domos remisit.

L. Lucullus, cum animaduertisset Macedonas equites, quos in auxilio habebat, subito consensu ad hostem transfugere, signa canere iussit, & turmas quæ os sequerentur immisit, hosti committi prælium ratus, transfugientes telis excepit Macedones, qui cum viderent neque recipi se ab aduersariis, & premi ab his quos diserebant, necessario ad iustum prælium conuersi hostem inuasunt.

† Datames dux Persarum aduersus Artabazatem in Capodocia, cum partem equitum suorum transfugere comperisset, cæteros omnes venire secum iussit, assecutusque transfugas collaudauit, quod eum alacriter præcessissent, hortatusque est eos etiam, ut fortiter hostem adorirentur: pudor transfugis attulit penitentiam, & consilium suum (quia non putabant deprehensum) mutauerunt.

T. Quintius Capitolinus Cos. cedentibus Romanis emittit est in altero cornu hostes fugatos, & ita confirmatis suis victoriam retulit.

Cn. Manilius aduersus Hetruscos, vulnerato collega Fabio, qui sinistram cornu ducebat, & ob id parte cedente, quod etiam occisum crederent consule cum turmis equitum occurrerit, clamitans & collegam viuere, & se dextro cornu vicisse. Qua constantia redintegratis animis suorum vicit.

Marius aduersus Cymbros & Teutonos, cum metatores eius per imprudentiam ita castris locum cepissent, ut sub potestate barbarorum esset aqua, flagitantibus eam suis, digito hostem ostendens, illinc (inquit) petenda est. Quo instinctu assecutus est, ut protinus barbari tollerentur.

T. Labien

102/ T. Labienus post Pharfalicam pugnam, cum victis partibus Dyrhachium refugisset, miscuit vera falsis, & non celato exitu pugnae, aequatam partium fortunam, graui vulnere Caesaris finxit, & hac assimulatione reliquis Pompeianarum partium fiduciam fecit.

M. Cato cum Ambraciam, eo tempore quo sociarum naues ab Aetolis oppugnabantur, imprudens vno lembo appulisset, quanquam nihil secum praesidii haberet, coepit signum voce gestuque dare, quo videretur subsequentes suorum naues vocare: eaque assuefactione hostem terruit, tanquam plane appropinquarent, qui quasi e proximo citabantur. Aetoli, ne aduentu Romanae classis opprimerentur reliquerunt oppugnationem.

De constituenda per constantiam acie.

Cap. VIII.

Seruius Tullius adolescens, proelio quo Tarquinius rex aduersus Sabinos coelsum, signiferis signis dimicantibus, raptum signum in hostem misit, cuius recipiendi gratia Romani ita ardentem pugnaverunt, ut & signum & victoriam retulerint.

Furius Agrippa Consul. cedente cornu, signum militare ereptum signifero, in hostes Hernicos & Equos misit, quo facto eius proelium restitutum est. Summa enim alacritate Romani ad recipiendum signum incubuerunt.

T. Quintius Capitolinus Consul. signum in hostes Phaliscos eiecit, militesque id repetere iussit.

M. Furius Camillus Triumvir. consulari potestate, cunctante exercitu arreptum manu signiferum in hostes Volscos & Latinos traxit, ceteros puduit non sequi.

Saluius Pelignus bello Persico idem fecit

Q. Furius auerso exercitu, cum occurrisset affirmavit non recepturum se in castra quenquam nisi victorem, reductisque in aciem, victoria potitus est.

aduersus Scipio apud Numantiam, cum trauersum suum videret exercitum, pronunciauit sibi pro hoste futurum, quisquis in castra redisset.

Sinilius Priscus dictator, cum signa legionum ferri in hostes Phaliscos iussisset signiferum cunctantem occidi imperavit, quo exemplo perterriti hostem inuaserunt.

Cossus Cornelius magister equitum aduersus Fidenates idem fecit.

Tarquinius aduersus Sabinos cunctantes equites, detractis frenis concitatisque equis procurrare & prorumpere aciem iussit.

M. Atilius Consul. bello Samnitico, ex acie refugientibus in castra militibus aciem suorum opposuit, affirmans secum & cum bonis ciuibus dimicaturus eos, nisi cum hostibus maluissent, ea ratione vniuersos in aciem reduxit:

L. Sylla, cedentibus iam legionibus exercitui Mithridatico, ductu Archelai, stricto gladio in primam aciem procurrit, appellatisque milites dixit, si quis quaesisset ubi Imperatorem reliquissent, responderent pugnantem in Bœotia, cuius rei pudore vniuersi eum secuti sunt.

Diuus Iulius ad Mundam suis referentibus pedem, equum suum abduci a conspectu suo iussit, & in primam aciem pedes profiliit: milites dum destituere Imperatorem erubescunt, redintegrarunt proelium.

Philippus veritus ne impetum Scytharum sui non sustinerent, fidelissimos equitum

equitum a tergo posuit, praecipitque ne quem commilitonum ex acie fugere paterentur, perseverantius abeuntes trucidaret. Qua denunciatione cum effecisset, ut etiam timidissimi mallent ab hostibus quam a suis interfici, victoriam acquisiuit.

De his quae post proelium fiunt si res prosperè cesserint,

& de confirmandis reliquiis belli.

Cap. IX.

C. Marius, victis proelio Teutonibus, reliquias eorum (quia nox circumuenerat) circumsedens, sublati subinde clamoribus, per paucos suorum terrauit, in somnumque hostem detinuit, ex eo consecutus ut postero die irrequietum facilius debellaret.

Claudius Nero victis Pœnis, quos Asdrubale duce in Italia ex Hispania traicietes exceperat, caput Asdrubalis in castra Annibalis eiecit: quo factum est ut & Annibal luctu (nam frater occisus erat) & exercitus desperatione aduentatis praesidii affligeretur.

Lucius Sylla his qui praeneste obsidebantur occisorum in proelio ducum capita hastis praefixa ostendit, atque ita obstinatorum perucaciam fregit.

Arminius dux Germanorum, capita eorum quos occiderat similiter praefixa, ad vallum hostium admoueri iussit.

Domitius Corbulo cum Tygranocertam obsideret, & Armenii pertinaciter viderentur tolerare obsidionem, in quendam ex Megistanis quos ceperat animaduertit, caputque eius balista excussum, intra munimenta hostium misit: id forte decidit in medium concilium, quod tum maxime habebant barbari, ad cuius conspectum velut ostento consternati ad deditionem festinauerunt. toleraturi

Hermocrates Syracusanus, superatis acie Carthagenensibus, veritus ne captiuus, quorum ingentem manum in potestate redegerat, parum diligenter custodiretur, quod euertus dimicationis in epulas, & securitatem compellere victores poterat, finxit proxima nocte equitatum hostilem venturum: qua expectatione affecutus est, ut solito attentius vigiliae ageretur. Idem rebus prosperè gestis, & ob id resolutis suis in nimiam securitatem somnoque & mero pressis, in castra transfugam misit, qui praemoneret se fuga elapsam, dispositas etiam ubique a Syracusanis insidias, quarum metu recepit acie. Illi cum aduertaret persecuti in fossas deciderunt, & eo modo victi sunt. quod enim

Si res durius cesserit de aduersis emendandis.

Cap. X.

Titus Didius in Hispania, cum acerrimo proelio conflixisset, quod nox diremerat, magno numero vtrinque caeso, complura suorum corpora atra nocte sepelienda curauit. Hispani postero die ad simile officium progressi, quia plures ex ipsorum numero quam ex Romanis caesos repererant, victos se esse secundum eam dinumerationem argumentati, ad conditiones Imperatoris descenderunt.

F. Martius eques Romanus, qui reliquiis exercitus duorum Scipionum praefuit, cum in propinquo bina castra Pœnorum paucis milibus passuum distaret, cohortatus milites, proxima castra intempesta nocte adortus est: & cum hostem victoria fiducia in compositum aggressus, ne nuncios quidem cladis reliquisset, breuissimo tempore militi ad requiem dato, eadem nocte raptim famam rei gestae praegressus, altera eorundem castra inuasit. Ita bis simili usus euentu deletis ubique Pœnis, amissas populo Romano Hispanias restituit.

De dubiorum animis in fide retinendis.

Cap. XI.

T

P. Valerius Epidauri, timens oppidanorū perfidiā, quia parum praesidii habebat, gymnicos ludos p̄cul ab vrbe apparauit. Quō cūm omnis ferē multitudo spectandi causa exisset clausit portas, nec in eas antea admisit Epidaurios quā obsides à principibus acciperet.

Catinenses

Cn. Pompeius cūm suspectos haberet Catinenses, & vereretur ne praesidium non reciperent, petiit ab eis vt agros interim apud se refici paterentur: fortissimis deinde, habitu languentium missis, ciuitatem occupauit continuūque.

Alexander deuicta perdomitaq; Thracia petens Asiam, veritus ne post ipsius discessum sumerent arma, reges eorum praefectosq; & omnes quibus videbatur inesse cura detractae libertatis, secum velut honoris causa traxit: ignobilibus autem relictis, plebeos praefecit: cōsecutus vt principes beneficiis eius obfricti nihil nouare vellent: plebs verò non possit quidē spoliata principibus.

Antipater conspecto priore Neciorum exercitu (qui audita morte Alexandri ad infestandum imperium eius confluxerant) dissimulans se scire qua mēte venissent, gratias his egit, quōd ad auxilium ferendum Alexandro aduersus Lacedaemonios conuenissent: adiecitq; id se regi scripturum. Ceterū ipsos quia sibi opera corū in praesentia nō esset necessaria, abiret domos hortatus est: & hac asseueratione periculum quod ex nouitate rerum imminabat discussit.

Scipio Africanus in Hispania, cū inter captiuas eximia formae virgo alias, & nobilis, ad eum perducta esset, omniumq; oculos in se conuerteret, summa custodia habitā, sponso nomine Alicio reddidit. insuperq; aurū quod parētes eius redēpturi captiuā domū Scipioni attulerant, eidē spōso p̄ nuptiali munere dedit: qua multiplici magnificētia vniuersa gēs victa impio po. Ro. accessit.

Luceio

gratia restituit

Alexandrum quoq; Macedonem traditum est eximia pulchritudinis virginis captiuā, cūm finitimae gentis principi fuisset desponsata, summa abstinentia ita pepercisse, vt illam ne aspexerit quidem. Quia mox ad sponsum remissa, vniuersa gentis, per hoc beneficium, animos conciliauit sibi.

Galliarum

Imp. Caesar Aug. Germanicus, eo bello quo victis hostibus cognomen Germanici meruit, cūm in sinibus Cubiorū castella poneret, pro fructibus eorum locorum, quae vallo comprahendebat, praecium solui iussit: atq; ea iustitia fama omnium fidem astrinxit. Quae facienda sint pro castris si satis fiduciae in praesentibus copiis non habeamus. Cap. XII.

Titus Quintius Cos. cūm Volsci castra eius aggressuri forent cohortem tantummodo in statione detinuit, reliquum exercitum ad quiescendum dimisit: aneatoribus praecipit, vt vallum insidentes equis circumirent, concinerentq; Qua facie & simulatione cūm propulsaasset, & detinuisset per totam noctem hostes, ad lucis exortum fessos vigilia, repente facta eruptione, facile superauit.

Quintius Sertorius in Hispania hostiū equitatu maxime impar, q; vsq; ad ipsas munitiones nimia fiducia succedebat, nocte serobes aperuit, & ante eas aciem direxit: cūm demum turmales secundum consuetudinem redire vellēt, pronunciauit comperisse insidias se ab hostibus dispositas: id circo ne discederent à signis ne laxarent agmen. Quod cūm soluere ex disciplina fecisset, exceptus, forte veris insidiis, quia praedixerat, interritos milites habuit.

Phares

Phares dux Atheniensiu cūm expectaret auxilia, & vereretur ne interea cōtemptu praesentis paucitatis hostes castra eius oppugnarēt, cōplures ex iis quos habebat, per aduersam partem nocte missos, iussit quā praecipue conspicui foret hostibus, redire in castra, & adcedentium nouarum virium specie praebere: atq; ita simulatis auxiliis tutatus est, donec instrueretur expectatis.

Charus

Iphicrates Atheniensis cūm caestribus locis castra haberet, explorassetq; Thraces ex collibus, p̄ quos vnus erat descensus, nocte ad diripiēda castra v̄turos clam duxit exercitū, & in vtroq; via latere p̄ quā trāsituri erāt Thraces distributū collocauit: hostēq; decurrētē in castra, in qbus multi ignes p̄ paucorū curam instituti, specie manētis ibi multitudinis seruabāt, à lateribus adortus oppressit.

De effugiendo.

Cap. XIII.

Galli pugnaturi cum Attalo, aurum omne & argentum certis custodibus tradiderunt, quibus si acie fugissent parceretur, quo facilius colligenda praeda hostem impeditum effugerent.

fusi essent

Triphon Syriae rex victus, per totum iter fugiens, pecuniam sparsit: teumq; sectantes Antiochi equites moratus effugit.

eiq; insecandis

Quintus Sertorius pulsus acie à Quinto Metello Pio, ne fugā quidē sibi tutā arbitratus, milites dispersos abire iussit, admonitos in quē locū vellet cōuenire.

Viriatius dux Lusitanorum copias nostras, locorumq; iniquitatem euasit eadem qua Sertorius ratione, sparso exercitu deinde recollecto.

Horatius Cocles vrgēte Porfennae exercitu iussit suos per pontem redire in urbem, eumq; (ne casu sequeretur hostis) intercideret. Quod dum efficitur, in capite eius propugnator ipse insequentes detinuit. Audito deniq; fragore pontis abrupti, deiecit se in alueū: eumq; non armis, sed vulneribus oneratus tranauit.

Afranius in Hispania ad Ilerdā, cūm Caesare fugeret, instāte eo castra posuit: cūm idē Caesar fecisset, & pabulatū suos dimisisset, ille signū repēte itineri dedit.

Antonius cūm ex Parthis sibi instantibus reciperet exercitū, & quoties prima luce moueret toties vrgentibus Barbarorum sagittis infestaretur, abeūtiū agmen in quintam horam continuit: suisq; fidem constantiorem fecit: qua persuasione digressis inde Parthis, iustū iter t̄ alio die sine interpellatione confecit.

reliquo

Philippus in Epiro victus, ne fugientē eum Romani premerēt, inducias ad sepeliendū eos qui caesi erant impetrauit: & ob id remissioribus custodibus euasit.

Publius Cl. nauali praelio superatus à Pœnis, cūm per hostiū praesidia necesse haberet erumpere, reliquas viginti naues tanq; victrices iussit ornari, atq; ita Pœnis existimantibus superiores fuisse acie nostros, terribilis excessit.

Pœni classe superati quia instantem auertere Romanum studebant, simulaerunt in vada naues suas incidisse, t̄ harentesq; imitati effecerūt, vt victor eorum timens casum, spacium ad euadendum daret.

à uentisq; mutari

Comminius Atrabas cūm victus à D. Julio ex Gallia in Britaniā fugeret, & forte ad oceanū secūdo vento quidē, sed astu recedēte venisset, quis naues in siccis littoribus hærerēt, p̄adi nihilominus vela iussit. Quae cūm persequēs eum Caesar ex longinquo tumentia, & flatu plena vidisset, ratus prospero sibi eripi cursu recessit.

Finis libri Secundi.

T ii

SEXTI IULII FRON-

TINI VIRI CONSULARIS STRA-

tegematum libri Tertii præfatio.

In priores libri responderunt titulis suis, & lectorem hucusque cum attentione perduxerunt, ædam nunc circa oppugnationes urbium defensionemque strategemata: nec morabor. vlla prælocutione, prius traditurus quæ oppugnandis urbibus vsui sunt, tum quæ obsessos instruere possint: depositis autem operibus & machinamentis, quorū expleta iam pridem inuentione, nullo iam video ultra artium materiam, has circa expugnationem species strategematon fecimus.

De repentino impetu.

Cap. I.

Quintius Cof. victis acie Equis & Volscis, cum Antium oppidum expugnare statuisset, ad concionem vocato exercitu, exposuit quam id necessarium & facile esset, si non differretur: eoque impetu, quem exhortatio concitauerat, aggressus est urbem.

Marcus Cato animaduertit in Hispania potiri se quodam oppido posse, si inopinantes inuaderet: quatruidi itaque iter biduo, per confragosa & deserta emensus, nihil tale metuentes oppressit hostes: victoribus deinde suis causam tam facilis euentus requirentibus, dixit, tum illos victoriam adeptos, cum quatruidi iter biduo arripuerunt.

De fallendis iis qui obsidentur.

Cap. II.

Iucriam Domitius Caluinus cum oblideret Lucam oppidum Lygurum, situ non tantum & operibus, verum etiam ppugnatorum præstantia tutum, circumiri muros frequenter omnibus copiis instituit, easdemque reducere in castra. Qua consuetudine inductis ita oppidanis, ut crederent exercitationis id gratia facere Romanum, & ob hoc nil ab eo conatu cauētibus, morem illum obambulandi in subitum direxit impetum: occupatisque mœnibus oppressit, ut seipsum dederet & oppidum.

expressit

C. Duillius Cof. subinde exercendo milites remigesque, consecutus est ut securis Carthaginensibus usque in id tempus innoxia consuetudinis, subito admodum classe murum occuparet.

Annibal in Italia multas vrbes cepit, cum Romanorum habitu quosdam suorum ex longo belli vsu latinè quoque loquentes præmitteret.

Arcades Messeniorum castellum obsidentes, factis quibusdam armis ad similitudinem hostilium, eo tempore quo successura alia præsidia his explorauerat, instructi eorum qui expectabatur ornatu, admissique per hunc errorem ut socii, possessionem loci strage hostium adepti sunt.

Cimon dux Atheniensium in Caria insidiatus cuidam ciuitati, religiosum incolis templum Dianæ lucumque qui extra muros erat noctu improuisus incendit: effusisque oppidanis ad opem aduersus ignes ferendam, vacuum defensoribus cepit urbem.

Alcibiades

Alcibiades dux Athenien. cum ciuitatem Agrigentorum egregie munitam obsideret, petito ab eis consilio, diu tanquam de rebus ad commune pertinentibus differuit in theatro, vbi ex more Grecorum locus consultationi præbebatur, dumque consilii specie tenet multitudinem, Athenienses quos ad id præparauerat incustoditam urbem ceperunt.

Epaminundas Thebanus in Arcadia die festo effusè extra mœnia vagantibus hostium foeminis, plerisque ex militibus suis muliebri ornatu immiscuit: qua simulatione illi intra portas sub nocte recepti, ceperunt oppidum, & suis aperuerunt.

Aristippus Lacedæmonius, festo die Tegeatarum, quo omnis multitudo ad celebrandum Mineræ sacrum vrbe egressa erat, iumenta fassis frumētariis palea refertis onusta, Tegeam misit, agentibus ea militibus, qui negociatorum specie inobseruati portas aperuerunt suis.

Antiochus in Cappadocia ex castello Sueda quod obsidebat, iumenta frumentatum egressa interceptis: occisisque calonibus, eorundem vestitu milites suos tanquam frumentum reportantes submitit. Quo errore illi custodibus deceptis, castellum intrauerunt, admiseruntque milites Antiochi.

Sueda

Thebani cum portum Sycioniorum nulla vi redigere in potestate suam possent, nauem ingentem armatis compleuerunt, exposita super merce, ut negociatorum specie fallerent: ab ea deinde parte murorum, quæ longissime remota erat, apparere paucos disposuerunt, cum quibus enaue quidam egressi inermes simulata rixa, occurrerunt, Sycionis ad dirimendum id iurgium aduocatis. Thebanæ naues & portum vacantem & urbem occupauerunt. Thymarcus Aetolus occiso Charmade Ptolomæi regis præfecto, chlamyde interempti & galero ad Macedonicum ornatus est habitum: per hunc errorem pro Charmade in Samniorum portum receptus occupauit.

Carnade

De eliciendis ad prodicionem.

Cap. III.

Papyrius Cursor Cof. apud Tarentum, Miloni, qui tum præsidio Epirotarum urbem obtinebat salutem ipsi & popularibus, si per illum oppido potiretur, pollicitus est. Quibus præmiis ille corruptus persuasit Tarentinis ut se legatum ad consulem mitterent, a quo plena promissa ex pacto referens, in securitatem oppidanos resoluit, atque ita incustoditam urbem Cursori tradidit.

Marcellus cum Syracusanum quendam Sosistratum ad prodicionem sollicitasset, ex eo cognouit remissiores custodias fore die festo, quo Epicides præbiturus esset vini epularumque copiam, insidiatus igitur hilaritati, & quæ eam sequebatur socordia, munimenta concendit, vigilibusque cæsis, aperuit exercitui Romano, urbem nobilibus victoriis claram.

Phicides

Tarquinius Superbus cum Gabios in deditionem accipere non posset, filium suum Sext. Tarquinium casum virgis ad hostem misit, is inculata patris scuitia persuasit Gabinis ut odio suo aduersus regem vterentur, & dux ad bellum electus tradidit patri Gabios.

Cyrus Persarum rex suum comitem Zopyrum explorata eius fide, truncata de industria facie, ad hostes dimisit: ille assentante iniuriarum fide, creditus inimicissimus Cyro, cum hac persuasione adiuuaret, procurrendo propius quo-

T iiii tiens

105
tiens acie decertaretur, & in eum tela dirigendo commissam sibi Babiloniorum urbem tradidit Cyro.

Apollonio

Philippus oppido Samiorum exclusus† Apollonide praefecto eorum, ad prodicionem corrupto persuasit, ut plaustrum lapide quadrato oneratum, in ipso aditu portae poneret. confestim deinde signo dato insequutus oppidanos, circa impedita portae claustra oppressit trepidantes.

Arce

Annibal apud† Tarentum quae a praesidio Romano, duce Livio tenebatur, Eoneum quendam Tarentinum quem ad prodicionem sollicitauerat, eiusmodi fallacia instruxit, ut ille per causam venandi noctu procederet, quasi id per hostem interdiu non liceret: egresso ipsi apros subministrabat, quos ille tanquam ex captura Livio offerret, idque cum saepius factum esset, & ideo minus obseruaretur, quadam nocte Annibal venatorum habitu, Paeonos comitibus eius immiscuit: qui cum non onusti venatione quam ferebant recepti essent a custodibus, protinus eos adorti occiderunt. Tunc fracta porta admissus cum exercitu Annibal omnes Romanos interfecit, exceptis his qui in arcem praefugerant.

Lysimachus rex Macedonum, cum Ephesios oppugnaret, & illi in auxilio haberent Mandronem Archipiratam, qui plerumque oneratus praeda naues, Ephesum appellebat, corrupto ei ad prodicionem, iunxit fortissimos Macedonum, quos ille restrictis manibus pro captiuis Ephesum introduceret: qui postea raptis ex arce armis urbem Lysimacho tradiderunt.

Per quae hostes ad inopiam redigantur. Cap. III.

Fabius Maximus vastatis Campanorum agris, ne quid eis ad fiduciam obsidionis superesset, recessit sementis tempore, ut frumentum quod reliquum habebant, in sationes conferrent: reuersus deinde renata prostravit, & ad famem redactis potitus est. Antigonus aduersus Athenenses idem fecit.

Dyonisius multis urbibus captis, cum Rheginos aggredi vellet, qui copiis abundabat, simulauit pacem, petiitque ab eis, ut commeatus exercitui ipsius subministrarent: quod cum impetrasset, exhausto oppidanorum frumento, aggressus urbem alimentis destituta superauit. Idem & aduersus Himeracos fecisse dicitur Quintus Curtius.

Alexander oppugnaturus Leucadiam commeatibus abundantem, prius castris, quae in confinio erant cepit: omnesque ex his Lucadiam passus est confuere, ut alimenta inter multos celerius absumerentur.

Phalaris Agrigentinus, cum quadam loca munitione tuta in Sicilia oppugnaret, simulato foedere frumenta quae residua se habere dicebat, apud eos deposuit: deinde data opera ut tectorum camerae, in quibus id conferebatur rescissae pluuiam reciperent, fiducia conditi commeatus, proprio tritico abusus initio aetatis aggressus inopia compulit ad deditioem.

Quemadmodum persuadeatur obsidionem esse permanuram.

Cap. X.

Clearchus Lacedaemonius exploratum habens Thracas omnia victui necessaria in montes comportasse, vna quoque ope sustentari, quod crederent cum cummeatus inopia recessurum, per id tempus quo legatos eorum venturos

ros opinabatur, aliquem ex captiuis in conspectu iussit occidi, & membratim tanquam alimeti causa in contubernia distribuit. Thracas nihil non facturum per seuerantiae causa eum credentes, qui tam detestabiles epulas sustinisset, experiri, in deditioem venerunt.

Tyberius Gracchus Lusitanis dicentibus in decem annos cibaria se habere, & ideo obsidionem non expauescere, Undecimo, inquit, anno vos capiam. Qua voce perterriti Lusitani quanquam instructi comeatibus, statim se tradiderunt.

Aul. Torquato Graccae urbem oppugnanti, cum diceretur iuuentutem ibi studiosè iaculis & sagittis exerceri, Pluris eam, inquit, propediem vendam.

De destructione praesidiorum hostium. Cap. VI.

Scipio Annibale in Africam reuerso, cum plura oppida, quae ratio illi in potestatem redigenda dictabat, firmis praesidiis diuersae partis obtinerentur, subinde aliquam manum submittebat ad infestanda ea, nouissimè etiam tanquam direpturus ciuitates aderat, deinde simulato metu refugiebat: Annibal ratus veram esse eius trepidationem, deductis undique praesidiis tanquam de summa rerum dimicaturus insequi cepit: ita consecutus Scipio quod petierat nudatas propugnatoribus vrbes, per Masinissam & Numidas cepit.

P. Cornelius Scipio intellecta difficultate expugnandi† Delminum, quia omnium concursu defendebatur aggredi alia oppida cepit, & euocatis ad sua defendenda singulis, vacuatum auxiliis Delminum cepit.

Pyrrhus Epirotarum rex, aduersus† Illyricos cum ciuitatem, quae caput gentis erat, redigere in potestatem suam vellet, eius desperatione ceteras vrbes petere cepit: consecutusque est, ut hostes fiducia velut satis munita vrbes eius ad tutelam aliarum dilaberentur. Quo facto ipse rursus reuocatis omnibus suis, vacuam eam defensoribus cepit.

Cornelius Ruffinus Cos. cum aliquanto tempore Crotonam oppidum frustra obsedisset, quod inexpugnabile faciebat assumpta in praesidia Lucanorum manus, simulauit se cepto desistere: captiuum deinde magno praemio sollicitatum, misit Crotonam, (tanquam ex custodia effugisset) qui persuasit discessisse Romanos, id verum Crotonenses arbitrati, dimisere auxilia, destituti que propugnatoribus, inopinati, & inualidi capti sunt.

Mago dux Carthaginensium victo Cn. Pisonem, & in quadam turre circumsepto, suspicatus ventura ei subsidia, per fugam misit qui persuaderet appropinquantibus captum iam Pisonem: qua ratione deterritis eis, reliqua victoriae consummauit.

Alcibiades in Sicilia cum Syracusanos capere vellet, ex Catanensibus, apud quos tum exercitum continebat, quendam exploratae solertiae submitit Syracusanis: is in publicum consilium introductus, persuasit infestissimos esse Catanenses Atheniensibus, & si adiuuantur a Syracusanis, futurum ut opprimerent eos & Alcibiadem: qua re adducti Syracusani vniuersis viribus Catanam petitori processerunt, relicta ipsorum vrbe: quam a tergo adortus Alcibiades desolatam, ut sperauerat, afflixit.

Cleonymus Atheniensis Troezenios qui praesidio Craterum tenebant aggressus,

gressus, tela quadam (in quibus scriptum erat venisse se ad liberandum eorum rempub.) intra muros iecit: & eodem tempore captiuos quosdam conciliatos sibi remisit, qui Craterum detrectarent. Per hoc consiliū seditione intestina apud obsessos conciliata, admoto exercitu potitus est ciuitate.

De fluminum deriuatione & vitatione aquarum. Cap. VII.

Pvblus Seruilius Isauram oppidum flumine (ex quo hostes aquabatur) auerso, ad deditiōem siti compulit.

C. Caesar in Gallia Caduceorum ciuitatem amne cinctam & fontibus abundantem, ad inopiam aquæ redegit, cum fontes cuniculis auertisset, & fluminis usum per sagittarios arcuisset.

L. Metellus in Hispania citeriore, castra hostium in humili loco posita, fluiuium ex superiore parte immisit: & subita inundatione turbatos, per dispositos in hoc ipsum insidiatores cecidit.

Alexander apud Babylonem, quæ media flumine Eufrate diuidebatur, fossam pariter & aggerem instituit, ut in usum eius extimarent hostes aggeri terram, atque ita subito flumine auerso, per alueum veterem (qui siccatus ingressū præbebat) urbem intrauit.

Semiramis aduersus eosdē Babylonios eodē Eufrate auerso, idē fecisse dicitur.

Cliffhenes Sycionius ductum aquarum in oppidum Criseorū ferentem rupit. Mox affecti siti restituit aquam elleboro corruptam, qua vsos profluuiō ventris decipiens cepit.

De iniiciendo obsessis pauore. Cap. VIII.

Tenassius **P**hilippus cum Trinassum castellum nulla vi capere posset, terram ante ipsos muros aggressit, simulauitque agi cuniculum: castellanique, quia subrutos se existimarant, dederunt.

Pelopidas Thebanus Magnetum duo oppida simul oppugnaturus, non ita longo spacio distantia quo tempore ad alterum eorum exercitum admouebat, præcepit, ut ex cōposito ab aliis castris quatuor equites coronati, notabili alacritate velut victoriā nunciantes venirent: ad cuius simulationē curauit ut sylua quæ in medio erat incenderetur, præbitura speciē vrbis ardentis: præterea quosdam captiuorum habitu eodē iussit perducī. Qua asseueratione perterriti, qui obsidebantur dum in parte iam se superatos existimarent, defecerunt.

Cyrus rex Persarum in cluso Sardibus Cræso, qua præruptus mons nullum aditum præstabat, ad mœnia malos exequantē altitudinē iugi subrexit, quibus simulachra hominum armata Perfici habitus imposuerat, noctuque eos moti admouit. Tum prima luce ex altera parte muros aggressus est, ubi orto sole simulachra illa, armatorum referentia habitum, refulserunt, oppidani captam urbem à tergo credentes, & hoc in fugam dilapsi victoriā hostibus concesserunt.

De irruptione ex diuersa parte quàm expectamus. Cap. IX.

Scipio apud Carthaginem sub discessum astus maritimi secutus deum (ut dicebat) ducem, ad muros vrbis accessit: & cedente stagno, quæ non expectabatur, irrupit.

Fabius Maximus Cūctatoris filius, apud Arpos præsidio Annibalis occupatos, considerato

considerato situ vrbis, sexcentos milites obscura nocte misit: qui per munitam eoque minus frequentem oppidi partem scalis euecti in murum, portas reuelarent: hi adiuti decidantium aquarum sono, qui operis strepitum obscurabat, iussa peragunt, ipse dato signo ab alia parte aggressus cepit Arpos.

C. Marius bello Iugurthino apud flumē Mulucham, cum oppugnaret castellum in monte saxeo situm, quod vna & angusta semita adibatur, cætera parte velut cum saltu præcipiti, nunciato sibi per Lygurem quendam ex auxiliis gregalem militem, qui fortē aquatum pgressus, dum per saxa montis cochleas legit, ad summum peruenerat, eripi posse castellū, paucos centuriones, quibus perfectissimos cum velocissimis militibus æneatores immiscuerat, misit: capite pedibusque nudis, ut p̄spectus visusque per saxa faciliior foret, scutis & armisque à tergo aptatis, hi Lygure duce & telis & clauis quibus in ascensu nitēbatur adiuti, cum ad posteriora & ob id vacua defensoribus castelli peruēissent, concinere & tumultuari, ut præceptum erat cœperunt: ad quod constitutum Marius constantius adhortatus suos, acrius instare castellanis cœpit: quos ab imbelli multitudine suorum reuocatos tanquàm capti à tergo essent, infecutus castellum cepit.

Lucius Cornelius Cos. complura Sardinia cepit oppida, dum fortissimas partes copiarum noctu exponit, quibus præcipiebat, ut delitescerent, operirenturque tempus, quo ipse noctu appelleret: occurrentibus deinde aduentanti hostibus, & ab ipso per simulationem fugæ longius ad persequendum auocatis, illi in relictas ab eis vrbes impetum facerent.

Pericles Atheniensis dux cum oppugnaret quandam ciuitatem magno cōsensu defendentium tutam, nocte ab ea parte murorum quæ mari adiacebat clausum canis, clamoremque attolli iussit: hostes penetrari illac in oppidum rati, reliquerunt portas, per quas Pericles destitutas præsidio irrupit.

Alcibiades dux Atheniensium Cyzicum oppugnandi eius causa nocte improuisus accessit: & ex diuersa parte mœnium cornicines canere iussit: sufficere p̄pugnationi murorum poterant ad id latus, à quo solo se tentari putabāt cum confluerent, qua non obsidebantur muros transcendit.

Thrasylbulus dux Milesiorum, ut portum Sycioniorū occuparet, à terra subinde oppidanos tentauit: & illo quo laceffebantur conuersis hostibus, classe inspectata portum cepit.

Philippus in obsidione cuiusdam maritimæ vrbis, binas naues procul à conspectu contabulauit, superstruxitque eis turres: aliis deinde turribus adortus à terra, domibus p̄pugnatores distrinxit, turritas naues à mari applicauit, & quæ non resistebatur subiit muros.

Pericles Peloponesorum castellū oppugnaturus, in quod duo omnino erant accessus, alterū fossa interclusit, alterū munire instituit: castellani securiores ab altera parte facti, eam solam qua muneri videbant custodire cœperunt. Pericles præparatis potibus iniectisque super fossā à qua non cauebatur subiit castellum.

Antiochus aduersus Ephesios, Rodiis quos in auxilio habebat præcepit, ut nocte portum cum magno strepitu inuaderent: ad quam partem omni multitudine cum tumultu decurrente, nudatis defensore reliquis munitionibus ipse aggressus

aggressus ex aduerso ciuitatem cepit.

De insidiis per quas eliciantur obsessi.

Cap. X.

CAto in conspectu Lacetanorum quos obsidebat reliquis suorum submotis Sueffanos quosdam ex auxiliariis, maximè imbelles, aggredi mœnia iussit: hos cum facta eruptione Lacetani facilè auertissent, & fugientes auidè insecti essent, illis quas occultauerat cohortibus oppidum cepit.

finxit Lucius Scipio in Sardinia, cuiusdam ciuitatis per tumultū relicta oppugnatione quam instruxerat, speciè fugiētis † præstitit: insectisq; temerè oppidanis, per eos quos in proximo occultauerat oppidum iuauit.

Annibal cum obsideret ciuitatem Hymerā, castra sua capi de industria passus est, iussis recedere Pœnis, tanq̄ praualeret hostis. Quo euentū Hymeræis ita deceptis, vt gaudio impulsī relicta vrbe procurrerent ad Punicum vallum, Annibal vacuum urbem per eos quos in insidiis, ad hanc ipsam occasionem posuerat, cepit. Idem vt Saguntinos eliceret, rara acie ad muros accedens ad primam eruptionem oppidanorum simulata fuga cessit, interpositōq; exercitu ab oppido interclusos hostes à suis, in medio trucidauit.

acerbis Himilco Carthaginensis, apud Agrigentum: iuxta oppidum partem copiarū in insidiis posuit: præcepitq; his, vt cum pcessissent oppidani ligna humida incēderēt, deinde cum reliqua parte exercitus luce ad eliciēdos hostes progressus, simulata fuga persequētes oppidanos longius cedēdo praxit: insidiatores prope mœnia imperatum ignem † acerbum subiecerunt vnde obortum contemplati fumum Agrigentini incensam ciuitatem suam existimauerunt: defendendāq; eius gratia, dum trepidè recurrunt, obuiis eis qui insidiati iuxta muros erant, & à tergo instantibus quos persecuti fuerant, in medio trucidati sunt.

Viriatus disposito per occulta milite, paucos misit qui abigerēt pecora Sobrigentium, ad quæ illi vindicanda cum frequentes pcurrisset, simulantesq; fugam prædatores persequerentur, deducti in insidias casiq; sunt.

Scordisci equites cum Heracleæ duarum partium præsidio ppositus esset Lucullus pecora abigere simulātes, puocarunt eruptionē: fugam deinde mētiti, sequētē Lucullū in insidias deduxerūt, & octingētos cum eo milites occiderunt.

Chares dux Atheniensium, ciuitatem aggressurus littori appositā, post quædam pmontoria occultè habita classe, è nauibus velocissimam præter hostilia præsidia ire iussit: qua visa, cum omnia nauigia quæ pro custodia portus agebātur ad persequendam euolassent, Chares in indefensum portum cum reliqua classe inuectus, etiam ciuitatem occupauit.

Lartha

Barca dux Pœnorum, in Sicilia Lilybæum nostris terra mariq; obsidētibus partē classis suæ pcul armatā iussit ostēdi, ad eius cōspectū cum euolassent nostri ipse reliquis quas in occulto tenuerat, nauibus, Lilybæi portū occupauit.

De simulatione regressus.

Cap. XI.

admissurus

PHormion dux Atheniensium, cum depopulatus esset agros Calchidensium legatis eorum de ea requirentibus benignè respondit: & nocte qua † dimissurus illos erat, finxit literas sibi superuenisse ciuium suorū, propter quas redendum

undum haberet, ac paulum regressus dimisit legatos, his omnia tuta & abisse Phormionem renunciantibus, Chalcidenses spe & oblata humanitatis & abducti exercitus remissa vrbe custodia, cum confestim Phormion reuertisset prohibere inexpectatam vim non potuerant.

Agésilus dux Lacedæmoniorum cum Phocenses obsideret, & intellexisset eos qui tunc præsidio illis erant, iam grauari belli incōmodo, paululum regressus tanquam ad alios actus, liberam occasionem recedendi his dedit: non multo post milite reducto, destitutos Phocenses superauit.

Alcibiades aduersus Byzantios, qui se mœnibus continebāt, insidias disposuit, & simulato regressu, incautos eos oppressit.

Viriatus cum tridui iter discedens confecisset, idem illud vno remensus securos Segobrienses & sacrificio tum maximè occupatos oppressit.

Epaminundas Mantiniam cum Lacedæmonios in subsidium hosti venisse animaduerneret, ratus posse Lacedæmonem occupari, si clam illo profectus esset, nocte crebros ignes fieri iussit, vt specie remanendi, occultaret profectio: sed à trās fuga proditus, affecuto exercitu Lacedæmoniorum, itinere quidem quo † Spartam petebat, destitit: idem tamen consilium conuertit ad Mantinien. *Portam* *Portam* sed à trās fuga proditus, affecuto exercitu Lacedæmonios quasi maneret frustratus, per xl milia passuum Mantiniam reuertitur, eamq; auxilio destitutam occupauit.

Ex contrario circa tutelam obsessorum, de exercitanda

cura suorum

Cap. XII.

Alcibiades Athenien. ciuitate sua à Lacedæmoniis obsessa, veritus negligentiam vigillum, denunciauit his qui in stationibus erant, vt obseruaret lumen quod nocte ostensus esset ex arce, & ad conspectum eius ipsi quoq; lumina attollerent. In quo munere qui cessasset, pœnam passurum: dum sollicitè expectatur signum ducis, peruigilatum ab omnibus & suspecta noctis periculum euitatum est.

Iphicrates dux Atheniensium cum præsidio Corinthum teneret, & sub aduentum hostium ipse vigilias circumiret, vigilem quem dormientem viderat, transfixit cuspidē, quod factum quibusdam tāquam sauu increpantibus, Qualem inueni, inquit, talem reliqui. Epaminūdas Thebanus idem fecisse dicitur.

De emittendo & recipiendo nuncio.

Cap. XIII.

ROmani obsessi in capitolio ad Camillum ab exilio implorandum miserunt Pontium Cominum, qui vt stationes Gallorum falleret, per saxa Tarpeia dimissus, transnato Tyberi Veios peruenit, & perpetrata legatione similiter ad suos rediit.

Campani diligenter Romanis, à quibus obsessi erant custodias agentibus, quædam pro transfuga subornatum miserunt, qui occultatam balteo epistolam inuenta effugiendi occasione ad Pœnos pertulit.

Venatione quoque & pecoribus quidam insuerunt literas, membranarū madas.

Aliqui & iumentum in aduersam partem infulerunt, dum stationes transferunt. Nonnulli interiora vaginalium inscripserunt.

miserunt

auerfam partem inflexerunt

L. Lucul-

Cyzicenos

108

L. Lucullus†Cyzicenos obsessos à Mithridate, vt certiores aduentus sui faceret, cum praesidiis hostium teneretur introitus vr̄bis, qui vnus & angustus p̄te modico insulam continenti iungit, militem è suis sciolum nandi, & nauticæ artis peritum, iussit insidentem duobus inflatis vtribus, literas insuras habentibus, quos ab inferiore parte duabus regulis inter se distantibus commiserat, ire septem milium passuum traiectum. Quod ita peritè gregalis fecit, vt cruribus velut gubernaculis dimissis cursum dirigeret, & procul visentes, qui in statione erant, marinæ specie beluæ deciperet.

Sculthenam

Hircius cos. ad Decimum Brutum, qui Mutinæ ab Antonio obsidebatur, literas subinde misit plumbo scriptas, quibus ad brachium religatis, milites†Sculthenam tellam amnem transnabant.

Idem columbis (quas inclusas antè tenebris & fame affecerat) epistolas seta ad collum religabat, easque à p̄p̄inquo in quantum poterat mœnibus loco emittebat: illa lucis cibiq̄ auidæ, altissima ædificiorum petentes excipiebatur à Bruto, qui eo modo de omnibus rebus certior fiebat: vtiq̄ postquam disposito quibusdam locis cibo columbas illuc deuolare instituerat.

Ategua

De introducendis auxiliis & com meatibus suggerendis. Cap. XIII.
Bello ciuili, cum †Ategua vr̄bs in Hispania Pompeianarum partium obsideretur, Maurus interrex, tanquam Cæsarianus Tribuni cornicularius vigiles quosdam excitauit, è quibus aliquos euitans, constantia fallaciæ suæ per medias Cæsaris copias praesidium Pompei traduxit.

Annibale obsidente Casilinum Romani farinam doliis secunda aqua Vulturii fluminis demittebant, vt ab obsessis exciperetur, quibus cum obiecta per medium amnem cathena Annibal obtitisset, nuces sparsere, quæ cum aqua ferente ad oppidum deflueret, eo com meatu sociorum necessitatem sustentauerunt.

Hircius Mutinensibus obsessis ab Antonio salem, quo maxime indigebant, cuppis conditum, per amnē Saniturnum intromisit. Idem pecora secunda aqua dimisit, quæ excepta sustentauerunt necessariorum inopiam.

Quemadmodum efficiatur vt abundare videantur

quæ deerunt.

Cap. XV.

Romani cum à Gallis Capitolium obsideretur, in extrema iam fame panem in hostem iactauerunt: consecutiq̄ vt abundare com meatibus viderentur, obsidionem donec Camillus subueniret tolerauerunt.

Athenienses aduersus Lacedæmonios idem fecisse dicuntur

Hi qui ab Annibale Casilini obsidebantur ad extremam famem peruenisse crediti, cum etiam herbas alimentis eorum Annibal saepe arato loco qui erat inter castra ipsius & mœnia præriperet, femina in præparatum locum iecerunt: consecuti vt habere viderentur, quo victum sustentarent vsque ad satorum prouentum

deficere

Reliqui ex Variana clade, cum obsiderentur, quia †defici frumento videbantur, horrea tota nocte circumdlexerunt: captiuos deinde præcis manibus dimiserunt, hi circumfidentibus suis persuaserunt, ne spem maturæ expugnationis reponerent in fame Romanorum, quibus alimentorum ingens copia superesset.

Thraces

Thracis in arduo monte obsessi, in quem hostibus accessus non erat, collato viritim exiguo tritico, aut caseo pauerunt pecora, & in hostium praesidia dimiserunt: quibus exceptis occisisq̄, cum frumenti vestigia in visceribus eorum apparuissent, opinatus hostis magnam vim tritici superesse eis, qui inde etiam pecora pascerent, recessit ab obsidione.

Thrasylbulus dux Milesiorum cum longa obsidione milites sui angerentur ab Aliatte, qui sperabat eos ad deditonem fame posse compelli, sub aduentum legatorum Aliattis frumentum omne in forū compellere iussit: & conuiuis sub id tempus † institutis per totam vr̄bē epulas praestitit: atq̄ ita persuasit hosti su- *instruatis* peresse ipsis copias, quibus diurnam sustinerent obsidionem.

Qua ratione proditoribus & transfugis occurratur, Cap. XVI.

CL. Marcellus cognito consilio Battei Nolani, qui corrumpere ad defectio- nem populares studebat, & Annibali gratificabatur, quod illius beneficio curatus inter Cannenses faucius, & ex captiuitate remissus ad suos erat, quia interficere eum (ne supplicio eius reliquos concitaret Nolanos) non audebat, ac cersitum ad se allocutus est, dicens, fortissimum eum militem esse, q̄ antea igno- rasset: hortatusq̄ est, vt secum moraretur: & super verborum honorē, equo quoq̄ donauit. Qua benignitate non illius tantum fidem, sed etiam popularium qui ex illo pendebant, sibi obligauit.

Amilcar dux Pœnorum, cum frequenter auxiliares Galli ad Romanos trāsirent, etiam ex consuetudine, vt socii exciperentur, sibi fidelissimos subornauit ad dissimulandam transitionem, qui Romanos excipiendorum causa eorum p- gressos † ceciderunt. Quæ solertia Amilcari non tantum ad praesentem profu- it successum, sed in posterum praestitit, vt Romanis veri quoq̄ trās fugæ forent *occiderunt* suspecti.

Hanno Carthaginensium Imperator in Sicilia, cum comperisset Gallorum mercenariorum circiter quatuor milia conspirasse ad transfugiendum ad Romanos, quod aliquot mensium mercedes non receperant, animaduertere autē in eos non auderet, metu seditionis, promisit prolationis iniuriam, liberalitate pensaturum: quo nomine gratias agentibus Gallis, per tempus idoneum † da- *dicitur* *pollicitus* tis pollicitis, fidelissimum dispensatorem ad Otacilium cos. misit: qui tanquam rationibus interuersis transfugisset, nunciauit nocte proxima Gallorum quatuor milia, quæ prædatum forent missa, posse excipi. Otacilius nec statim credidit transfuge, nec tamen rem spernendam ratus, disposuit infidiis lectissimam manum suorum, ab ea Galli excepti dupliciter, Hannonis consilio satisfecerunt & Romanos ceciderunt, & ipsi omnes interfecti sunt.

Annibal simili consilio se à transfugis vltus est. Nam cum aliquos ex militibus suis sciret transfugisse proxima nocte, nec ignoraret exploratores hostium in castris suis esse, palam pronunciauit, non debere transfugas vocari solertissimos milites, qui ipsius iussu exierint ad excipienda hostium consilia, auditis quæ pronunciauit, retulerunt exploratores ad suos. Tum † comprehensi à Roma *compreßi* nis transfugæ & amputatis manibus remissi sunt.

Diodorus cum praesidio Amphipolim tueretur, & duo milia Thracum sus- *cta*

V

109
 &ta haberet, quæ videbantur urbem direptura, metitus est paucas hostium na-
 ues proximo littori applicuisse, easque diripi posse. Qua spe simulatos Thracia
 emisit, ac deinde clausis portis non recepit.

De eruptionibus.

Cap. XVII.

Romani, qui in praesidio Panormitanorum erant, veniente ad obsidionem
 Hasdrubale, raros ex industria in muris posuerunt defensores: quorum pau-
 citate contempta, cum incautus muris succederet Hasdrubal, eruptione facta ce-
 ciderunt eum.

Aemilius Paulus vniuersis Lyguribus improuiso adortis castra eius, simula-
 to timore militem diu continuit, deinde fatigato iam hoste, a quatuor portis e-
 ruptione facta strauit cepitque Lygures.

Velius praefectus Romanorum arcem Tarentinorum tenens, misit ad Has-
 drubale legatos, ut abire sibi incolumi liceret: ea simulatione ad securitatem
 perductum hostem eruptione facta cecidit.

Cn. Pompeius circumfessos ad Dyrrhachium non tantum obsidione libe-
 rauit suos, verumetiam post eruptionem, quam opportuno & loco & tempore fe-
 cerat, Caesarem ad castellum, quod duplici munitione instructum erat, auidem ir-
 rumpentem, exterior ipse circumfusus corona obligauit, ut ille inter eos quos
 obsidebat, & eos qui extra circumuenerant medius, non leue periculum & detri-
 mentum senserit.

didiacum
 alias rhy-
 dacum

Flavius Fimbria in Asia apud Hildinacum aduersum filium Mithrida-
 tis brachiis a latere ductis, deinde fossa in fronte percussa, quietum in vallo mi-
 litem tenuit, donec hostilis equitatus intraret angustias munimentorum, tunc
 eruptione facta sex milia eorum cecidit.

C. Caesar in Gallia deletis ab Ambiorige Titurii Sabini & Cottæ legatorum
 copiis, cum a Q. Cicerone, qui & ipse oppugnabatur, certior factus, cum duabus
 legionibus aduentaret, conuersis hostibus metum simulauit, militesque in castris
 quæ ampliora solito industria fecerat tenuit: Galli praesumpta iam victoria, ve-
 lut ad praedam castrorum tendentes, fossas implere, & vallum detrahere cepe-
 runt: qua re praelio aptatos, Caesar emissis repente vndique milite trucidauit.

Titurius Sabinus aduersus Gallorum amplum exercitum continendo mi-
 litem iuxta munimenta, praestitit eis suspensionem metuentis: cuius augede cau-
 sa perfugam misit, qui affirmaret exercitum Romanum in desperatione esse, ac
 fugam cogitare: Barbari oblata victoria spe concitati, lignis sarmentisque se onera-
 uerunt, quibus fossas complerent: ingenti que cursu castra nostra in colle posita
 petiuerunt, vnde in eos Titurius vniuersas immisit copias, multisque Gallorum
 caesis plurimos in deditionem accepit.

Asculani oppugnato opidum Pompeio cum paucos senes a gros in mu-
 ris ostendissent, ob id securos Romanos eruptione facta fugauerunt.

Numantini obsessi, ne pro vallo quidem instruxerunt aciem, adeoque se con-
 tinuerunt, ut Popilio Lenati fiducia fieret, scalis opidum aggrediendi. Quo de-
 inde suspicante infidias (quia ne tunc quidem obsisteretur) ac suos reuocante,
 eruptione facta auersos & descendentes adorti sunt.

De constantia

De constantia obsessorum.

Cap. XVIII.

Romani assidue manibus Annibalem ostentandæ fiducia gratia, supplemen-
 tum exercitibus, quos in Hispania habebant, diuersa porta miserunt.

Idem agrum in quo castra Annibal habebat, defuncto forte domino, vana
 lem ad id praecium licendo perduxerunt, quo is ager ante bellum vanierat, Hi-
 dum ab Annibale obsiderentur, & ipsi obsiderent Capuam, decreuerunt ne ni-
 si capta ea, reuocaretur inde exercitus.

Finis Libri tertii.

SEXTI IULII FRON

TINI VIRI CONSULARIS STRA-
 tegematon Libri Quarti Praefatio.

Multa lectione conquisitis Strategematibus, & non exiguo scrupulo di-
 gestis, ut promissum trium librorum implerem, si modo impleui, in
 hoc exhibebo ea quæ parum apte descriptioni priorum ad speciem
 alligata subici videbantur, & erant exempla potius strategicon quam
 strategemata. Quæ idcirco separavi, quia quamuis clara, diuersa tamē erant sub-
 stantia: ne si qui forte in aliqua ex his incidissent, similitudine indoctè præter-
 missa opinarentur: & sanè velut residua expedienda sunt, in quo sicut antea, &
 ipse ordinem per species seruare conabor.

De Disciplina

Cap. I.

Publius Scipio ad Numantiā, corruptum superiorum ducum
 socordia exercitum correxit, dimisso ingenti lixarum nume-
 ro, reductis ad munus quotidiana exercitatione militibus, qui-
 bus cum frequens iniungeret iter, portare complurium dierum
 cibaria imperauit, ita ut frigora & hymbres pati, vada flu-
 minum pedibus traicere assuesceret miles: exprobrante sub-
 inde Imperatore timiditatem & ignauiam, fragente delicatioris usus ac parum
 necessaria expeditioni vasa. Quod maxime nobiliter accidit C. Mevio tribuno,
 cui dixisse traditur Scipio, Mihi paulisper, tibi & reipubi. semper nequam eris.

Q. Metellus bello Iugurthino, similiter lapsam militum disciplinam pari se-
 ueritate restituit, cum insuper prohibisset alia carne quam assa elixave milites uti.

Pyrrhus delectori suo fertur dixisse, Tu grades elige, ego eos fortes reddam.

Lucio Flacco & C. Varrone Coss. milites primo iureiurando facti sunt, ante
 enim sacramento tantummodo a tribunis rogabantur: ceterum ipsi inter se tan-
 tum coniurabant se fugæ atque formidinis causa non abituros: neque ex ordine
 recessuros, nisi teli petendi feriendive hostis aut ciuis seruandi causa.

Scipio Africanus, cum ornatu scutu elegantius cuiusdam vidisset, dixit non se
 mirari, quod tanta cura ornasset, in quo plus praesidii quam in gladio haberet.

Philippus cum primum exercitum constitueret, vehiculorum usum omnibus in-

V ii terdi

110 terdixit, equitibus non amplius quàm singulos calones habere permittit: peditibus autem denis singulos, qui molas & funes ferrent in astitua exeuntibus, xxx. dierum farinam collo portare imperavit.

Caius Marius recidendorum impedimentorum gratia, quibus maxime exercitus agmen oneratur, vasa & cibaria militum in fasciculos aptata furcis imposuit, sub quibus & habile onus & facilis requies esset: vnde & in prouerbum tractum est Muli mariani.

Muli Mariani

Theogenes Atheniensis cum exercitum Megaram duceret, petentibus ordines respondit ibi se daturum: dein clam equites pramissit, eosque hostium specie impetum in suos retorquere iussit: quo facto quos tum habebat, tanquam ad hostium occursum prepararentur, permittit ita ordinari aciem, ut quo quis voluisset loco consisteret, & cum inertissimus quisque retrò se dedisset, strenui autem in fronte prosilissent, ut quenque inuenerat stantem, ita ad ordines militum prouexit.

Lysander Lacedaemonius, egressum via quendam castigabat: cui dicenti ad nullius rei rapinam se ab agmine recessisse, respondit, ne speciem quidem rapturi praebeas volo.

Antigonus cum suum filium diuertisse audisset in eius domum cui tres filii insignes specie essent, Audio, inquit, fili anguste habitare te, pluribus dominis domum possidentibus, hospitium laxius accipe: iustoque commigrare edixit, ne quis minor quinquaginta annos natus, hospitio matrisfamilias uteretur.

Q. Metellus Cos. quamuis nulla lege impediretur, quin filium cotubernalem perpetuum haberet, maluit tamen eum in ordine merere.

Publius Rutilius Cos. cum secundum leges in cotubernio suo filium posset habere, in legione militem fecit.

T. Scaurus filium, quod in saltu Tridentino loco hostibus cesserat, in conspectum suum venire vetuit: adolescens verecundia ignominiae pressus mortem sibi conscivit.

Castra antiquitus Romani caeteraque gentes passim per corpora cohortium velut mapalia constituere soliti erant, cum solos urbium muros nosset antiquitas.

Pyrrhus Epirotarum rex, primus totum exercitum sub eodem vallo continere instituit. Romani deinde victo eo in Campis Arufinis, circa urbem Statuentum castris eius potiti & ordinatione notata paulatim ad hanc usque metationem, quae nunc effecta est peruenerunt.

P. Nasica in hybernis, quamuis classis usus non esset necessarius, ne tamen desidia miles corrumpere, aut per ocii licentiam sociis iniuriam inferret, naues aedificare instituit.

M. Cato memoriae tradidit, in furto comprehensis inter comilitones dextras esse precifas: aut si lentius animaduertere voluisset in principes, sanguinem missum.

Clearchus dux Lacedaemoniorum exercitui dicebat, Imperatorem potius quam hostem metui debere, significans eos, qui in praelio dubiam mortem timuissent, certum, si deseruissent, manere supplicium.

Appii Claudii sententia, senatus eos qui a Pyrrho rege Epirotarum capti, & postea remissi erant, equites ad peditum redegit, pedites ad leuam armaturam, omnibus

omnibus extra vallum iussis tendere, donec bina hostium spolia singuli referret.

Otacilius Crassus Cos. eos qui ab Annibale sub iugum missi redierat, cedere extra vallum iussit, ut immuniti assuescerent piculis, & aduersus hostem audetiores fierent.

P. Cornelio Nasica, Decimo Iunio Coss. qui exercitum deseruerant damnati, virgis casti publice venierunt.

Domitius Corbulo in Armenia, duas alas & tres cohortes, quae ad castellum initio hostibus cesserant, extra vallum iussit tendere, donec assiduo labore & prosperis excursionibus redimerent ignominiam.

Aurelius Cotta Cos. cum ad opus equites necessitate cogente iussisset accedere, eorumque pars detrectasset imperium, questus apud censores, effecit ut notarentur a patribus, deinde obtinuit ne eis prae terita ara procederent. Tribuni quoque plebis de eadem re ad populum pertulerunt, omniumque consensu stabilita disciplina est.

Q. Metellus Macedonicus in Hispania quinque cohortes, quae hostibus cesserant, testamentum facere iussas, ad locum recuperandum remisit, minatus non nisi post victoriam receptum iri.

P. Valerio consuli senatus praecepit exercitum ad Sirim victum ducere Serinum, ibique castra munire, & hyemem sub tentoriis exigere.

Senatus cum turpiter fugati eius milites essent, decreuit ne auxilia ei submitterentur, nisi captis eius legionibus, quae punico bello militiam detrectauerant: at in Siciliam velut relegatis per vii annos ordeum ex senatus consulto datum est.

L. Piso cum Titium praefectum cohortis, quod loco fugitiuus cesserat, cincto toga praeciso, soluta tunica, nudis pedibus, in principis quotidie stare, dum vigiles venirent, iussit conuiuuiis & balneo abstinere.

Sylla cohortem & centuriones, quorum stationem hostis peruerat, galeatos & discinctos perstare in principis iussit.

Domitius Corbulo in Armenia, Aemilio Rufo praefecto equitum quia hostibus cesserat, & parum instructam armis alam habebat, vestimenta per licentiam scidit: eidemque, ut erat sedato habitu, perstare in principis donec mitteretur, imperavit.

Attilius Regulus cum ex Samnio in Lucernam transgredere, exercitusque eius obuiis hostibus aduersus esset, opposita cohorte iussit fugientes pro defectoribus caedi.

Cotta Cos. in Sicilia, in Valerium Nobilem tribunum militum ex gente Valeria virgis animaduertit.

Idem P. Aurelium sanguine sibi iunctum, quae obsidioni Lipararum ipse ad auspicia repetenda Messanam transiturus praefecerat, cum ager incensus, & capta castra esset, virgis cesum in numerum gregalium peditum referri, & muneribus fungi iussit.

Fulvius Flaccus Censor Fulvium fratrem suum, quia legionem, in qua tribunus militum erat, iniussu consulis dimiserat, a senatu mouit.

M. Cato ab hostili littore, in quo per aliquot dies manserat, cum tradito profectionis signo classem soluisset, & relictus est militibus quidam alta voce & gestu expostularet, uti tolleretur, circumactò ad littus uniuersa classe comprehensum supplicio affici iussit: & quem occisuri per ignominiam hostes fuerant, exemplo

potius impendit. Appius Claud. ex his qui loco cesserant decimum quemque militem, forte ductū, fuste percussit. Fab. Rullus Cos. ex duabus legionibus, que loco cesserant forte ductos in conspectu militum securi percussit. Aquirius ternos ex centuriis quorum statio ab hoste perrupta erat securi percussit. M. Antonius cum ager ab hostibus incensus esset, ex his qui in opere fuerant duarum cohortium militem decimavit, & in singulos ex his centuriones animaduertit, legatum cum ignominia dimisit, reliquis ex legione ordeum dari iussit. In legionem, quæ Regium oppidum iniussu ducis diruerat, animaduersum est, ita ut quatuor milia tradita custodia necaretur. Præterea senatusconsulto cautum est, ne quem ex eis sepelire vel lugere fas esset.

L. Papyrius Cursor dictator Fabium Rutiliū, magistrum equitum, quod aduersum dictum eius, quamuis prosperè pugnauerat virgis poposcit casum, securi percussurus: nec contentioni aut precibus militum concessit animaduersionem, eumque profugientem Romam persecutus est: nec ibi quidem remisso prius supplicii metu, quam ad genua eius & Fabius cum patre prouolueretur & pariter senatus ac populus rogarent.

Manlius cui imperioso postea cognomen fuit, filium quod is contra edictum patris cum hoste pugnauerat, quamuis victorem, in conspectu exercitus virgis casum securi percussit.

Manlius filius, exercitu pro se aduersus patrem seditionem parante negauit ranti esse quenquam, ut propter illum disciplina corrumpetur, & obtinuit ut ipsum puniri paterentur.

Q. Fabius Maximus transfugarum dexteras præcidit.

M. Curio Cos. bello Dardanico, circa Dyrachium, cum ex quinque legionibus vna seditione facta, militiam detrectasset, securitatemque se temeritatem ducis in expeditionem asperam & insidiosam negasset, quatuor legiones eduxit armatas & consistere in ordinibus, detectis armis velut in acie, iussit: post hæc seditionem legionem inermem procedere, & discinctamque in conspectu armati exercitus, itramenta coegit secare: postero autem die similiter fossam discinctos milites facere, nullisque precibus legionis ab eo impetrari potuit, ne signa eius submitteret, nomenque aboleret, milites autem in supplementum cæterarum legionum distribueret.

Q. Fulvio, Appio Claudio Cos. ex pugna canensi in Sicilia à Senatu relegati postulauerunt à Cos. M. Marcello ut in prælium ducerentur, ille Senatum consuluit: senatus negauit sibi placere committi his rempub. quam deseruissent: Marcello tamen permisit facere quod videretur, dum ne quis eorum munere vacaret, neve donaretur, neve quod præmiū ferret, aut in Italiam reportaretur, dum Pœni in ea fuissent.

M. Salinator consularis damnatus est à populo, quod prædam non æqualiter diuiserat militibus.

Cum ab Lyguribus in prælio Q. Petilius Cos. interfectus esset, decreuit senatus, uti ea legio, in cuius acie Cos. erat occisus, tota infrequēs referretur, stipedium ei annum non daretur, æraq; rescinderentur.

De effectu

De effectu disciplinae.

Cap. II.

BRuti & Cassii exercitus, memoriae proditum est, bello ciuili cum vna per Macedoniam iter facerent, priorque Brutus ad fluuium, in quo pontem iungi oportebat peruenisset, Cassii tamen exercitum & in efficiendo ponte, & in transitu maturando præcessisse: qui vigor disciplinae effecit, ne solum in operibus, verum etiam in summa belli præstarent Cassiani Brutianis.

C. Marius, cum facultatem eligendi exercitus haberet, ex duobus qui sub Rutilio, & qui sub Metello, ac postea sub seipso meruerant. Rutiliarum quendam minorem, qui certiores disciplinae arbitratur præoptauit.

Domitius Corbulo, duabus legionibus & paucissimis auxiliis disciplinae correctæ parthos sustinuit.

Alexandro Macedo xl milibus hominum, iam inde à Philippo patre disciplinae assuefactis, orbem terrarum aggressus, innumeras hostium copias vicit.

Cyrus bello aduersus Persas, xliii milibus armatorum immensas difficultates superauit.

Epaminundas dux Thebanorum iiii milibus hominum ex quibus cccc, tantum equites erant, Lacedæmoniorum exercitum, xxiiii milium peditum, equitum mille sexcentorum vicit. A xliii milibus Græcorum, qui numerus in auxiliis Cyri aduersus Artaxerxem fuit, centum milia barbarorum, prælia supata sunt.

Eadem Græcorum prælio xliii milia, amissis ducibus reditus sui cura vni ex corpore suo Xenophonti Atheniensi demandata, per iniqua & incognita loca, incolumbia reuersa sunt.

Xerxes à ccc Lacedæmoniorum ad Thermopylas vexatus, cum vix eos cõfessisset, hoc se deceptum aiebat, quod multos quidem homines haberet, viros autem disciplinae tenaces nullos.

De continentia.

Cap. III.

M Arcum Catonem vino eodem quo remiges contentum fuisse traditur.

M Fabricius cum Cyneas legatus Epirotarum grande pondus auri dono ei daret, non accepto eo, dixit, malle se habentibus id imperare quam habere.

Attilius Regulus cum summis rebus præfuisset, adeo pauper fuit, ut se, coniugem, liberosque toleraret agello, qui colebatur per vnum villicum, cuius audita morte, scripsit senatui de successore, destitutis rebus obitu serui necessariam esse præsentiam suam.

Cn. Scipio, post res prosperè gestas in Hispania in summa paupertate decessit nec ea quidem relicta pecunia, quæ sufficeret in dotem filiarum, quas ob inopiam publicè dotauit senatus.

Idem præstiterunt Athenienses filiis Aristidis, post amplissimarum rerum administrationem, in maxima paupertate defuncti. Epaminundas dux Thebanorum tantæ abstinentiæ fuit, ut in supellectili eius, præter ahenum & veru vnicum nihil inueniretur.

Annibal surgere de nocte solitus, ante noctem non quiescebat, crepusculo demum ad cœnam vacabat: neque amplius quam duobus lectis discubebatur apud eum.

Idem cum sub Hasdrubale Imperatore militaret, plerumque super nudam humum & sagulo tectus, somnos capiebat.

Aemilianum

facile

omnibus

distinctis

numeroque
re scindes
vetur.

112 Aemilianum Scipionem traditur in itinere cum amicis ambulans, accepto pane vesci solitum. Idem & de Alexandro Macedone dicitur.

Massiniam nonagesimum aetatis annum agentem, meridie ante tabernaculum stantem, vel ambulans capere solitum cibos legimus.

C. Curius, cum victis ab eo Sabinis, ex Senatusconsulto ampliaretur ei modus agri, quem consummati milites accipiebant, gregalium portione contentus fuit: malum ciuem dicens, cui non esset id, quod ceteris satis.

Vniuersi quoque exercitus notabilis saepe fuit continetia, sicut eius qui sub M. Scrauro meruit: namque memoriae tradidit Scaurus, pomiferam arborem quam in pede castrorum fuerat complexa metatio, postero die abeunte exercitu intactis fructibus relictam.

Auspiciis Imp. Caes. Domitiani Augusti, Germanico bello, quod Iulius Civilis in Gallia mouerat, Lingonum opulentissima ciuitas, quae ad Ciuilem descieuerat, cum adueniente exercitu Caesaris populationem timeret, quod contra expectationem inuiolata, nihil ex rebus suis amiserat ad obsequium redacta septuaginta milia armatorum tradidit ei.

Lauius

L. Mummius, qui Corintho capta non Italiam solum, sed etiam Prouinciam tabulis statuisque exornauit, adeo nihil ex tantis manubiis in suum conuertit, ut filiam eius inopem senatus ex publico dotauerit.

De iustitia.

Cap. III.

Camillo Phaliscos obsideti, ludimagister liberos Phaliscorum, tanquam ambulandi causa extra murum eductos, tradidit, dicens repetendis eis obsidibus necessario ciuitatem imperata facturam. Camillus non solum spreuit perfidiam, sed & restrictis post terga manibus magistrum virgis agendum ad parietes tradidit pueris, adeptus beneficio victoriam, quam fraude non concupierat. Nam Phalisci ob hanc iustitiam sponte ei se dederunt.

Ad Fabricium ducem Romanorum medicus Pyrrhi Epirotarum regis peruenit, pollicitusque est daturum se Pyrrho venenum, si merces sibi, in qua operaprecium foret, constitueretur. Quo facinore Fabricius egere victoriam suam non arbitrat, regi medicum detexit: atque ea fide meruit, ut ad appetendam amicitiam Romanorum compelleret Pyrrhum.

De constantia.

Cap. V.

C. N. Pompeius minantibus direpturos pecuniam militibus, quae in triumpho ferretur, Seruilio & glaucia cohortantibus ut diuideret eam, ne seditio fieret, affirmavit non triumphaturum se, sed potius moriturum, quam licentiae militum succumberet: castigatisque oratione graui laureatos fasces obiecit, ut ab illorum inciperent direptione, eaque inuidia redegit eos ad modestiam.

C. Caesar seditione in tumultu ciuiliu armoru, ac tum maxime tumetibus animis legionem totam exauctorauit, ducibus seditionis securi percussis: mox eos quos exauctorauerat, ignominiam deprecantes restituit, & optimos milites habuit.

Posthumus consularis cohortatus suos, cum interrogatus esset a militibus quid imperaret dixit, ut se imitarentur: & arrepto signo hostes primus inuasit, quem secuti victoriam adepti sunt.

L. Marcel

L. Marcellus cum in manus Galloru imprudens incidisset, circumspecte regione, qua euaderet causa, equum in orbem flexit: deinde cum omnia esse infesta vidisset, precatus deos in medios hostes irrupit, quibus inopinata audacia percussis, ducem quoque eorum trucidauit, atque ubi spes salutis vix superfuerat, inde opima retulit spolia.

L. Paulus amisso ad Cannas exercitu, offerente equum Lentulo quo fugeret, superesse cladi (quanquam non per ipsum contracta) noluit, sed in eo saxo, cui se vulneratus acclinauerat, perleuit, donec ab hostibus oppressus confoderetur.

Varro collega eius vel maiore constantia post eandem cladem vixit, gratiaque ei a senatu & populo acta sunt, quod non desperasset rem. Non autem vitae cupiditate sed reipublicae amore se superfuisse reliquo aetatis suae tempore approbavit. Nam & barbam capillumque submisit, & postea nunquam recubans cibum cepit, honoribusque cum ei deterrerentur a populo renunciauit, dicens felicioribus magistratibus reipublicae opus esse.

Sempron. Tuditanus, & C. Octavius Trib. militum omnibus suis ad Cannas, cum in minoribus castris circumsiderentur suaserunt comilitonibus, ut stringerent gladios, & per hostium praesidia eruperent secum, id sibi esse animi, etiam si nemini ad erupendum audacia fuisset, affirmans: de cunctatibus XII omnino equitibus vel pedibusque comitari sustinerat reptis, incolumes Canusium peruenit.

C. Fonteius Crassus in Hispania, cum tribus milibus hominum praedatum profectus, locoque iniquo circumuentus ab Asdrubale ad primos tantum ordines relato consilio, incipiente nocte (quo tempore minime expectabatur) per stationes hostium erupit.

P. Decius Tribunus militum, bello Samnitico, Cornelio consuli iniquis locis deprehensus ab hostibus suavit, ut ad occupandum colle, qui in propinquo erat, modicam manum mitteret, seque ducem his, qui mittebantur obtulit, auocatus in diuersa hostis emisit consule: Decium autem cinxit obseditque: illas quoque angustias, nocte eruptione facta, cum eluctatus esset, Decius incolumis cum militibus consuli accessit.

Idem fecit sub Attilio Calatino consule cuius varie traduntur nomina, alii Laberium, nonnulli Cedicium, quam plurimi Calphurnium Flammam vocitatum scripserunt. Hic cum demissum in eam vallem videret exercitum, cuius omnia latera, quae erant superiora hostis infederat, depoposcit, & accepit a consule trecentos milites, quos hortatus ut virtute sua exercitum seruarerit, in mediam vallem decurrit: ad opprimendos eos undique descendit hostis, logoque & aspero praelio retentus, occasionem consuli ad extrahendum exercitum dedit.

C. Caesar aduersus Germanos & regem Arionistum pugnaturus confusior animis pro concione dixit, nullius se eo die opera, nisi decimae legionis usurum: quo affectus est, ut & decumani tanquam praecipuae fortitudinis testimonio concitarentur, & ceteri pudore, ne penes alios gloria virtutis esset.

Lacedaemonius quidam nobilis, Philippo denunciante multis se prohibiturum, nisi ciuitas sibi traderetur, Num inquit & pro patria mori nos prohibebit?

Leonidas Lacedaemonius, cum dicerentur Persae sagittarum multitudine nubes

nubes esse facturi, fertur dixisse, melius in umbra propugnabimus.

Celiv prator vrbani, cum ei ius dicenti picus in capite infedisset, & aruspices respodissent, dimissa aue, hostiu victoriam fore: necata, populu Romanum superiore, ac Calium cu familia periturum, auem occidit, qua occisa, nostro exercitu vincete, ipse cu xiiii Calis ex eade familia in pralio est occisus: huc qui dam non Calium sed Laliu fuisse, & Laliu non Caliu perisse credunt.

P. Decius primo pater, postea filius, in magistratu se p re publica deuouerunt. admissisq in hostem equis, adepti victoriam patrie contulerunt.

P. Crassus, cum bellum aduersus Aristonicum in Asia geret, inter Aeliam & Myrinam in hostium copias incidisset, viuisq abduceretur, execratus in cosule Romano captiuitate, virga qua ad equum erat vsus, Thraci (a quo tenebatur) oculum eruit, atq ab eo per dolore concitato transfuerberatus, dedecus feruitutis vt voluerat effugit.

M. Cato Censorii filius, in acie decidete equo prolapsus, cum se recollegisset, animaduertissetq gladium excidisse vagina, veritus ignominiam rediit in hostem: ex eoq aliquot vulneribus recuperato gladio, demu reuersus est ad suos.

Petiliu a Pœnis obsessi, parentes & liberos propter inopiam eiecerunt, ipsi coriis madefactis & igno siccatis, foliisq arborum & omni genere animalium vitam trahentes xi. menses obsidionem tolerauerunt.

Hispani cum Fabrescense omnia eadem passi sunt, nec oppidum Herculeio tradiderunt.

Casilini obsidente Annibale tantam inopiam perpeffi sunt, vt centu denariis mure vanisse, proditu memoria sit, eiusq venditoru fame periisse, emptore autem vixisse, fidem tamen seruare Romanis perseuerauerunt.

Cyzicum cum oppugnaret Mithridates, captiuos eius vrbis produxit, ostenditq obsessis arbitratus futurum vt miseratione suorum compelleret ad deditio nem oppidanos: at illi cohortati ad patiendu fortiter mortem captiuos, seruare Romanis fidem perseuerauerunt.

Aeginenses cum a Viathotis liberi & coniuges caederentur, praoptauerunt spectare supplicia pignorum suorum, quam a Romanis deficere.

Numantini ne se dederet, fame mori p̄fixis foribus domu suaru maluerunt.

De affectu & moderatione.

Cap. VI.

Quintus Fabius hortate filio vt locu idoneum paucorum iactura caperet, Vis ne, inquit, tu ex illis paucis esse?

Xenopho cum equo veheretur, & pedites iugum quoddam occupare iussisset, vnum ex eis obmurmurante, quod diceret, facile tam laboriosa sedente imperare, desiliit, & gregale equo imposuit, cursuq ipse pedestri ad destinatu iugum contendens puenit, cuius facti rubore cum perpeti miles non posset, iridentibus com militonibus spote descendit. Xenophontem vix vniuersi perpulerunt vt conscenderet equum, & laborem suum in necessaria duci munera reseruaret.

numerare
uellet

Alexander cum hyeme duceret exercitu, residens ad igne recognoscere praetereuntes copias coepit, cumque conspexisset quendam propè exanimatum frigore, considere loco suo iussit: deditq ei, Si in Persis natus esses, in regia sella rese
diss

disse tibi capitale foret, in Macedonia nato conceditur.

Diuus Augustus Vespasianus, cum quendam adolescentem honeste natu militie inhabilem, angustiarum rei familiaris causa deductum, ad longiorem ordinem rescisset, censu constituto, honesta missione exauctorauit.

deductum
reiecit

De variis consiliis.

Cap. VII.

Caesar dicebat idem esse sibi consilium aduersus hostem, quod plerisque medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro superandi.

superandi

Domitius Corbulo dolabra, id est, operibus, hoste vincendum esse dicebat.

L. Paulus imperatorem senem moribus dicebat esse oportere, significas moderatiora sequenda consilia.

Scipio Africanus fertur dixisse, cum eum parum quidam pugnacem dicerent, Imperatorem me mater, non bellatorem peperit.

C. Marius Theutono prouocanti eum & postulanti vt prodiret, respondit, si cupidus mortis esset, laqueo eum vitam posse finire: cumq demonstraret ei gladiatorem contempte staturae & propè exactae aetatis, obiecit ei, dixitq si eum superasset, cum victore congressurum.

Q. Sertorius experimento didicerat se imparem vniuerso Romanorum exercitui, vt barbaros quoq inconsulte pugnam deposcentes doceret, adductis in conspectum duobus equis, eorum praualido alteri, alteri admodum exili, duos admouit iuuenes similiter electos, robustum & gracilem: robustiori imperauit equi exilis vniuersam caudam abrumpere, gracili autem valentioris per singulos pilos vellere: cumq gracili successisset quod imperatu erat, validissimus cum infirmi equi cauda sine effectu luctaretur, natura (inquit) Sertorius Romanorum virium per hoc vobis exemplum ostendi: milites insuperabiles sunt vniuersos aggredienti, eos lacerabit & carpet qui per partes attentauerit.

Valerius Leninus Cos. cum intra castra sua exploratorem hostium deprehendisset, magnamq copiarum suarum fiduciam haberet, circumduci eum iussit: terrendiq hostis causa, exercitus suos visendos speculatoribus eorum, quoties voluissent patere.

Celiv Primpilaris, qui in germania post Varianam cladem obsessis nostris pro duce fuit, veritus ne barbari ligna, quae congesta erant vallo admouerent, & castra eius incenderent, simulata lignorum inopia missis vndiq qui ea furarentur, effecit vt Germani vniuersos truncos amolirentur.

Cn. Scipio bello nauali amphoras pice & teda plenas, in hostium classem iaculatus est, quorum iactus & pondere foret noxius & diffundendo, quae contingerant alimētum praestarent incendio.

Annibal regi Antiocho monstrauit, vt in hostium classem vascula iacularetur viperis plena, quarum metu perterriti milites a dimicatione & nauticis ministeriis impedirentur. Idem fecit iam cedente classe sua Prusias.

Marcus Porcius, impetu in classem hostium cum transiisset, deturbatis ex ea Pœnis, eorumq armis, & insignibus, inter suos distributis, multas naues hostium, quos sociali habitu fefellerat misit.

Athenienses, cum subinde a Lacedaemoniis infestarentur, diebus festis, quos
sacros

11-1
sacros Mineræ extra urbem celebrabant, omnem quidem colentium imitationem exprefferunt, armis tantum & veste celatis: peracto ritu suo, non statim Athenas reuerfi, sed protinus inde raptim acto Lacedæmonem versus agmine, eo tempore, quo minimè timebatur, agrum hostium, quibus subinde prædæ fuerat, ultro depopulati sunt.

Cassius onerarias naues, non magni ad alia usus, accensas, oportuno vento in classem hostium misit, & incendio eam consumpsit.

M. Lilius suso Afrubale hortantibus eum quibusdam, ut hostem ad inter necionem persequeretur, respondit. Aliqui & supersint, qui de victoria nostra hostibus nuncient.

Scipio Africanus dicere solitus est, hosti non solum dandam esse viam fugiendi, sed etiam muniendam.

Pericles Atheniensis affirmavit incolumes futuros testes, si deponeret ferrum: eiusque consecutos conditionibus, vniuersos qui in sagulis ferreas fibulas habuissent, interfici iussit. Hasdrubal subigendorum Numidarum causa ingressus fines eorum, resistere parantibus affirmavit, ad capiendos se venisse elefantos, quibus ferax est Numidia: ut hoc permitterent, poscentibus securitatem promisit, & ex ea persuasione auocatos adortus sub leges redegit.

Alcetas Lacedæmonius, ut Thebanorum comitatum facilius ex inopinato aggredieretur, in occulto paratis nauibus, tanquam vnâ omnino haberet triremem, vicibus in eam remigem exercebat: quodam deinde tempore omnes naues in Thebanos transnauigantes immisit, & comitatibus eorum potitus est.

Ptolomæus aduersus Perdiccam exercitu præualentem ipse inualidus, omne pecudum genus, religatis ad tergum quæ traherent carpentis, agendum per paucos curauit equites, ipse prægressus cum copiis quas habebat effecit, ut puluis, quem pecora excitauerant, speciem magni sequentis exercitus moueret, cuius expectatione territum vicit hostem.

Myrodines Atheniensis aduersus Thebanos equitatu præuales pugnaturus, in capis suos edocuit, manentibus esse spem aliquam salutis, cedentibus autem perniciosissimum: qua ratione confirmatis militibus, victoriam consecutus est.

L. Pinarius in Sicilia præsidio Hennæ præpositus, clauis portarum, quas penes se habebat, reposcentibus magistratibus Hennensium, quod suspectos eos tamquam transitionem ad Pænum pararent habebat, petiit vnius noctis ad deliberationem spacium: indicataque militibus fraude Græcorum, cum præcepisset ut parati postera die signum expectarent, prima luce assistentibus militibus redditurum se clauis dixit, si idem omnes Hennenses censuissent: ob eam causam vniuersa multitudo conuocata in theatrum, & idem flagitante, manifesta defendendi voluntate, signo militibus dato vniuersos Hennenses cecidit.

Iphicrates dux Atheniensium, classem suam hostili habitu instruxit, & ad eos quos suspectos habebat inuectus, cum effuso studio excipiretur, deprehensa eorum perfidia oppidum diripuit.

Tigracus cum edixisset futurum, ut ex Volonum numero, fortibus libertatem daret, ignauos crucibus affigeret, & quatuor milia ex his, quia segnius pugnant

rant metu pœnæ in quendam munitum collem coissent, misit qui eis diceret, totum sibi exercitum Volonum vicisse videri, quod hostes fugissent: & sic eos & suis sua fide & ipsorum metu exolutos recepit.

Hannibal post prælium, quo ingentem cladem ad Trasimenum Romani acceperunt, cum sex milia hostium, interposita pactione, in potestatem suam redegit, socios Latini nominis, benignè in ciuitates suas dimisit, dicitans se Italia liberandæ causa bellum gerere, eorumque opera aliquot populos in deditionem accepit.

Mago cum Locri obsiderentur à Crispino, classis nostræ præfecto, diffudit ad Romana castra rumorem, Hannibalem caeso Marcello ad liberandos obsidione Locros venire: clam deinde equites emissos iussit à montibus, qui in conspectu erant se ostendere: quo facto effecit ut Crispinus Hannibalem adesse ratus, conscenderet naues ac fugeret.

Scipio Aemilianus ad Numantiam, omnibus non cohortibus tantum, sed centuriis sagittarios & funditores interposuit.

Pelopidas Thebanus, cum à Theffalis in fugam versus, flumen in quo tumultuarium fecerat pontem liberasset, ne sequentibus hostibus idem transitus maneret, nouissimo agmini præcepit, incenderent pontem.

Romani cum Campanis equitibus nullo modo pares essent, Q. Neuius Centurio in exercitu Fuluii Elacci Procól. excogitavit ut delectos ex toto exercitu, qui velocissimi videbantur, & mediocri stature erant, parmulis non amplis, et galericulis gladiisque, ac septenis singulos hastis quaternorum circiter pedum armare, eosque ad iunctos equitibus iuberet usque ad mœnia prouehi: deinde ibi positos nostris equitibus incipere inter hostium equitatum præliari: quo facto, vehementer & ipsi Campani afflicti sunt & maximè equi eorum, quibus turbatis prona nostris victoria fuit.

P. Scipio in Lydia cum die ac nocte imbre continuo vexatum exercitum Antiochi videret, nec homines tantum aut equos deficere, verum arcus quoque mendentibus neruis inhabiles factos, exhortatus est fratrem, ut postero, quamuis religiosio die, committeretur prælium: quam sententiam secuta victoria est.

Catonem vastantem Hispaniam, legati Illegetum, qui sociorum populus erat, adierunt oraueruntque auxilia: ille ne aut abnegato adiutorio socios alienaret, aut diducto exercitu vires minueret, tertiam partem milium cibaria parare, & naues ascendere iussit, dato præcepto, ut causati ventos retro redirent: præcedens interim aduentantis auxilii rumor, ut Illegetum excitauit animos, ita hostium consilia discussit.

C. Cæsar cum in partibus Pompeianis magna equitum Romanorum esset manus, eaque armorum scientia milites conficerent, ora oculosque eorum gladiis peti iussit, et sic aduersam faciem cadere coegit.

Vaccei, cum à Sempronio Graccho collatis signis vrgerentur, vniuersas copias cinxere plaustris, quæ impleuerat fortissimis viris, muliebri veste rectis. Sempronium quoque, tanquam aduersus foeminas, audetius ad oblidendos hostes consurgentem, hi qui in plaustris erant aggressi fugauerunt.

Eumenes Sardinianus ex successoribus Alexandri, in castello quodam clausus

quo exercere equos non poterat, certis quotidie horis ita suspendebat, ut posterioribus pedibus innixi, prioribus alleuatis, cum naturalem assistendi appetitum consuetudinem, ad sudorem vimque crura iactarent.

undique

M. Cato, pollicentibus Barbaris duces itinerum, & insuper praesidium, si magna summa eis pmitteretur, non dubitavit polliceri: quia aut victoribus ex spoliis hostilibus poterat dare, aut interfectis exolvebatur promissio.

Q. Maximus transfugere ad hostes volentem Statilium nobilem clarae operae equitem, vocari ad se iussit: eique excusavit, quod invidia commilitonum, virtutes illius ad id tempus ignorasset. Tum donato ei equo, pecuniam insuper largitus obtinuit, ut quem ex conscientia trepidum accerserat, latum dimitteret, & ex dubio in reliquum non minus fidentem quam fortem haberet equitem.

Philippus cum audisset Pythiam quendam bonum pugnatorem alienatum sibi, quod tres filias inops vix aleret, nec a rege adiuuaretur, monentibus quibusdam uti eum caueret, Quid si, inquit, partem egram corporis haberem, abscinderem potius quam curarem? deinde familiariter secreto elicitum Pythiam, accepta difficultate necessitatum domesticarum, pecunia instruxit: ac meliorem fidelioremque habuit, quam habuerat antequam offenderet.

Quin. Ser
torius.

T. Quintus Crispinus, post infaustam aduersus Paeonos dimicationem, qua collegam Marcellum amiserat, cum comperisset potitum annulo interfecti Hannibalem, literas circa municipia totius Italiae dimisit, ne crederent epistolis, si quae Marcelli annulo obsignatae perferrentur, monitione consecutus, ut Salapia & aliae urbes frustra Hannibalis dolis tentarentur.

Post Cannensem cladem, percussis ita Romanorum animis, ut pars magna reliquiarum nobilissimis autoribus deferendae Italiae iniret consilium, Publius Scipio adolescens admodum, impetu facto in eo ipso, in quo talia agitabantur coetu pronunciauit, manu se sua interfecturum, nisi qui iurasset, non esse sibi mentem destituendam reipublicae: cumque ipse se primus religione tali obligasset, stricto gladio mortem vni ex proximis minatus, nisi acciperet sacramentum: illum metu, ceteros etiam exemplo coegit ad iurandum.

Volscorum castra cum prope a virgultis sylvaque posita essent, Camillus ea omnia, quae conceptum ignem, usque in vallum perferre poterant incendit, & sic aduersarios exiit castris.

Publius Crassus bello sociali eodem modo prope cum copiis omnibus interceptus est.

Quintus Metellus in Hispania castra moturus, cum in agmine milites continerent se in castra, Hermocrates detentos eos, postero die habilioribus iam suis tradidit, bellumque confecit.

Milciades cum ingentem Persarum multitudinem apud Marathonem fudisset, Athenienses circa gratulationem morantes compulsi ut festinarent ad opem ubi ferendam, quam classis Persarum petebat, cumque praecurrisset impleissetque moenia armatis, Persae rati ingentem esse numerum Atheniensium, & alio milite apud Marathonem pugnatum, alium pro muris suis opponi, circum-

ctis ex

ctis ex templo nauibus Asiam repetierunt.

Pisistratus Atheniensis, cum excepisset Megaresium classem, qua illi ad Eleusin noctu applicuerant, ut operatas Cereris sacro foeminas Atheniensium raperent, magnaque adita cede eorum vltus esset suos, eadem quae ceperat nauigia Atheniensi milite compleuit, quibusdam matronis habitu captiuarum in conspectu locatis: qua facie decepti Megareses, tanquam suis & cum successu nauigantibus effusi obuui, inermesque rursus oppressi sunt.

Conon dux Atheniensium, victa classe Persarum apud insulam Cypron, milites suos captiuus armis induit, & iisdem barbarorum nauibus ad hostem nauigauit in Pamphiliam apud flumen Eurymedonta. Persae quia & nauigia & habitum superstantium agnoscerent, nil cauerunt, subito itaque oppressi, eodem die, & nauali & pedestri praelio victi sunt.

Finis.

X ii

AELIANI DE INSTRV

ENDIS ACIEBVS OPVS AD DIVVM HA-
drianum, à Theodoro Theſſalonienſe latinum factum, &
Antonio Panormitæ Alphonſi regis præceptori
dicatum.

PRAEFATIO.

Scientiam Græcis acierum instruendarum solitam, diue Hadriane, quam ab Homeri vsq; temporibus sumpſiſſe initium certum est, literis complures mādauerunt autores superiores, qui parū eam quam nos habere in rebus mathematicis credimur, disciplinam tenuere. Quam ob rem, pace omnium dixerim, ita persuasus, de hac eadem tractare scientia volui, vt posteros nostra potius quam illorum antiquorū præcepta lecturos considerem: tamen quod Romanam huiuscemodi rei facultatem ac peritiā, vt verum fatear, ignorarē, dñi dubitavi an rem repetere in vsūq; reuocare deberem, iam lapsam, desitam, & forsan minimè propterea vtilem, ob eam doctrinā quam tui Romani inuenere: sed cum ad diuum Neruam patrem tuum salutan di visendiq; gratia Formias venissem, diesque nonnullos apud Frontinū virū consularem insignem, & rei militaris peritum, diuenterem, intellexi sanè nō minus studiū ab eo ipso græcè impendi quam Romanè scientiæ militari, atq; ita negligendum, præterea quod de acierum instructione more Græcorum docere nō censui, ratus scilicet nunquam apud Frontinū posse id studiū seruari, nisi haud deterius eo genere ordinandi, quod Romani exercēt, haberetur. Formā igitur operis quam notaueram quidem aliquando literis, sed nūquam edere ausus sū, propter tuam summam peritiā & virtutem, qua facile omnes qui copiis vniquam imperauerint antecellis, modò perficiendam expoliēdāq; repeti ea cum diligentia, vt præ omnibus veterum autorū Græcorum operibus possēt meo iudicio comprobari. Nam dilucidè quidem ordinateq; expositionis ratione futurum ita affirmauerim, vt qui opus hoc legant, lōgè & plenius possint doceri & facilius, quam ex iis quæ antiquiores reliquerunt: sed quanquam hoc ita est, tamen nō sine pudore summaq; retractione mittere opus militare ad te poteram, tam multorum magnorumq; bellorum magistrum atq; Imperatorē: haud enim fieri potest quin hæc tenuiora videantur, si cum tuis cōferri volueris. At si vt peregrinam scientiam & rationum elegantiusculam quandam legeris commentationem, credo non nihil capies delectationis, præsertim si in his vel Alexātri Macedonis ingenium ac studium militare contempleris. Summas autem & veluti capita eorum quæ explicantur præposui omnium, vt quando per tuas occupationes minus plura legere liceat, paucis quæ liber continet intelligere posses, et quæ placuerit legere, facile sine vlla iactura temporis inuenires.

Primus

DE INSTRVENDIS ACIEBVS.

Rimus omnium, quos nouerimus, poëta Homerus acierum instruendarum scientiam tenuisse, ac homines ea præditos facultate probasse laudauisq; videtur. Quale illud de Menestheo carmen legimus, Nulla quidem huic similem mortalem protulit atas. Ordine qui Martis turmas equitēq; locaret. Et quidē de Homericā disciplina armorū legimus opera Stratoclis, Herminæ, & Frontini, nostræ atatis viri cōtularis: sed latius Aeneas genus id instruendi exposuit, qui de tota quoq; re militari satis operum edidit, quæ Cyneani Theſſalum redegisse in breuitatem cōstat. Pyrrhus etiam Epirota, quemadmodum copiæ instrui deberent, scripsit: & Alexander eius filius, Clearchus, itemq; Pausanias, Euangelus, & Polybius Megalopolitanus, vir in vario literarū studio delectatus, & Scipionis familiaris. Ad hæc Eupolemus atq; Iphicrates, Possidonius Stoicus etiā artē instruendarum acierū scripsere, pluresq; alii, aut prima quædam imbuendi erudimenta edidit, vt Bryon, aut pleniore tractatus, quos Topicos à denotatione locorum inscripserunt. Verū enumerare omnes, qui de re militari scriptum reliquerunt, longum & superuacuum est: omnium tamen opera legi, & quid de iis iudicē dicam: omnes ferè ita mihi vnanimiter scripsisse videtur, quasi docere homines vellēt nō ignaros, sed satis earū rerum peritos, quas explicare statuerēt. Quod igitur nobis incommodum cūprimū rei huiuscemodi disciplinam affectarem, occurrebat, vt neq; præceptores nostræ atatis idoneos haberemus, neq; satisficere posse veterum illa præcepta putarem, id pro viribus enitemur, ne aliis eueniat cōmittamus: quam ob rem quoties minus sententiā nostrā verbis satis exprimere possumus, adiumentū vtimur figurarum descriptionis: vt ipse conspectus visu intelligentiæ subueniat. Nūq; tamen antiquorum autorum vocabulis vti omittam, vt qui primus his nostris erudimentis imbuatur, nihil postea peregrinum sibi sonare arbitretur, cum illorum opera audiet. Credo autem neminem fore, qui nostra hac via & ratione institutus, non facile veterum quoq; omnia possit opera intelligere. Vtilē omnium maximè disciplinā hanc esse intelligi ex iis licet, quæ Plato philosophus in eo opere quod edidit de legibus, differit. Cretēsiū enim legumlatorē ita leges cōdidisse affirmat tanq; homines semper parati essent ad bellum, atq; in procinctu dimicandi consisterent: omnibus namq; inter se vrbibus bellum geri, quod non aliquo præcone aut feciali, sed ab ipsa rerum natura indicetur. Quod cum ita sit, quanam alia esse potest disciplina vel potior, vel humanæ vitæ commodior, quam hæc rei militaris? Initium verò sumendum ab iis cetero quæ absolutè ad bellum atq; perfectè apparantur, quarum duplices esse copias nouimus: Aut terrestres enim, aut nauales. Terrestres quæ terra præliantur Nauales quæ mari aut fluuiis classe decertent. Sed de instructione naualis ordinis aliās, nunc quæ ad terrestrem pertinent expeditionem exponemus. Hominum igitur quos ad bellum colligimus numerus ita constat, vt partim bellatores sint, partim imbelles, tatum ad vsus necessarios bellatorum & ministeria ac-

X iii commo-

commodati. Bellatores ii sunt qui ad decertandum instruuntur, armisq; aduer-
sarium inuadunt. Imbelles reliqui omnes habentur, ut medici, ut tabernarii, ut
ferui, & ceteri qui exercitum ministerii causa sequuntur. Bellatorum alii pedites,
alii vectores. Pedites qui pedibus in terra enituntur: Vectores qui aliquo feran-
tur vehiculo, quorum duplex est genus. Nam alii equis, alii elephantis vehuntur:
quinetiam qui equo utuntur, seorsum in duas partes distinguuntur: quippe qui
aut in curribus consistunt, aut equis ipsis insident: hæ sunt vniuersi generis dif-
ferentia. Membrum pedestre atq; equestre multiplex est: quod verò in elephantis
& curribus versari proposui, nulla euariat differentia. Pedestris itaq; ordo in
partes digeritur tres, Armatos, Velites, Peltatos. Armati grauissimis inter pe-
dites armis uti consueverunt more Macedonum, & ob eam rem grauis armaturæ
dicuntur, ac nomen illud Armati speciale accipiunt. Nam scutum amplius &
rotundum gerunt, & hastam longiorem. Velites leuissimè omnium armantur,
quocirca vel expeditos nuncupari eosdem licuit: non lorica induunt, non ocre
a muniuntur, non clypeum aut scutum graue gerere soliti sunt: sed telis tantum
utuntur aut sagittis, iaculis, lapide, aut ex funda, aut ex manu: quo in genere Ar-
gili telum ponendum est. Peltatis similis Macedonica armatura in usu est, sed le-
uior. Nam & pelta scutum paruum leueq; est, & conti corum longè Sarissis sunt
breuiiores: deniq; genus id armaturæ locum inter velites & armatos tenere aper-
tum est, videlicet grauius quam velites, leuius quam armati: quamobrem sunt
complures qui eos cum velitibus iungant, & utrosque vocare velint leuem
armaturam. Equestres copiarumq; à quadrigis seiungi & per turmas locari de-
bent, modo armandi inter se distant. Pars enim armis tota obsepta est, & hinc
cataphracti nomen sortita est, pars non tota armis integitur. Cataphractos igitur
intelligi eos volo, qui non solum sua corpora, sed etiam equos lorica vndiq;
muniunt. Partis autem non cataphractæ, alii hastati habentur, alii ferentarii.
Hastati qui manus conferunt, & cominus hasta decertant, quorum alii scutum
gerunt, & inde scutati dicuntur. Alii sine scuto hasta impugnant, qui nomine spe-
ciali, Hastati vocantur, & Contati. Ferentarii equites ii dicuntur, qui eminus
solent dimicare: quorum alii iaculis, alii arcu utuntur. Iaculantur quos Taren-
tinos vocamus. Arcu utuntur qui equites sagittarii, & à nonnullis Scytharum eti-
am vocantur. Tarentinorum duo sunt genera, nam alii longius iaculantur, &
ob eam rem equites iaculatores dicuntur, & Tarentini speciali vocabulo. Alii
cum semel aut bis iaculum miserint, quo leuiori utuntur, manus de cætero cum ad-
uersario conferunt, & cominus pugnare incipiunt, non secus quam quos hastatos appel-
lari retulimus. Leues hos nominari solitum est. Ergo Tarentinorum alii Tarentini
nomine suo vocantur, quod de longè iaculari consueverunt: alii leues, quod pugnam cominus
subeunt. Exposui genera copiarum numero ix, armatos, peltatos, velites, equites ha-
statos, equites iaculatores, equites sagittarios, equites cataphractos, currus, elephan-
tos: sed cum phalanx quoque, collegia, prefecturas, ordines, numerusq; idoneum
contineat, atq; etiam verba fortitatur, quæ tum ad præcepta quotidiani exerci-
tium, tum ad prælium ipsum accommodentur, de his singulis doceamus necesse
est. Primum igitur in hac disciplina & præcipuum est, ut ex multitudine ho-
minum

*Pedites &
Vectores.*

*Armati gra-
uis armatu-
re.*

Velites.

*Peltati,
Pelta.*

*Leuis arma-
tura.*

*Equestres
copie.
Cataphrac-
ti.*

*Hastati &
Contati.
Ferentarii.*

*Scytharum
Tarentini*

minum quam fufam inordinatamq; acceperimus, idoneos elegamus, & locis con-
uenientibus instruamus, hoc est, & decuriamus & condecuriamus, atq; ut nu-
merum statuamus copiarum, qui modicè commodeq; ad belli rationem & usum
suppeditet: quippe cum & in itinere, & in castris, & in præliis ipsis instructum ha-
beri exercitum sit perquam utile. Iam sapius magnas copias inordinatas à pau-
cis ordinatis militibus profligatas legimus: quamobrem Aeneas ita genus id di-
sciplina definit, ut scientia sit bellica motionis. Polybius verò scientiam esse in-
quit, qua homines militari ordini admittantur, decuriantur, condecuriantur,
deniq; aptentur & erudiantur ad belli usum & rationem. Decuriare igitur est
decurias instituire. Est autè decuria numerus hominum, qui à duce vno positi
one simplici subinde deductus serie, cesset vel in octauum vel in duodecimum
vel in decimum sextum. Numerus enim decuriarum variè ad hunc modum à diuer-
sis autoribus datur. Verum in re nobis proposita sexdecim describantur: cum
hic numerus, tum ad phalangis longitudinem modicè habeat, tum, si usus aliquando
exigat altitudinem, vel duplicari in xxxii, ut augeatur, vel dimidiari, ut in
viii diminuatur, nihil postpositis expeditis militibus esse possit impedimento.
Nam siue iaculentur, siue funda aut arcu utantur, facile suo iactu altitudinem pha-
langis exuperent. Optimus cuiusq; decuriarum præponi, & ductor cæterorum omnium ef-
se debet, qui & decurio, & decanus, & dux, & primus, & præstes nuncupatur. Ul-
timum decuriarum tergiductorem vocamus. Totam verò ipsam decuriam, ordinem, ver-
sum, & decaniam, nonnulli etiam enomotiam, quasi auctoritatem à sacramen-
to militari appellant. Sed sunt qui enomotiam quartam esse decuriarum partem
asserant, præfectumq; enomotarcham præponant. Duas item enomotias dimæ-
riam quasi bipartitam vocant, & principem Dimæritam, ita ut semidecuriam
dimæriam quoque liceat vocitare, & semidecurionem Dimæritam, qui secundus
decuriarum est nam qui proximè decurionem postponitur, substes dicitur, qui ve-
rò hunc sequitur, præstes. Item substes qui proximus ab hoc præstite est, ac de-
inceps in hunc modum præstes substesq; locatur, ut ordo totus ex præstitibus
& substibus positus alternatim conficiatur. Vnde merito decuriam ita quoque
definiunt, ut versus sit ex primis secundisq; pro virtute institutis, atque vni de-
curioni obtèperantibus. Condecuriare est primæ decuriarum secundam ita appo-
nere, ut lateri primi versus decurionis, decurio secundi versus respondeat, ita la-
teri substis, primi decurionis, substes primus secundæ decuriarum ac deinceps ad
hunc modum. Astes vero is dicitur qui ita appositus viget, verbi gratia, decurionis
primæ, decuriarum astes, decurio secundæ, decuriarum est, & substis primæ, substes se-
cundæ, itaq; deinceps: quoties igitur post secundam decuriam, tertia & quarta & reli-
quæ deinceps adiciuntur, talis constructio condecuriatio dicitur, totaq; coagme-
tatio phalanx, siue legio. Cuius longitudo prima decurionum ordinatio est, quæ &
frons, & facies, & acies, & iugum, & os, & duces, & præstes, & primi decuriarum vo-
cari solita est. Quam verò phalangis pone frontem ad tergi usque ductores portigi-
tur, id altitudo nominatur. Stare per directum in longum altitudo iugare dici-
tur. Stare per directum in latum præstes substitesq; versare vocabulum
accipit. Phalanx seorsum in primas summâque partes duas à fronte
per

718

id est, sectu
ra ipsa di-
metiens.

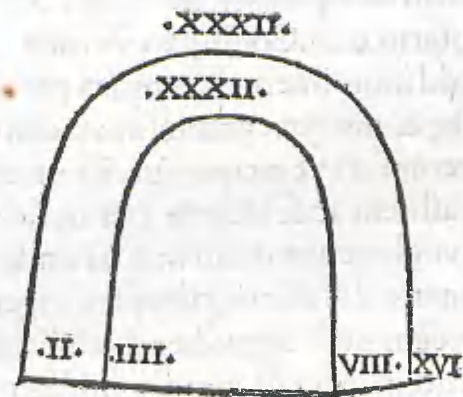
per totam sui altitudinem secatur, quarū altera cornu dextrum & caput vocatur, altera cornu laeuum & pes dicitur: † qua autem lōgītudo ita secatur, oris & vmbilici nomine vtimur.

Post armorum phalangem ponē leuis locatur armatura. Equites verò ab hac loco tertio statuuntur: fieri tamen potest, vt vsus vel secūs disponi interdum exigat, quod in progressu operis explicabimus. Nunc quantus armorū atq; equitum numerus esse debeat, & quemadmodum singulos oporteat ordinari, & ordines magna cum celeritate transformari, necessitate incumbente, conueniat, & quānā disciplina mouēdi de singulis ordinibus habeatur, exponemus. Numerum statuere certum copiarum nulla probabili ratione possumus. Prout enim rem suam quisq; plus minusue apparatus desiderare intelligit, ita modū describet. Sciendum tamen eos numeros deligi oportere, qui ad ordinum rāsfōrmationem possint occurrere habiliores, hoc est, quoties phalangis longitudinē augere, altitudinem diminuere, aut econtrariō agere voluerimus: quamobrē genus numeri illud probamus, quod subinde in partes æquas vsq; in vnitatem possit diuidi: vnde autores, qui de acierū instructione scripsere, magna ex parte phalangem grauis armaturæ numero xvi. mil. cclxxxiiii institui censēt oportere. Leuis armaturæ subduplo eius numeri, itemq; huius subduplo equitū phalangem describunt. Nam xvi mil. cclxxxiiii, numerus dimidiari subinde vsq; in vnitatem potest. Formæ igitur descriptionisq; gratia hunc ponimus numerum. Vnde fit, vt quoniam decuriā xvi hominibus constare proposuerimus, Mxxiiii decurias confici necesse sit. Decuriæ in ordines digeruntur, quibus singulis vel nomen proprium inditum est: duæ nanq; decuriæ dilochiā, velut duplarem quandam decuriam siue armaturā constituūt, hominum xxxii, cuius ordinis princeps dilochita, duplaris quidam decurio nuncupatur. Quatuor decuriæ tetrarchiam, quadruplarē dixerim decuriā, faciūt, hominum lxxiiii cui præest tetrarcha, quadruplaris decurio. Duę quadruplares illæ cēturiā cōstituūt hominū cxxviii, decuriarū viii, cuius præfectus, Centurio, & à nonnullis ordinarius dicitur. Duę cēturię manipulū reddunt, decuriarū xvi, hominum cclvi, cui manipularius præest. Sunt qui genus hoc ordinis cclvi, Xenagiam à mercenario milite vocent, eiusq; principē Xenagū. In hisce singulis cclvi, hominum manipulis homines superordinarii. v. habentur, Signifer, Tubicen, Minister, Præco, Tergidux. Quadram habere hunc ordinem formam certum est, longitudine ad xvi, altitudinēq; ad totidem. Duo manipuli pētacosiarichian, cohortem quingentariā cōponūt, hominum d xii, centuriarū xxxii, cuius princeps pentacosiaricha, Tribunus minor. Duę cohortes quingentariæ † mærarichiam, id est, cohortem miliariam faciunt, hominum Mxxiiii, cēturiarū lxxiiii, cuius præfectus † mæraricha, Tribunus maior. Duę millenarię meros, hoc est, partem cōstituūt, hominū ii mil. xlvi, cuius præfectum mærarichā à parte, quasi Partarium dicimus, decuriarū cxxviii. Genus hoc ordinis nonnulli telos nuncupauerunt, præfectumq; eius telarcham. Duæ partes phalangarchiam phalangem simplarem consummant hominum iiii mil. xvi, decuriarū cclvi, cuius præfectus phalangarcha, princeps phalangis simplaris dicitur: nonnulli

Phalanx.

Chiliarchi
am.
chiliarchos

nulli strategiā, id est, præturā hūc ordinē vocant: et Strategū, id est, prætorē eius principē nomināt. Duæ simplares phalāges duplarē phalangē reddūt hominū viii mil. cxcii, decuriarū d xii. Sūt q; ordinē hūc meros, id est, partē appellari velint, qd' modō cornu et alā diximus nominari. Duæ duplares phalāges quadruplarē phalangē coagmētāt, decuriarū Mxxiiii. hominū xvi M cclxxxiiii. Sūt itaq; in tota phalāge siue legione cornua duo, phalāges simplares quatuor, partes octo, cohortes miliariæ xvi, quingentariæ xxxii, manipuli lxxiiii. Centuriæ cxxviii. Cēturię quadruplares cclvi. Decurię duplares d xii. Decuriæ Mxxiiii. Optimus quisq; præfectorū phalangum simplariū in prima simplari, hoc est, in dextro cornu statuitur: secūdus virtute, in secūda, hoc est, in leuo cornu locatur, tertius cū secūda in † leuā ponitur mediā versus secturā, quartus cum prima in dextrā, hic etiā mediā versus secturā. Quod cū prima & quarta præfectos habeāt, primū virtute & quartū, secūda autē & tertia secundū virtute & tertiū pares vtq; virtute suorum principū cōstant. Nam si in quatuor magnitudinibus insunt proportionales æquales, quod à prima & quarta proueniat, magnitudine id ei esse æquale quod fit à secūda & tertia, apertū in disciplinis mathematicis est.

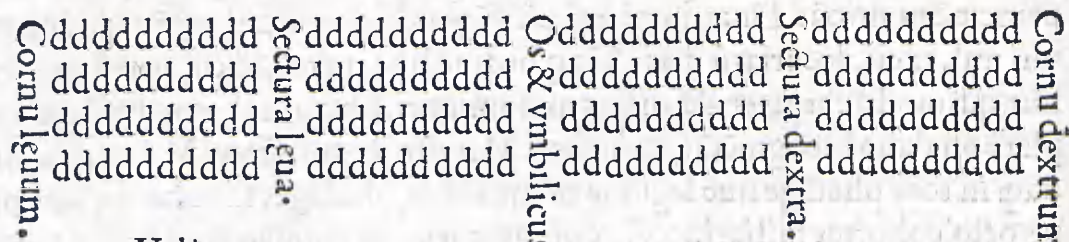

Prima igitur & quarta secundam & tertiam æquiparant: partium quoque præfecti ita ordinantur, vt primus virtute in leuo primæ phalangis simplaris statuat. Secundus in dextero secunda. Tertius in leuo tertia. Quartus in dextro quarta. In singulis etiam decuriis quadruplaribus decuriones ita locantur, vt primæ decuriæ princeps virtute excellat, quartæ secundum virtutis locum obtineat, tertiæ tertium, secundæ quartum: ita enim virtute pares intra se cōstent, cū prima primum & quartum virtute habeat, secunda autem secundum virtute et tertiū. Itē cū in singulis manipulis quatuor decimæ duplares cōtineantur, hac eadē ratione vel in his ipsis principes ordinemus, vt primæ quadruplaris præfectus in dextro ponatur, & virtute cæteris sit præstantior. Quartæ leuū teneat cornu & virtute secundus habeatur. Tertie in dextro cōstituatur, et virtute sit tertius. Secundę in leuo locetur quartus, virtutis ratione. Hanc eandem proportionem siue comparationem vel in maioribus præfecturis seruabimus.

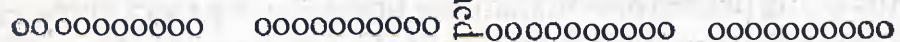

119

Phalanx i, armati, pref. i. Pref. ii, armati, ph. iij. Ph. iij, armati, pref. iij. Pref. ij, armati, Phalanx. ij.

Velites.

Equites.

yyyyyyyyyy yyyyyyyyyy yyyyyyyyyy yyyyyyyyyy

Nunc de interuallis quibus armati inter se distent tum in longum tum in altum agemus. Differentia triplex est interualli. Nam homo ordinatus cubita quatuor occupat. Densatus duo. Constipatus vnum. I. estatio igitur est cum ex laxioribus arctiora reddimus interualla: atque ita per astitem substititemque corpus phalangis colligimus, & militem vniuersum facimus tum in longum tum in latum adductiorem, verum ita ut recipere possit immutationem. Constipatio est quoties phalanx per astitem ac substititem arctius sese colligit, quam modo densari retulimus, adeo ut ob frequentiam militis nulla vel dextrorsus vel sinistrorsus possit fieri declinatio. Densatur, cum phalangem duci in hostes placet imperatori. Constipatur, cum hosti aggredienti resistendum in robore est. Cum itaque fronte phalangis decuriones M. xxiiii compleant, ii certe ordinati, cubita iiii mil. xvi longitudinis occupabunt, hoc est, stadia x, & cubita xvi. Densati stadia quinque, cubita xlvi. Constipati stadia occupabunt ii, & semis, & cubita xxiiii. Armabitur phalanx scuto et hasta. Scutum optimum quod Macedonum, aneum, mediocriter cauum, ad octo dodrantum magnitudinem. Hasta nulla cubitis octo breuior, longissima, quae eatenus sumi potest, quatenus tenere miles & uti facile valeat. Decuriones utpote duces decuriarum phalangis, optimos esse omnino conuenit, ita ut & statura & viribus corporis praestantiores ceteris sint, & rei militaris peritiores. Hoc enim iugum phalagum continet vniuersam, & in usu praecipuum est. Ut enim gladius pondere sui ferri posterioris & mole, aciem efficacior praestat, idem in phalange existimandum esse, ut pro acie ac oris cuiusdam robore ipse sit ordo decurionum. Ponderus autem & mole & magnitudinis additamentum afferat constituta in tergo militum multitudo. Curandum quoad fieri potest, ut etiam iugum secundum milite constet idoneo, Nam eius quoque ordinis ista in frontem prominet, & adiuncta priori utilis ex propinquo est, & vel desiderato vel sauciato decurione, secundus se in parte priore

re constituens, ordinis incolumitate seruabit. Tertium item iugum & quartum & reliqua deinceps pro virtute instituemus, ut qui deterior sit, iis subinde posterior collocetur. Macedonica phalanx inexpugnabilis et intoleranda hostibus habita est genere suo instructionis & ordinis. Miles enim armatus vel in duobus cubitis stat quoties densari imminens praeliu postulat. Sarissae longitudo ad cubita xiiii, quorum duo manus auferunt, reliqua xii. prominent. Itaque fit ut secundi suas sarissas super armatos iugi prioris prominentes, ad decem cubita habeant: tertii ad octo, quarti ad sex, quinti ad quatuor, sexti ad duo. Ab his nulla ite sarissa primum superat iugum. Quod cum per singulos iugi primi sarissae quinque aut sex promineant, species formidolosa existat consentaneum est. Miles item firmis ac robustus constat quinque sexque sarissis obseptus, & tot tantisque fultus innixusque facultatibus commilitonum. Quin etiam qui post sextum positi sint iugum, & si minus sarissis agunt, tamen pondere sui corporis prominentes, augent vires totius phalangis & facultatem, nec fugiendi vilam ducibus & praestitibus relinquunt occasionem, nonnulli hastam posterioris militis longiorem quam prioris sumi idcirco voluerunt, ut etiam qui in tertio et quarto iugo locati essent, spiculis suis pari fronte hostem possent excipere. Tergidux superordinarius singulorum ordinum prudens peritusque esse debet, qui prouideat & procuret quemamodum milites ordinis totius versent inter sese atque iugent: & recedentes vel metu, vel aliqua alia causa, prohibeat, & restitui cogat in ordinem: atque etiam cum constipandum sit, compellat militem, cogatque, si usus exigat, in arctum quam maxime adduci. Ita enim fit ut vires & robur phalanx accipiat. Quas ob res non modo in fronte, verum etiam in tergo legionis principem & ducem aliquem statui necessarium ducimus. Haec de decuriatione armatorum phalangis dixisse sufficiat. Nunc de velite. Instruet Imperator suum velitem pro paratu ex consilio hostium, modo in fronte, modo in dextra, modo in leua, nonnunquam etiam in tergo, videlicet quemdamodum res usque exigat. Nos exempli gratia sic instruimus.

Decurias quoque in ordine velitem statuemus M. xxiiii, videlicet totidem quot phalanx continet armatorum: ut sub prima armatorum decuria, prima velitem ordinetur, & sub secundam secunda, & deinceps sub singulis singulae constituentur, non tamen ex xvi hominibus has instituemus, sed ex viii, ita ut M. xxiiii decuria compleant hominum viii mil. cxcii. Nomina eorum & ordines ita accipe, Quatuor decurias velitu system, id est, constitutionem vocamus, hominum xxxii. Duas constitutiones pentecontarchia, semicenturia dixerim, hominum lxiiii. Duas semicenturias, centuriam hominum cxxxviii. Inesse singulis centuriis debet superordinarii quinque, Signifer, Tergidux, Tubicem, Minister, Praeco. Duas centurias psilagam a ducentis velitibus, quasi velitariam, vel expeditariam nominamus, hominum cclxvi. Duas velitarias xenagiam a mercenario milite, velut mercenariam dicimus, hominum dxii. Duas mercenarias systema, tanquam constitutoriam appellamus, hominum M. xxiiii. Duas constitutorias epixenagiam ceu admercenariam, hominum ii mil. xlvi. Duas admercenarias stiphos, hominum iiii mil. xvi. Duo stiphi epitagma, velut additam legionem, decu

Macedonica phalanx. Sarissae Macedonicae.

Tergidux superordinarius.

superordinarius.

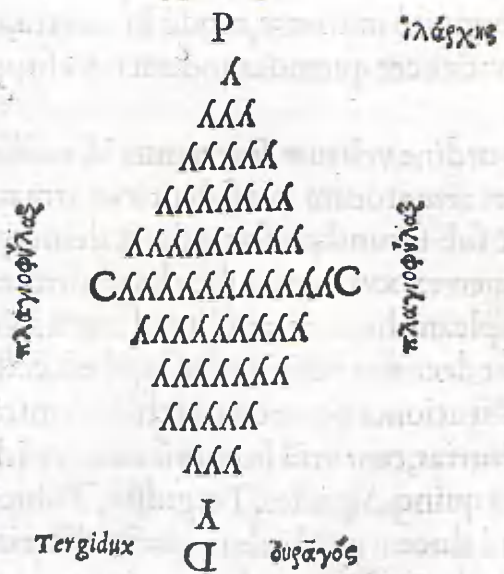
120

decuriarum M xxiiii, hominum viii mil. cxcii. In his quoque superordinarios viii inesse solitum est, quorū iiii Fpixenagi, hoc est, duces siue principes ad mercenariā illius habentur, reliqui Systematarchæ præficiunt principes seu præfecti eius quam cōstitutoriā interpretamur. Iaculatores sagittarii, et omnes qui aliquo teli genere vtantur, vtiles ad eam rem esse constat, vt prælium exordiantur, hostem prouocent, feriant, faucient eminus, et prosternant. Fundant aciem, repellant equitē, cogāt aduersarium procurstantem loco cedere, explorent, perlustrent quæ loca suspecta, locent insidias: hi denique & primum certamē subeunt, & vnā cum cæteris pugnant: et quanquā cæteri deserunt, ipsi perseuerant in dimicatione: omnino genus hoc militum cū operam præstet celeriorē agatq; eminus, multa efficere potest & præclara.

De Acie Equestri.

Equitum acies autores superiores, aut quadratas, aut parte altera longiores, aut Rhombi cunei ve gerentes speciem, tradidere. Sed nemo suā ferē satis expressit sententiā. Quamobrem nos descriptione etiam figurarum, formas explicabimus acierum ipsas, quo possint facilius percipi. Aciebus ad Rhombi similitudinē formatis Thessalos primos vsos comperimus, qui plurimum equitatu valuerunt, Iafone (vt ferunt) autore generis huius aciei, utpote ad omnes vsus accommodatoris: equites enim cōstituti in hac forma, vertere sese in quēuis prospectum possunt, minimeq; vel à tergo vel à latere capiētur. Quippe cū præstantiores Rhombi latera teneāt, & principes angulos regant. Stat enim in priore angulo turmæ ipsius præfectus, in dextro autem & sinistro qui custodes vocantur lateris, statuuntur, in reliquo verò angulo ducem seu ductorem tergi locari solitum est.

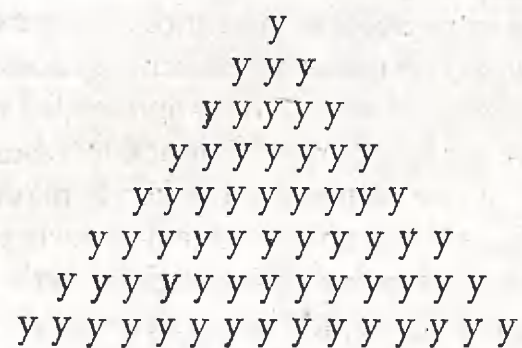
Rhombus.

Vneatis Scythæ vtuntur & Thraces. Quinetiam Macedones vsi sunt suadente Rege Philippo. Efficacius enim genus id arbitratum est, quā quadratum: ob eam scilicet rem, quod suos principes circumpositos habeat, & fronte

fronte exigua constet, & equitandi vsū per quodlibet interuallum facilem præbeat regressum & progressum celeriorē. Quippe quod minus difficiles illos circuitus habeat, quos quadratæ acies fortiuntur. Quadratis aciebus Persæ & Siculi ac pleriq; Græcorum vsi sunt, existimantes & ad compositionem & ad equitantium coitionem accommodatius: & omnino hoc disciplinæ genus seruare multis in rebus præstantius. Nam & instructio quoniā per versus ac iuga ordinetur, occurrit facilior, & principes in hoc vno formadi genere hostem vniuersi aggrediuntur.

Phalanx Curuata.

Optimæ inter quadratas habentur quæ duplici tam in longum q̄ in altum, numero constent. Exempli gratia, viii in longum, quatuor in altum, aut x in longum, v in altum, quæ numero parte altera longiores consistūt: figura autem seu forma quadræ instituuntur. Etenim longitudo equi à capite ad caudam respectu suæ latitudinis plures eos habere debet qui per iuga ordinētur, q̄ eos qui in versus se porrigant. Nonnulli triplicē esse longitudinis numerum ad altitudinis pbant, scilicet ita arbitantes fore, vt quadra forma efficiatur. Triplicem enim p̄modū longitudinē habere ad suorū armorum latitudinem videmus. Quapropter cū nouē in fronte statuunt, tres in latū componunt. Haud enim fieri potest, vt equitū multitudo posteriorū eandem præstet vtilitatem, quam in pedestribus copiis, vbi scilicet ponē renitentes, primorē continēt altitudinem. Equitum nanq; omnium numerus corpus pondusq; vnum consistit. Itaq; fit vt si posteriores prioribus iuncti renitantur, nihil suo impulsu pficiant. Immo vnā cum aliis labantur, & pturbatis ordinibus grauius suo errore quā virtute hostium versentur necesse sit. Quamobrem ita euenit, vt quoties equestris longitudinis numerus æque & altitudinis constet, numerus ipse quadratus sit. Forma autem altitudinis parte altera longior. Ast quoties turmæ forma quadrata est, e contrario euenit, vt equitū numerus parte altera longior existat.

Quadrata acies.

Y

AELIANVS

Phalanx Quadrata.

Rhombi formam omnium maximè necessariam venisse in vsum creditur, eo quòd præ cæteris omnibus constituto præfecto turmæ, equites qui in lateribus ordinantur, non equo suo illi præfecto iugent, sed ita subiiciantur, vt eorù capita iuxta armos equi præfecti apponantur. Interuallisq; inter sese iustis equites tum dextri, tum leui, tum etiam posteriores discernantur, ne frequentia turbet ordinem, cum equi immitiores in proximos sibi equos conuersi calcitrèt, & militibus vulnera infligant. Autores autem huius generis aut ita disponunt, vt equites & versent & iugent: aut ita vt versent quidem, sed non iugent: aut ita vt iugèt, sed non versent. Quæ singula quemadmodù se habeant dicam. Qui Rhombos simul & versare & iugare voluerunt, medium & maximum iugum turmæ, numero impari statuunt: vt xi, aut xiii, aut xv, cui ex parte vtraq; priore, inquam, posterioreq; adiungunt binario primis illis pauciores: verbi gratia, si maximum illud iugum equitibus constet xv, addita iuga vtrinq; denis aut ternis componunt, & quæ item post hæc vtrinq; adiungunt, denis singulisq; conficiunt, atq; ita binario subinde pauciores adiiciunt, dum singuli relinquuntur, totaq; turma equitibus consumetur cxiii.

Rhombus qui versat & iugat.

Rhombum dimidiatum & iam transformatum in triquetrum, cuneum seu rostrum vocamus. Quapropter cunei quoq; forma perinde explicata iam est: quod aciei genus cum suum medium exiens in acutum habeat & motum facile quorsum velit sortiatur, expeditè admodum vel ï molem posteriorem sua cum fronte circumagit, & celeriter potest immutari.

laxitatem

Cuneus

DE INSTRVENDIS ACIEBVS

Cuneus qui versat & iugat vel rostrum

Alii ita instruxere, vt equites qui rhombum conficerent, neque versarent neq; iugarent. Ita enim & conuersiones & transitiones equitum posse facilius fieri existimarunt, cum non antè, non ponè, non à latere quicquam impediret. Statuunt primum præfectum turmæ, mox ad eius vtrunq; latus adiungunt singulos loco submissiore, vt quod dictum iam est, capita iunctorum equorum iuxta armos præpositi equi ordinantur. Et primus ordo qui duo latera rhombi contineat numero impari, xi equitibus constet, præfecto medio constituto, quinque autem in vtranq; partem suppositis. Deinde iugi principem post turmæ totius præfectum collocant. Tum in eius partem vtramq; simili ratione quaternos subiiciunt, vt totus secundi ordinis numerus nouenarius sit binario minor prior: & quasi duo æquidistantia latera duobus illis rhombi lateribus primis constituentur. Mox tertium septenario describunt, atque ita subinde binario diminuentes, in vnum vsque deueniunt. Et hæc turma æquitibus constat xxxvi. Hoc genere Polybius vtitur, sed numero hominum lxxiii, & forma literæ λ deorsum inuersa.

Rhombus qui neque versat neque iugat.

Sunt quæ ex versantibus quidè, sed nõ præterea ex iugatibus consistunt, quæ ad hunc modum constituuntur. Versu aliquot equitibus instituto, quorum primus præfectus sit turmæ, vltimus autem tergi-ductor, in eius latus vtrumq; versus alios numero hominù vnitate minores disponens, qua eques per interiecta interualla distat ab equite. Quod si in primo decem sint equites, vterq; appositus nouenis constabit, & tertii octonis, atque ita numerus subinde decrescet, dum in vnum deueniat: sic enim fieri potest, vt eqtes inter se versent quidem, sed non iugent. Vtile genus quoque id disponendi est ad declinationes, quas agi in vtrumlibet latus solitum est.

Y ii

Vocatur autē quę ad dextrā fit in hastā declinatio, quę autē ad leuā in habent. Turma ex versantibus. Praefectus.

Rhombus versans non iugans.

Tergiductor.

Turma ex iugantibus

At si turma ex iugantibus quidē, sed non ex versantibus consistere debeat, in hunc modum dispones, medium & maximum iugum numero constitues impari. Cetera autem subinde per media interualla adiunges, quemadmodum in superiore turma proposui, atq; ita efficietur, vt turma ex iugantibus tantum consistat.

xcvi.

Turmas vario modo vt etiam leuē armaturam statuimus: aut enim ante phalangem, aut in latere, aut post leuem armaturam: sed nos describendi exēpli gratia post leuē locauimus. Et prima equitibus constet lxiiii, cuius primum iugum equites compleant xv, secundum xiii, tertium xi, & reliqua subinde binario vsque in vnum decrescant. Signum is feret qui in secundo iugo à leua principi iugi astat. Omnes turmę numero lxiiii statuētur, equites iiii milia cxxvi. Duę turmę Epilarchiam, hoc est, turmam duplarē constituūt, equitū cxxviii. Duę duplares Tarentinam reddunt, equitū cclvi. Duę Tarentinę magisteriū, equitum dxii. Duo magisteria Ehipparchiā duplare magisteriū, equitū Mxxiiii. Duplicatum duplare magisterium telos, equitū ii mil. xlvi. Duplicatum telos epitagma, id est, summam ordinis siue agminis facit, equitum iiii mil. xcvi. Explicata iam sunt varię sententię veterum, quemadmodum turmę instruuntur sed quoniā in his magnā differentiā esse cōstat, nō sine delectu vti debemus, sed quotidianis exercitiis sapius experiri genera instruēdi singula. Itaq; securē in praliis

praliis quod facilius commodiusq; probetur, admittere officiu est. Quid enim stultius quā cū minimis de rebus homines diligenter inquirant, ambigant, perscrutentur, de his tam amplis, tam necessariis non antē periculum facere accuratissimē velint, quā certamina subeant. Quod tamen genus turmę probaueris, id licet & augere numero hominum, & minuere.

De curruum & elephantorum institutione quanquā vsus eorum rarus est, tamen doctrinę gratia plenioris, exponam nomina, quibus autores superiores vsos cōperio. Duos currus zygarchiā, id est, parilē vocat. Duas pariles cōiugationem. Duas coniugationes epifyzygarchiam, duplarem coniugationem. Duas duplares, harmatarchiam, currulem. Duplicatam currulem, cornu. Duplicatum cornu, phalangem. Pluribus vti phalangibus curruum licet, vocabulis iisdem quā modo exposui. Curribus autem iplis aut expeditis, aut falcatis vsos comperimus. In ordine elephantorū qui vni pręest elephanto, zoarchus ab animalis praefectura vocatus est: qui duobus imperat, Therarchus à fera, quasi ferarius, & constitutio talis Therarchia, feraria. Qui quatuor dominatur, epitherarchus, duplaris ferarius: & hac constitutio epitherarchia, duplaris feraria. Qui, octo praefectus est, ilarcha, hoc est, turmę princeps, & constitutio ista ilarchia turmę praefectura. Qui sexdecim pręest, elephararcha, id est, elephantorū praefectus: & constitutio elephantarchia, praefectura elephantorum: qui triginta duobus imperat, ceratarcha, id est, cornu praefectus: & constitutio, ceratarchia, cornu praefectura. Quod autem ex lxiiii constat, id phalangem vocamus elephantorum, cuius praefectus Elephararcha vocatus est.

Genera perfectarum copiarum, & nomina constitutionum & ordinum exercitus omnia in hunc modum notata animaduertimus, vocabula de cetero quę in praeceptis versantur explicasse velle est: vt iam pridē milites quid quodq; significet certiores, facile quā per aciem imperantur, intelligere possint & facere. Est quod declinatio appelletur, cuius duplex est genus: aut enim in hastā, aut in scutum. Immutationem item dicimus, & conuersionem, & reuersionem, & in flexionem. Ad hac versare, iugare, reddere in arrectū, enoluerē, duplicare. Ad do inductionem, dextram deductionem, leuam deductionem. Phalangem transuersam, phalangem arrectam, phalangem obliquam. Intercalationem, praepositionem, impositionem, suppositionem, postpositionem, appositionē. Quid quodlibet eorum significet breuiter exponam. Nec ignoro non apud omnes autores praecepta eisdem esse nominibus tradita. Declinatio est motio militum singulorum cū vel in hastam, hoc est, dextrorsum sese cōuertunt, vel in scutum, hoc est, sinistrorsum. Quod commodē agitur, quoties hostes existunt à latere cornu, vtiq; superandi aut aduersi itineris gratia, aut ob aliquem vsus alium, quemadmodum singulis in rebus ostendam. Duplicata autem declinatio partem versus eandem, ora militis in hostilem à tergo conatum transfert. Quę res Immutatio dicitur, & vel in hastam, vel in scutum fieri solita est.

Y iii

Phalangia

Declinatio

Declinatio in scutum & in hastam

124
Choreus ita fit, vt decurio de hasta mutatus decuriā antecedit, & ceteri omnes sequantur, dum ipse praefectus locum tergiductoris accipiat, & tergiductor praefecti. Ita per decurias euolui solitum est. Quo eodem more per iuga quoque euoluimus, quoties per ordinem euoluendum sit, vt quilibet ordo aut locum seruans eundem euoluat, ac dextrorsum sinistrorsumve transeat. Nihilo enim secus quam modò retulimus agi oportebit. Duplicandi duo sunt genera: Aut enim per iuga, aut per altum duplicamus. Vtrumque vel numero fit, vel loco. Numero duplicabitur longitudo, si quae Mxxiiii militibus constat, MM xlviiii reddatur, infertis ex substitibus altitudinis in militum interualla eodem quem longitudo occupat loco: quod facimus quoties densare longitudinem placet. At vbi restituere placuit, euoluere sua in loca iubemus eos quos inseruimus longitudo. Sed sunt qui genus hoc duplicandi improbant, praesertim hoste propinquo, expeditasque copias atque etiam equites cornibus iungi, itaque speciem dari duplicationis siue duplicandi accessione censeant. Duplicanda est longitudo, quoties aut superare cornu hostium volumus, aut ne nostrum superetur, cauemus. Altitudinem duplicare solemus, vel addita secunda decuria prima, ita vt secunda praefectus pone prima praefectum proximus collocetur, secundus secunda, quartus prima constituitur, & tertius secunda, sextus prima ordinetur: ac deinceps ad hunc modum, vt tota secunda decuria prima inseratur, & quarta simili ratione in tertiam: & omnes numero pares decuria in impares, vel his eisdem ducuriis paribus per euolutionem adiunctis tergo imparium. Aut igitur ita duplicanda est altitudo, aut numero eodem seruato, milites sese longius porrigent, quatenus suae verum & spacium altitudinis duplicent: cum autem restitui oportuerit, aut interiectos adiunctosve tergo milites illos in suas decurias reuocabimus, aut spacia coartabimus quaque interuallo auximus laxiore.

TRansuersa est phalanx, quae longitudo multo productiore constat quam altitudine. Arrecta est, quae per cornu progreditur, longè productiore altitudine constans quam longitudo, omninoque plus longitudo quam altitudinis habeat: oblongum id consueuimus nominare. Arrectum vero è directo, quod plus altitudinis quam longitudo habeat: quocirca phalangem quoque interpretari licet his eisdem nominibus. Obliqua est, quae alterum cornu quod libuerit propinquum obiciens hostibus, eoque decertans, alterum semotius teneat manes aggrediendi oportunitatem. Intercalatio est, cum interuallis praepositi militis inserimus per directum aliquos ex his quos postponi placuerat. Praepositio est, cum vel ex utraque parte aciei, vel ex altera tantum fronti proponimus aliquos ratione auxilii. Impositio est, cum leuem armaturam interuallis alternatim phalangis totius inserimus. Postpositio seu subiectio est, cum leuem armaturam phalangi incuruae postponimus, ita vt forma omnium copiarum portae triplicis speciem praeferat.

Sequitur vt quemadmodum ordines conuerti ex suo loco suaeque instructioni restitui debent, doceamus. Cum itaque ordines conuerti in hastam assuescere volumus, praecipitur decuriam dextri extremi quiescere: ceteras omnes per singulas declinare in hastam, dextrorsumque procedere, tum reddere in arrectum: deinde

inde iuga posteriora colligere, atque ita densato milite conuerti in hastam. Quo facto si restitui suum in locum placuerit, iubebimur immutari ad scutum, hoc est, quemque in locum vergere auersum, tum ordinem totum reuerti, hoc est, quemadmodum milite obdensato conuersus spectauit dextrorsum, ita totum transferri in locum vnde conuerti inceperat. Mox decuriones quiescant, reliqui procedant per iuga. Deinde immutentur vt vergant quorsum principio spectabant, tum decuria dextri extremi quiescat. Hac enim suum iam obtinet locum, reliquae omnes ad scutum declinent, & procedentes restituantur. Ad postremum sursum praecipitur. Itaque suum quisque recipit locum & seruat. At si conuertere ordinem ad scutum velimus, praecipitur decuriam leui extremi quiescere: hac enim suam iam habet positionem reliquos omnes declinare in scutum, sinistrorsumque procedere, tum reddere in arrectum: Deinde iuga posteriora colligere, mox ad scutum conuerti, vt iam actum sit quod voluerimus, hinc si restituere placet, non secus quam illos in hastam conuersos restituemus: quippe qui rursus quemque in hastam immutari praecipiamus, deinde ordinem reuerti, mox decuriones quiescere, & reliquos omnes procedere per iuga, tum immutari, postmodum decuria leui extremi quiescere, vt pote suum iam locum obtinent: reliquas declinantes in hastam procedere dum iusta recipiant interualla: ad postremum reddere in arrectum, atque ita omnes suum locum recipient. Si autem inflectere ad hastam placuerit, duas simul conuersiones ordinis faciemus. Itaque efficietur, vt decuriones a prospectu aduerso in auersum per ordinis immutationem transeant. At cum restituere volumus, praecipitur item ad hastam inflectere, hoc est, duas item conuersiones ibidem ordinibus dare. Ita enim fit, vt eodem spectent decuriones, quorsum principio constituti spectabant, antequam vlla inflexio fieret. Hac cum fecerimus, decuriones quiescere praecipiemus, reliquos immutatos iuga relaxare posteriora, tum rursus mutari, & ordinis postrema decuriam dextram quiescere. Iam enim hac suum in locum restituta est, reliquos declinantes in scutum, procedere, & suis interuallis restitui, mox reddere in arrectum. Itaque ordines primum suumque locum recipient. Sed si inflectere ad scutum velimus, praepositis vtentur contrariis hoc est, bis inflecti in scutum: quo facto, restitutionem agemus, quod ex his quae modo exposui apertum iam est. Deflexio agitur, cum ordinem ter partem versus eandem conuertimus, hoc est, aut in hastam, aut in scutum: facit porro inflexio in hastam, vt militum ora transferantur a parte primore ad posteriorem. Deflexio autem facit, vt a primore vel ad leuam deueniant vel ad dextram: nam si ad hastam deflectitur, in leuam transferuntur: si ad scutum, in dextram. Si phalangem densari cornu versus dextram placuerit, praecipiemus decuriam cornu dextri quiescere, reliquas autem declinari in hastam, atque in dextram colligere, tum reddere in arrectum, & iuga posteriora colligere. Cum autem restituere libet, quiescere decuriones, reliquos immutari & iuga relaxare posteriora. Deinde rursus mutari mox decuriam cornu dextri quiescere. Iam enim restitutum in dextro est: reliqui ad scutum declinantes suos duces sequantur, & primis interuallis receptis reddant in arrectum. Si autem cornu versus sinistram densari phalangem libuerit, praepositis e contrario vtentur. Media item phalangem si densari placuerit, praecipiemus dextram duplicem phalangem declinare

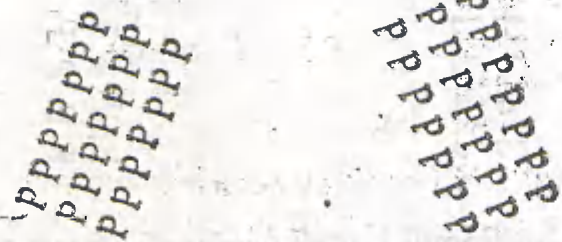

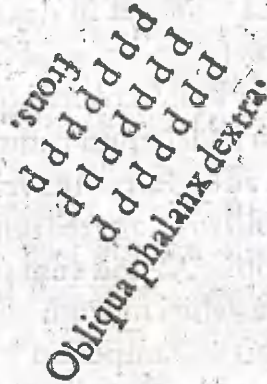
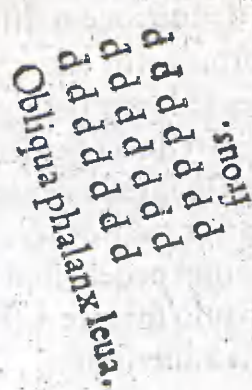

in duplicē mobilē phalangē sese afformant, & partem sui alteram in leuū dirigūt cornu, alterā vertunt in dextrū. Vnde nomē peristomi, hoc est, latericipitis, genus id accipit. Quippe quod latere suo utroq; frontē spectantē in hostē habeat: Phalanx duplatis latericeps

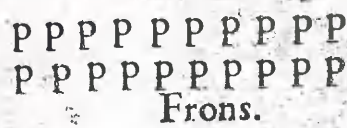
Amphistomus.

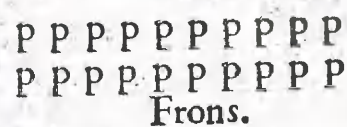
Similiceps.

Phalanx homœostomus, à similitudine oris seu frōtis nominata, quam similicipitem appellarim, ita fit, vt decuriam perfectam, hoc est, hominum xvi, mouentem in hostem sequatur alia similis: vnde homœostomus dicta est. Nam & qui sequuntur simili fronte & forma comitantur. Opponitur hæc generi aciei, quod plinthum à latere vocant: quem si placet, Laterculū dices. Ordinatur id genus tā forma q̄ numero æquilaterū. Forma inq̄ cum vndique equalibus cōstet spaciis. Numero autē cum quot hominibus lōgītudo cōponatur, totidē etiam altitudo. In hoc eodē ordinis genere omni ex latere armatos apponi solitū est, nullo vel fagittario vel funditore adiuncto. Conficitur hic laterculus ex duabus dimœriis: decuria nanque dimidium dimœriam dicimus. Cum enim decuria sexdecim constare hominibus debeat, dimœria octo constat. Bipartita id interpretetur si placet, quoad melius vocabulum inuenerimus.

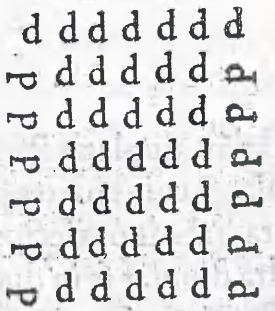
Phalanx similiceps

Frons.

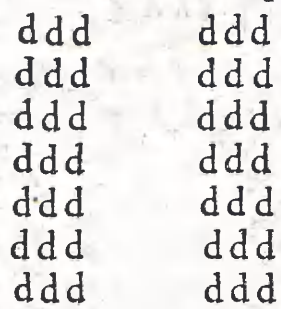
Frons.

Laterculus.

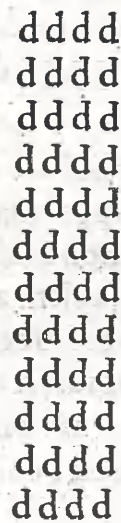
Phalanx duplatis Homœostomus est, cum partes æquali progredientes itine re, aut in dextra deductione ambæ continent suos duces, aut in leua.

Duplatis similiceps.

Phalanx Heterostomus à frontis diuersitate appellata, quam Versicipitē dixerim, ita instruitur, vt ambulans per inductionem duces ordinis præcedētis habeat (vt fit) in dextra deductione, sequētis autem in leua, ita vt ordines alternata principum locatione procedant. Nullus enim eodem latere suos continet principes, quo antecedens.

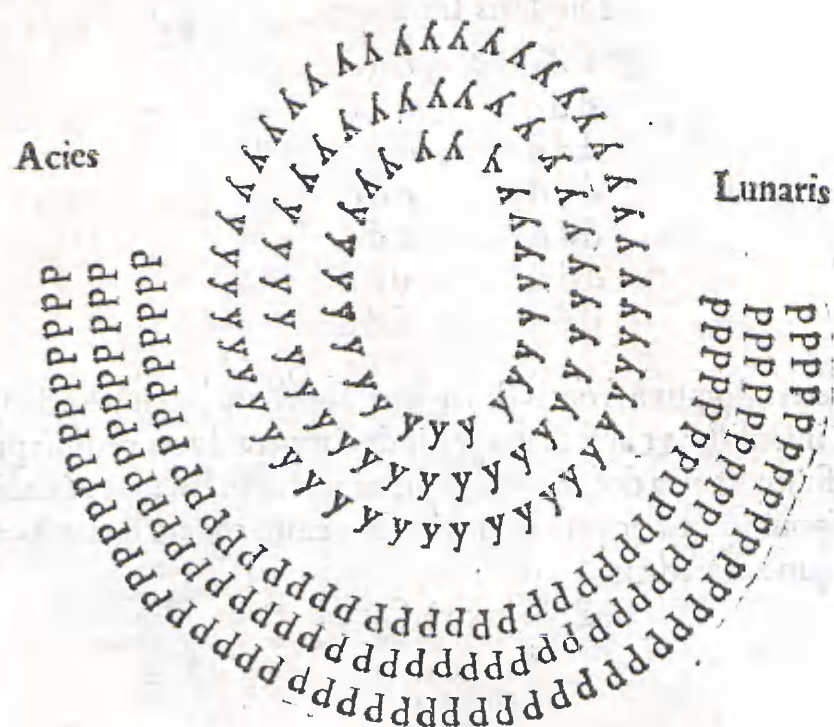
Phalanx versiceps.

Turram quæ ad speciem oui instruitur Ilion Theffalus excogitarat, vnde ille vocata est, suosq; Theffalos eo ipse genere instruendi exercuit. Vtile hoc est cum singulis suis angulis habeat principes. Primū Ilarchā, hoc est, turmæ præfectum: vltimum tergiductorem, vtrinque autem lateris custodes. Opponitur huic acies, quæ forma lunæ cornibus in partem ductis priorem formetur, ducesq; suis in cornibus habeat, & suis brachiis circūuenire aduersas equitum copias tentet. Quamobrem illæ more Tarentinorum à longe iaculantur, circularem retorquentes accessum & turbantes. Tarentinos iaculatores appello, sicut inter initia operis dictum est, à Tarento Calabria oppido, cuius equites paruo quodam iaculo vti consueuerunt.

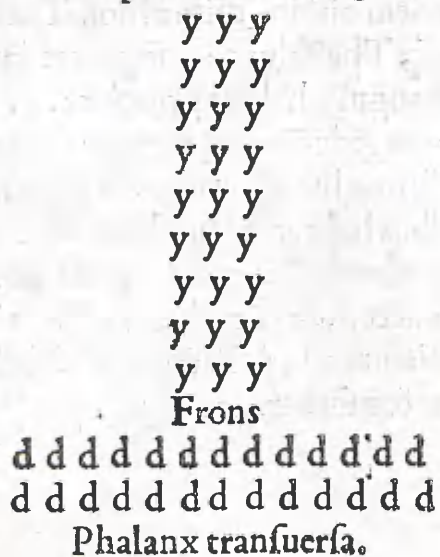

Turma ad oui speciem

Turma parte altera longior duplici altitudine constat quam longitudine. Utile hac multifariam est, quippe qua possit decipere aduersarios quasi paucos contineat milites (quoniam non multum latitudinis occupet) & rumpere facile pro sua densitate & impetu aciem aduersam. Apta etiam est ut sensim per locorum angustias traseat. Opponitur ei pedestris acies qua transversa phalanx vocata est: porrigit enim se longius, ut etiam si interrumpatur, exigua sit qua rumpitur altitudo, & equitum impetus non in multitudine hareat, sed in vacuo breui efferatur. Hac enim causa est, cur multiplicem ad suam altitudinem habeat longitudinem.

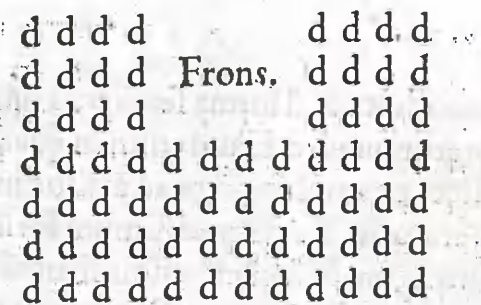
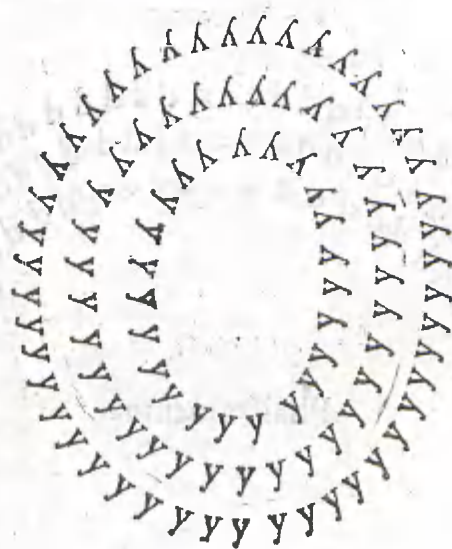
Turma parte altera longior.

Est &

Est & altera turma oui similitudinem gerens, de qua nihil amplius dici potest, quam ita esse compositam, ut verset quidem sed non iuget. Nam eius usum commoditatemque superius exposuimus. Ergo genus id inuentum ab Ileone Theofalo, mandatum post exercitationi ab Iafone Medea marito. Tutum etiam & percommodum esse, cum undique custodiatur decurione, tergiductore, custodibus lateris, apertum iam est. Costat haec turma ex equitibus sagittariis more Armeniorum & Parthorum. Opponitur ei acies pedestris qua Epicampius episthia dicitur, id est inflexa antica, ob eam rem, quia ductis cornibus in partem priorem in sinum se circumagitur, flexumque imitatur. Fraudem hac in sagittarios equites ita emolitur, ut vel egressos & cominus dimicantes suo complectatur sinu, & circumueniat: vel cornibus suis perturbet illorum robur, & frangat, atque ita medio milite alacriore possit euincere.

Turma ad oui speciem.

Phalanx inflexa antica.

Quin etiam genus habetur phalangis, qua Epicampius opisthia dicitur, contrario modo quam superior informata. Cum enim illa ante se flectat, haec sua orna in partem ducit posteriorem, itaque ut illa antica, sic haec postica nominetur. Utile ea quoque ad fraudem est: quippe qua parte media patens, paucos qui praecedant ostendat, multos autem qui ponere subsequatur habeat: ut si conflictum

Z iii

ctum

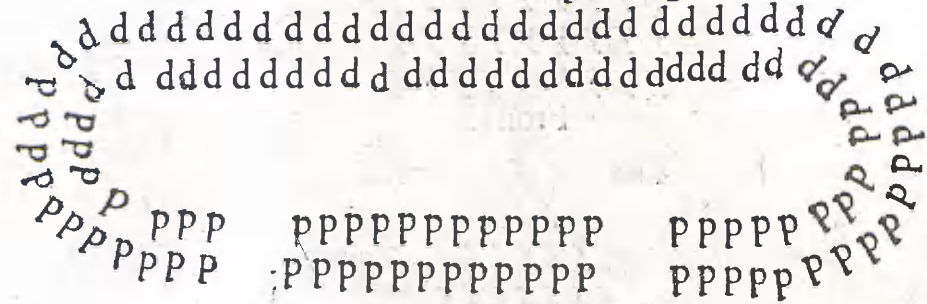

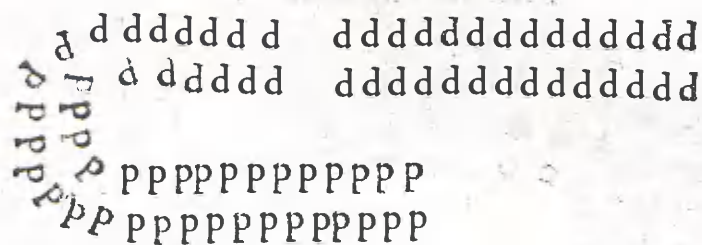
Phalangis circumuentio est, cum cornu vtrumque superat aduersarios, hoc est, excedit, & quasi complectitur.

Circumuentio phalangis.

Alterius cornu circumuentio est, cum altero cornu hostem superamus. Vnde fit, vt qui sua phalange superat, idem etiam cornu superet aduersarium: qui autem cornu superat, non propterea idem phalange superet. Fieri enim potest vt etiam paucioribus copiis hostem superes tu o cornu & complectaris.

Circumuentio alterius cornu.

Extenuatio est cum altitudo phalangis contrahitur, vt ex xvi quibus constat hominibus redigatur in pauciores.

Impedimenta haberi in primis necessarium est, & ducem iis constituere probum conuenit. Modis quinque possunt duci impedimenta. Aut enim praecedent copias omnes, aut sequentur, aut in alterutro latere constituentur, aut in medio copiarum claudentur. Ponentur ante phalangem, si hostilem agrum ingredieris. Post phalangem, si latera metuis. Intra phalangem, si planum agmen plaecerit ducere.

Postremo praecipua repetemus colligemusque omnia acierum instruendarum, si prius admonuerimus breuiter quicquid praecipitur vsus exigat, id & breue esse, & omnia ambiguitate carere oportere. non enim solum celeritate est opus verum & claritate vocabuli, ne alii hoc, alii illud, & plerumque contrarium faciant. Verbi gratia si dixeris, declina: verbo hoc audito possunt alii declinare in hastam, alii in scutum, quae res non parum inferret perturbationis. Cum itaque generis ac totius loco habeatur vocabulum illud, declina, adiungere debemus ad hastam, aut ad scutum, prout res exigit: & quidem ante, vt pars toti anteponatur hoc modo, Ad hastam declina: ita enim omnes idem sine errore facient. Item immuta aut euolue, generis praefert communitatem: quam obrem partem siue speciem praeponeamus, vt in hastam immutare. Sic itaque praecipiemus, Laconicam euolue, Macedonicam euolue, Choreum euolue. Nam si euolue Laconicam dixeris

aut euolue Macedonicam, eueniet vt diuersa euoluedi agantur species. Hac igitur ratione cauendum est, ne quid ambigere, ne quid obscure incerteque praecipatur: & vt species suis anteponantur generibus, seruandum omnino est. Iuuat porro ad eam rem plurimum silentium militum. Quocirca silendum in primis attendendumque impabis: quod Homerus quoque poeta praclare illis carminibus notat,

Sic argiua phalanx in praelia densa moueri
Assidue pariterque suos dux quisque regebat
Imperitans: alii mox festinare silentes.
Dixeris haud tantas gentes sub pectore vocem
Condere, conspecti metuentes principis ora.

Barbarorum contra tumultum & turbam pecori ita comparat.

Ac veluti innumeræ domini locupletis in aula
Ad mulstram coguntur oues, balatibus illæ
Percussa charæ sobolis, voce omnia replent,
Sic Troum audiri per campos vndique clamor.

Et alibi eadem de re ita refert,

Tum Phryges ingenti strepitu & clamore feruntur,
More gruum passis liquido super aëre pennis.
Quæ postquam gelidas hyemes hymbremque niualem
Fugere, Oceani repetunt clangoribus vndas.

At animos taciti spirantes ire pelasgi,
Alter in auxilium alterius properare parati.

Age ad arma, assiste ad arma, impedimenta à phalange secedant. Miles attendat praecipua, suscipe, recipe, dista, erige spiculum, versa iuga, respice praecedentem, suam decuriam dirigat tergiductor. Constituta interualla conserua, ad hastam declina, collige, ita consistite, in arrectum redde, ad scutum declina, collige, ita consistite. Ad hastam immutare, collige.

Ita consistite. Altitudinem duplica, restitue. Laconicam euolue, restitue. Macedonicam euolue, restitue. Choreum euolue, restitue: ad hastam couerte, restitue ad hastam: inflecte, restitue. Hæc de aciebus instruendis habui quæ breuiter ad te scriberem, Imperator, tibi victoriam, hostibus profligationem allatura.

Valc.

Finis Aeliani.

MODESTI LIBELLVS

DE VOCABVLIS REI MILITARI-

ris, ad Tacitum Augustum.

Es militaris in tres diuiditur partes, eqtes, pedites, classes. Equitum alas dicunt, eo quod ad similitudinem alarum ab vtraque parte protegant acies, quæ vexillationes vocantur, à velo quia velis, hoc est, flammulis vtantur. Est & aliud genus equitum qui legionarii vocantur, propterea quod cōnexi sint legionem. Verum ipsi pedites in duas diuisi sunt partes, hoc est, in legiones, & in auxilia. Auxilia à fociis vel fœderatis gentibus mittebantur. Legio autē ab eligendo appellata est, quod vocabulum eorū desiderat fidem atq; diligētiam, qui milites pbat. Producēdi verō tyrones sunt semp ad cāpum, & secundū matriculæ ordinē in acie dirigendi, ita vt primo simplex & extēsa sit acies, ne quos sinus, ne quas habeat curuationes, sed equali legitimoq; spacio miles distet à milite: & præcipiendū, vt subito duplicent aciem, ita vt in ipso impetu is ad quem respōdere solet, ordo seruetur. Tertio præcipiendum, vt quadratam aciem repēte cōstituunt, quo facto in Tyronium quem cuneum vocant, acies ipsa vertenda est: quæ ordinatio plurimum prodesse consuevit in bello. Auxiliares cum ducuntur ad præliū, ex diuersis locis & ex diuersis moribus veniētes, nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt: & alia instituta, & alius inter eos est vsus armorū. Neesse est autē tardē ad victoriā peruenire, qui discrepant anteq; dimicent. Legionibus semper auxilia tāquā leuis armatura in acie iungebantur, vt in iis præliandi magis adminiculū esset quā principale subsidiū. In omnibus autoribus inuenitur singulos cōsules aduersum hostes copiosissimos non amplius quā binas duxisse legiones, additis auxiliis fociorū: tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vbi cuius bello duæ legiones crederētur sufficere posse. Sciendū est enim, in vna legione decē cohortes esse debere: sed prima cohors reliquas & numero militū & dignitate præcedit: nam genere atq; institutione literarum viros electissimos quarit. Hæc enim suscipit aquilam, quæ præcipuum signum in Romano est semper exercitu, & totius legionis in signe. Imagines Imperatorum, has enim imagines tāquā diuina & præstia singula singuli venerantur. Habet pedites mille cv. Equites loricos cxxxii: & appellatur cohors miliaria: hæc caput est legionis. Ab hac enim cū pugnandū est, prima acies incipit ordinari. Secūda cohors habet pedites dlx. eqtes lxvi, & appellatur cohors quingentaria. Tertia cohors similiter habet pedites dlx. eqtes lxvi. sed in hac cohorte tertia validiores & pbat milites, qui in media acie consistāt. Cohors quarta, habet pedites dlv. equites lxvi. Cohors quinta habet pedites dlv. eqtes lxvi. Sed quinta cohors strenuos desiderat milites: quæ sicut prima in dextro, ita quinta in sinistro ponitur cornu. Hæc quinque cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites dlv. eqtes lxvi. In prima quoq; enucleati ascribēdi sunt iuniores: quæ in secūda acie post aqlā & imagines cohors sexta cōsistit. Cohors septima habet pedites

tes dlv equites lxvi. Cohors octaua habet pedites dlv. eqtes lxvi: sed & ipsa animosos desiderat viros: quia in secūda acie cōsistit in medio. Cohors nona habet pedites dlv. equites lxvi. Cohors decima habet pedites dlv. equites lxvi, & ipsa bonos cōsuevit accipere bellatores: quia sicut in secūda acie sexta dextrū, ita decima sinistrū possidet cornu. Iis decē cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites vi mil. cv. equites dccxxvi. Minor itaq; numerus armatorum in vnaquaq; legione esse debet. Maior autē consuevit esse: & non tantum vnā cohortē, sed etiā alias miliarias, si fuerit iussa, suscipere. Tribunus maior per epistolā sacra Imperatoris iudicio destinatur. Minor tribunus puenit ex labore. Tribunus autē vocatur ex tribu, quia præst militibus quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarii dicuntur qui in prælio primos ordines ducunt. Aquiliferi, qui aquilam portant. Imaginarii, qui Imperatoris imagines ferunt. Optiones ab optādo appellari, quod antecedentibus a gritudine præpeditis, hi tanquam adoptati, cum eorū vicario solēt vniuersa curare. Signiferi, qui signa portant, quos nunc draconarios vocant. Tesserarii, qui tesseras per contubernia militum nunciāt. Tessera autem dicitur præceptū ducis, quo vel ad aliquod opus, vel ad bellū mouetur exercitus. Torquarii duplares, torquarii simplares, quibus torquis aureus solius virtutis præmiū fuit, quem qui meruisset, præter laudem interdū duplā cōsequēbatur annonā. Item primus hastatus duas cēturias, id est, cc homines ducebat in acie secūda, quem nunc ducetariū vocāt. princeps autem primæ cohortis cēturiā semis, hoc est, cl homines gubernat. Sic decē cēturionibus regebatur, quibus magnæ utilitatis gratia magnus honor à veteribus est cōstitutus vt ceteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione contēderēt ad tanta præmia peruenire. Erāt etiā cēturiones qui singulas cēturias curabāt, qui nunc cētenarii nominantur. Erāt decani x militibus præpositi, qui nunc caput cōtubernii vocantur. Secūda cohors habet cēturiones v. Similiter tertia & quarta, vsq; ad decimā cohortē. In tota autē legione erāt cēturiones lxvi. Sed legati Imp. ex cōsularibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones & auxilia vniuersa obtēperabāt in ordinatione pacis, vel necessitate bellorū, in quorū locū illustres viros constat magistrōs militū substitutos, à quibus non tantum binæ legiones sed etiā plures numero gubernantur. Proprius autē iudex erat præfectus legionis, habēs comitiuā primi ordinis dignitatē, qui absente legato, tanq; vicarius ipsius potestatem maximā retinebat: tribuni vel cēturiones, ceteriq; milites, eius præcepta seruabāt vigiliatū siue pfectionis. Tesseras ab eodē petebāt. Si miles crimē aliquod admisisset, autoritate præfecti legionis à tribuno deputabatur ad pœnā. Arma omnium militū, item equi, vestes, & annona ad curā ipsius pertinebāt. Disciplina, serueritas, exercitus non solum peditum sed etiam equitum legionariorum præcepto eius cotidie curabatur. Primū signum totius legionis est aquila, quam aquilifer portat. Dracones etiā per singulas cohortes à Draconariis feruntur ad prælium. Sed antiqui qui sciebāt in acie commisso bello celeriter ordines aciesq; turbati atq; confūdi, & ne hoc posset accidere, cohortes in cēturias diuiserūt, & singulis cēturiis singula vexilla constituerūt: ita vt ex qua cohorte vel quota esset centuria, in illo vexillo literis esset ascriptum: quod intuentes vel legentes milites

Professio-
nis.

132 milites, in quemuis tumultum à contubernalibus suis oberrare non possēt. Centuriones insuper qui nunc centurii vocantur, nimirum bellicosas loricas transuerfis cassidum cristis, ut à suis facilius noscerentur, habebant: quique singulas gubernare iusserunt cateruas, ut nullus existeret error: cum cuncti milites sequerentur, non solum vexillum suum, sed etiam centurionem, qui signum habebat in galea. Rursus ipsa centuriæ in contubernia diuisa sunt, ut decem militibus sub vno papilione degentibus vnus quasi præfesset decanus, qui caput contubernii nominatur. Contubernium autem manipulus vocabatur, ab eo quod cōiunctis manibus pariter dimicabant. Quemadmodum inter pedites ceteria vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur: & habet vna turma equites xxxii. Huic qui præest, decurio nominatur. Pedites qui decem decadibus ceteriæ præerant, ab vno centurione sub vno vexillo gubernantur. Similiter xxxii equites ab vno decurione sub vno vexillo reguntur. Præterea ceterio eligendus est, qui sit magnis viribus & pœra statura, qui hastas vel missilia peritè iaculetur, & fortiter. Similiter eligendus est decurio, qui turmæ equitum præponitur, in primis habili corpore, ut loricatedus & armis circumdatus omnibus, cum summa admiratione equum possit ascendere, equitare fortissimè, cōto sciētè uti, sagittas doctissimè mittere, turmales suos, id est, sub cura sua equites positos erudire ad omnia quæ equestris pugna deposcit. Nunc qualiter instruenda sit acies si pugna imminet declaratur vnus legionis exēplo: quod si vsus exegerit, transferri possit ad plures. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à prima cohorte incipit ordinari in cornu dextro, huic cohors secunda coniugitur. Tertia cohors in media acie collocatur, huic annectitur quarta. Quinta verò cohors sinistram suscipit cornu, sed ante signa, & circa signa, nec non etiam in prima acie dimicantes principes vocabantur, hoc est ordinarii, caterique principales. Hæc erat grauis armatura, quæ habebat cassides cataphractas, ocreas in cruribus, scuta, gladios maiores, quos spathas vocant, & alios minores, quos semispathas nominant, plumbatas quinas positas in scutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina missilia, vnum maius, ferro triangulo vnciarum nouem, hastile pedum quinque semis, quod pilum vocabant, nunc spiculum dicitur, ad cuius iactum exercebantur præcipue milites, quod arte & virtute directum, & scutatos pedites & loricatedos equites sepe transuerberat: aliud minus, ferro vnciarum quinque, hastili trium pedum semis, quod tunc vericulum, nunc verutum dicitur: prima acies principum, secunda hastatorum armis talibus dicitur instructa. Sed in secunda acie dextro cornu cohors sexta ponebatur cui iungebatur septima. Octaua cohors media acie tenebat, nona comitate. Decima cohors in secunda acie semper obtinet cornu. Instructionis verò lex est, ut in primo ordine exercitati, & veteres milites collocentur, quos antea principes vocabant. In secundo ordine circumdati cataphractis, & optimi milites cum spiculis vel lanceis ordinentur, quos phastatos vocabant. Inter ordinem à tergo valatum sex pedes distare voluerunt, ut haberent pugnantem spacium accedendi atque recedendi: vehementius enim cum saltu cursuque tela mittuntur. In his duobus ordinibus atate maturi & vsu confidentes, & muniti grauioribus armis collocantur. Hi enim ad vicem muri nec cedere nec sequi alium debent, ne turbentur ordines

ordines, sed aduersarios vehemētes excipere, & stando pugnandoque repellere vel fugare. Tertius ordo disponitur de armatis velocissimis, de sagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant. Quartus autem ordo constituitur de scutatis expeditissimis, de sagittariis iunioribus, de his qui alacriter se agunt verutis vel martiobarbulis, quas plūbatas nominant, qui dicebantur leuis armaturæ. Sciendum est ergo stantibus primis ordinibus, tertium, & quartum ordinem ad prouocandum cum missilibus & sagittis primo loco semper exire: qui si hostes in fugam vertere poterunt, ipsi cum equitibus persequuntur: si verò ab hostibus pulsi fuerint, redeunt ad primam & secundam aciem, & inter ipsas recipiunt se ad loca sua. Prima autem & secunda acies cum ad macharas, id est, spathas & pila (ut dicitur) ventum fuerit, totum sustinent bellum. In quinta acie ponebantur balistarii, funditores, tragularii, fustibulatores qui fustibalis lapides iaciunt. Fustibalus est longus pedes quatuor, cui per medium ligatur funda de corio, & vtraque manu impulsus, propè ad instar onagri dirigit saxa. Sextus ordo post omnes à firmissimis & scutatis & omni genere armorum munitis bellatores tenebat, quos antiqui Triarios appellabant. Hi ut quieti & integri acius inuaderent hostes, post vltimas acies sedere consueuerant. Sed si quid in primis ordinibus accidisset, de eorum viribus reparationis spes tota penderet. Omnes autem signarii, quamuis pedites sint, loricas minores accipiebant, & galeas ad terrorem hostium vrsinis pellibus tectas. Centuriones verò habebant cataphractas, & scuta, & galeas ferreas, transuerfis & argentatis cristis, ut facilius agnoscerentur à suis. Illud autem sciendum est & modis omnibus retinendum, quod cōmissio bello, prima acie secunda acies stabat immota. Triarii quoque residebant. Ferentarii autem armatura leuis, & sagittarii, & funditores aduersarios prouocabant, ante aciem procedentes, si hostes fugare poterant, sequebantur: sed si eorum virtute ac multitudine premebantur, reuertebantur ad suos, & post eos stabant. Excipiebat autem prælium grauis armatura, & tanquam murus (ut ita dicam) ferreus stabat, & non solum missilibus, sed etiam gladiis cominus dimicabant. Et si hostes fugassent, non sequebatur grauis armatura, ne aciem suam ordinationemque turbaret, & dispersos recurrētes hostes incompositos opprimeret, sed leuis armatura cum funditoribus, sagittariis, & equitibus fugientes sequebatur inimicos. Hac dispositione ac cautela sine periculo legio vincebat, aut si perata seruabatur incolumis, quia legionis vis est facile nec fugere, nec sequi: sed ne milites aliquando in tumultu prælii à suis contubernalibus aberraret, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa pingebant. Præterea in aduerso vnus cuiusque militis erat nomen literis ascriptum, addito ex qua essent cohorte, quæve ceteria. Ex his autem apparet legionem bene institutam quasi inuictissimam esse ciuitatem, quæ omnia prælio necessaria secum ubique portaret: nec metueret repentinum hostium superuentum, quæ etiã in mediis campis subito fossa valloque muniretur. Habet præterea legio tubicines, cornicines, buccinatores. Tubicines ad prælium vocantur milites, & rursus receptui canunt. Cornicines quoties canunt, non milites sed signa ad eorum obreperant nutum. Ergo quoties ad aliquod opus exituri sunt soli milites, tubicines canunt: quoties mouenda sunt signa, cornicines canunt. Classarii autem appellantur buccinatores qui cornu ducunt exercitum: hoc insigne videtur imperii, quia

133
quia clafficum canit imperatore praefente, vel cum in milite capitaliter animaduertitur. Hoc enim ex imperialibus legibus fieri neceffe est. Siue ergo ad vigilias vel angarias faciendas, siue ad opus aliquod, vel ad curfionem campi exeunt milites, tubicine vocante operantur. Rurſus, tubicine admonente ceſſant. Cum autem mouentur ſigna, aut iam mota figenda ſunt, cornicines canunt. Quod ideo in omnibus exercitiis & proceſſibus cuſtoditur, vt in ipſa pugna facilius obtemperent milites, ſiue eos pugnare, ſiue ſtare, ſiue ſequi, vel redire praecipiant duces. Siquidem ratio manifeſta eſt, ſemper in acie debere fieri, quod neceſſario faciendum videtur in praelio. De ſingulis centuriis quaterni equites & quaterni pedites excubitu nocte faciunt. Et quia impoſſibile videbatur in ſpeculis vigilantes ſingulos permanere, ideo in quatuor partes ad deſidem ſunt diuiſae vigiliae, vt non amplius quam tribus horis nocturnis neceſſarium ſit vigilare. A tubicine omnes vigiliae committuntur, & finitis horis a cornicine reuocantur. Conſtructa acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita vt loricati omnes & conſecti iuncti ſint peditibus. Sagittarii autem, vel qui loricas non habent, longius euaguntur: a fortioribus namque equitibus peditum protegeda ſunt latera, & a velocioribus atque expeditis hoſtium cornua ſemper fundenda atque turbanda. Scire debet dux contra cuneos, hoc eſt globos hoſtium, quot equites oporteat poni. Nam nescio qua occulta ratione imo penes diuina, alii contra alios dimicant melius: & qui fortiores vicerant, ab inferioribus ſape vincuntur. Quod ſi equites impares fuerint, more veterum, velociſſimi cum ſcutis leuibus pedites ad hoc ipſum exercitati, iſdem miſcendi ſunt, quos expeditos quaſi volitantes, velites nominabant. Quo facto, quamuis fortiſſimi equites hoſtium euenerint, tamen aduerſus mixtum agmen pares eſſe non poſſunt. Vnum hoc remedium omnes duces veteres inuenerunt, vt aſſuefacerent iuuenes currentes egregie, & inter binos equites, ſingulos ex his pedites collocarent cum leuioribus ſcutis, gladiis, atque miſſilibus. Elephanti in praeliis magnitudine corporum barritus horrore, formae ipſius nouitate, homines equosque conturbant. Hos contra Romanum exercitum primus in Lucania rex Pyrrhus eduxit. Poſtea Hannibal in Africa, rex Antiochus in oriente, Iugurtha in Numidia, copioſos habuerunt, aduerſus quos diuerſa excogitarunt genera armorum. Nam Centurio in Lucania gladio manu, quam promuſcidem vocant, vni abſcidit: & bini cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus inſidentes clibanarii, ſariffas, hoc eſt, longiſſimos contos, in elephantos dirigebant.

Alii contra elephantos, cataphractos milites immiſerunt, ita vt in brachiis eorum, vel in caſſidibus, vel humeris, aculei ingentes poneretur ex ferro, ne elephas bellatorem contra ſe venientem poſſet apprehendere. Praecipue tamen antiqui velites aduerſus elephantes ordinauerunt. Velites autem erat iuuenes leui armatura, corpore alacri, qui ex equis optime miſſilia dirigebant: hi equis praecurrentibus, ad latiores lanceas, vel maiora ſpicula beluas occidebant. Sed crescente audacia, poſtea collecti plures milites, pariter pila, id eſt, miſſilia in elephantes congeriebant, eosque vulneribus elidebant. Illud additum eſt, vt funditores cum fuſtibalibus & fundis, rotundis lapibus deſtinatis, in illos per quos regebantur elephantes, cum

tes, cum ipſis turribus affligerent atque maectarent, quo nihil tutius inuenitur, poſtea venientibus beluis, quaſi irrupiſſent aciem, ſpaciū milites dabant: quae cum in agmen medium perueniſſent, circumfuſis vndique armatorum globis, a magiſtris militum abſque vulneribus capiebantur illaeſi. Sed optima ratio eſt, & ad victoriam plurimum confert, vt lectiſſimos de peditibus equitibusque, cum vicariis cornitibus, tribunisque vacatibus, habeat dux poſt aciem in ſubſidiis praeparatos, alios circa cornua, alios circa medium: vt ſicubi hoſtis vehementer inſiſtit, ne ruptur acies, prouolent ſubito, & ſuppleant loca, additaque virtute, inimicorum audaciam frangant. Huius cautela primi Lacones inuenerunt, imitati Carthaginenses. Alteram poſt haec ubique ſeruarunt: hac diſpoſitione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc ſolum agere debet, petere vt hoſtem repellat, aut fundat. Si cuneus ſit agendus, aut forfex, ſuperfluos habere debet, de quibus cuneum forficemque faciens ducenda ſit. Gnauiter ex abundantibus ducitur. Nam ſi de loco ſuo ordinatum militem tranſerre coeperis, vniuerſa turbabis. Quod ſi bellatorum copia tibi non abundat, melius eſt habere aciem breuiorem, dummodo in ſubſidiis colles plurimos. Cum explorator hoſtium latenter oberrat in caſtris, omnes ad tentorium ſuum per diem redire iubeantur: ſtatim deprehenditur explorator. Cum conſilium tuum cognoueris aduerſariis proditum, diſpoſitionem mutare te conuenit. Raro enim manet abſconditum, quod ad notitiam multitudinis iam peruenit. Fieri quid debeat tractatocum, multis: quid vero facturus ſis, cum pauciſſimis ac fideliffimis, vel potius ipſe tecum. Hac Martii operis praeccepta per diuerſos autorum libros diſperſa, Imperator inuicte, mediocritatem meam abbreviare iuſſiſti, ne vel ſaſtidium naſceretur ex plurimis, vel plebitudo fidei deeſſet in paruis. Neque enim degenerauit in hominibus Martius calor, nec defecta ſunt terra, quae Lacedaemones, quae Athenienses, quae Marſos, quae Samnites, quae Pelignos, quae ipſos progenuere Romanos. Nonne Epiri armis plurimum aliquando valuerunt? Nonne Macedones ac Theſſali ſuperatis Perſis, uſque ad Indiam bellando penetrarunt? Dacos autem & Myſos & Traces inter bellicoſos ſemper fuiſſe manifeſtum eſt, vt ipſum Martem fabulae apud eos natum eſſe confirmet. Longum eſt ſi vniuerſarum prouinciarum vires enumerare contendam, cum omnes in Romani imperii ditone conſiſtant. Sed longa ſecuritas pacis homines partim ad delectationem ocii, partim ad ciuilia traduxit officia: ita cura exercitii militaris primo negligetius agi, poſtea diſſimulari, ad poſtremum olim in obliuionem perducta cognoscitur.

FINIS.

Martis
patria.

EN TIBI LECTOR
ROBERTVM
VALTVRIVM AD
 ILLVSTREM HEROA SIGISMVN.

dum Pandulphum Malateffam Ariminesium regem, de
RE MILITARI Libris XII multò em-
 culatius, ac picturis, quæ plurimæ in eo sunt,
 elegantioribus expressum, quàm cum Ve-
 ronæ inter initia artis chalcogra-
 phicæ Anno M.cccclxxxiii.
 inuulgaretur.

PARISIIS,
 Apud Christianum wechelum, sub insigni
 scuti Basiliensis. M. DXXX V.

134

